

TÜRK CUMHURİYETLERİNDEN GELEN ÖĞRENCİLERİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ VATANDAŞLARINA KARŞI TAŞIDIKLARI KALIP YARGILAR

Baki KARABAYEV

Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yrd. Doç. Dr. Ömer F. TUTKUN

Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZET

Bu araştırmada Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan) gelip, Türkiye'de öğrenim gören üniversite öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına karşı taşıdıkları kalıp yargılar incelenmiştir. Araştırmanın bulguları aşağıda özetlenmiştir.

1. Araştırmada bilgi toplama aracı olarak kullanılan tarama listesinde 34 "sıfat" yer almaktadır. Bu sıfatlardan 17 tanesi olumlu diğer 17 tanesi olumsuz nitelikleri içermektedir. Örnekleme giren ve bilgi toplama aracına cevap veren 372 öğrenci, toplam 3122 adet sıfatı işaretlemiştir.

2. Cinsiyet değişkeni açısından, Türk Cumhuriyetleri öğrencilerinin, Türkiyeli arkadaşlarına ilişkin taşıdıkları kalıp yargılar incelendiğinde, kız öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla daha olumlu düşüncelere sahip oldukları görülmektedir.

3. Yaş değişkeni açısından, küçük yaşlara sahip yabancı öğrenciler daha olumlu düşüncelere sahip iken, yaşları ilerledikçe olumlu düşüncelerin azalmakta olduğu, buna karşılık olumsuz niteliklere ilişkin sıfatların arttığı gözlenmiştir.

4. Ülke değişkeni açısından, Kırgızistanlı öğrenciler en olumlu düşüncelere sahip grup, Azerbaycanlı öğrenciler ise en olumsuz düşüncelere sahip grubu oluşturmaktadırlar.

5. Türkiye'de yaşadığı süre değişkeni açısından, en az olumsuz sıfat Türkiye'de bir yıl ve daha az süredir bulunan öğrencilere aittir. En fazla olumsuz sıfat yoğunlaşması ise Türkiye'de altı ve daha fazla yıl kalan öğrencilere aittir.

6. Öğrenim gördükleri üniversite değişkeni açısından ise; Ankara, Erciyes, Selçuk ve Niğde üniversitesinde öğrenim gören Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrenciler, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı arkadaşlarına ilişkin daha olumlu değerlendirmelere sahiptirler. ODTÜ ve Hacettepe üniversitesinde öğrenim görenler ise daha az olumlu yargılar taşımaktadırlar.

7. Öğrenim gördükleri program değişkeni açısından, en olumlu düşüncelere sahip grubun öğretmenlik eğitimi veren programlarda öğrenim görenler olduğu gözlenmiştir. Mühendislik eğitimi alan grup, bu konuda ikinci sırada yer almaktadır. Olumlu sıfatları, en az işaretleyen grup ise tıp ve işletme eğitimi alan öğrencilerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'deki Yabancı Öğrencilerin Problemleri,

Türk Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Problemleri, Yabancı Öğrencilerin Türk İnsanı Karşı Kalıp Yargıları

GİRİŞ

İnsanları birtakım türlere, tiplere bölmeyi ifade eden zihinsel yapıtlar olan kalıp yargılar, üzerinde önemle durulması gereken konulardan biridir. Kültürel özelliklerin bireyin davranışı üzerindeki etkisinin belirlenmesi konusunda yapılan araştırmalardan sağlıklı toplumsal ve kişiler arası ilişkilerin kurulmasında yararlanılabilir. Günümüzde hızlı bir teknolojik gelişme süreci yaşanmaktadır. Bu değişim süreci toplumsal ve kişiler arası ilişkileri, kültürel yapıyı ve aile yapısını etkilemektedir. Bireyler bu gelişmelere uyum sağlamakta güçlük çekmektedirler. Kalıp yargı, kültürel özelliklerden, cinsiyet ve kişilik özelliklerinden etkilenebilmektedir. Bireylerin çevreleriyle etkili iletişim kurabilmeleri ve uyum içinde olmaları günümüzde önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir.

Türkiye'de 1999-2000 öğretim yılında, yükseköğrenime devam eden Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Asya ve Balkanlardan gelen toplam 7425 öğrenci bulunmaktadır (*MEB, 2000, s.217*). Türkiye'nin bu öğrencilerin ülkeleriyle ilgili, ortak menfaatleri gereği, bir milli politika oluşturup yürütmesi gereği ortadadır. Böylelikle tarihi köklere dayalı soydaşlarımızla ekonomik-siyasal ve kültürel ortak hareket edilerek, hem Türkiye'nin 21.yüzyılda lider konumunu belirleme ve hem de Türk cumhuriyetlerinin gerçek bağımsızlıklarını kazanmaları sağlanabilir. Rusya'nın ve diğer batılı devletlerin zengin yer altı ve yer üstü kaynaklara ve stratejik bir coğrafyaya sahip bu ülkelerle ilgili iyi niyetli olmayan amaçları önlenebilir ve güçlü bir Türk dünyası oluşabilir.

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ

Azerbaycan

Azerbaycan'ın isminin şimdiki Güney Azerbaycan ve İran Kürdistanı arazisinde ku-

rumuş olan Atropatena Devleti'nden geldiği iddia edilmiştir. Bunun yanı sıra Azerbaycan adının Kök Türk kitabelerinde geçen Azlar'dan geldiği yolunda bilgiler vardır. Bugünkü Azerbaycan Türkçesi yazı dili, 19. yüzyıldan beri Osmanlı Türkçesi'nin etkisi altındadır. Fakat yazı dili dışında, halk dili bazı ağızlara bölünmüştür; Anadolu ağızlarına benzer çeşitli fonetik özellikler gösterir. Ahenk konusu Türkiye Türkçe'sinde olduğu gibidir. Azerbaycan Türkçe'si de, Oğuz grubuna dahildir (*Gömeç, 1999, s.3-4*).

Azerbaycan Türk Cumhuriyeti 87.000 km² yüz ölçüme ve 7.5 milyon nüfusa sahiptir. Nüfus itibarıyla Türkler'in en yoğun olduğu kesim Azerbaycan'ın başkenti, Bakü olup, önemli şehirleri, Sumgait, Kuba, Lenkeran, Şeki, Gence, Şuşa'dır. Toplam 60 kaza ve 45 şehrin mevcut olduğu Azerbaycan'a Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bağlıdır (*Özey, 1999, s.47-52; Gömeç, 1999, s.4*).

Azerbaycan'da 1928'lere kadar Osmanlı tipi bir eğitim sistemi uygulanmış, 1930'lardan sonra kolhozlaştırma ile beraber, kitle eğitimine başlanmıştır. 1 Mayıs 1925'te Azerbaycan Yüksek Sovyeti Latin alfabesinin kullanılmasını kararlaştırmış, 1928 yılında Türkiye'de de Latin alfabesinin kabul edilmesi, Türkiye'nin nüfuzunun Türkistan'da ve Kafkaslar'da artmasına sebep olmuştur. Bu durumun Rusya için tehlikeli olduğunu gören Ruslar, Türklere ayrı ayrı alfabeler hazırlayarak, kiril alfabesini mecbur tutmuşlardır. Bugün Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin resmi dili Türkçe'dir ve yine ilk defa Türk Cumhuriyetleri içerisinde 25 Aralık 1991'de Latin alfabesine geçilmesi kararını alan, Azerbaycan'dır (*Gömeç, 1999, s.46-48*).

Kazakistan

Gömeç (1999, s.59-60, 84)'e göre, Kazak adı, "hür, müstakil, mert, yiğit ve cesur" ma-

nalarına gelmektedir. Kazak Türkçe'si, Türk dilinin bir şivesi olup, kuzey batı grubuna dahil bulunmaktadır; Türk şive birlikleri arasında en geniş sahayı işgal edenlerden birisidir. Kazaklar, 1929'a kadar Arap alfabesini, 1929-1939 yılları arasında Latin alfabesini kullanmışlar, 1939'dan sonra ise Kiril alfabesine geçmişlerdir.

1913'te Kazakistan'da, Rus sistemi çerçevesinde eğitim yapan 267 oba okulu ve 157 Rus-Kazak okulu vardı. 1959-1960 yıllarında Kazakistan'da 11.750 okul vardı. Bu okul müdürlerinin ancak 4350'si Kazak Türkü idi. Almatı'daki Devlet Üniversitesi'nin de 1957'de 3770'i bulan öğrenci sayısı arasında Kazak Türkleri 1550 kişiydi. Bugün Kazakistan'da biri Çimkent'te, biri Almatı'da ve biri de Türkistan şehrinde olmak üzere üç büyük üniversitede modern eğitim yapılmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye ile yapılmış bir anlaşma gereğince 1993'te Hoca Ahmet Yesevi Milletlerarası Türk-Kazak Üniversitesi de kurulmuştur. Çimkent ile Türkistan'daki üniversiteler buraya bağlanmıştır. 1948'de kurulmuş olan Kazakistan İlimler Akademisi'ne bağlı 35 enstitü faaliyet göstermektedir. Ayrıca 50'ye yakın yüksek okul ve araştırma merkezi bulunmaktadır (Özey, 1999, s.147; Gömeç, 1999, s.84-85).

Bugün Kazakistan, bağımsız ve bağımsızlığını yeni ilan eden Türk Cumhuriyetleri içerisinde 2.750.000 km² ile en geniş yüz ölçüme sahip olan ülkedir. 1992 istatistiklerine göre nüfusu 18.500.000 kadardır. Ayrıca, Kazakistan toprakları dışında Kazakistan'a dönmeyi arzu eden üç milyon Kazak yaşamaktadır. Kazakistan, Eylül 1989'da Kazak Türkçesi'nin resmi dil olduğunu onaylamış, 1990'da parlamento seçimlerini yapmış, Nisan 1990'da ilk cumhurbaşkanını seçmiştir. Diğer Türk Cumhuriyetleri ile beraber Kazakistan da 25 Ekim 1990 günü bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye, Kazakistan bağımsızlığını ilan ettiği za-

man, ilk tanıyan ülke olmuştur. 1990'dan beri Türkiye ile Kazakistan arasında pek çok anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Yapılan anlaşmalar gereğince, Ekim 1992'den itibaren Kazakistanlı öğrenciler, Türkiye'ye gelmeye başlamışlardır.

Kırgızistan

Çin kaynaklarında adları Kien-Kun, K'i-Ku, Kie-Kou şeklinde transkripsiyon edilen Kırgız adı, Kök Türkçe yazılı metinlerde Kırgız, Tibetçe metinlerde Gir-Kis şeklinde geçmektedir. Efsanelere göre ise, Kırgızlar, "Kırk kız" ve "Dağları gez" manasına gelen Kırgız'dan gelmektedir. İç Asya'nın alan olarak en küçük ülkelerinden biri olan Kırgızistan'ın doğusunda Çin işgalindeki Doğu Türkistan, batısında Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan ve güneyinde de Tacikistan bulunmaktadır. 198.500 km² yüz ölçüme ve yaklaşık 4,5 milyon nüfusa sahip olan Kırgızistan'ın önemli şehirleri Bişkek ve Oş'tur (Özey, 1999, s.190, 198; Gömeç, 1999, s.99).

Kırgızistan'da okulların yaygınlık kazanması 20. yüzyılın başlarına rastlar. Sovyetler Birliği döneminde, 1934 yılında 7 yıllık ilkokulu ve 1950 yılında kızlara ilkokulu bitirme zorunluluğu getirilmiştir. Günümüzde ise 10 yıllık süreli temel eğitimi bitirmek zorunludur. Ülkede okur yazarlık oranı %99.8 gibi yüksek orandadır. Ülkede 60 binin üzerinde öğrencinin kayıtlı olduğu çok sayıda üniversite vardır (Saray, 1996, s.192-194; Erol, 1999, s.125-126).

Türkiye ekonomi, maliye, bankacılık alanlarında Kırgızistan'a danışmanlar göndermiş, 1992'den bu yana eğitim ve öğretimini Türkiye'de yapmak üzere 2000'e yakın Kırgız öğrenci Türkiye'ye getirilmiştir (Azmaz, 1995). Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 1992-1993 öğretim yılında İsmail Tarancıoğlu Anadolu Lisesi açılmış ve yine Bişkek'te Türk-Kırgız

Anadolu Kız Lisesi tesis edilmiştir. 29 Mayıs 1991'de Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti arasında ekonomik ve ticari işbirliğine dair protokol, 12 Temmuz 1991'de 1991-1993 dönemi kültürel ve bilimsel değişim protokolü, 3 Mart 1992'de vize muafiyetine ilişkin anlaşma, 22 Nisan 1992'de tıp ve sağlık alanlarında 1992-1995 yıllarına ilişkin işbirliği anlaşması, 28 Nisan 1992'de küçük ve orta ölçekli sanayi geliştirmede teknik işbirliği protokolü, 28-29 Nisan 1992'de hava ve kara taşımacılığına ilişkin protokol, TRT ile Kırgızistan Devlet Radyo ve Televizyonu arasında işbirliği protokolü, Bişkek'te Türkoloji Koleji'nin kurulmasına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır.

Türkmenistan

Türkmen adının manası yolundaki görüşler, genelde "Türk'e benzer" ve "Müslümanlığı kabul etmiş olan Oğuzlar" demek anlamına gelebileceği üzerindedir. Bununla beraber Türkmen adının etimolojisi yapılırken Türkçe'de çok sıkça geçen Kuman, Karaman, Ataman, v.s., gibi adların sonunda kullanılan "-man, -men" eklerinin kullanım özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Türkmenler, Türklerin Oğuz grubundandırlar. Ruslar, diğer Türk topluluklarına olduğu gibi, Türkmenler'in de eğitim, kültür ve sosyal hayatlarının parçalanması için çalışmışlardır. Bunun sonucu olarak, 1925 yılında, Türk toplulukları alfabe anlaşmazlığı olarak adlandırılan bu hareketle, Arap alfabesi yerine önce Latin sonrada -Rus hâkimiyeti olan yerlerde- Kiril alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Türkmen Türkçe'si resmi dil olarak 1990 yılında kullanılmaya başlanmıştır (*Gömeç, 1999, s. 198-199; Erol, 1999, s.151*).

1870'lerde Ruslar, Türkmenistan'ı işgale başladıkları zaman, Rus ve İngiliz kaynaklarına göre, Türkmen nüfusu, 1.150.000 civarında idi. Bugün, Türkmenistan'ın nüfusu 4.000.000 civarında olup, %90'ını Türkler teşkil etmekte-

dir. Ülkede okuma yazma oranı %98'dir ve 9 üniversitede 41.800 öğrenci kayıtlıdır. Bütün Türkmenistan'da 2000'in üzerinde okul bulunmakta ve okullarda okuyan öğrenci sayısı, 800.000'i bulmaktadır (*Gömeç, 1999, s.200; Erol, 1999, s.151*).

1992 yılında Türkmenistan'dan Türkiye'ye 2000 civarında orta ve yüksek okul öğrencisi ve yine 1992-1993 yılı öğrenci kontenjanından yararlanmak üzere, devlet burslusu olan 14 kişilik Türkmen pilot adayı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksek Okulu'nda pilotluk öğrenimi görmek üzere Türkiye Cumhuriyeti tarafından getirilmiştir. Bunun yanı sıra zaman zaman mesleki eğitim görmek gagesiyle Türkmenistan'dan insanların Türkiye'ye gelmeleri ve burada bilgi ve becerilerinin artırılması işlemleri de aralıksız olarak devam etmektedir.

22 Ağustos 1990'da egemenliğini ilan eden Türkmenistan ile Türkiye arasında özellikle kültürel alanda bir çok çalışmalar yapılmaktadır. Bunun en önemli göstergesi, 27 Aralık 1991 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Cumhuriyeti arasında 1992-1993 dönemi kültürel ve bilimsel değişim protokolünün imzalanmasıdır. Bu protokolün ana başlıkları eğitim ve bilim, kültür ve sanat, gençlik ve spor, radyo, televizyon ve enformasyon konularındadır ve bunların birçoğu gerçekleşmiştir. Aşkabat Havaalanı'nın inşasını bir Türk firması üstlenmiştir. Nihayet Kasım 1992'de Ankara'da toplanan Türk Cumhuriyetleri delegeleri, 34 harfli ortak Latin alfabesini kabul etmişlerdir. Bunun yanı sıra, Türkmenler arasında yaygın bir Türkiye sevgisi gözlenmektedir. Türkmenlerin Türkiye Türkleri'ne olan sevgilerinin bir göstergesi olarak 1994 yılında, Türkmenistan'ın altı petrol sahasından biri olan "Blok 5" adındaki petrol bölgesi, Türkmenistan Devlet Başkanı NİYAZOV'un yardımlarıyla ihaleye sokulmadan Türkiye'ye verilmiştir.

KALIP YARGILAR (STEROTYPES)

"Kalıp yargı" (stereotypes) terimi, Lippmann'ın 1922'de yayınlanan "Public Opinion" kitabında, "kişi fazlaca karmaşık çevresini aklında fotoğraflamaktadır" şeklinde açıklanmaktadır. Bu fotoğrafın biçimi, kısmen kültürel, insanlar kültürü tanımladığı şekilde seçmekte ve kültürün biçimlendiği kalıp yargıya uygun seçtiği şeyi algılama eğilimindedir. Lippmann'ın kalıp yargı tanımında kalıp yargılar genelde yanlış içeriklere dayandıklarından olumsuzluk içeren bir kavramdır. Daha sonraki araştırmalar, kalıp yargının moral boyutlarından ziyade süreçleri ve bu kavramın betimlenmesi ile ilgili olmuştur. Kalıp yargı teriminin literatürde sık sık "önyargı" ile birlikte kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu iki kavram, yakın süreçlere işaret ettiği halde aslında gerek işlevleri gerekse tanımları farklıdır. En kaba çerçevelerde kalıp yargı; "bir grup hakkında sabit, beylik fikir" olarak tanımlanırken, önyargı; "varsayılan ırk, etnik köken, cinsiyet vb. tema alınarak bir kişi veya grubun olumsuz karakteristiklere sabit olduğu veya yetersiz olduğu hakkındaki inanç olarak" tanımlanmaktadır (*Paker, 1994, s.24*).

Kalıp yargılar, insanları bir takım türlere, tiplere bölmeyi ifade eden zihinsel yapıtlardır. Belli özelliklerin muayyen insanlarda mevcut sanılmasını ifade eder. Bu özelliklerin her zaman gerçeğe ve olumlu kanıtlara dayanmaksızın sadece mevcut bulunması gerektiği kanısına dayanır. Bir başka ifade ile, kafamızdaki düşünceleri sadeleştiren bir takım zihinsel amaliyeler, basma kalıp fikirlere (*Tezcan, 1974, s.8*). Kalıp yargılardan bahsederken şu özellikleri görüyoruz:

1- Stereotipler ayırıcı niteliğe "sahip sayılan" bireyleri içine alır. Amiyane bilgiye dayandıklarından sözlü kültüre dahil ürünlerdir. Çeşitli gruplarca konuşularak edinilir, yayılır ve böylece davranış haline gelirler.

2- Tahmini veya duygusal bir durumu ifade eder ve "değer yargısı" niteliğindedirler. Yargılar ve ön yargılar birer değerlendirmedir. Yargı ile önyargı arasında fark vardır. Yargı gerçeğe dayanır. Hâlbuki önyargı gerçek belli olmadan ortaya çıkar. Yargının muhtevası objektif realite ile uygunluk arz eder. Hâlbuki önyargının muhtevasının henüz daha objektif gerçekle uzlaştığı veya onunla geliştiği kontrol edilmemiştir. Diğer kavramsal davranış modelleri gibi yargılar ve ön yargılar da kuşaktan kuşağa miras olarak geçer. Kültürün muhtevasının bir parçasıdır.

3- Stereotipler toplumdan, gelenek ve göreneklerden ya da kişisel eğilimlerimizden meydana gelir ve basmakalıp değer yargıları biçiminde inanışlar yaratırlar.

4- Bunlar genellikle yanlış önyargılardır. Gerçeğin yargısından çok daha az bir gerçeği ifade ederler. Örneğin; "Savaşçı İrlandalılar", "Duygusal İtalyanlar", "Duygusuz İsveçliler", "Esrarengiz Şarklılar", "Haylaz Zenciler", "Aç gözlü Yahudiler" gibi ifadeler birer stereo tiptir.

5- Olumlu veya olumsuz taltifkâr olmayan nitelikler olabilirler. Örneğin "Amerikan zencileri cahil insanlardır." dediğimizde bu, olumsuz nitelikte bir stereo tiptir. "Fransız kadınları entelektüeldir" veya "Amerikan kadınları neşelidir," "Meksikalı kadınlar güzeldir" dediğimizde ise, olumlu nitelikte stereotip yapmış oluruz.

6- Stereotipler kısmen basit bilgilerdir. Tartışma konusu olan sorun hakkında bilgi edinilmesini ve kişisel bir kanaati oluşturmayı kolaylaştırmaktadırlar. Ayrıca toplumda köklü halde bulunan peşin hükümleri beslemektedirler. Böylece gerçeğe ters düşen durumları varmış gibi gösterirler. Örneğin "Türkiye'de turistler öldürülür" stereo tipinde olduğu gibi. Ayrıca sübjektif nitelikleri objektif durumlara teşmil etmeye de elverişlidirler. Örneğin "İngiliz politikası daima iki yüzlüdür," "Türkler tembeldir" gibi (*Tezcan, 1973.S.9-11*).

Stereotipler iki doğrultuda gelişirler (*Tezcan, 1974, s.13*):

1. Genelleştirme eğilimi, kendisini tanımadığımız bir veya birkaç kişinin özelliklerini, onunla aynı kategoride bulunan bütün diğer kişilere teşmil etmemizdir. Örneğin kısa boylu, fesat, temiz kalpli olmayan bir çocuğumuz olsa hemen bütün kısa boylu çocukların aynı kategoride olduklarını zannederiz. Burada, bir sempati veya antipatiyi, tecrübe ettiğimiz bir kimse üzerinden geniş sayıdaki bir kitleye fazla düşünüp taşınmadan aniden duygusal bir tutumla genelleştirmemiz söz konusudur.

2. Özelleştirme eğilimi ise, bir ülke, grup veya kategori hakkında sahip olduğumuz bir kanaati o grup, ülke veya kategoriden olan kimseye uygulamamız söz konusudur. Bu, birinciden daha çok uygulanır. Örneğin herhangi bir yabancı ülkede bulunan bir Türkün, kendisinin yabancılar tarafından daha hiç ilişkisi olmadan barbar olarak kabul edilmesi gibi.

Özetle, stereo tiplerin bir gerçekten çok bir önyargı, bir fikir saplantısı veya bazen bir boş inanç ifade ettiklerini söyleyebiliriz.

Kalıp Yargıların İnsan İlişkilerindeki Yeri

Paker (1994), kalıp yargılara bilişsel yaklaşımın, kişilik temelinde açıklamalara bir cevap olarak ortaya konduğuna işaret ederek; sosyal biliş kavramını, kalıp yargıları bilişsel bir sürecin ürünü olarak görse de, onu iyi niyetli olmayan, kontrol edilemez ve dolayısıyla kişinin sorumlu tutulmayacağı kaçınılmaz sonuç olarak kabul etmediğini öne sürmekte ve insanların kategorileri ile tutarlı olmayan (inconsistent) bilgi karşısında en azından bazı koşullarda tutarsızlığa düşebildiklerine işaret etmektedir. Yeterli bilgiye sahip olduğu halde kalıp yargı kullanmak en azından bazı yönlerden "kasıtlı" bir davranıştır. Zira insanlar bilgilerine dayanarak tepki vermektedirler ve insanların bilgilerinin davranışa nasıl dönüş-

tüğünü anlamak özellikle kalıp yargı ve ayrımcılık (discrimination) alanlarında çok daha önem kazanmaktadır (*Paker 1994, s.27*).

Bireylerin öz saygıları (self esteem) bir ölçüde kişinin sosyal kategori üyeliği tarafından belirlenmektedir. İnsanlar, olumlu kimliklerini sürdürmek, korumak arzusu ile kendi gruplarını (in-group) bir diğer gruba (out-group) göre üstün görmek isterler.

Araştırmacılar, çeşitli dış grup alanlarında (beyazlar, zenciler; gençler, yaşlılar) dış gruba ilişkin bilgi temsillerinin iç grubunkilere nazaran daha az karmaşık olduğunu gözlemlemiştirler. Dış grup ile ilgili şemanın karmaşıklığı azaldıkça, o dış grup üyesi ile ilgili değerlendirmelerde, uçlara kayma eğilimi artmaktadır. Araştırmacılar tepkilerdeki bu uçlara kayma davranışlarının yalnızca olumsuz yönde olmadığını; olumlu yönde de olabileceğini ortaya koymuşlardır. Bu anlamda sonuçlar, kalıp yargıların çift kutuplu olma özelliğine işaret etmektedir.

Zavalloni (*Paker 1994, s.28, 30-31*), kalıp yargıların yaş grubu, sosyal sınıf, cinsiyet, milliyet, din orijini, meslek, aile durumu, politik eğilim gibi bir kimlik unsuru olduğunu öne sürmektedir. Bir çok insan kalıp yargılarının kötü olduğunu ve otomatik olarak ön yargı gösterdiklerini ve yanlışlıklara yol açtıklarını düşünür. Kuşkusuz insanlara karşı yalnızca belli bir gruba ait oldukları için, bir kalıp yargı doğrultusunda davranılmaması gerektiği doğrudur; olabildiğince, herkese bir birey, bir insan olarak davranmalıyız. Ancak, eğer bir kişi hakkında hiçbir bilgimiz yoksa ait olduğu gruplar onu daha doğru olarak algılamamızda genellikle yardımcı olurlar. Eğer bir kişinin 20 yaşında erkek bir üniversite öğrencisi olduğunu bilirsek, onun bir futbol oyununu, bir meyvecilik ve sebzeçilik sergisine, rocknroll müziğini dinsel müziğe tercih edeceğini varsaymakla belki doğru yapmış oluruz. Bu varsayımlarda yanılmış da olabiliriz. Çünkü 20 yaşındaki erkek üniversite öğrencilerinin tümü

bu zevklere sahip değildir. Fakat üniversite öğrencilerinin çoğunluğunun tercihleri bu yönde olduğundan yanılmamız olasılığı daha büyüktür. Bir kişiyi iyi tanımadan önce onunla etkileşmek zorunda kalırız. Eğer bu kişi belli bir ölçüde ait olduğu grup hakkında bildiklerimiz doğrultusunda davranırsa, etkileşimler daha bir uyumlu ve engelsiz büyüyebilir. Ancak grup hakkında bildiklerimize dayalı olarak etkileşim kurmadaki tehlike, bireyin grubu temsil etmeyen biri olmasından, kalıp yargının genel olarak yanlış olmasından veya yüzeysel bilginin onunla iyi etkileşebilmemize yeterli olması nedeniyle, kişinin bir birey olarak nasıl bir insan olduğunu öğrenme çabasına girmemize engel olabilmektedir (*Dönmez 1989, s.85*).

Türkiye'nin milli bir yöntem oluşturarak, tüm Türk Dünyası ile sağlıklı sosyal-kültürel-ekonomik ve siyasal ilişkiler kurabilmesi için çok duyarlı bir politika izlemesi gerekmektedir. Bir ağabey olarak, her şeyin bilmişliği içerisinde değil, bir kardeş, akraba ve dost olarak karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma içerisindeki bir tutumun, bunun sağlanmasında etkili olacağı açıktır. Bu araştırma, Türk Cumhuriyetlerinin bir örnek-lemine oluşturan, bu Cumhuriyetlerden gelen öğrencilerin Türkiye insanına karşı yargılarını belirleyerek, oluşturulacak politikaların içeriği ve yönü hakkında ipuçları vermesi açısından önemli bulgulara sahiptir.

Daha önce belirtildiği gibi, insanları birtakım türlere, tiplere bölmeyi ifade eden zihinsel yapılar olan kalıp yargılar, üzerinde önemle durulması gereken konulardan biridir. Özellikle kültürel özelliklerin bireyin davranışı üzerindeki etkisinin belirlenmesi ve bunlardan yararlanılması açısından bu araştırmanın sonuçları önemlidir. Çalışma, bağımsızlık sonrası sosyo-ekonomik boyutta kalkınma çabasına giren ve bu çerçevede Türkiye'yi örnek alan Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin Türkiye'ye ve Türk insanına bakışlarını belirlemek ve diğer taraftan Türk

Cumhuriyetlerine örnek olduğunu/olacağını dile getiren Türkiye'nin bu Cumhuriyetlere yönelik politika belirlemesi açısından önemlidir.

Araştırmada, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nden gelen öğrencilerin, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına karşı taşındıkları kalıp yargılar incelenmiştir. 1999-2000 öğretim yılında Türkiye'de Yüksek öğrenime devam eden Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Asya ve Balkanlardan gelen toplam 7500 öğrenci bulunmaktadır. Çalışmada, Kayseri, Konya, Ankara ve Niğde'de yüksek öğrenime devam eden Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan'dan gelen toplam 372 öğrencinin görüşlerine başvurulmuştur.

Problem Cümlesi

Ona Asya Türk Cumhuriyetleri (Kazakistan, Türkmenistan Kırgızistan, Azerbaycan'dan gelen öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına yönelik kalıp yargıları nelerdir?

Alt Problemler

Türk Cumhuriyetleri'nden Gelen öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşındıkları Kalıp Yargılar, 1-Cinsiyet, 2- Yaş, 3-Ülke, 4- Türkiye'de Kaldığı Süre, 5- Türkiye'de Öğrenim Gördükleri Üniversite, 6- Öğrenim Gördükleri Program, değişkenleri açısından farklılaşmakta mıdır?

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini 1999-2000 öğretim yılında Türkiye'de yüksek öğrenime devam eden; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Asya ve Balkanlardan gelen toplam 7500 öğrenci oluşturmaktadır. Tablo 1'de örnekleme seçilen öğrencilerin cinsiyet, yaş, ülke, program türü gibi kişisel özelliklerine göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 1 Örneklemede Yer Alan Öğrencilerin Kişisel Özelliklerine Göre Dağılımı

ÖZELLİKLER		TOPLAM	%
CİNSİYET	KIZ	22	5.9
	ERKEK	350	94.4
YAŞ	18 ve aşağısı	43	11.6
	19-20	140	37.6
	21 - 22	87	23.4
	23 ve üzeri	102	27.4
ÜLKE	TÜRKMENİSTAN	160	43.1
	KAZAKİSTAN	42	11.2
	AZERBAYCAN	66	17.7
	KIRGIZİSTAN	104	28
	ANKARA ÜNİ.	134	36
	HACETTEPE ÜNİ.	53	14.3
	ODTÜ	30	8.1
	SELÇUK ÜNİ.	62	16.7
	ERCİYES ÜNİ.	21	5.6
	NİĞDE ÜNİ.	6	1.6
	DİĞERLERİ	66	17.7
PROGRAM TÜRÜ	MÜHENDİSLİK	51	13.8
	TİP	19	5.2
	EĞİTİM	35	9.4
	HUKUK	34	9.2
	İŞLETME	46	12.4
	DİĞERLERİ	187	50

Tablo 1 'de görüldüğü gibi araştırmanın örneklerini tesadüf] örnekleme yoluyla seçilen Kayseri, Konya, Ankara ve Niğde'de yüksek öğrenime devam eden. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan'dan gelen toplam 372 öğrenciden oluşmaktadır. Bunların 22'si kız, geri kalan 350'si erkek öğrencidir, örneklemin 160'ı Türkmenistan'ın 42'si Kazakistanlı, 66'sı Azerbaycanlı, 104'ü Kırgızistanlı öğrencilerdir. Bu öğrencilerden, 134'ü Ankara Üniversitesinde, 53'ü Hacettepe Üniversitesinde, 30'u ODTÜ'de, 6'sı Niğde Üniversitesinde, 62'si Selçuk Üniversitesinde, 21'i Erciyes Üniversitesinde ve 66'sı Ankara'daki diğer üniversiteler olmak üzere toplam 372 kişi üzerinde anket yapılmıştır.

Tanımlar

Kalıp yargı (stereotype): Belli bir tip insan ya da grup hakkında yaygın veya gelenekselleşmiş düşünceler (Rycroft, 1998, s.156; Foulque, 1994, s. 463)

Önyargı (Prejudice): Varsayılan ırk, etnik köken, cinsiyet vb, özellikler temel alınarak bir kişi veya grupla ilgili önceden edinilmiş olumlu veya olumsuz fikir, peşin hüküm (Meydan Larousse, 1973, s.767: Büyük Larousse, Tarihsiz, 9045)

YÖNTEM

Bu çalışma tarama tekniğinde, Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin Türkiye

Cumhuriyeti vatandaşlarına karşı taşıdıkları kalıp yargıları belirlemeye yönelik betimsel bir araştırmadır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına karşı taşıdıkları kalıp yargıları belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen bir ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin birinci bölümünde öğrencilerin kimlikleri ile hangi ülkenin vatandaşı oldukları, anne ve baba öğrenim düzeyi, anne ve baba mesleği, kaç yıldır Türkiye'de bulunduğu, Türkiye'de öğrenim gördüğü üniversitenin hangisi olduğu ve öğrenim gördüğü program türü sorulmuştur. İkinci bölümde 34 "sıfat" yer almaktadır. Bu sıfatlardan 17 tanesi olumlu nitelikleri, diğer 17 tanesi olumsuz nitelikleri içermektedir. Bu 34 sıfat içerisinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını en iyi biçimde nitelendirenlerin hangisi olduğu sorulmuştur.

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Ölçme aracı araştırmacı tarafından Konya, Kayseri, Niğde, Ankara'da yüksek öğrenim gören Azerbaycanlı, Türkmenistanlı, Kazakistanlı, Kırgızistanlı öğrencilere uygulanmıştır.

Araştırmada toplanan veriler frekans dağılımlarına göre tablolaştırılmış ve yüzdeleri hesaplanmıştır. Türk Cumhuriyetleri öğrencilerinin Türk insanına ilişkin taşıdıkları kalıp yargıların cinsiyetlerine, yaşlarına, geldikleri ülkeye, kaç yıldır Türkiye'de olduklarına, öğrenim gördükleri üniversiteye, öğrenim gördükleri programa göre değişip değişmediği χ_2 tekniği ile test edilmiş, .05 düzeyinde anlamlılık aranmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Araştırma bulguları, her bir alt problemle ilgili, aşağıda verilmiştir.

1, Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşdıkları Kalıp Yargılara İlişkin Genel Değerlendirme

Araştırmada bilgi toplama aracı olarak kullanılan tarama listesinde 34 "sıfat" yer almaktadır. Bu sıfatlardan 17 tanesi olumlu nitelikleri, diğer 17 tanesi olumsuz nitelikleri içermektedir. Örneklemeye giren ve bilgi toplama aracına cevap veren 372 öğrenci toplam 3122 adet sıfatı işaretlemiştir. 372 öğrencinin işaretlediği toplam 3122 adet sıfatın analizinden elde edilen bulgular Tablo 2 ve Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde; 372 öğrencinin her birisinin ortalama 8,39 adet sıfatı işaretlediği gözlenmektedir. İşaretlenen toplam 3122 sıfatın 1339 tanesi olumlu niteliklere aittir. Olumlu nitelikler taşıyan sıfatların oranı yüzde 42,9'dur. Öğrencilerin

İşaretledikleri toplam 3122 sıfatın 1783 adedi olumsuz özellikleri yansıtmaktadır. Olumsuz nitelikleri yansıtan sıfatların, işaretlenmiş bütün sıfatlar arasındaki oran yüzde 57,1'dir. Bu durumda Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'dan gelen ve Türkiye Cumhuriyetinde yüksek öğrenimlerini sürdüren öğrencilerin kafalarında Türk insanına karşı olumsuz yargıların oranı, olumlu yargılardan daha fazladır.

Tablo 3'de ise, öğrencilerin sahip oldukları kalıp yargıların her birine ilişkin oranlar gösterilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde, en yaygın olan ve en az yaygın olan olumlu ve olumsuz kalıp yargıların hangileri oldukları görülecektir.

Tablo 2 Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerden Elde Edilen Bulguların Genel Değerlendirmesi

İşaretlenen Toplam Sıfat	Bir Kişinin İşaretlediği Ortalama Sıfat Sayısı	İşaretlenen Olumlu Sıfatlar		İşaretlenen Olumsuz Sıfatlar	
		N	%	N	%
3122	8,39	1339	42,9	1783	57,1

Tablo 3 Olumlu-Olumsuz Kalıp Yargıların İşaretlenme Miktarları ve Oranları

KALIP YARGILAR (Olumlu)	N	%	KALIP YARGILAR (Olumsuz)	N	%
Dindar	186	50,0	Taklitçi	189	50,8
Yardımsız	183	49,2	Maddeci - Para Sever	158	42,5
Çalışkan	172	46,2	İki Yüzlü	133	35,8
Hoşgörülü	127	34,1	Bencil - Egoist	131	35,2
Kibar - Nazik	109	29,3	Korkak	114	30,6
Barışsever	108	29,0	Geleneklere Bağlı	114	30,6
Namuslu-Şerefli	88	23,7	Sahtekar	105	28,2
Merhametli	87	23,4	Hilekar	99	26,6
Akıllı	71	19,1	Kaba	87	23,4
Yakışıklı / Güzel	70	18,8	Tembel	79	21,2
Gelişimci	63	16,9	Saldırgan - Kavgacı	72	19,4
Cesur	55	14,8	Kindar	64	17,2
Sözüne Güvenilir	54	14,5	Aptal	63	16,9
Mert	53	14,2	Sinirli	54	14,5
Eli Açık	53	14,2	Hurafeci - Batıl İnançlı	39	10,5
Yaratıcı	46	12,4	Pis - Pasaklı	28	7,5
Soğukkanlı	43	11,6	Zalim	25	6,7

2. Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşdıkları Kalıp Yargıların Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesi

Tablo 4'te, cinsiyet değişkeni açısından taşdıkları kalıp yargılara ilişkin oranlar verilmiştir.

Cinsiyet değişkeni açısından, Türk Cumhuriyetleri öğrencilerinin, Türkiyeli arkadaşlarına ilişkin taşdıkları kalıp yargılar incelendiğinde, kız öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla daha

olumlu düşüncelere sahip oldukları görülmektedir. 22 kız öğrenci toplam olarak 153 sıfat işaretlemiştir. Kız öğrencilerin işaretledikleri bu sıfatların yüzde 81'i olumlu, yüzde 19'u olumsuz nitelikleri içermektedir. Buna karşılık 350 erkek öğrencinin işaretledikleri toplam 2969 sıfatın yüzde 48,6'sı olumlu; yüzde 51,4'ü olumsuz niteliklere aittir. Bu durum, kız öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla Türk insanı hakkında daha olumlu düşüncelere sahip olduklarını göstermektedir.

Tablo 4 Cinsiyet Değişkeni Açısından İşaretlenen Olumlu ve Olumsuz Sıfatlar

N	İşaretlenen Toplam Sıfat	Bir Kişinin İşaretlediği Ortalama Sıfat Sayısı	İşaretlenen Olumlu Sıfatlar		İşaretlenen Olumsuz Sıfatlar	
			N	%	N	%
Kız 22	153	6,95	124	81,05	29	18,95
Erkek 350	2969	8,48	1444	48,64	1525	51,36
GENEL	3122	8,39	1339	42,9	1783	57,1
Hesaplanan X ² = 13,7			Sd= 1		Tablo X ² Değeri= 3,84	
					p < 0,05	

İşaretlenen sıfatların olumlu ve olumsuz olmalarının cinsiyet değişkeni açısından manidarlığı χ^2 yöntemi ile test edilmiştir. Hesaplanan χ^2 değeri 13,7, serbestlik derecesi 1'e göre χ^2 tablo değeri 3,84 olduğundan olumlu ve olumsuz sıfat toplamalarının kız ve erkek öğrencilere göre dağılımı .05 düzeyinde manidar bulunmuştur.

Cinsiyet değişkeni açısından bu genel değerlendirmenin yanında, kız ve erkek öğrencilerin olumlu ve olumsuz sıfatlardan hangilerinde yoğunlaştıkları Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5'e göre kız öğrenciler en olumlu sıfat olarak Türk insanım çalışkan (% 68,2), yardımsever (% 68,2) ve dindar (%59,1) olarak nitelenmişlerdir. Buna karşılık erkek öğrenciler dindarlık özelliğini ilk sıraya koymuşlardır (% 49,4). Erkek öğrenciler ikinci sıraya yardımseverliği (%48,0), üçüncü sıraya ise çalışkanlığı (%44,9) koymuşlardır. Kız öğrencilerin olumsuz nitelikler olarak ilk sıraya koydukları sıfat "taklitçi-

lik"tir (%31,8). Kız öğrenciler olumsuz sıfat olarak ikinci sıraya "tutuculuğu" (% 27,3) koymuşlardır. Kız öğrencilerin bu iki sıfat dışında yüzde 10'u geçen hiçbir olumsuz sıfat işaretlemedikleri gözlenmiştir. Erkek öğrenciler de "taklitçiliği" Türk arkadaşlarında gözledikleri en olumsuz nitelik olarak belirtmişlerdir (%52). Erkek öğrencilerin olumsuz nitelendirmelerinde ikinci sırayı "maddecilik" (%44,6), üçüncü sırayı ise "iki yüzlülük" (%37,4) almıştır.

3. Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşdıkları Kalıp Yargıların Yaş Değişkeni Açısından İncelenmesi

Tablo 6'da, yaş değişkeni açısından, Türk Cumhuriyetleri öğrencilerinin, Türkiyeli arkadaşlarına ilişkin taşdıkları kalıp yargılar incelendiğinde, en olumlu düşüncelere sahip grubun 18 ve daha küçük yaşlara sahip öğrenciler olduğu (%61,81) görülmektedir. İşaretledikleri sıfat-

Tablo 5 Cinsiyet Değişkenine Göre Olumlu ve Olumsuz Sıfatların Dağılımı

OLUMLU SIFATLAR				OLUMSUZ SIFATLAR			
Kız	%	Erkek	%	Kız	%	Erkek	%
Çalışkan	68,18	Dindar	49,43	Gelenek. Bağlı	27,27	Taklitçi	52,00
Yardımsever	68,18	Yardımsever	48,00	Taklitçi	31,82	Maddeci	44,57
Dindar	59,09	Çalışkan	44,86	Korkak	9,09	İki Yüzlü	37,43
Başsever	40,91	Hoşgörülü	34,29	Maddeci	9,09	Bencü - Egoist	37,14
Merhametli	36,36	Kibar - Nazik	29,14	İki Yüzlü	9,09	Korkak	32,00
Mert	36,36	Başsever	28,29	Saldırgan	9,09	Gelenek. Bağlı	30,86
Hoşgörülü	31,82	Namuslu - Şerefli	23,71	Hilekar	9,09	Sahtekar	29,71
Kibar - Nazik	31,82	Merhametli	22,57	Zalim	4,55	Hilekar	27,71
Akıllı	31,82	Yakışıklı - Güzel	18,57	Sinirli	4,55	Kaba	24,86
Cesur	27,27	Akıllı	18,29	Tembel	4,55	Tembel	22,29
Sözüne Güvenilir	27,27	Gelişimci	16,29	Hurafeci - Batıl	4,55	Saldırgan	20,00
Gelişimci	27,27	Cesur	14,00	Bencil - Egoist	4,55	Kindar	18,29
Eli Açık	22,73	Eli Açık	13,71	Sahtekar	4,55	Aptal	18,00
Yakışıklı Güzel	22,73	Sözüne Güvenilir	13,71	Kindar	0,00	Sinirli	15,14
Namuslu - Şerefli	22,73	Mert	12,86	Kaba	0,00	Hurafeci - Batıl	10,86
Yaratıcı	9,09	Yaratıcı	12,57	Aptal	0,00	Pis - Pasaklı	8,00
Soğukkanlı	0,00	Soğukkanlı	12,29	Pis - Pasaklı	0,00	Zalim	6,86

Tablo 6 Yaş Değişkeni Açısından İşaretlenen Olumlu ve Olumsuz Sıfatlar

	İşaretlenen Toplam Sıfat	Bir Kişinin İşaretlediği Ortalama Sıfat Sayısı	İşaretlenen Olumlu Sıfatlar		İşaretlenen Olumsuz Sıfatlar		
			N	%	N	%	
18 ve Daha Küçük	N = 43	364	225	61,81	139	38,19	
19-20 Yaş Grubu	N = 140	1205	688	57,09	517	42,9	
21-22 Yaş Grubu	N = 87	799	358	44,8	441	55,19	
23 ve Daha Fazla	N = 102	754	297	39,39	457	60,61	
GENEL	N = 372	3122	1339	42,9	1783	57,1	
Hesaplanan X ² =	14,5	Sd=3	Tablo X2 Değeri= 7,81			p < 0.05	

lar arasında olumlu olanların oranları açısından ikinci sırayı 19-20 yaş grubundaki öğrenciler (%57,09) ve olumlulukta üçüncü sırayı ise 21-22 yaş grubunda bulunan öğrenciler almaktadır (%44,8). Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı arkadaşlarına ilişkin en olumsuz düşüncelere sahip grup ise 23 ve daha yukarı yaşlara sahip öğrencilerdir (%60,6). Yaş değişkeni açısından yapılan bu genel değerlendirmede göze çarpan en ilgi çekici nokta; küçük yaşlardaki yabancı öğrencilerin daha olumlu düşüncelere sahip iken, yaşları ilerledikçe olumlu düşüncelerinin azalmakta olduğu, buna karşılık olumsuz niteliklere ilişkin atıflarının arttığıdır.

İşaretlenen sıfatların olumlu ve olumsuz olmalarının yaş değişkeni açısından manidarlığı χ^2 yöntemi ile test edilmiştir. Hesaplanan χ^2 değeri 14,5, serbestlik derecesi 3'e göre χ^2 tablo değeri 7,81 olduğundan olumlu ve olumsuz sıfat toplamalarının yaş gruplarına dağılımı .05 düzeyinde manidar bulunmuştur,

Yaş değişkeni açısından bu genel değerlendirmenin yanında, her yaş grubundaki öğrencilerin olumlu ve olumsuz sıfatlardan hangilerinde yoğunlaştıkları Tablo 7 (Ek 1)'de gösterilmiştir.

Tablo 7'ye göre 18 ve daha küçük yaş grubu en olumlu sıfat olarak, Türk insanını yardımsever (%60,47), dindar (%55,81) ve çalışkan (%51,16) olarak nitelemişlerdir. 19-20 yaş grubu için de sıralama değişmemiş ancak sadece oran-

lar değişmiştir. Bu yaş grubunda yardımseverlik sıfatının oranı (%57,86), dindarlık niteliğinin oranı (%55) ve çalışkanlık sıfatının oranı ise (%50)'dir. 21-22 yaş grubundaki öğrenciler ilk sırayı "dindarlığa" vermişlerdir. Bu yaş grubu öğrencilerinin ikinci yoğunlaştıkları sıfat yardımseverlik (% 47,13) ve üçüncü derecede yoğunlaştıkları sıfat ise çalışkanlıktır (% 51,53). 23 yaşında ve daha büyük olanların en önemli gördükleri özellik "dindarlık" (%43,14), ikinci sırada "çalışkanlık" (% 42,16) ve üçüncü sırada "yardımseverlik" (%34,31) özellikleridir. Dikkat edildiğinde olumlu niteliklere ilişkin sıfatların işaretlenme oranları, öğrencilerin yaşları arttıkça azalmaktadır. Bunun yanında bütün yaş gruplarındaki öğrencilerin "yardımseverlik", "dindarlık" ve "çalışkanlık" sıfatlarında yoğunlaştıktan söylenebilir.

18 ve yukarı yaş gruplarındaki öğrencilerin, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı arkadaşlarına ilişkin taşıdıkları olumsuz düşüncelerde ilk sırayı "taklitçilik" (%39,53), ikinci sırayı "maddecilik-para severlik" (%27,91) ve üçüncü sırayı ise "ben-cillilik" (%27,9) almıştır. 19-20 yaş grubundaki öğrenciler de ilk sırayı "taklitçilik" sıfatına vermişlerdir (%48,57), İkinci sırayı "maddeci" sıfatı (%37,14) ve bu yaş grubunda üçüncü sırayı ise "korkaklık" (%35) sıfatı almıştır. 21-22 yaş grubunda ilk sıra "iki yüzlülük" sıfatına aittir (%50,57). İkinci sırada "taklitçilik" (%49,43) ve

üçüncü sırada da "bencülük" (%48,3) özellikleri yer almıştır. 23 ve yukarı yaş grubu öğrencilerin en fazla yoğunlaştıkları olumsuz sıfat "taklitçi" sıfatıdır (%59,8). Bu yaş grubu ikinci sırayı "maddecilik" sıfatına (%54,9) ve üçüncü sırayı da "geleneklere aşırı bağlı" sıfatına vermişlerdir (%52,2). Olumsuz sıfatlar açısından bakıldığında "taklitçi" ve "maddeci-para sever" sıfatlarında bütün yaş gruplarının yoğunlaştığı gözlenmektedir.

4. Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşdıkları Kalıp Yargıların Ülke Değişkeni Açısından İncelenmesi

Tablo 8'de, ülke değişkeni açısından, Türk Cumhuriyetleri öğrencilerinin, Türkiyeli arkadaşlarına ilişkin taşdıkları kalıp yargılar incelendiğinde, en olumlu düşüncelere sahip grubun Kırgızistanlı öğrenciler olduğu (%62,43) görülmektedir. İşaretledikleri sıfatlar arasında olumlu olanların oranları açısından ikinci sırayı Kazakistanlı öğrenciler (%47,7) ve olumsuzlukta üçüncü sırayı ise Türkmenistan'dan gelen öğrenciler almaktadır (%45,57). Azerbaycan'dan gelen öğrencilerin işaretledikleri sıfatlar arasında olumlu nitelik taşıyanların oranı ise yüzde 43,16'dır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı arkadaşlarına ilişkin en olumsuz düşüncelere sahip grup Azerbaycan'dan gelen öğrencilerdir (% 56,84). İşaretlenen sıfatlar arasında olumsuz nitelik taşıyanların oranı açısından bakıldığında ikinci sırayı Türkmenistan'dan gelen öğrenciler (%54,43),

üçüncü sırayı da Kazakistan'dan gelen öğrenciler almıştır (%52,34). Oransal olarak en az olumsuz sıfat işaretleyen öğrenciler Kırgızistan'dan gelenlerdir (%37,6). Ülke değişkeni açısından yapılan bu genel değerlendirmede göze çarpan en ilgi çekici nokta, Kırgızistanlı öğrencilerin en olumlu düşüncelere sahip grup, Azerbaycanlı öğrencilerin ise en olumsuz düşüncelere sahip grubu oluşturduklarıdır.

İşaretlenen sıfatların olumlu ve olumsuz olmalarının ülke değişkeni açısından manidarlığı χ^2 yöntemi ile test edilmiştir. Hesaplanan χ^2 değeri 9,91, serbestlik derecesi 3'e göre χ^2 tablo değeri 7,81 olduğundan olumlu ve olumsuz sıfat toplamalarının 4 ülke öğrencilerine dağılımı .05 düzeyinde manidar bulunmuştur.

Ülke değişkeni açısından bu genel değerlendirmenin yanında, her ülkeden gelen öğrencilerin olumlu ve olumsuz sıfatlardan hangilerinde yoğunlaştıkları Tablo 9 (Ek 2)'de gösterilmiştir. Buna göre Türkmenistanlı öğrencilerin yoğunlaştığı olumlu sıfatlar çalışkan (%43,13), yardımsever (%42,5) ve dindar (%39,38) olarak sıralanmıştır. Kazakistanlı öğrenciler olumlu sıfatlar arasında en fazla "yardımsever" (%59,52), "dindar" (%54,76) ve «çalışkan" (%45,24) sıfatlarında yoğunlaşırken Azerbaycan'dan gelen öğrenciler "dindarlığı" ilk sıraya (%50), "çalışkanlığı" ikinci sıraya (%42,4) ve "hoşgörülülüğü" (%34,9) üçüncü sıraya koymuşlardır. Kırgızistanlı öğrencilerin gözünde Türk insanı "dindar-

Tablo 8 Ülke Değişkeni Açısından İşaretlenen Olumlu ve Olumsuz Sıfatlar

	İşaretlenen Toplam Sıfat	Bir Kişinin İşaretlediği Ortalama Sıfat Sayısı	İşaretlenen Olumlu Sıfatlar		İşaretlenen Olumsuz Sıfatlar		
			N	%	N	%	
Türkmenistan	N = 160	1299	8,12	592	45,57	707	54,43
Kazakistan	N = 42	363	8,64	173	47,66	190	52,34
Azerbaycan	N = 66	563	8,53	243	43,16	320	56,84
Kırgızistan	N=104	897	8,63	560	62,43	337	37,57
GENEL	N = 372	3122	8,39	1339	42,9	1783	57,1
Hesaplanan $\chi^2=$	9,91	Sd=3	Tablo χ^2 Değeri=7,81	p < 0.05			

dır" (%64,4), "yardımsever" (%64,4) ve "çalışkan "dır" (%53,9).

Türkmenistanlı öğrencilerin, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı arkadaşlarına ilişkin taşıdıkları olumsuz düşüncelerde ilk sırayı "taklitçilik" (49,4), ikinci sırayı "maddecilik-para severlik" (%47,5) ve üçüncü sırayı ise "bencillik" (%41,9) almıştır. Kazakistanlı öğrenciler de ilk sırayı "iki yüzlülük" sıfatına vermişlerdir (%52,4). İkinci sırayı "maddeci" sıfatı (%47,6) ve üçüncü sırayı ise "geleneklere bağlılık" (% 42,9) sıfatı almıştır. Azerbaycanlı öğrencilerde ilk sıra "taklitçilik" sıfatına aittir (%63,64). İkinci sırada "maddecilik" (%56,1) ve üçüncü sırada da "geleneksellilik" (% 45,5) özellikleri yer almıştır. Kırgızistanlı öğrencilerin en fazla yoğunlaştıkları olumsuz sıfat "taklitçi" sıfatıdır (%52,9). Bu öğrenciler ikinci sırayı "gelenekselcilik" sıfatına (%29,81) ve üçüncü sırayı da "kindarlık" sıfatına vermişlerdir (%25). Olumsuz sıfatlar açısından bakıldığında "taklitçi", "maddeci-para sever" ve "geleneklere aşın bağlılık" sıfatlarında dört ülke öğrencilerinin de yoğunlaştığı gözlenmektedir.

5. Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşıdıkları Kalıp Yargıların Türkiye'de Kaldıkları Süre Değişkeni Açısından İncelenmesi

Tablo 10'a göre, Türkiye'de yaşadığı süre değişkeni açısından, Türk Cumhuriyetleri öğren-

cilerinin, Türkiyeli arkadaşlarına ilişkin taşıdıkları kalıp yargılar incelendiğinde en olumlu düşüncelere sahip grubun Türkiye'de bir yıl ve daha az süredir bulunan öğrenciler olduğu (%58,17) görülmektedir. İşaretledikleri sıfatlar arasında olumlu olanların oranları açısından ikinci sırayı iki ve üç yıldır Türkiye'de yaşayan öğrenciler (%57,22) ve olumlulukta üçüncü sırayı ise dört ve beş yıldır Türkiye'de bulunan öğrenciler almaktadır (%45,6). Türkiye'de altı ve daha fazla yıl kalan öğrencilerin işaretledikleri sıfatlar arasında olumlu nitelik taşıyanların oranı ise yüzde 38'dir. İşaretlenen olumsuz sıfatların yoğunlaşmalarına bakıldığında ise; en az olumsuz sıfat Türkiye'de bir yıl ve daha az süredir bulunan öğrencilere aittir (%41,8). En fazla olumsuz sıfat yoğunlaşması ise Türkiye'de altı ve daha fazla yıl kalan öğrencilere aittir (% 62).

İşaretlenen olumlu ve olumsuz sıfat sayılarının, öğrencilerin Türkiye'de yaşadıkları süre değişkeni açısından manidarlığı χ^2 yöntemi ile test edilmiştir. Hesaplanan χ^2 değeri 14,6, serbestlik derecesi 3'e göre χ^2 tablo değeri 7,81 olduğundan olumlu ve olumsuz sıfat toplamlarının Türkiye'de kalma sürelerine göre oluşturulan 4 öğrenci grubuna dağılımı .05 düzeyinde manidar bulunmuştur.

Türkiye'de yaşadığı süre değişkeni açısından bu genel değerlendirmenin yanında, her gruba giren öğrencilerin olumlu ve olumsuz sıfatlardan hangilerinde yoğunlaştıkları Tablo 10 (Ek 3)'da

Tablo 10 Süre Değişkeni Açısından İşaretlenen Olumlu ve Olumsuz Sıfatlar

	İşaretlenen Toplam Sıfat	Bir Kişinin İşaretlediği Ortalama Sıfat Sayısı	İşaretlenen Olumlu Sıfatlar		İşaretlenen Olumsuz Sıfatlar	
			N	%	N	%
Bir Yıl ve Daha Az N = 43	306	7,12	178	58,17	128	41,83
İki - Üç Yıl N = 157	1405	8,95	804	57,22	601	42,78
Dört-Beş Yıl N = 70	656	9,37	299	45,58	357	54,42
Altı Yıl ve + N = 102	755	7,4	287	38,01	468	61,99
GENEL N = 372	3122	8,39	1339	42,9	1783	57,1

Hesaplanan $\chi^2= 14,6$

Sd= 3

Tablo χ^2 Değeri= 7,81

p < 0,05

gösterilmiştir. Buna göre "yardımseverlik", "dindarlık" ve "çalışkanlık" sıfatları, oranları değişmekle birlikte bütün gruplarda, olumlu sıfatlar arasında ilk sırayı almıştır. Türkiye'de bir yıl ve daha az süredir kalanlar ile iki ve üç yıldır kalanlar ilk sıraya "yardımseverlik" özelliğini koyarlarken, Türkiye'de dört-beş yıl ile altı ve daha fazla yıldır yaşayanlar ilk sırada "dindarlık" sıfatında yoğunlaşmışlardır.

Olumsuz nitelikler taşıyan sıfatların işaretlenme oranları incelendiğinde ise; "taklitçi" sıfatı bütün gruplarda en yüksek yüzdeye sahip olumsuz sıfat olarak gözlenmiştir. Birinci gruptaki öğrencilerde bu sıfatta yoğunlaşma oranı (% 34,9), ikinci grupta (% 48,4), üçüncü grupta (% 57,1) ve dördüncü grupta ise (% 56,9)'dur, Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin Türkiye'de kaldıkları süre arttıkça, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı arkadaşlarının "taklitçi" oldukları yolundaki yargıları da artmaktadır. "Maddeci ve para sever" sıfatı, olumsuz sıfatlar arasında en fazla yüzdeye sahip ikinci sıfat konumundadır, Türkiye'de bir yıl ve daha az süredir yaşayanlar ile iki-üç yıldır yaşayan öğrenciler ve altı ve daha uzun yıldır Türkiye'de yaşayanlar, ikinci önceliği "maddeci-para sever" sıfatına vermişlerdir.

6. Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşdıktıkları Kalıp Yargıların Türkiye'de Öğrenim Gördükleri Üniversite Değişkeni Açısından İncelenmesi

Tablo 11'de, öğrenim gördükleri üniversite değişkeni açısından, Türk Cumhuriyetleri öğrencilerinin, Türkiyeli arkadaşlarına ilişkin taşdıktan kalıp yargılar incelendiğinde, en olumlu düşüncelere sahip grubun sırası ile Niğde (%64,4), Erciyes (%58,4), Selçuk (%58,1) ve Ankara Üniversitesi (% 57,7) öğrencileri olduğu görülmektedir. İşaretledikleri sıfatlar arasında olumlu olanların oranları açısından ODTÜ'de öğrenim gören öğrenciler beşinci sırayı (%46,4) ve Hacettepe Üniversitesi öğrencileri ise altıncı ve son sırayı almışlardır (%44,7). Özetle Niğde, Erciyes, Selçuk ve Ankara Üniversitesinde öğrenim gören Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrenciler, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı arkadaşlarına ilişkin daha olumlu değerlendirmelere sahiptirler. Göreceli olarak ODTÜ ve Hacettepe üniversitesinde öğrenim görenler ise daha az olumlu yargılar taşımaktadırlar.

Olumsuz sıfatların, listede yer alan bütün sıfatlar arasındaki oranları açısından bakıldığında, en olumsuz düşünceye sahip grubun

Tablo II Üniversite Değişkeni Açısından İşaretlenen Olumlu ve Olumsuz Sıfatlar

	İşaretlenen Toplam Sıfat	Bir Kişinin İşaretlediği Ortalama Sıfat Sayısı	İşaretlenen Olumlu Sıfatlar		İşaretlenen Olumsuz Sıfatlar		
			N	%	N	%	
Ankara Üniv.	N=134	1261	9,41	727	57,65	534	42,35
Hacettepe Üniv.	N = 53	356	6,72	159	44,67	197	55,34
ODTÜ	N = 30	222	7,4	103	46,40	119	53,60
Niğde Üniversitesi	N=6	59	9,83	38	64,40	21	35,59
Selçuk Üniversitesi	N = 62	546	8,81	317	58,06	229	41,94
Erciyes Üniversitesi	N = 21	137	6,52	80	58,39	57	41,6
Diğer	N=66	523	8,20	246	47,13	277	52,86
GENEL	N=372	3122	8,39	1339	42,90	1783	57,1
Hesaplanan X ² = 2,	81	Sd=6	Tablo X2 De	ğeri= 12,6			p < 0.05

Hacettepe Üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler olduğu gözlenmektedir (%55,3). Bu konuda ikinci sırayı ODTÜ'nde öğrenim görenler almıştır (%53,6). En az olumsuz sıfat oranına ise Ankara (%42,3), Selçuk (%41,9), Eriyes (%41,6) ve Niğde (%35,6) Üniversitesinde öğrenim gören öğrencilerde (%42,3) rastlanmıştır.

İşaretlenen olumlu ve olumsuz sıfat sayılarının, öğrenim görülen üniversite değişkeni açısından manidarlığı χ^2 yöntemi ile test edilmiştir. Hesaplanan χ^2 değeri 2,81, serbestlik derecesi 6'ya göre χ^2 tablo değeri 12,6 olduğundan; olumlu ve olumsuz sıfat toplamalarının Türkiye'de öğrenim gördükleri üniversite değişkenine göre oluşturulan 7 öğrenci grubuna dağılımı .05 düzeyinde manidar bulunmamıştır.

Öğrencilerin Türkiye'de öğrenim gördükleri üniversiteler, "Ankara Merkezindeki Üniversiteler" ve "Ankara Dışındaki Üniversiteler" olarak gruplandırılarak, her gruba giren öğrencilerin olumlu ve olumsuz sıfatlardan hangilerinde yoğunlaştıkları Tablo 12'de gösterilmiştir.

Olumlu sıfatlar arasında "yardımsever" sıfatı, Ankara merkezindeki üniversitelerde öğrenim gören Türk Cumhuriyeti öğrencileri tarafından ilk sıraya konulurken (%52,5); Ankara dışındaki üniversitelerde "dindarlık" sıfatı ilk sırada yerini almıştır (%47,7). Ankara merkezindeki öğrencilerin "dindarlık" (% 51,6), Ankara dışındaki üniversitelerdeki öğrencilerin ise "yardımseverlik" (%44,5) sıfatında, ikinci derecede yoğunlaştıkları gözlenmiştir. Her iki grupta da "çalışkanlık" üçüncü derecede yoğunlukla gözlenen nitelik olmuştur.

Tablo 12 Üniversite Değişkenine Göre Olumlu ve Olumsuz Sıfatların Dağılımı

OLUMLU SIFATLAR				OLUMSUZ SIFATLAR			
Ankara Merkezindeki Üniversiteler*	%	Ankara Dışındaki Üniversiteler**	%	Ankara Merkezindeki Üniversiteler*	%	Ankara Dışındaki Üniversiteler*	%
Yardımsever	52,53	Dindar	47,74	Taklitçi	47,00	Taklitçi	56,13
Dindar	51,61	Yardımsever	44,52	Maddeci	36,87	Maddeci	50,32
Çalışkan	49,31	Çalışkan	41,94	İki Yüzlü	33,64	Bencil - Egoist	43,23
Hoşgörülü	35,48	Hoşgörülü	32,26	Bencil - Egoist	29,49	Korkak	39,35
Barışsever	29,95	Kibar - Nazik	29,68	Geleneklere Bağlı	27,19	İki Yüzlü	38,71
Kibar - Nazik	29,03	Barışsever	27,74	Sahtekar	25,35	Geleneklere Bağlı	35,48
Namuslu - Şerefli	27,19	Merhamedî	23,23	Hilekar	25,35	Sahtekar	32,26
Merhametli	23,50	Namuslu - Şerefli	18,71	Korkak	24,42	Hilekar	28,39
Akıllı	22,58	Gelişimci	15,48	Saldırgan	23,04	Kaba	26,45
Yakışıklı - Güzel	22,58	Akıllı	14,19	Kaba	21,20	Tembel	23,87
Gelişimci	17,97	Yakışıklı - Güzel	13,55	Tembel	19,35	Aptal	16,77
Mert	17,51	Sözüne Güvenilir	13,55	Kindar	18,89	Kindar	14,84
Cesur	17,05	Cesur	11,61	Aptal	17,05	Saldırgan	14,19
Yaratıcı	16,13	Eli Açık	11,61	Sinirli	16,13	Sinirli	12,26
Eli Açık	16,13	Soğukkanlı	10,97	Batıl İnançlı	10,14	Batıl İnançlı	10,97
Sözüne Güvenilir	15,21	Mert	9,68	Zalim	8,29	Pis - Pasaklı	6,45
Soğukkanlı	11,98	Yaratıcı	7,10	Pis - Pasaklı	8,29	Zalim	4,52

* Ankara, Hacettepe ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi

** Selçuk, Niğde ve Eriyes Üniversitesi

Tablo 13 Program Değişkeni Açısından İşaretlenen Olumlu ve Olumsuz Sıfatlar

	İşaretlenen Toplam Sıfat	Bir Kişinin İşaretlediği Ortalama Sıfat Sayısı	İşaretlenen Olumlu Sıfatlar		İşaretlenen Olumsuz Sıfatlar		
			N	%	N	%	
Mühendislik	N=51	453	8.88	242	53,42	211	46,57
Tıp	N = 19	200	10,52	80	40,0	120	60,0
Eğitim	N=35	319	9.11	182	57.05	137	42,95
Hukuk	N = 34	282	8,29	132	46,81	150	53,19
Eşletme	N = 46	384	8,34	172	44,79	212	55.21
Diğer	IV =153	1484	7.93	760	51,21	724	48,79
GENEL	N = 372	3122	8,39	1339	42,9	1783	57.1
Hesaplanan X2=	15.3	Sd=5	Tablo X2 De	ğeri= 1L,1			p < 0.05

Olumsuz sıfatlar kendi içinde incelendi' ginde ise, ilk iki sıra değişmemektedir. Ankara merkezindeki öğrencilerde (%47), Ankara dışındaki üniversitelerde öğrenim görenler de (%56,1), "taklitçilik" sıfatında en fazla yoğunluk göstermişlerdir. Her iki grup için de ikinci derecede yoğunlaşmanın gözleendiği sıfat "maddeci - para sever" sıfatıdır. Ankara merkezindeki üniversitelerde öğrenim gören öğrenciler, üçüncü derecede "iki yüzlülük" sıfatında yoğunlaşırken (%33,6), Ankara dışındaki üniversitelerde öğrenim gören öğrenciler, üçüncü derecede "bencil - egoist" sıfatında (%43,2) yoğunlaşmışlardır.

7. Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşdıkları Kalıp Yargıların Öğrenim Gördükleri Program Değişkeni Açısından İncelenmesi

Tablo 13'de, öğrenim gördükleri program değişkeni açısından, Türk Cumhuriyetleri öğrencilerinin, Türkiyeli arkadaşlarına ilişkin taşdıkları kalıp yargılar incelendiğinde, en olumlu düşüncelere sahip grubun öğretmenlik eğitimi veren programlarda öğrenim görenler (% 57,05) olduğu gözlenmiştir. Mühendislik eğitimi alan grup, bu konuda ikinci sırada yer almaktadır (% 53.4). Olumlu sıfatları en az işaretleyen grup ise

Tıp (% 40.0) ve İşletme (% 44,8) eğitimi alan öğrencilerden oluşmaktadır. Tıp eğitimi alan öğrenciler arasında olumsuz içeriklere sahip sıfatları işaretleme oranı yüzde 60'dır. Olumsuz sıfatların tüm sıfatlar arasındaki oranının büyüklüğü açısından ikinci sırayı İşletme eğitimi alan öğrenciler izlemiştir (% 55,2).

İşaretlenen olumlu ve olumsuz sıfat sayılarının, öğrenim görülen program değişkeni açısından manidarlığı χ^2 yöntemi ile test edilmiştir. Hesaplanan χ^2 değeri 15,3, serbestlik derecesi 5'e göre χ^2 tablo değeri 11,1 olduğundan; olumlu ve olumsuz sıfat toplamlarının Türkiye'de öğrenim gördükleri program değişkenine göre oluşturulan 6 öğrenci grubuna dağılımı ,05 düzeyinde manidardır.

Yukarıdaki genel değerlendirmenin yanı sıra, her öğrenim programındaki öğrencilerin olumlu ve olumsuz sıfatlardan hangilerinde yoğunlaştıkları Tablo 14 (Ek 4) ve Tablo 15 (Ek 5)'de verilmiştir.

İşaretlenen olumlu sıfatlar incelendiğinde (Eli 4), mühendislik programlarına devam eden öğrencilerde, yardımseverlik (%54,9), dindarlık (%47,1). ve çalışkanlık (%45,1) sıfatlarının ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Tıp Öğrenimi gören öğrenciler dindarlık ve yardımseverlik (%47,4) özelliğinde en fazla yoğunlaşmışlardır. Eğitim Programlarında öğrenim görenler en fazla yar-

dımseverlik (%57,1), çalışkanlık (%51,4) ve dindarlık (%45,7) Özelliklerinde yoğunlaşmışlardır. Hukuk eğitimi alan öğrenciler için yardımsever niteliği (%50), işletme eğitimi alan öğrenciler için ise çalışkanlık sıfatı diğer olumlu sıfatlar içinde en fazla birikmenin gözlemlendiği özelliklerdir.

Olumsuz sıfatlar arasında yığılmalara bakıldığında (Ek 5) ise; Mühendislik (%54,9) ve Hukuk (%61,8) eğitimi gören öğrencilerin en fazla taklitçi sıfatı üzerinde yoğunlaştıkları gözlenmektedir. Buna karşılık tıp eğitimi alan öğrencilerin korkaklık (%57,9); öğretmenlik eğitimi alanların iki yüzlülük (% 37,14) ve işletme eğitimi alanların ise maddecilik-para severlik (% 57,7) sıfatlarında yoğunlaştıkları tespit edilmiştir. Taklitçilik sıfatı bütün gruplarda ilk üç sırada yer alan ortak tespitlerden biridir.

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Araştırmada elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

1- Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'dan gelen ve Türkiye Cumhuriyetinde yükseköğrenimlerini sürdüren öğrencilerin Türk insanına karşı olumsuz yargılarının oram, olumlu yargılardan daha fazladır.

2- Kız öğrenciler, erkek öğrencilere kıyasla Türk insanı hakkında daha olumlu düşüncelere sahiptirler.

3- Küçük yaşlara sahip yabancı öğrenciler daha olumlu düşüncelere sahip iken, yaşları ilerledikçe olumlu düşüncelerinin oranı azalmaktadır.

4- Kırgızistanlı öğrenciler en olumlu düşüncelere sahip gruptur. Azerbaycanlı öğrenciler ise en olumsuz düşüncelere sahip grubu oluşturmaktadırlar.

5- En az olumsuz sıfat yoğunluğu Türkiye'de bir yıl ve daha az süredir bulunan öğrencilere ait-

tir. En fazla olumsuz sıfat yoğunlaşması ise Türkiye'de altı ve daha fazla yıl kalan öğrencilere aittir.

6- Niğde, Erciyes, Selçuk ve Ankara Üniversitesinde öğrenim gören Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrenciler, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı arkadaşlarına ilişkin daha olumlu değerlendirmelere sahiptirler. Göreceli olarak ODTÜ ve Hacettepe Üniversitesinde öğrenim görenler ise daha az olumlu yargılar taşımaktadırlar. Olumsuz sıfatların, listede yer alan bütün sıfatlar arasındaki oranları açısından bakıldığında, en olumsuz düşünceye sahip grubun Hacettepe Üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler olduğu gözlenmektedir.

7- En olumlu düşüncelere sahip grubun Öğretmenlik eğitimi veren programlarda öğrenim görenler olduğu gözlenmiştir. Mühendislik eğitimi alan grup, bu konuda ikinci sırada yer almaktadır, Olumlu sıfatları en az işaretleyen grup ise Tıp ve İşletme eğitimi alan öğrencilerden oluşmaktadır.

Araştırma bulgularına göre, olumsuz yargıya sahip olanların, olumlu yargıya sahip olanlardan fazla olması ve bu oranın da Türkiye'de kalış süresi uzadıkça artıyor olması; Türkiye'ye olumlu yargılarla gelen öğrencilerin, bir süre yaşadıkdan ve Türkiye'yi tanıdıktan sonra olumsuz yargılara sahip olmaları, zihinlerinde oluşturdukları Türkiye ve Türk insanı imajının başlangıçtaki olumluluğunun, zaman içerisinde, kültürü tanıdııkça olumsuzlaştığıdır.

Araştırma bulgularından her iki tarafın da-Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri- yaşam tarzları farklılıklarının sanılandan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Yıllarca Sovyet-Rusya'nın emperyalist baskıları altında kültürel parçalanma yaşayan bu ülkelerin insanı ile kendine batılılaşmayı hedef seçmiş ve bu yolda uzun mesafe kat etmiş Türkiye insanı arasında bu farklılığın olması doğaldır. Özellikle Türkiye'ye ve bu ülkelere düşen görev, işbirliği örgütlerinin kurularak kültürel birlikteliğin sağlanması yoluna gidilmesidir.

1917 İhtilali sonrası Sovyet-Rusya'nın egemenliği altına giren; tüm kurumları, özellikle eğitim sistemleri ve eğitim dili Ruslaştırılarak, kültür asimilasyonuna maruz kalan ve Türkiye'yi bu süreçte ulaşılması gereken örnek ülke olarak gören Türk cumhuriyetlerine, bağımsızlık sonrası Türkiye'nin beklenen güçte bir politika oluşturamadığı söylenebilir. Milletlerarası mücadelenin temel ögesi ve güce sahip olmanın birinci yolu ekonomik alandaki başarılarıdır. Her alanda bakir kaynaklara sahip olan Türk Cumhuriyetleriyle kurulacak işbirliğinin Türkiye'nin menfaatine olacağı açıktır.

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri 1990'lı yıllarda bağımsızlıklarını ilan ettiği zaman ilk tanıyan ülke olmuştur. Bu ülkelerle kültürel, sosyal, sağlık, eğitim sanayi-ekonomi, spor gibi pek çok alanda işbirliği anlaşması ve protokol imzalamıştır. Bu ülkelerden ona ve yükseköğretim ve mesleki eğitim

amaçlı öğrenciler getirmiş, bu insanlara burs, kalacak yer vb. imkanlar sağlamıştır. Böylelikle kurulmaya çalışılan dostluk köprüleri, Türk Cumhuriyetlerinin uluslar arası düzeyde ekonomik ve diğer konularda Türkiye jestleriyle güçlendirilmiştir. Örneğin, Türkmenistan, "Blok 5" isimli petrol bölgesini ihalesiz Türkiye'ye bırakmıştır. Bağımsızlığın ilk dönemlerindeki sıcaklıkta olmasa da, zaman zaman sorunlar yaşansa da, Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin yakın ilişkileri devam etmektedir. Sürdürülen ilişkilerin güçlendirilmesi, sorunların giderilerek verimli hale getirilmesinde geniş devlet bilgi ve tecrübesine sahip olan Türkiye'nin sorumluluğu Türk Cumhuriyetlerine göre daha yüksek ve öndedir. Bu nedenle, Türk Cumhuriyetleri ile ilgili yapılan ve yapılacak olan bu tür araştırmalar, Türkiye'nin bu ülkelerle ilgili daha bilimsel, gerçekçi ve uygulanabilir politikalar oluşturması ve uygulayabilmesi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- AZMAZ, S. (1995), "**Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Uludağ Üniversitesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Uyum Düzeylerini Etkileyen Bazı Etmenler**" Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BÜYÜK LAROUSSE. (Tarihsiz). **Sözlük ve Ansiklopedisi**. Cilt 17. İstanbul: Milliyet Basım.
- DÖNMEZ, A. (1989), "**Sosyal Psikoloji**" İstanbul, Ara Yayıncılık
- EROL, M. S. (1999), **Hayalden Gerçeğe Türk Birleşik Devletleri**. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- FOULQUIE, P. (1994), **Pedagoji Sözlüğü**. (Çev.: C. Karakaya). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- GÖMEÇ, S. (1999), **Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Tarihi**. Ankara: Akçağ.
- HANCERLİOĞLU, O. (1978), Felsefe Ansiklopedisi. Cilt 5. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İSMAİLOV, M. (1956), "**Azerbaycan Tarihi**". Bakü.
- MEYDAN LAROUSSE. (1973). **Büyük Lügat ve Ansiklopedi**. Cilt 9. İstanbul: Meydan Yayınevi.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI (2000), **Milli Eğitim Sayısal Veriler 2000**, Ankara: Milli Eğitim Yayınevi.
- ÖZEY, R. (1999), "**Dünya Platformunda Türk Dünyası**" İstanbul: Bakanlar Media.
- PAKER, O. (1994), "**Atf Karmaşıklığı Uçlara Kayma ve Kalıp Yargı Kullanma Eğilimleri**" İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- RYCROFT, C (1989), **Psikanaliz Sözlüğü**. (Çev.: S. Kayatekin). İstanbul: Ara yayıncılık.
- SARAY, M. (1996), **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- TEZCAN, M. (1974), "**Türklerle İlgili Stere-otipler (Kalıp Yargılar) Ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme**" Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Ek 1 Tablo 7 Yaş Değişkenine Göre Olumlu ve Olumsuz Sıfatların Dağılımı

OLUMLU SIFATLAR										OLUMSUZ SIFATLAR									
18 ve Daha Küçük	%	19-20 Yaş Grubu	%	21-22 Yaş Grubu	%	23 ve Daha Fazla	%	18 ve Daha Küçük	%	19-20 Yaş Grubu	%	21-22 Yaş Grubu	%	23 ve Daha Fazla	%				
Yardımsaver	60,47	Yardımsaver	57,86	Dindar	47,13	Dindar	43,14	Taklitçi	39,53	Taklitçi	48,57	İki Yüzlü	50,57	Taklitçi	59,80				
Dindar	55,81	Dindar	55,00	Yardımsaver	47,13	Çalışkan	42,16	Maddeci	27,91	Maddeci	37,14	Taklitçi	49,43	Maddeci	54,90				
Çalışkan	51,16	Çalışkan	50,00	Çalışkan	42,53	Yardımsaver	34,31	Bencil	27,91	Korkak	35,00	Bencil	48,28	Korkak	42,16				
Barişsever	39,53	Kibar-Nazik	37,14	Hoşgörülü	41,38	Hoşgörülü	24,51	Korkak	25,58	İki Yüzlü	32,14	Maddeci	43,68	Bencil	36,27				
Namuslu	37,21	Hoşgörülü	36,43	Kibar-Nazik	27,59	Barişsever	19,61	Hilekar	25,58	Bencil-Egoist	28,57	Geleneksel	35,63	İki Yüzlü	33,33				
Hoşgörülü	34,88	Barişsever	35,00	Barişsever	25,29	Kibar-Nazik	17,65	İki Yüzlü	23,26	Sahteakar	23,57	Sahteakar	34,48	Sahteakar	33,33				
Kibar-Nazik	34,88	Namuslu	29,29	Merhametli	24,14	Cesur	14,71	Geleneklere Bağlı	23,26	Geleneklere Bağlı	21,43	Hilekar	34,48	Hilekar	33,33				
Merhametli	34,88	Merhametli	26,43	Akıllı	24,14	Merhametli	13,73	Tembel	20,93	Kindar	20,71	Korkak	33,33	Kaba	32,35				
Gelişimci	30,23	Yakışıklı/Güzel	22,86	Namuslu	21,84	Yakışıklı	13,73	Sahteakar	18,60	Saldırgan	20,71	Tembel	29,89	Korkak	24,51				
Akıllı	27,91	Eli Açık	22,14	Yaratıcı	17,24	Gelişimci	13,73	Kindar	16,28	Kaba	17,68	Kaba	27,59	Tembel	24,51				
Sözünü Güvenir	23,26	Mert	22,14	Yakışıklı/Güzel	17,24	Namuslu	11,76	Aptal	16,28	Hilekar	17,14	Aptal	25,29	Saldırgan	13,73				
Yakışıklı/Güzel	20,93	Akıllı	20,71	Gelişimci	16,09	Sözünü Güvenir	9,80	Saldırgan	16,28	Sinirli	16,43	Saldırgan	25,29	Kindar	12,75				
Mert	18,60	Sözünü Güvenir	18,57	Cesur	14,94	Yaratıcı	8,82	Sinirli	13,95	Aptal	15,71	Kindar	17,24	Sinirli	12,75				
Eli Açık	16,28	Gelişimci	15,71	Eli Açık	13,79	Akıllı	8,82	Kaba	11,63	Tembel	13,57	Hurafeci	14,94	Aptal	11,76				
Cesur	13,95	Cesur	15,00	Soğukkanlı	11,49	Soğukkanlı	6,86	Hurafeci	6,98	Batıl İnançlı	9,29	Sinirli	13,79	Batıl İnançlı	9,80				
Soğukkanlı	11,63	Soğukkanlı	15,00	Mert	10,34	Cesur	4,90	Zalim	4,65	Pis Pasaklı	6,43	Pis Pasaklı	12,64	Zalim	6,86				
Yaratıcı	11,63	Yaratıcı	12,14	Sözünü Güvenir	9,20	Eli Açık	2,94	Pis Pasaklı	4,65	Zalim	5,00	Zalim	10,34	Pis Pasaklı	5,88				

Tablo 9 Ülke Değişkenlerine Göre Olumlu ve Olumsuz Sıfatların Dağılımı

EK2

OLUMLU SIFATLAR										OLUMSUZ SIFATLAR									
Türkmenistan	%	Kazakistan	%	Azərbaycan	%	Kırgızistan	%	Türkmenistan	%	Kazakistan	%	Azərbaycan	%	Kırgızistan	%				
Çalışkan	43,13	Yardıms sever	59,52	Dindar	50,00	Dindar	64,42	Taklitçi	49,38	İki Yüzlü	52,38	Taklitçi	63,64	Taklitçi	52,88				
Yardıms sever	42,50	Dindar	54,76	Çalışkan	42,42	Yardıms sever	64,42	Maddec i-Para Sever	47,50	Maddec i-Para Sever	47,62	Maddec i-Para Sever	56,06	Geleneklere Bağlı	29,81				
Dindar	39,38	Çalışkan	45,24	Hoşgörülü	34,85	Çalışkan	53,85	Bencil-Egoist	41,88	Geleneklere Bağlı	42,86	Geleneklere Bağlı	45,45	Kindar	25,00				
Hoşgörülü	32,50	Hoşgörülü	35,71	Yardıms sever	34,85	Namıslu-Şerefli	41,35	İki Yüzlü	40,63	Korkak	38,10	Bencil-Egoist	42,42	Saldırgan-Kavgacı	25,00				
Kibar-Nazik	28,13	Kibar-Nazik	33,33	Barışsever	27,27	Hoşgörülü	35,58	Sahtekar	37,50	Sahtekar	35,71	Korkak	33,33	Maddec i-Para Sever	24,04				
Barışsever	28,13	Namıslu-Şerefli	28,57	Merhametli	24,24	Kibar-Nazik	34,62	Hilekar	35,00	Taklitçi	30,95	İki Yüzlü	31,82	İki Yüzlü	24,04				
Merhametli	20,63	Barışsever	28,57	Kibar-Nazik	21,21	Barışsever	31,73	Korkak	33,75	Bencil-Egoist	30,95	Kaba	28,79	Bencil-Egoist	22,12				
Gelişimci	20,00	Akıllı	21,43	Cesur	21,21	Merhametli	29,81	Kaba	30,00	Sinirli	26,19	Tembel	27,27	Korkak	21,15				
Yaratıcı	16,88	Yakışıklı/Güzel	21,43	Akıllı	21,21	Mert	28,85	Tembel	23,75	Aptal	26,19	Sahtekar	27,27	Sinirli	19,23				
Namıslu-Şerefli	14,38	Merhametli	16,67	Yakışıklı-Güzel	16,67	Yakışıklı-Güzel	26,92	Geleneklere Bağlı	21,88	Tembel	23,81	Hilekar	27,27	Hilekar	16,35				
Akıllı	13,75	Yaratıcı	14,29	Namıslu-Şerefli	15,15	Akıllı	25,00	Aptal	16,88	Hilekar	19,05	Aptal	22,73	Kaba	12,50				
Yakışıklı-Güzel	13,75	Eli Açık	14,29	Sözünü Güvenir	13,64	Sözünü Güvenir	23,08	Saldırgan-Kavgacı	16,25	Kaba	16,67	Saldırgan-Kavgacı	19,70	Tembel	12,50				
Eli Açık	13,13	Cesur	11,90	Soğukkanlı	12,12	Eli Açık	21,15	Kindar	15,63	Pis Pasaklı	16,67	Hurafeci-Batıl İnançlı	16,67	Sahtekar	11,54				
Soğukkanlı	12,50	Sözünü Güvenir	9,52	Gelişimci	12,12	Gelişimci	20,19	Sinirli	10,63	Saldırgan-Kavgacı	16,67	Zalim	13,64	Aptal	9,62				
Cesur	10,63	Soğukkanlı	7,14	Yaratıcı	7,58	Cesur	18,27	Hurafeci-Batıl İnançlı	9,38	Kindar	14,29	Kindar	10,61	Hurafeci-Batıl İnançlı	8,65				
Sözünü Güvenir	10,63	Gelişimci	4,76	Mert	7,58	Soğukkanlı	11,54	Pis Pasaklı	6,88	Hurafeci-Batıl İnançlı	9,52	Sinirli	9,09	Zalim	5,77				
Mert	10,00	Mert	4,76	Eli Açık	6,06	Yaratıcı	7,69	Zalim	5,00	Zalim	4,76	Pis Pasaklı	9,09	Pis Pasaklı	3,85				

Tablo 11 Süre Değişkenine Göre Olumsuz Sıfatların Dağılımı

Ek 3

OLUMLU SIFATLAR		OLUMSUZ SIFATLAR													
Bir Yıl Ve -	%	İki-Üç Yıl	%	Dört-Beş Yıl	%	Altı Yıl ve +	%	Bir Yıl Ve -	%	İki-Üç Yıl	%	Dört-Beş Yıl	%	Altı Yıl ve +	%
Yardıms sever	51,16	Yardıms sever	57,96	Dindar	52,86	Dindar	40,20	Taklitçi	34,88	Taklitçi	48,41	Taklitçi	57,14	Taklitçi	56,86
Dindar	44,19	Dindar	56,69	Yardıms sever	48,57	Çalışkan	39,22	Maddeci-Para Sever	32,56	Maddeci-Para Sever	36,31	İki Yüzlü	50,00	Maddeci-Para Sever	52,94
Çalışkan	41,86	Çalışkan	52,23	Çalışkan	45,71	Yardıms sever	35,29	Geleneklere Bağlı	30,23	Korkak	33,76	Maddeci-Para Sever	47,14	Bencil-Egoist	43,14
Hoşgörülü	37,21	Hoşgörülü	38,22	Hoşgörülü	38,57	Hoşgörülü	23,53	İki Yüzlü	27,91	Bencil-Egoist	32,48	Korkak	40,00	Geleneklere Bağlı	42,16
Kibar-Nazık	34,88	Kibar-Nazık	35,67	Kibar-Nazık	30,00	Barışsever	20,59	Bencil-Egoist	25,58	İki Yüzlü	31,85	Bencil-Egoist	35,71	İki Yüzlü	35,29
Barışsever	34,88	Barışsever	33,76	Merhametli	28,57	Kibar-Nazık	16,67	Korkak	23,26	Sahtekar	24,84	Sahtekar	35,71	Sahtekar	34,31
Merhametli	25,58	Namıslu-Şerefli	33,12	Barışsever	27,14	Merhametli	13,73	Hilekar	20,93	Saldırgan-Kavgacı	21,02	Geleneklere Bağlı	35,71	Hilekar	34,31
Namıslu-Şerefli	20,93	Merhametli	26,75	Akıllı	22,86	Namıslu-Şerefli	12,75	Sinirli	18,60	Geleneklere Bağlı	21,02	Hilekar	35,71	Kaba	31,37
Cesur	18,60	Akıllı	25,48	Namıslu-Şerefli	20,00	Gelişimci	12,3	Saldırgan-Kavgacı	18,60	Kindar	20,38	Kaba	32,86	Tembel	24,51
Yakışıklı-Güzel	18,60	Yakışıklı-Güzel	23,57	Cesur	18,57	Cesur	11,76	Sahtekar	13,95	Tembel	19,75	Tembel	25,71	Korkak	22,55
Sogukkanlı	13,95	Mert	23,57	Yakışıklı-Güzel	18,57	Yakışıklı-Güzel	11,76	Tembel	11,63	Hilekar	19,11	Aptal	25,71	Kindar	16,67
Akıllı	13,95	Eli Açık	22,93	Yaratıcı	17,14	Yaratıcı	9,80	Aptal	11,63	Kaba	17,83	Saldırgan-Kavgacı	22,86	Saldırgan-Kavgacı	14,71
Sözünü Güvenir	13,95	Gelişimci	22,29	Sözünü Güvenir	17,14	Sogukkanlı	8,82	Kaba	9,30	Aptal	17,20	Kindar	17,14	Aptal	12,75
Mert	13,95	Sözünü Güvenir	19,75	Gelişimci	15,71	Akıllı	8,82	Kindar	6,98	Sinirli	14,01	Sinirli	17,14	Sinirli	11,76
Eli Açık	11,63	Cesur	14,01	Sogukkanlı	10,00	Eli Açık	5,88	Hurafeci-Batıl İnançlı	6,98	Hurafeci-Batıl İnançlı	10,83	Pis Pasaklı	12,86	Hurafeci-Batıl İnançlı	10,78
Yaratıcı	9,30	Sogukkanlı	13,38	Eli Açık	8,57	Sözünü Güvenir	4,90	Zalim	2,33	Zalim	7,64	Hurafeci-Batıl İnançlı	11,43	Pis Pasaklı	7,84
Gelişimci	9,30	Yaratıcı	12,74	Mert	7,14	Mert	4,90	Pis Pasaklı	2,33	Pis Pasaklı	6,37	Zalim	7,14	Zalim	6,86

Tablo 14 Program Değişkenine Göre İşaretlenen Olumlu Sıfatların Dağılımı

Mühendislik	OLLUMLU SIFATLAR										
	%	Tip	%	Eğitim	%	Hukuk	%	İşletme	%	Diğer	%
Yardımsever	54,90	Dindar	47,37	Yardımsever	57,14	Yardımsever	50,00	Çalışka	58,70	Dindar	52,94
Dindar	47,06	Yardımsever	47,37	Çalışkan	51,43	Hoşgörülü	47,06	Dindar	54,35	Yardımsever	50,80
Çalışkan	45,10	Çalışkan	42,11	Dindar	45,71	Çalışkan	38,24	Hoşgörülü	30,43	Çalışkan	44,39
Hoşgörülü	43,14	Yaratıcı	36,84	Kibar-Nazik	40,00	Dindar	38,24	Yardımsever	30,43	Hoşgörülü	29,95
Barışsever	41,18	Hoşgörülü	31,58	Hoşgörülü	37,14	Kibar-Nazik	35,29	Barışsever	30,43	Kibar-Nazik	27,27
Namıslu-Şerefli	33,33	Kibar-Nazik	31,58	Namıslu-Şerefli	34,29	Merhametli	26,47	Kibar-Nazik	21,74	Barışsever	26,74
Kibar-Nazik	31,37	Merhametli	26,32	Barışsever	34,29	Barışsever	20,59	Yakışıklı-Güzel	19,57	Namıslu-Şerefli	25,13
Merhametli	25,49	Akıllı	26,32	Cesur	31,43	Mert	20,59	Cesur	17,39	Merhametli	23,53
Akıllı	23,53	Eli Açık	21,05	Merhametli	28,57	Akıllı	17,65	Akıllı	17,39	Yakışıklı-Güzel	17,11
Yakışıklı-Güzel	21,57	Barışsever	21,05	Akıllı	28,57	Yakışıklı-Güzel	17,65	Yaratıcı	15,22	Sözüne Güvenilir	16,58
Gelişimci	21,57	Yakışıklı-Güzel	15,79	Sözüne Güvenilir	28,57	Soğukkanlı	14,71	Merhametli	13,04	Akıllı	16,04
Eli Açık	19,61	Sözüne Güvenilir	15,79	Yakışıklı-Güzel	25,71	Gelişimci	14,71	Soğukkanlı	13,04	Gelişimci	16,04
Soğukkanlı	17,65	Gelişimci	15,79	Mert	25,71	Eli Açık	11,76	Namıslu-Şerefli	13,04	Cesur	12,83
Yaratıcı	15,69	Mert	15,79	Gelişimci	22,86	Namıslu-Şerefli	11,76	Gelişimci	13,04	Eli Açık	12,83
Cesur	13,73	Cesur	10,53	Eli Açık	20,00	Cesur	8,82	Mert	10,87	Mert	12,83
Sözüne Güvenilir	9,80	Namıslu-Şerefli	10,53	Soğukkanlı	5,71	Yaratıcı	8,82	Eli Açık	8,70	Soğukkanlı	10,70
Mert	9,80	Soğukkanlı	5,26	Yaratıcı	2,86	Sözüne Güvenilir	5,88	Sözüne Güvenilir	6,52	Yaratıcı	10,70

Ek 5 Tablo 15 Program Değişikliğine Göre İşaretlenen Olumsuz Sıfatların Dağılımı

OLUMLU SIFATLAR											
Mühendislik	%	Tip	%	Eğitim	%	Hukuk	%	İşletme	%	Diğer	%
Taklitçi	54,90	Korkak	57,89	İki Yüzlü	37,14	Taklitçi	61,76	Maddeci-Para-Sever	58,70	Taklitçi	50,27
Maddeci-Para-Sever	41,18	Bencil-Egoist	57,89	Taklitçi	34,29	Bencil-Egoist	44,12	Taklitçi	52,17	Maddeci-Para-Sever	41,71
Korkak	35,29	Taklitçi	52,63	Maddeci-Para-Sever	34,29	İki Yüzlü	41,18	Korkak	45,65	İki Yüzlü	33,16
Bencil-Egoist	33,33	İki Yüzlü	52,63	Sahtekar	34,29	Geleneklere Bağlı	41,18	Bencil-Egoist	43,48	Bencil-Egoist	32,09
İki Yüzlü	33,33	Aptal	47,37	Kaba	31,43	Korkak	38,24	İki Yüzlü	36,96	Geleneklere Bağlı	28,88
Kaba	23,53	Hilekar	47,37	Tembel	31,43	Maddeci-Para-Sever	35,29	Geleneklere Bağlı	34,78	Hilekar	26,74
Sahtekar	23,53	Maddeci-Para-Sever	42,11	Geleneklere Bağlı	31,43	Sahtekar	32,35	Sahtekar	32,61	Sahtekar	26,20
Geleneklere Bağlı	23,53	Geleneklere Bağlı	36,84	Hilekar	31,43	Kindar	26,47	Kaba	21,74	Korkak	22,99
Hilekar	23,53	Kaba	31,58	Korkak	22,86	Hilekar	26,47	Kindar	17,39	Kaba	22,46
Simirli	19,61	Simirli	31,58	Bencil-Egoist	22,86	Saldırgan-Kavgacı	20,59	Simirli	17,39	Tembel	20,32
Tembel	19,61	Tembel	31,58	Saldırgan-Kavgacı	22,86	Kaba	17,65	Tembel	17,39	Saldırgan-Kavgacı	17,65
Aptal	19,61	Sahtekar	31,58	Simirli	17,14	Tembel	17,65	Aptal	17,39	Aptal	16,04
Saldırgan-Kavgacı	19,61	Saldırgan-Kavgacı	31,58	Kindar	11,43	Hurafeci-Batıl İnançlı	14,71	Saldırgan-Kavgacı	17,39	Kindar	15,51
Kindar	17,65	Kindar	26,32	Aptal	11,43	Simirli	8,82	Hilekar	17,39	Simirli	11,23
Zalim	9,80	Zalim	21,05	Hurafeci-Batıl İnançlı	8,57	Zalim	5,88	Pis-Pasaklı	13,04	Hurafeci-Batıl İnançlı	10,70
Hurafeci-Batıl İnançlı	9,80	Hurafeci-Batıl İnançlı	15,79	Pis-Pasaklı	8,57	Aptal	5,88	Zalim	10,87	Pis-Pasaklı	6,42

THE STEREOTYPES OF THE STUDENTS FROM THE TURKISH REPUBLICS ABOUT THE PEOPLE OF TURKEY

Baki KARABAYEV

Nigde University, Institute of Social Sciences

Assis. Prof. Dr. Ömer F. TUTKUN

Nigde University, Department of Educational Sciences

ABSTRACT

The purpose of the study was to research the judgements of Azerbaijani, Turkomon, Kazak and Kyrgyz university students, who came from their countries to Turkey and are educated in Turkey. about the Turkish Republic citizens. According to the results.

1- 34 adjectives are used to get information. Half of them have positive meanings while the others have negative meanings. The students have marked a total of 3122 adjectives.

2) Female students have more positive opinions about their Turkish friends than males.

3) The younger students have more optimistic ideas than the older. When the ages of the students increase, the number of the adjectives having positive meanings decreases,

4) The Kyrgyz students have the most positive opinions while the Azerbaijani students are the most negative ones.

5) The students, who have been living in Turkey at most for one year, have used the least negative adjectives. The students, who have been living in Turkey for six years or more, have the most negative opinions than the others do.

6) While students who study at Ankara, Erciyes, Selçuk and Niğde Universities, have more positive feelings. the ones, studying at METU and Hacettepe Universities have less positive feelings.

7) a) The students who have the most positive opinions are attending teachers training programs. b) The students who study engineering have both positive and negative opinions. c) The students who study medicine and business administration have the most negative opinions.

Key Words:

Turkish Republics, Problems of Foreign Students in Turkey,
Problems of Turkish Republics Students, Stereotypes of Foreign
Students about Turkish people

СТЕРЕОТИПЫ СТУДЕНТОВ ИЗ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ РЕСПУБЛИК ПО ОТНОШЕНИЮ К ГРАЖДАНАМ ТУРЦИИ

Баки КАРАБАЕВ
Университет Нийде
Институт гуманитарных наук

Доц. д-р Омер Ф. ТУТКУН
Университет Нийде,
Педагогический факультет

РЕЗЮМЕ

В этой работе исследуются стереотипы студентов из среднеазиатских тюркоязычных республик, обучающихся в Турции, по отношению к гражданам Турции. Внизу констатируются результаты этого исследования.

1. в форме опроса, который является средством сбора информации, находятся 34 определения. Из них 17 – положительные, другие 17 – отрицательные. 372 студента, которые участвовали в опросе, пометили 3122 определений.
2. при исследовании стереотипов студентов из тюркоязычных республик по отношению к их турецким сверстникам и друзьям по полам, было обнаружено, что у девушек более положительные представления, нежели у студентов мужского пола.
3. по фактору возраста – у студентов более молодого возраста – более положительные мысли, когда как с возрастанием возраста положительные мысли уменьшаются, а отрицательные увеличиваются.
4. по странам – студенты из Кыргызстана обладают самыми позитивными представлениями, в то время как у студентов из Азербайджана самые негативные.
5. по длительности пребывания в Турции – наименьшее количество негативных определений встречается у студентов со сроком пребывания год или меньше. Самая высокая концентрация негативных определений принадлежит группе со сроком пребывания в Турции 6 и более лет.
6. по ВУЗАМ обучения – студенты, обучающиеся в Анкарском университете и университетах Эрджис, Сельджук и Нийде имеют более положительные представления о турецких гражданах. А студенты, обучающиеся в университете Хаджеттепе и Средневосточном техническом университете, обладают менее положительными представлениями.
7. по специальности обучения – группа с самыми положительными мыслями и представлениями – это педагогические специальности. На втором месте инженерные специальности. Группа с наименьшим количеством положительных определений – это студенты по менеджменту и медицинским специальностям.

Ключевые слова:

Тюркоязычные республики, Проблемы студентов-иностранцев в Турции, Проблемы студентов из тюркоязычных республик, Стереотипы студентов-иностранцев по отношению к турецкому народу.

KUBER HAN'IN GÖÇÜ VE TÜRK İSİMLİ SIRP KRALLARI

Osman KARATAY

Tarıkçı-Yazar

ÖZET

Güneybatı Sibiry'a'da dağınık bir boylar topluluğu halinde yaşayan Oğur Türkleri, başka bir Türk boyunun, Sabirlerin baskısıyla yurtlarını terk etmişler ve İdil'i geçerek Avrupa'ya girmişlerdir. Onların bu göçü, Batı Hun Devleti'nin yıkılış yıllarına rastlar. Böylece Doğu Avrupa'da Hunlardan kalan boşluğu onlar doldurmuştur. 7. yy'ın ilk yarısında kendilerini yöneten doğudaki Göktürk ve batıdaki Ayalardan kurtularak, Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyinde ilk devletleri olan Büyük Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır. Ancak bu devletin ömrü kısa sürmüş, yıkılışı aynı zamanda Oğur boylarının değişik yerlere dağılmasını neticelendirmiştir. Dağılan topluluklardan biri Balkanlar'da gelip Bulgaristan'ı, birisi Fin müttefikleriyle birlikte Macaristan'ı, birisi de İdil Bulgar Hanlığı'nı kurmuştur. Kafkasya'da kaldığı belirtilen bir başka topluluk muhtemelen bugünkü Balkanların atalarıdır. Tuna boylarındaki Avarlara sığınan, Kuber Han yönetimindeki bir başka topluluk ise. bir süre sonra, Avar teb'ası olan ve Doğu Almanya'dan gelen Sırp adlı İslavlarla birlikte başkaldırmış, kaçarak Bizans arazisine girmişler ve Selanik yakınlarına yerleşmişlerdir. Buradan memnun kalmayan Türk ve Sorlar (Sırp) geri dönmek isterken yolda Bizanslılar tarafından durdurulmuş ve bugünkü Sırbistan'ın tam ortasına yerleştirilmişlerdir. Bizans'la genellikle iyi ilişkide olmakla birlikte, bu topluluk ayrı ve bağımsız bir siyasi kimlik geliştirmiş, Kuber Han ve avnesinin yönetiminde ilk Sırp devleti kurulmuştur. Bu Türkler bir süre sonra Sırp ve bölgeye daha önce gelen İslavlar arasında eriyerek kimliklerini kaybetmişlerdir. Böylece ilk Sırp devletini kuran ve uzun süre yönetenler Türklerdir.

Anahtar Kelimeler:

İslav, Türk, Bizans, Avar, Oğur, Sırp, Hırvat, Balkan.

GİRİŞ

Daha önceki ve sonraki dönemlere nazaran yoğunlaşmış olarak, 4 ve 13. yy'lar arasında Orta Asya'dan batıya sürekli göçler olmuş, Hazar'ın kuzeyinden geçerek Avrupa'ya giren ve büyük çoğunluğu Türk olan topluluklar, Kafkaslar, Karadeniz'in kuzeyi ve Balkanlar'a yerleşmişlerdir. Bunlar zamanla kalabalık yerli halklar arasında eriyerek ortadan kalkmış, ama bu esnada, bugünkü Doğu, hatta Batı Avrupa'yı ortaya çıkaracak şekilde köklü siyasi etkilerde bulunmuşlardır. Doğu Avrupa'da millet oluşum sürecinin nüvesinin hep devlet sınırları içinde belirlediği ve ilerleyen yüzyıllar içinde dil benzerliğinin bu süreci tamamlayıcı etki yaptığı formülünden (*Obolensky, 1982: 2*) hareket edilirse ve yerli halklar (İslavlar) devlet kültüründen yoksun olduğu için bölgedeki ilk devletlerin hemen tamamen Türkler tarafından kurulduğu bilindiğine göre, Doğu Avrupa'daki Türk varlığı doğrudan ve dolaylı en büyük etkiyi, buranın bugünkü uluslarının ortaya çıkmasını sağlamakla yapmıştır. Bölgeye gelen Türk-Asyalı kavimler içinde Hunlar, Avarlar, Peçenek, Kıpçak ve Oğuzlar (Uz) Türk tarih yazıcılığında iyi bilinmektedir. Bunun yanında Sekel, Bulak, Berendi, Sabir ve Oğur gibi topluluklar sayılmaktadır.

Ancak, Doğu Avrupa'nın şekillenmesinde en önemli etkiyi, iyi bilinen ve üzerinde çok durulan ilk beş topluluktan biri değil, Hunlardan hemen sonra bölgeye gelen Oğur Türkleri yapmıştır. Bir boylar topluluğu olan ve bir zamanlar Türk dünyasının çok önemli bir kesimini oluşturan Oğurlar, diğer Türklerden oldukça farklı bir şive ile konuşuyorlardı (*Tekin, 1987: 11*). Güneybatı Sibirya'da yaşamakta iken, Sabir Türklerinin baskısıyla İdil'i geçmiş ve muhtemelen 463'te Avrupa'ya girmişlerdir (*Czegledy, 1998: 75; Râsony, 1988: 88-89*). Uzun süre dağılmış ve çoğu zaman birbirine düşman kabileler birliği olarak kalan Oğurlar, aralarında kaldıkları doğu-

daki Göktürk ve batıdaki Avar devletlerinin eşzamanlı zayıflamasıyla 7. yy 'ın ilk yarısında bağımsızlıklarını ilan ederek 'Büyük Bulgaristan' devletini kurmuşlar, ancak bu devlet kısa bir süre sonra yanbaşıda yükselen Hazar gücü ve kendi iç sorunları sebebiyle yıkılmıştır (*Râsony, 1988: 91*).

Bundan sonra Oğurlar değişik ve birbirinden uzak yerlere dağılmışlar, hemen tamamı buldukları yerlerde başka topluluk veya milliyetler içinde erimişlerdir. Bunlardan en iyi bilinenleri Tuna ve İdil Bulgar devletini kuran topluluklardır. Tuna Bulgarları zamanla İslavlaşmış, İdil Bulgarları ise dillerini Kıpçak, isimlerini ise Tatarlardan alarak eski özelliklerini kaybetmişlerdir. Yalnız Kafkasya'daki Balkarların onların doğrudan kalıntısı olabileceği düşünülmektedir (*Kurat, 1992: 110*). Ancak Balkarlar, uğurlardan çok farklı, Kıpçaklara yakın bir şive ile konuşurlar. Önemli bir Oğur boy birliğinin (Ono-ğurlar) ise Fin asıllı Macarlarla birlik kurarak Kuzey Kafkasya'dan Orta Avrupa'ya göçtükleri ve zamanla Macarlar arasında kayboldukları biliniyor. Bugün ve geçmiş dönemlerde, Türkler hariç, hemen bütün dünyada bu Orta Avrupa ulusunun ismi olan Hungar, Ungar, Ugar, Venger, Ongorus gibi kelimeler aslen Onoğur'dan gelmektedir (*Râsony, 1988:127*).

Oğurlar, bu dört yer dışında, tamamı batıda olmak üzere küçük topluluklar halinde başka yerlere de gitmişlerdir. Şimdiye kadar bunların gittikleri yerlerde birkaç nesil içinde eridikleri ve kayboldukları söylenmekte idi. Bu doğrudur ancak doğruluğu bu hükmün basitliğini ve kolaya kaçışını değiştirmez. Aksine, bu küçük toplulukların izi sürülerek bugün hala karanlıkta kalan doğu Avrupa tarihinin pek çok olay ve olgusu aydınlatılabilir. Doğu Avrupa tarih denkleminin en önemli iki bilinmeyenini ise Sırp ve Hırvatların kökeni, Balkanlara nereden ve nasıl geldikleridir. Bu makalede Sırp'ların Balkanlara göçü ve ilk devletlerini kurması ile kaynakların varlığın-

dan haber verdiği kimi Oğur toplulukları arasında bağlantı kurulmakta, sadece ilk Sırp devleti değil, onun oluşum süreciyle ilgili diğer birçok gelişmeye de yeni bir bakış açısı sunulmaktadır. İlk bölümler konuyla doğrudan ilgili olmayıp, buradaki tarihi çerçevenin açıklanmasına çalışılmaktadır.

BALKANLARIN İSLAVLAŞMASI VE TÜRKLER

Daha önce yerli İllir, Trak, Dardan kabilelerinin, Yunan ve Lâtinlerin (ve Yunanlaşmış ve Latinleşmiş yerlilerin) yaşadığı, tamamen Bizans'ın hakimiyetinde bulunan Balkan yarımadasına, açık şekilde İmparator İustinus (518-527) zamanında başlamak üzere (Bunun öncesi de vardır, ancak net olarak bilinmemektedir), Karpâtlar'ın kuzeyinde bulunan İslav toplulukları saldırmaya başlamışlar, Bizans'ın yarımadayı artık koruyamayacak hale gelmesiyle Maurikios (582-602) zamanında İslavlar buraya yerleşmişler, Phokas (602-610) zamanında ise yarımada'nın güney sahilleri hariç tamamı, hatta Peloponnese içleri bile Bizans namına kaybedilmiştir (*Omogorsky. 1995: 66, 75-77*).

Ancak Balkanlar'a geldiklerinde bile çok ilkel bir durumda olan ve özellikle siyasi örgütlenmeden bihaber bulunan İslavların, daha önce Hunlar ve amansız German kavimleri de dahil büyük güçlerin yapamadığı yapmaları. Balkanlar'ın yüzde 80'ini ele geçirmeleri bazı soruları akla getirmektedir. Bu soruların ortak cevabı İslavların Balkan istilasını tek başlarına yapmadıkları, çok büyük güçlerden yardım aldıklarıdır. Hiçbir German topluluğunun yardımı bilinmediğine göre, bu güç o sırada bölgede yoğun olarak bulunan Türklerden başkası değildir.

Genellikle İslavları Balkanlar'a Avarlartın yerleştiği kabul edilir. Ancak Avarların Avrupa'ya geliş yılı 558, Bizans'a gerçekten saldır-

maya başlamaları ise 572'dir (*Zivkovic, 1997*). Halbuki, tamamına yakını oldukça başarılı geçen İslav saldırıları bundan çok önce başlamıştır. Avarlar İslavları Balkanlar'a yerleştirmiştir ama ilk saldırtanlar onlar değildir.

Batı Hun devleti son günlerini yaşarken, doğudan başka bir Türk topluluğu gelerek 463'ten itibaren Avrupa'ya girmiştir. Oğur adını taşıyan, aralarında siyasi birlik bulunmayan pek çok boy topluluğundan oluşan ve Avrupa'daki Hun kalıntılarını kendine katan bu Türkler, uzun süre istikrarlı bir devlet kuramaları da, Hun devletinden boşalan yeri doldurmuşlar ve Bizans'ı tehdiye devam etmişlerdir. Avrupa'ya ilk geldikleri yıllardan itibaren Oğurlar arasında Bulgar budunadı yayılmaya başlamış, zamanla Doğu Anadolu'dan Kafkaslar'a, Orta İdil boylarına ve Balkanlar'a kadar kökleri bu topluluğa dayanan tüm Türkler Bulgar olarak bilinmişlerdir.

Burada yeri olmadığı için Bulgar kelimesinin iştikakı tartışmalarına değinilmeyecektir. Kelimenin kökünün Ortak Türkçe 'bulga' (Türkiye'de 'bulamak') kökünden olduğu keşindir (*Tekin, 1957: 62-63*), ancak ortaya çıkışını söz konusu tarihi olay ile mantıklı şekilde lefil edebilmiş bir teze henüz rastlanmamaktadır.

Çin Şeddi'ni harırlatır şekilde, Bizans İmparatoru Anastasius'a (491-518) Trakya'daki 'Uzun Duvar'ı yaptıran şiddetli akınlar, İslavlar henüz tek başlarına bunu yapacak duruma gelmediklerinden. Karadeniz'in kuzeyinde çok büyük bir güç olan Oğur-Hun-Bulgar birliği tarafından gerçekleştirilmiştir (*Feher, 1984: 26-27*).

6. yy¹ ın ilk çeyreğinde İslavlar tek başlarına Bizans'a saldıracak duruma geldiğine göre, bundan önce yeterli bir zaman Türklerin gözetiminde 'alıştırma' yapmış olmaları gerekir. İslavlardan da asker devşirmekle birlikte, Hunların onları Bizans veya Roma'ya saldırmak için yoğun şekilde kullandığına dair sarıh bilgi yoktur. Ancak sayıları kalabalık olmayan ve dağınık oldukları için insan kaynağı bakımından çok sıkıntıda

olan Oğurların 5. yy'ın ikinci yansı boyunca onları müttefik olarak kullandıklarına hükmedilebilir. Esasında teşkilatsızlık yüzünden daima Almanların saldırısına uğrayan İslavları Türkler teşkilatlandırıp hayattaki en önemli şeyi, kendini korumayı öğretmiştir (*Feher, 1943:290*). Böylece çıkarlar bire bir uyuşmuş ve Oğur-Bulgarlar kendilerine kattıkları İslavları Balkanların en uzak köşelerine kadar götürerek savaşmışlardır (*Râsony, 1988:90*).

Oğurlarla İslavların tanışması, Hunlarla tanışmanın hemen ardından olmuş olmalıdır. Hunlar ve Oğurlar 463'ten sonra bir araya geldiklerinde, bir zaman yönettikleri ve çok iyi bildikleri topraklar hakkında yeni müttefiklerine bilgi veren Hunlar, eski tebalarının en iyileri olan İslavlardan iyi bahsetmiş olmalıydılar. Çünkü kaynaklar herhangi bir Oğur-İslav ihtilafına dair en ufak bir şey söylememekte, tüm bilgiler tersini göstermektedir.

Oğurların en batıdaki boyu Koturoğurlar olup, Don nehrinin batısında, muhtemelen Prut'a kadarki arazide yaşamışlardır. Dolayısıyla hem Bizans, hem de İslavlar ile en fazla hemhal olan topluluk onlar olmuştur. İslavlar hakkında ilk bilgi alındığında çizilen Koturoğurların İslav stratejisi geçerliliğini yüzyıllarca korumuş, nihayetinde onların Türklüklerinin kaybedilmesine mal olmuştur. Bu strateji sayılan çok az olan Türklerin askerlik işlerinde kalabalık İslav kitlelerinden faydalanmasına, bunun karşılığında onları korumasına ve ganimetten pay vermesine dayanmıştır. İslavlar da hızlı ve müthiş savaşçı Türklerle ittifakı, ihtilaftan daha kârlı görmüşlerdir (*Halperin, 1983:185-187*). Türklerin bozkın kendileriyle paylaşmayan, ormanda asker ve vergi veren iyi teba olarak yaşayan İslavları kendilerine rakip olarak görmelerine gerek yoktu. Onlardan zarar gelmiyor; aksine fayda görüyorlardı. Dolayısıyla düşman değillerdi (*Obolensky, 1971: 59*).

Neticede Hun devletinin yıkılışı Bizans'a huzur getirmemiş, İstanbul yönetimi daha kötüsüyle karşılaşmıştır. Bazen (Oğurlar) birbirlerine veya diğer bir düşmana karşı Bizans'ın yanında yer alsalar da, neticede Balkanlar daha önce hiç görülmediği şekilde 100 yıl kadar kesintisiz Oğur-İslav akınlarına sahne olmuştur. Tarihi gelişimi etkileyen asıl akınlar, belirtildiği gibi, imparatorlar Jüstin (518-527) ve Jüstinyen (527-565) zamanında yapılmıştır. Bu zamanda İstanbul önlerinden itibaren Balkanların tamamı hemen her yıl Bulgar ve İslav saldırısına uğramıştır (*Prokopius: 91*). Bu akınlarda Bulgarlar ve İslavlar birlikte veya eşgüdümlü hareket etmişlerdir (*Ostrogorsky, 1995: 66*).

Güney İslavları bu sayede toplumsal gelişmede daha hızlı davranmışlar, önceki dönemlerin ve kuzeydeki soydaşlarının aksine, kalıcı kabile birlikleri ve ordular oluşturarak artık kendi başlarına da Bizans'a saldırıya başlamışlardır (*Antoljak, 1969: 13*). Ünlü Bulgar tarihçi Zlatarski, Bulgarlarla İslavların 6. yy'da beraber Bizans'a saldırdıklarına dair bir ibare bulunmadığını söyleyerek, İslavları tamamen bağımsız yapar (*Zlatarski, 1970: 97*).

Bizanslılar bu devirde İslavların çok iyi okçu olduğunu söyler. Ok bozkır silahıdır; ormanda kullanışlı değildir ve pek iyi bilinmez. İslavlar bunu ancak Türklerden -Hunlar veya Oğurlar, belki daha öncesi- öğrenmiş olabilirler (*Antoljak, 1969: 17*). Veya akıncı birliklerin içinde Türk okçular bulunmuştur ve Bizanslılar onları nakletmişlerdir. Yakın zamana kadar kendilerini korumayı bilmeyen İslavların Bizans mülküne akın yapacak cesareti bulması ve de başarılı olmaları ancak Türk katkısı ile açıklanabilir. İslavlar o dönemde siyaseten zayıf ve dağınık oldukları için, askerlikte de zayıf olmalıydılar. Ancak düzenli orduları savaş meydanında yenebiliyorlardı. Dolayısıyla başlarında kesinlikle Türkler vardı.

Jiinstinyen ve amcasının yıllarındaki İslav akınlarının başında Türklerin olduğunun en önemli ipucunu Jünstinyen'in siyaseti vermektedir. Bu siyasetin mahiyetini, olayların çağdaşı Prokopios'un 'Gizli Tarih'inden öğrenmek mümkündür. İslavlar için ciddi bir askeri savunma da dahil, bir siyaset geliştirmeyen Jünstinyen, ki bir Balkan-Doğu Avrupa siyaseti geliştirmesi de söz konusu değildi, çünkü bütün dikkatini Batı Akdeniz'deki fetihlere vermişti (*Ostrogorsky, 1995: 65, 75*), Bulgarlardan korunmak için para silahını kullanmıştır. İmparator Hunlara (Bulgarlar) Balkanlar'a girmemeleri için bol miktarda para veriyor, onlar da tekrar para alabilmek için tekrar Balkanlar'a giriyorlardı (*Prokopius: 40*). Bu olmayınca doğudaki Bulgarlara (Onoğurlar) para verip saldırıyı yapan batıdaki Bulgarların (Koturoğurlar) üzerine salıyor, öte yandan Koturoğurlara adam gönderip Onoğurların saldıracağı istihbaratım veriyordu. Ancak, bu iki Türk topluluğu birbirleriyle eşgüdümlü idi ve hem akınları, hem de tarifeyi artırıyorlar, parayı ise bölüşüyorlardı (*Prokopius: 57*). Jünstinyen'in Balkanlar'daki tehlikeyi İslavlar değil de Bulgarlar üzerinden çözmeye çalışması, akınların ardında asıl onların bulunduğunu, asıl korkulan gücün Bulgarlar olduğunu göstermektedir.

Bulgar-İslav akınlarını İtalya'daki Doğu Gotları da kıskırtmıştır. Gotlar Bizans ile İtalya hakimiyeti üzerine büyük bir mücadeleye girmişler, nihayetinde General Belisarios yarımadaı İstanbul'a bağlamıştır. Ancak 540'dan itibaren Gotlar yeni önderleri Totila başkanlığında tekrar direnişe geçmişlerdir. Totila, İslavları ortak düşman Bizans'a saldırmaya teşvik etmiştir (*Antoljak, 1969:14*).

AVAR HAKİMİYETİ VE İSLAVLARIN BALKANLAR'A YERLEŞMESİ

Alman, İslav ve Türk akınları devam ederken, 558'de İstanbul sokaklarında çok tuhaf görünüş-

lü kimseler dolaşmaya başlamıştır. Halk sokaklarda birikmiş, bu insanları görmeye çalışmıştır (*Theophanes: 339-340*). Bunlar Avrupa'ya yeni ulaşan Avarların elçileriydi Göktürklerden kaçarak İdil'i geçip Avrupa'ya girmişler, yolları üzerinde bulunan Sabir ve Oğur topluluklarını ezerek batıya ilerlemelerini sürdürmüşlerdir.

A varlar genel olarak Göktürk devleti öncesi İç Asya'nın hakimi olan bir Moğol topluluğu olarak görülür. Avrupalı tarihçiler onların Moğolluğu üzerinde hemfikirdir; Türkler de büyük ölçüde onlara katılır. Yalnız Kurat onlar için 'kesinlikle Türk' ifadesini kullanır (*Kurat, 1992a: 178*). Râsony için ise bunlar Moğol'dan ziyade Türk'tür (*Râsony. 1988: 79*). Bizans kaynakları vasıtasıyla bize ulaşan kelime (Tudun, kapkan, kağan, tarkan, hatun) ve özel isimler (Apsiç, Bokolapras, Ermiş, Kandik, Koç, Samur, Solak, Targit) bu savı destekler. Onlar hakkındaki en derin teşhisi ise Czeglédy yapmıştır. Ona göre, Gobi çölünün kuzeyinden Akhunların yaşadığı Batı Türkistan'a gelen (ve bu sırada Sabir, dolayısıyla Oğurları kovan) menşei belirsiz Uarlar ve kimi Hun toplulukları, Çin kaynaklarında geçtiği şekliyle Juanjuanlar, burada Hun kalıntılarıyla birleşerek Eftalit devletini kurmuşlardır (*Czeglédy, 1998: 78-79*). 552-555 yılları arasında doğuda eski yöneticileri (gerçek) Avarları yenen Göktürkler, hızlarını alamayarak 556'da batıya yönelmişler ve yine Avar ve Hunların oluşturduğu Eftalit devletini ortadan kaldırmışlardır. Avar-Hunlar buradan büyük bir hızla kaçmışlar, 557'de Kafkasya'ya ulaşmış olarak Bizans'a ilk elçilerini göndermişlerdir (*Czeglédy, 1998: 93*). İstemi Han'ın onlar için kullandığı 'sahte Avarlar' sözü tarihçileri hayli uğraştırmış olup, halen kesin bir çözüme gidilememiştir.

Avarlar Bizans'a ittifak ve korumalık teklif etmişler, karşılığında bir yurt istemişlerdir. Bulgar-İslav akınlarının artık dayanılmaz hale gelmesiyle Bizans bu teklifi kabul etmek zorunda kalmıştır. Şöyle ki, 558'de İslavları yanlarına

alan Koturoğurlar, Trakya üzerinden İstanbul önlerine kadar gelmişlerdir. Çevre köylerdeki ve sur dışındaki herkes şehre kaçmış, Bizans ancak çok büyük bir güç topladıktan sonra onları uzaklaştırabilmiştir (*Theophanes: 341*).

Kafkasya'nın kuzeyinde bulunan Sabir ve Onoğurları yenen Avarlar, Don nehrini aşmış Koturoğurları da ezip geçmişlerdir. Onların bir kısmını yanlarında alıp götürmüşler, bir kısmı ise Kıpçakeli'ndeki otlaklarda Avar devletine bağlı kalmıştır. Karpat havzasındaki İslavları da kendilerine bağlayan Avarlar, nihayet Orta Tuna boylarına, şimdiki Macar ovasına konmuşlardır. Bundan sonra, 560-561'de, hemen doğuda, Eflak'ta ve muhtemelen Bucak'ta (Aşağı Tuna'nın kuzey boyları) bulunan Ant İslavlarıyla savaşmışlar ve yenmişlerdir (*Zivkovic, 1997*).

Böylece Bizans'ı rahatsız eden tüm 'barbarlar' dize getiren Bayan Han yönetimindeki Avarlar, 562 yılında İstanbul'a kendilerine yaşanacak toprak verilmesi işini hatırlatmışlar, Jünstinyen de onlara Sava ve Drava arasında kalan, İkinci Panonya denilen yeri (şimdiki Yukarı Hırvatistan) sunmuştur. Burada Bizans'a düşman olan German Gepidler yaşamaktaydı ve alınması için savaşmak gerekliydi. Yani Bizans başkasının toprağını Avarlara bağışlamıştır. Avarlar bundan memnun kalmayınca, olabilecekleri bilen Jünstinyen bir taraftan elçileri alıkoymuş; bir taraftan Panonya'ya savunma için Jüstin komutasında büyük bir ordu sevk etmiş; bir taraftan da ortak düşmana karşı müttefik gördüğü Antları (Ukrayna ve Romanya'da yaşayan Doğu İslavları) Avarlara karşı kışkırtmıştır. Ancak bu Antlara pahalıya gelmiştir. Avarların Bizans'la doğrudan savaşa girmesini hem Jünstinyen'in elçilerle oyalama siyaseti, hem de Bayan Han'ın Franklarla mücadeleye girmesi engeli emiş geciktirmiştir (*Zivkovic, 1997*).

Bizans'ın Avarlara şükran için verilecek toprakta hasis davranması, bir bakıma tarihin Balkanlardaki akışım tersine çevrilmiştir. Tampon

bölgeye Avarları yerleştirerek yarımada'nın İslavlaşmasını önleyebilecek olan Jüstinyen, bunu yapmayarak neticede bütün kuzeylileri -Avarları, Koturoğurları, İslavları, Gepidleri, Longobardları, İtalya'daki Doğu, hatta İspanya'da Batı Gotlarını- birleşmiş veya eşgüdümlü olarak karşısında bulmuştur.

Batıdaki işlerini bitiren Avarlar, Balkanlar'a döndükten sonra yine aşağıdan almışlardır. 565'te Jünstinyen ölüp yerine 2. Jüstin geçince, Avar elçileri tebriğe gelmiş ve etraftaki tüm barbar kavimleri yenerek Trakya'ya huzur sağladıklarını söylemişlerdir. Bu aslında yeni bir hatırlatma idi ve anlaşılana Bizans'a biraz zaman tanınmıştı. 568'de Srem bölgesinin (bugünkü Voyvodina'nın batı, Hırvatistan'ın doğu kısımları) verilmesi konuşulurken, Bayan Han kendisine bağlı 10 bin kadar Koturoğuru Dalmaçya'ya akma göndermiştir. Bu şekilde başlayan savaş 571 yılında Bizans'ın yenilerek barış istemesine kadar sürmüştür (*Zivkovic, 1997*).

Batıda, Panonya'daki İslavlar ise, son yılların bir hesaplamasına göre 571 -78 yılları arasında Avar yönetimine girmiştir (*Zivkovic, 1997*). Avarların Balkanlara getirdiği esas İslav kitlesi bunlardır ve bugünkü Sırp, Karadağlı, Boşnak ve Hırvatların atalarıdır. Bunlar Avarlarla aynı bölgede, iç içe yaşıyorlardı ve çoğunlukla tarım işlerine bakıyor, bu arada Avar ordusuna yaya birliği olarak hizmet veriyorlardı. Bulgarlar gibi Avarlarla da İslavlar arasında bir çıkar uyuşması meydana gelmiş, iki taraf da birbirinden faydalanmıştır. İslavlar Avar desteğinde Balkanlar'a saldırırken, Avarlar da onların orman ve nehirlerdeki hareket kabiliyetinden yararlanmışlardır (*Antoljak, 1969: 15*). Ayrıca Bulgarların onları savaş meydanına sürmek şeklindeki daha önceki tecrübelerini görmüşlerdi. Yani İslavları Bizans'a saldırtmak hem ucuz bir yol, hem de kolay ve verimli bir işti.

582'den itibaren yeniden alevlenen savaşlarda Avar ordusu Bizans'ın Tuna boylarındaki en

güçlü istihkamlarını (Singidunum, Sirmium vb.) ele geçirip yanmada içlerine doğru yolu açınca. Hatta 584'te Selanik'i bile kuşatınca, asker ve sivil İslav kitleleri de orduların ardından ilerlemiştir. Bu alanlar İllirya'nın nüfusunu boşaltmış ve Bizans'ı en önemli asker kaynağından mahrum bırakmıştır. Trakya'nın asker verme kapasitesi de hayli düşmüştür (*Charanis, 1959; 32*). İslavlar ilk akına başladıkları zamanlarda sadece yağma amaçlı geliyorlardı ama yarımadanın iç bölgelerinin boşaldığını, Bizans cenahından bir tehlikenin gelmediğini gördükçe yerleşmeye başlamışlardır. İslav yerleşmeleri genellikle 580'lerden itibaren başlatılır (*Ostrogorsky, 1995: 75*).

İran cephesinde talihinin yaver girmesiyle rahatlayan İmparator Maurikios'un (582-602) Balkanlar'da konuyu kökten çözmeye karar vererek başlattığı büyük hareket her şeyin sonunu getirmiştir. Bizans ordusu 594'te Tuna'yı geçip İslav temizliğine başlamıştır. Yakalanan tüm İslavlar öldürülmüştür. Avarlar bu esnada İslavları yalnız bıraktığı gibi, Bizans'la ganimet bile paylaşmışlardır. Ancak, Bizans geri çekilince İslavlar tekrar akma başlamışlardır. Bu kez yanlarında Avarlar da vardı. İmparatorun seferi bin yıl önce Pers hükümdarı Dara'nın yaptığı Saka seferine benzer. Avar ve İslavlar doğrudan düşman karşısına çıkmamış, sürekli geri çekilmiş, yıpratma savaşlarıyla koca Bizans ordusunu hırpalamışlardır. Bu savaşlar on yıl sürmüştü; bir netice getirmediği gibi Bizans ordusunu içten bozmuştur. Savaşmak için Tuna'nın öbür tarafına geçen ordu sonunda Phokas önderliğinde isyan ederek İstanbul'a dönmüş ve Maurikios'u tahtan indirmiştir. Böylece Balkanlar Avar ve İslavların önünde savunmasız şekilde uzanmış, kalabalık İslav kitleleri yerleşmek için İllirya'ya inmeye başlamıştır (*Antoljak, 1969: 20; Ostrogorsky, 1995: 76-77*). Balkanlar'a tam İslav yerleşimi için Phokas'ın tahtta bulunduğu dönem (602-610) gösterilir (*Charanis, 1959; 37*).

Yugoslavya'ya (İllirya) İslavların inişi parçalı ve yavaş yavaş olmuştur. İslavlar gittikleri yerlerde kalabalık oluşları ve özbilinçleri sayesinde erimemişlerdir. Bünyesinde büyük ölçüde dili taşıyan bu özbilincin özellikle Avar baskısıyla oluştuğu kabul edilir (*Birnbaum, 1989:51*). Hatta H.G.Lunt gibi kimi tarihçilere göre, Avar yönetiminde birleşen İslavlar, bu arada dillerini birleştirme imkanı bulmuşlardır. Ayırmaya başlayan lehçeler, Avar sınırları içinde 'lingua franca' hâline gelen bir lehçe etrafında yeniden yakınlaşmıştır. İslav dili böylelikle yeniden güçlenmekle kalmamış, tarihi sınırlarının çok ötesine taşarak oralarda da varlığını korumuştur (*Birnbaum, 1989-50*).

Balkanlar'ın İslavlaşması bir yönden Anadolu'nun Türkleşmesine benzer. Yurt arayan Türkler de başlangıçta yerleşme tasansı yapmadan alanda bulunmuşlar, Bizans devlet idaresinin Anadolu'dan çekilmesinden ve yerel güçlerle haşhaşa kalmalarından sonra, bunları kolayca yenerek yerleşmeye başlamışlardır. İslavlar derecesinde olmasa da Türk yerleşmesi de merkezi planlamadan uzak idi (*Alptekin, 1992a: 120-121; 1992b: 18-119*). Aralarındaki en önemli fark ise Türklerin Anadolu halklarını yok etmeyip birlikte yaşamalarıdır.

Avarlar fethettikleri ülkeleri hemen kendi sistemlerine göre yönetim biçimlerine ayırmışlardır. İslavların anayurdu ve yaşadıkları hemen tüm topraklar onların yönetiminde idi. Yeni ele geçirilen Orta ve Batı Balkanlar'a da İslavlar yerleşmiştir, Dalmaçya'daki belli başlı şehirler ve etrafı hariç, günümüzdeki eski Yugoslavya arazisinin tamamına yalancı bu dalgalarla İslavlaşmıştır.

Sırp tarihçi Cirkovif'e göre İslavlar Balkanlar'a göçten sonra da uzun süre askeri demokrasi evresinde kalmışlardır (*Klaic, 1989; 11*), ancak artık başlarında 'jupan' ve 'ban' denilen Avar asıllı yöneticiler vardı. Avar devletleri yıkılıp merkezi devlet erki ortadan kalktığında bu ju-

panlar yönettikleri bölgede iktidarda kalmışlar ve Ortaçağ'daki derebeylik düzeninin oluşmasının buradaki yansıması olarak, Romalı asiller ve German kabile başkanlarının Batı Avrupa'daki Roma-German sentezi sürecinde feodal toprak sahipleri sınıfını oluşturmaları ve özgür köylünün özgürlüğünden bir derece kayıpla, kölelerin ise bir derece özgürlük kazanmakla aynı noktada buluşarak 'serf' sınıfını oluşturmaları hadisesine (*Berktaş, 1978: 256-257*) bakışımı biçimde, Balkan İslavlarının derebey zümresini teşkil etmişler, geri kalan İslav ve yerlilerin kalıntısı Ulah halk ise, Batı Avrupa'dan oldukça farklı olmakla birlikte, derebeylerin yönettiği sınıfı oluşturmuşlardır. Avar devleti yıkıldıktan kısa bir süre sonra, belki bu devletin son yüzyılı içinde jupanlar çoktan İslavlaşmış idiler (*Hadzidedic, 1996: 113*). Macarların yurt tutmaları sırasında da (9. yy'ın ikinci yarısı) Panonya ve Moravya'daki İslavların başında İslavlaşmış Avar beyleri bulunuyordu (*Râsony, 1988: 84*).

AVARLARA KARŞI 'BÜYÜK İSYAN'

Avarlar Avrupa'nın tam ortasında ömrü 250 yıla yaklaşan bir devlet kurmuşlar ve başarıyla yaşatmışlardır. Kendileri insan kaynağı olarak bunu yapacak güçte değillerdi. Yöneticileri bozkır siyasetinin kurnazlıklarına riayet ettikleri sürece başarılı olmuşlardır. Muhtemelen 20 bin savaşçı ancak çıkarabilen (*Vernadsky, 1946: 174*) topluluk, büyük bir bozgunun ardından canını zor kurtarıp Avrupa'ya sığınmış olmasına rağmen, hemen hemen aynı yıllar içinde Bizans ve Frank imparatorluğu gibi iki dev gücü defalarca yenmiş, kendileriyle aynı kültürden ve aynı derecede savaşçı olan Sabirleri ve kalabalık Oğur-Bulgar kitlelerini ezip geçmiş, İslavları yönetime almakta hiç zorlanmamıştır. Üstelik Bulgar ve İslavlar Avar ordusu saflarında Avarlardan daha kalabalık idiler (*Theophanes: 407*). Avarları 'rezil bir şekilde' yok etmeye yeminli Göktürkler

20 yıl boyunca (556-576) Avar yönetimindeki topraklara girmemişler, bunun yerine onlara yardım eden eski dostları Bizans'a saldırmayı tercih etmişlerdir. Bunun çekirdek Avar ulusunun gücünden ziyade uygulanan siyasetle ve tabii Avar isminin mirasını iyi kullanmalarıyla ilişkisi vardır ve Avarlar bu birinci yönleriyle Osmanlı devletini hatırlatırlar.

Ancak Avarların batıdaki üstünlüğü yine kendi siyasetleri yüzünden son bulmuştur. Savaşta Venedleri öne sürerler, düşman onlarla uğraşıp yorulunca kendileri saldırırlardı. Bu şekilde girdikleri her savaşı kazanıyorlardı. Ama ganimetten İslavlara hiç pay vermezlerdi (*Szâdeczky-Kardoss, 1981:212*). Üstelik ağır bir vergi alıyorlar; İslav kızlarını, kadınlarını kendilerinin gibi kullanıyorlardı. Ünlü Rus kaynağı Povest'te Avar yılları çarpıcı tasvirlerle anlatılır: Savaşarak İslav Duleb boyunu yönetimlerine alan Avarlar onlara, özellikle kadınlarına çok kötülük etmişlerdir. Bir Avar'ın hayvanı öldüğünde onun yerine birkaç Duleb kadını koşar ve arabasını çektirirdi (*Povest: 210*).

Batı İslavları olan Venedler, Germanlarla savaşlarında Avarların şahsında iyi bir müttefik bulmuşlar ve anlaşılan uzun süre canla başla birlikte savaşmışlar ve bunun meyvesini almışlardır. Zira, Hunlardan sonra ikinci dalga olarak gelen İslavlar karşısında Germanlar, bu kez şimdiki Çek ve bir kısım Doğu Almanya topraklarını terk ederek çekilmişlerdir. Askeri teşkilatları Germanlara göre çok geri olan İslavların bunu kendi güçleriyle yapmalarına imkan yoktu ve kesinlikle Avarların yardımıyla bunu başarmışlardır (*Râsony, 1988: 83*). Öte yandan Avarların bu durumu iyi sömürdükleri anlaşılıyor, ki Venedler artık, iki nesil geçmeden, isyan noktasına gelmişlerdir.

İsyan için fırsat arayan bir topluluk da bir kısmı Avar, bir kısmı Göktürk idaresinde yaşayan Oğurlardı. Avrasya'nın Avar-Sasani ve Bizans-Göktürk ittifakları arasında çapraz bölün-

düğü bu çağda, Oğur Türkleri ve İslavlar güç dengelerini gözeterek varlıklarını korumaya çalışıyorlardı. En çok Avarlardan çekmeleri, bu iki topluluğu Avarların düşmanı Bizans'la, kendilerinin de sürekli düşmanı olmasına rağmen, yakınlaştırmıştır. Oğurlar, Göktürk baskısına karşı da Bizans'a yakınlaşmışlardır.

Bizans diplomasisi böyle bir fırsatı kullanmakta gecikmemiştir. Doğrudan Bizans 'la savaşılan İlliryalı İslavlar ile bir kısmı Balkanlar'a yerleşen, Tuna-Özü arasında kalan kısmının gücü ise 602'de tamamen kırılan Antlardan bu konuda faydalanmasına imkan yoktu. Geriye Avarların kuzey ve batısındaki Orta Avrupalı İslavlar kalıyordu. Bizans'ın özellikle 9. yy'daki önemli olaylarla dünya tarihinin gelişimini etkileyen Orta Avrupa siyasetinin temelleri işte bu dönemde atılmıştır.

Öte yandan, bu dönemdeki gelişmelerde daha sonraları küçük Orta Avrupa uluslarının ve güçlerinin etraftaki büyük güçlere karşı tavrının nüvelerini görmek de mümkündür. Etrafta tehlike büyüdüğünde bu uluslar- güçlerini birleştirmişler, bir büyük gücü yanlarına almayı da ihmal etmemişlerdir. 1335'te Lehistan, Macaristan ve Bohemya'nın yükselen Viyanâ'ya karşı (tarihi bir ilginçlik olarak) Vişegrad'da bir araya gelerek savunma birliği kurmaları (*Halász, 1975: 29*) veya iki savaş arası dönemde Alman-Macar-Bulgar-İtalyan tehdidine ve komünizme karşı Yugoslavya-Çekoslovakya ve Lehistan'ın birlik oluşturup Fransa'ya bel bağlamaları da (*Armaoğlu, 1991:188-189*) bu cümledendir.

Bohemya, Moravya ve Slovakya, ana Avar ülkesinin kuzey kuşağı, 623 yılında Samo adlı Frank asıllı bir tüccarın önderliğinde isyan etmiştir (*Obolensky, 1971: 59*). Ostrogorsky bu isyanın 626'daki İstanbul yenilgisinden sonra çıktığını düşünür (*Ostrogorsky, 1995: 97*): Bu olayda sadece Bizans'ı değil. Frank kıskırtmasını da görmek gerek ir. Ancak tarihin kesinliği söz konusu değildir. 624'de ve sonrasında da olmuş

olabilir. Bu ise tarihteki dönüm noktalarından biri ile uyumaktadır.

İran'dan Almanya'ya kadar tüm bölge için bir dönüm noktası olan bu dönemdeki olaylar şöyle gelişmiştir: Herakleios Güney Kafkasya'da İranlılarla çetin savaşlarını sürdürürken, Sasanilerin ünlü komutanı Şahrbaraz ordusuyla Anadolu'yu baştanbaşa geçip Kadıköy'e gelmiş ve imparatorun başkentini karşısına otağını kurmuştur. Karşıda ise, surların ötesine Avar kağanı gelmiştir. Yanında Avarlardan başka kalabalık İslav, Bulgar ve Gepid askerleri vardı. Theophanes bu olay için 625 tarihini verirken (*Theophanes: 446-447*), günümüz tarihçileri onu tashihle 626 üzerinde anlaşmışlardır (*Ostrogorsky, 1995: 95*). Etraftaki hemen tüm düşmanlarının katıldığı korkunç bir kuşatmaya düşen ve sıkıntılı günler yaşayan İstanbul, İslavlar sayesinde o güne kadar yaşadığı en büyük tehlikeyi atlattır. Kayıklarla Haliç 'e giren ve Bizans gemilerine karşı çıkmaya çalışan kadınlı erkekli İslavlar, özellikle Rum ateşi karşısında mahvolmuşlar, üstün Bizans donanması bunların pek çoğunu deniz üzerinde yok etmiştir. Kalanlar kaçmaya başlamışlar ve sur önündeki ordunun da bozulmasına sebep olmuşlardır. Orduyu toparlayamayan hakan, geri çekilmeye karar vermiştir. Boğazın karşı yakasındaki müttefikinin çekildiğini gören Şahrbaraz da Kadıköy'de fâzla kalmamış ve dönmüştür. Böylece büyük bir zafer imkânı hem Tran, hem de Avarlar için neticede hezimete dönüşmüştür. Bu kuşatmada İstanbul düşseydi, özellikle İslavların varlığında bir daha Bizans'ın dirilmesi muhtemelen mümkün olmayacaktı ve 1204 Latin işgalinden sonra kurulanlara benzeyen bölgesel Rum devletleri de İran ve Avarlar karşısında çok fazla dayanamayacaktı.

Nikephoros'un tarihçesinin satır aralarından öğrendiğimize göre. Herakleios bu günlerde oldukça rahat ve kendinden emin idi. Türklerle (Göktürk devletinin batı kanadı olan Hazarlar) ittifak halinde İran'a öldürücü darbeler vurmaya

başlamıştı. Herakleios o kadar rahattı ki, Sasani şahı Hüsrev Azerbaycan'da sıkıştığı için Kadıköy'de bulunan Şahrbaraz'a bir mektup yazarak hemen geri dönmesini ve kendisine yardım etmesini istediğinde, bu mektup Bizanslıların eline geçmiş ve imparatora ulaştırılmıştır. İmparator, Hüsrev'in ağzıyla yeni bir mektup yazmış ve onun Kadıköy'de kalarak kuşatmayı sürdürmesini istemiştir (*Nikephoros: 57*). Onu İstanbul konusunda bu kadar rahat tutan şey başkentteki savunmanın bu kuşatmaya direnecek ve savuşturacak kuvvette olması ve/veya Avarlar için uzun süredir hazırladığı tezgahın işlemeye başlaması, yani Avarların başına gelecekleri bilmesidir. Şüphesiz İstanbul bozgunu Bizans'a hiç ummadığı bir fırsat vermiştir. Bu fırsat özellikle propaganda ve kışkırtma amaçlı çok iyi kullanılmıştır. Gerek Bizans misyonları tarafından, gerekse halk arasında dalga dalga yenilmez Avar güçlerinin İstanbul'da yenildiği haberi yayılmış, Bizans daha önce kışkırttığı topluluklara isyanın tam vaktinin geldiğini hatırlatmaya başlamıştır. Ancak isyanlar her tarafta birdenbire çıkmamış, değişik topluluklar birbirlerine ve genel duruma bakarak olayların gelişmesini beklemiştir.

KUZEY KAFKASYA'DA BÜYÜK BULGAR DEVLETİ

Bizans'ın kışkırtmasıyla davranan, daha doğrusu fırsat bekleyen bir diğer topluluk da, yukarıda geçtiği gibi, Oğurlardı. Avar devleti Orta Avrupa'ya yerleştiğinde Don nehrinin batısındaki Koturoğurlar onların yönetimine girmiş, doğudaki Oğur boyları Onoğur ve Otuzoğurlar ise Göktürk hakimiyetini kabullenmişlerdi. Göktürk ve Avarlar arasında kalan Oğurlar, özellikle Onoğurlar kendilerine en yakın müttefik olarak gördükleri Bizans'a fazlaca yaklaşmışlar, Bizans da bunu çok iyi değerlendirmiştir. Başta Gordas (Kurtos, Kurt?) olmak üzere, zaman zaman aralarında önemli kişilerin de bulunduğu kimi Bul-

garlar kendi ülkelerinde veya İstanbul'a gelerek Hıristiyan olmuşlardır (*Nikephoros: 51*).

Bizans nüfuz alanına giren ve kimi söylentilere göre Hıristiyan da olan Bulgar önderlerinden biri de Organa'nın yeğeni Kubrat Han idi. Kubrat Han gençliğinde, 619 yılında amcası ile birlikte İstanbul'da bulunmuş ve vaftiz olmuştur (*Nikephoros: 51*). Kaynaklar onun Avarlara isyan ettiğini söyler, ancak bunda mantık bulmak zordur. Çünkü onun 630 civarında devletini kurduğu bölge Avar değil, Göktürk etki alanı içinde idi ve özerk bir yönetimde olan ve Bizans'la haberleşen Kubrat, 630'da Batı Göktürk gücü tamamen çekilince (Hazarların henüz bir şaşkınlık döneminde bulduklarını tahmin ediyoruz) bağımsız kalmış ve 'Büyük Bulgar' devletini kurmuş görünmektedir (*Romaşov, 1992: 237*). Kendisi bir Bizans kaynağında 'Onoğurların Hanı' olarak geçer (*Nikephoros: 71*). Kubrat'ın özerklikten bağımsızlığa geçişinin aşamalarını bilmiyoruz. Onu Avarlarla karşılaştıran Bizans kaynakları, devletinin kurulması için de Avarların Turla (Dnyester) nehrinin doğusundan kovulduktan zamanı verirler. Avarlara bağlı Koturoğurlar, Kubrat yönetiminde Don nehrinin doğusunda bağımsız devletlerini kuran Onoğur ve Otuzoğurlar tarafından kurtarılmışlardır. Yani Bizans için önemli haber Avar yönetimine isyan edilmesi ve Don-Turla arasında bağımlı yaşayan Koturoğurların kurtarılmasıdır. Bunun için de Kubrat önce Koturoğurların kendilerinin harekete geçmelerini beklemiştir.

626 bozgunundan sonra Avar devletinin içine düştüğü durum en çok merkezde hissedilmiştir. İslavlar söz dinlememeye başlamış, Moravya'daki isyan büyümüş, diğer bölgelere de sıçramıştır, Böyle zor bir dönemde hakan ölmüştür. Devletin iyice zayıfladığını ve kendi konumlarının güçlendiğini gören, bu arada merkezi arazide önemli bir yekün oluşturan Koturoğur asıllı asker ve yöneticiler, yeni hakanın kendilerinden olmasını istemiş, bu kabul edilmeyince de bir

darbe ile yönetimi almaya çalışmışlardır. Ancak başarısız olmuşlar ve Avarlar toparlanarak isyanı bastırmışlardır (*Feher, 1984: 30*).

Darbeci Oğurlardan Franklara sığınanlar hakkında kayıtlar vardır. Ancak önemli bir kısmının da kuzeye kaçmış olması muhtemeldir. Çünkü Samo başkanlığındaki isyan bu yıllarda büyüyerek devletleşmiş, Avar devletini kuzeyden kuşatmıştı. Böylece kuzeyde, Ruthenya'dan Silezya'ya uzanan bir çizgide eski Hun kalıntıları, Avarların ilk gelişlerinde teslim olmayıp kaçan ve Karpatların ötesine sığınan başta Sarı Oğurlar olmak üzere kimi Oğur toplulukları ve zaman zaman ferdi, 631'deki başarısız darbeden sonra ise toplu olarak buraya kaçan Koturoğurlar olmak üzere, önemli bir Türk kitlesi birikmiş durumda idi. Bunların sayısı şüphesiz fazla değildi, etraflarındaki İslavlara kıyasla çok küçük bir azınlık oluşturuyorlardı. Üstelik parça parça geldikleri için büyük ölçüde İslavlaşmışlardı. Ama Avar devletine karşı mücadelede başı çekmeleri ve İslavları örgütlemeleri dolayısıyla çok önem kazanmışlardır.

Panonya'daki Koturoğurların isyan etmeleri ve Dalmaçya'dakilerin muhtemelen buldukları yerlerde bağımsızlık ilan etmeleri, esas Koturoğur kitlesini, Azak nehrinin kuzeyindeki bozkırlarda yaşayanları harekete geçirmiştir. Avar öfkesinde sıranın onlara gelme ihtimali çok yüksekti. Böyle bir vasatta daha önce bir araya gelemeyen ve sürekli çatışan iki Türk boyu, Avarlara bağlı yaşayan Karadeniz'in kuzeyindeki Koturoğurlar ve Kubrat Han önderliğinde Göktürklerden bağımsızlık elde eden Bulgar-Onoğur-Otuzoğur topluluğu yakınlaşma ihtiyacı hissetmiştir. Bugünkü Ukrayna'da yaşanan Koturoğurların isyanına Kubrat Han'ın yardımı sayesinde Avarlar kovulmuşlar ve ülke, merkezi Kuzey Kafkasya'da olan Büyük Bulgar devletine bağlanmıştır (632).

Ancak devletin ömrü uzun sürmemiştir. Kubrat Han'ın ölümünden sonra (665) oğulları birli-

ği koruyamamışlar ve Hazar baskısının artmasıyla dağılmışlardır. Nikephoros'a göre, beş oğul babalarının öğüdünü tutmayıp ayrılmışlardır. En büyük kardeş Bayan, baba toprağında, Azak denizinin doğusunda kalmış, Kotrag Don nehrinin ötesinde, onun karşısında bulunmuştur. Esperik önce Dobruca'ya göçmüş, oradan da Tuna'nın güneyine inerek Bulgaristan devletini kurmuştur (679). Dördüncü oğul Kuber, Panonya'ya gelerek Avarların arasına yerleşmiştir. Beşinci oğul ise kendisine bağlı küçük bir birlikle İtalya'ya geçmiş ve Ravenna'ya yerleşmiştir (*Nikephoros: 89*).

HIRVATLARIN GÖÇ HİKÂYESİ

Balkanlar'ın İslavlaşması konusu nispeten açıktır, ancak Sırp ve Hırvat milletlerinin nasıl ortaya çıktığı hususu çözümlenememiştir. Bu konuda ne bir yazılı kaynak, ne bir rivayet, ne de göç destanı gibi birşey vardır. Büsbütün karanlık olan konuya ışık tutan tek ifade, İslav yerleşiminden 300 küsur yıl sonra eserini yazan Bizans imparatoru Konstantinos Porphirogenitus'tan gelir. Ona göre Herakleios (610-641) Sup ve Hırvatları Avarlara karşı Balkanlar'a çağırmıştır. Bu durum, yani çok yakında ve önemli olmalarına rağmen, Sup ve Hırvatların yaklaşık 300 yıl boyunca, günümüze pek çok eser bırakan Bizanslı yazarlarca anılmaya değer bulunmayışı, akla iki hususu getiriyor: Ya Sırp ve Hırvatlar bugün anlaşılan manada kimliğe sahip İslav kabileleri olarak Balkanlar'a gelmediler, bu kimlik sonradan kazanıldı ve yayıldı; ya da Konstantinos abartılı bilgiler veriyor; Herakleios Sırp ve Hırvat kavimlerini değil, belki onların nüvesi olan daha küçük toplulukları çağırmıştır.

Hırvatlardan ayrıntılı bahseden Konstantinos'da göç şöyle nakledilir: "Hırvatlar o yıllarda Bavyera'nın ötesinde, şimdi Beyaz Hırvatların yaşadığı yerde oturuyorlardı. Onlardan beş kardeş, Kloukas, Lobelos, Kosentzis, Mouchlo,

Khrobatos ve iki kız kardeşi, Touga ve Bouga, bir aile ayrılıp halklarıyla birlikte Dalmaçya'ya geldi ve oranın sahipleri olarak Avarları buldu (*Porphirogenitus: 143*). Bu Hırvatlar Avarlarla uzun süre savaşımlar, Dalmaçya'dan kovmuşlar ve burayı kendi ülkeleri yapmışlardır. Burada geçen yedi ismin açıklamasını ilk defa Fin bilgin Mikkola yapmıştır (*Râsony, 1988: 84*). Bunlardan hiçbirinin hiçbir İslavca özelliği yoktur. Ancak Türkçe ile açıklanabilirler. Yedi kardeşin Türkçe isimleri şu şekildedir: Külük, Köseneci, Mügel, Alpel, Kubrat, Tugay ve Buga.

Başta Hırvatların kendileri olmak üzere, batılı tarihçiler bu isimlerin Türkçe oluşunu hiç nazara almaksızın Hırvatların İslavlaşmış İrani bir kavim olduğunu düşünürler. Hauptman'a göre Hırvatlar Alanların yönettiği bir İslav kabilesi idi (*Vernadsky, 1946: 321*). Dvomik ise onların muhtemelen Hunların Kafkasya'dan getirdiği bir Sarmat kabilesi olduğunu söyler. Galiçya, Silezya ve G. Bohemya'da İslavlar arasında yerleşmişler, İslavlar bu savaşçıların önderliğini kabul etmişlerdir. Bizans imparatorunun davetini kabul ederek Adriyatik'e indiklerinde ise İslavlaşmışlardı (*Dvomik, 1970: 3*). Hatta, ona göre, göç öncesinde Saksonya'da yaşayan Sırplar da bir Sarmat kabilesi idi.

Hırvatların İslav asıllı olmadığını hemen herkes düşünmektedir. İrani olduklarının delili ise çok zayıftır ve varsayıma dayanır. Bu durumda diğer ihtimaller üzerinde durmak gerekir. Akla gelebilecek ilk ve tek ihtimal ise Türk olmalarıdır. İsimleri bize ulaşan ilk yöneticilerinden başka, o dönemdeki çevre ve çerçeve de Türk asıllı olmaları varsayımına uymakta, hatta bunu gerektirmektedir. Üstelik bu varsayımın delilleri çok kuvvetli ve açıktır. Büyük Bulgar Devleti'nin kurucusu Kubrat Han'ın ismi Nikephoros'ta Koubratos, Ermeni tarihçi Horenli Musa'da 'Khubrat' olarak geçer. 'Kubrat' kelimesi bugün Uygurca'da 'kuvrat' olarak bulunan fiil kökünün aynıdır (*Tekin, 1988: 3*). Toplamak, bir

araya getirmek demektir. Bu fiil Orhon'da defalarca geçer: "Kağan olurup ... budunuğ kop kubratdım - Kağan olup milleti biraraya getirdim" (*Ergin, 1980: 66*). Bu isim Theophanes'de 'Krobatos' şekline girer. Bu, Porphirogenitus'un bahsettiği yedi kardeşten biri olan Khrobatos'un ismiyle birebir aynıdır. Yani Büyük Bulgar Hanı ile Hırvatları Panonya'ya getiren kabile önderi aynı adı taşırlar.

Hırvat'ı doğrudan Kubrat'a bağlamak için en çok çabayı Henri Gregoire göstermiştir. Gregoire daha da ileri giderek Ermeni yazar Horenli Musa'nın Khubrat, Nikephoros'un Kobratos ve Koubratos, Theophanes'in Krobatos, İznikli İoannes'in Qetrades, İmennik'in Kuber ve Miracula Demetrii adlı yazmanın Kuber isimlerinin hepsini karşılaştırıp ilgilileştirerek Porphirogenitus'un Krobatos'u ile birlikte düşünür ve Hırvat kelimesinin kökünü buradan aldığı yazar (*Gregoire, 1945: 91, 116*). İkinci Dünya Savaşı'nın en zor günlerinde yazılan ve yayınlanan bu makaleye hemen hemen Maricq dışında destek veren olmamış (*Maricq, 1952*); konu ya sessizlikle geçiştirilmiş, ya da çoğunlukla büyük eleştiriye uğramıştır. Ostrogorsky hiçbir sebep ve yorum sunmaksızın bunu 'kabul edilemez' bulmaktadır (*Ostrogorsky, 1995: 98*). Hırvat-Kubrat olayında tamamı Batılı birincil kaynakların sunduğu deliller o kadar çoktur ki, normal şartlarda tek birisi yeter. Benzer başka örneklerde çoğu kez böyle delillerden sadece birisi ile yetinilir. Hatta birinci el kaynaklarda 'tashiher' yapılır; yanlış okunduğu, yazıldığı, duyulduğu veya bilindiği söylenir. Neticede kaynağın verdiği bilgi tarihçinin istediği şekle sokulur, Burada tanışılan durumda ise bunlardan hiçbirine gerek kalmamaktadır.

Kubrat'ın Krobot olması Hind-Avrupa dilleri, özellikle İslavca ele alınınca şaşılacak bir şey değildir. Halen Balkanlar'da bayram 'baryam', bayrak 'baryak'tır. Türkçe'de bile çoğu kez 'toprak' bozularak 'torpak' yapılır. İkinci aşama olarak, Ari dilleri kelime başına sessiz yığmayı se-

verken, en çok 'r'nin önündeki seslileri siler. Kıpçak önder Gurban'ın ismi Romanya'da 'Gruplar' haline gelmiştir (*Rdsony, 1984: 42*). Bizzat Porphirogenitus'ta, 9. yy ortalarının muhtemelen Türk asıllı Sırp knezinin oğlu Borenas'ın ismi iki sayfa sonra Branos olmaktadır (*Porphirogenitus: 155, 157*). Bir de Horvat özel ismi vardır. Eski Boşnaklar ve şimdiki Macar ve Hırvatlar arasında yaygın kullanılır. Bu kelimenin yapısı 'r<=>'v' yer değiştirmesi ve tabii olan 'k'nın yumuşaması dışında İslav dillerinin etkisine uğramadığını gösterir. Macarca tarafından eski şekliyle korunmuş ve muhtemelen Macar banları vasıtasıyla Bosna ve Hırvatistan'a (tekrar) geçmiştir. Hatta Komnenler devrini (12. yy) anlatan Khoniates'in tarihinde ülkenin ismi 'Khorvatia' olarak geçer (*Khoniates; 110*). Macar ulusunun yansının başlangıçla Onoğurlardan oluştuğu düşünülürse, Bulgarlarda, en azından İmek soyundan hükümdarlarda yaygın olduğu anlaşılan bu ismin, aynı soydan gelen Macar Arpad sülalesi ve ondan budaklanan ve Macar krallığına bağlı bölgeleri yöneten asiller sınıfı içinde de yaygınlığı hükümüne varılabilir.

Horvat'ın Kubrat, Kroat, dolayısıyla Hırvat ile ilgisi için en önemli delil Doğu Avrupa halkları ve İspanyollardan gelir. Doğu Avrupalılar bugün Hırvatlara 'Horvat' derler. En eski Rus kaynağı Poveş'te de kelime Horvat olarak geçer (*Povest: 210*). Hırvatistan bu dillerde 'Horvatiya'dır. Bölgeye nispeten çok uzak olan ve tarihi pek ilişkisi bulunmayan İspanyollar ise doğruya çok yakın olarak 'Korbat' derler.

Kroat kişi adını bize ulaştıran Porphirogenitus, Hırvat ulus adının anlamını vererek de yardımcı olur. Ona göre İslav dilinde bu kelime 'çok ülke işgal eden' manasına gelmektedir (*Porphirogenitus: 147*). Ne İslav, ne İran. herhangi bir Ari dilinde bu anlamda böyle bir kelimeye rastlanmaz. Türkçe'de ise, yukarda geçtiği gibi, 'ülkeyi toplayan, bir araya getiren' demektir. Burada anlam yakınlığından öte, bir birlikte-

lik olduğu açıktır. Çünkü ülkeyi toplamak için genellikle en yakın akraba uruklarla bile savaşmak gerekir. İlginç olan, 10. yy ortalarında dahi kelimenin bu manasının İstanbul'a ulaşacak kadar yürürlükte olmasıdır. Çünkü o yüzyılda Hırvatlar çoktan İslavlaşmışlardı.

Bu ulusun ismini çok erken bir dönemde Latince yazmalardan öğrenen diğer batı dillerinde Kroat ve Kroat şekilleri kullanılmıştır. Geçtiğimiz yüzyılda bile kimi kaynaklarda Kroat şekline rastlanır. Bu kelime, Theophanes'de geçen şeklin aynıdır. Kimi tarihçilerin Kubrat ile Hırvat arasında ilgi kurma çabalarını sebep göstermeksizin reddetmesi anlaşılabilir, ama bu bizi, bu adı taşıyan bir Türkün, ki o dönemde oralarda çokça bulunuyorlardı, veya onun soyunun Orta Avrupa'daki bir kısım İslavları (sonraki Hırvatları) toplayıp, Porphirogenitus'un dediği gibi Avarların bölgesinden geçirecek Balkanlara indirmiş olması düşüncesinden alıkoyamaz. Ve bu Türk'ün ismi, altı kardeşiyle birlikte açık olarak verilmektedir.

Üstelik Hırvatlardakj Türkçe isim ve ünvanlar daha sonra da devam etmektedir. Hırvatlar bugünkü ülkelerine yerleştikten sonra başlarında Porgas adlı birisi bulunuyordu (*Porphirogenitus: 149*). Tarihçilerin Külük veya Kubrat'ın oğlu kabul ettikleri (*Dvornik, 1970:14*) bu kişinin ismi hemen yabancılanıyor; Türkçe görünmüyor. Ancak İslavca veya İranca da değil. 13. yy. Rus kaynakları, o dönemde İdil Bulgarlarına bağlı bulunan, Rus yönetimine düşünceye kadar da Kazan Hanlığı'nın müttefiki olan kuzeydeki Mordvaların başında Purgas adlı birinden bahseder (*Vuorela, 1964: 223*). Bu kişinin de Bulgar olması mümkündür. En azından Oğurlarla yüzlerce yıl komşuluk yaptıktan sonra kendileri de bu ismi -Ugra, Ogra, Yugra- alan Urallardaki Finlerin, bugün kullandıktan pek çok Türkçe kelime gibi bazı Türkçe isimleri de sahiplenmeleri tabii karşılanmalıdır. Bu Purgas Türk veya Fin olabilir, ama ismi muhtemelen Türkçe'dir. Tıpkı

Hırvatları 630 yılı civarında yöneten Porgas gibi. Porgas için Oğurca üzerinden düşünülerek 'boz'la başlayan bir şeyler bulunabilir. Bugün bilinen ses değişim kurallarına göre 'boz' kelimesi Oğur dilinde 'por' şeklinde olmalıdır. 'Gas' ise 'kaz' olmasa bile 'kuş' kelimesinin bir söylenişi olabilir. Oğuz Türkçesi'yle 'bozkuş' şeklinde bir isim elde edilir. Bu, Türklerin ad koyma mantığına da son derece uygundur.

Yine Bizans imparatorunun verdiği bilgilere göre, Hırvatlar Porinos zamanında Hıristiyan olmuşlardır (*Porphirogenitus: 145*). Eski İslavların Perun adlı tanrısını akla getiren bu kelime için değişik teklifler getirilebilir, ancak nihayetinde bu da Türkçe gözükmemektedir. Oğurca'da bizdeki 'b' harfi 'p', 'r' harfi 'z' ve açık 'a' sesi 'i' şeklinde geçer. Böylece Doğu Türkçesi'ndeki 'bozan' kelimesi ortaya çıkar. Bozan da Türklerin isim koyma tercihleriyle son derece uygundur.

Buraya kadar gelinen noktada günümüzdeki Hırvat ulusunu, daha doğrusu bu ulusa ismini veren kök topluluğu Balkanlar'a getiren kimselerin, dolayısıyla yönetici sınıfın Türk asıllı olduğu kesinlik kazanmaktadır. Bizans kaynakları bunu kesin bir dille söylemekte, o dönemin siyasi ve beşeri çehresi ise buna gerek bile kalmadan böyle bir ihtimale uygun zemini sağlamaktadır. Burada bir aşama ötede tesbit edilmesi gereken husus, (a) sadece (kök) Hırvatların yönetici sınıfının mı, (b) sadece Hırvatların yönetici sınıf veya kök topluluğunun mu Türk asıllı olduğudur.

KUBER HAN'IN GÖÇÜ VE SIRPLAR

Dağılan, parçalanan, ancak mücadeleden vazgeçmeyen Oğur Türklerinin Doğu Avrupa'daki faaliyetlerinin Hırvatlar, Tuna ve İdil Bulgarları, Macarlar ve Kafkasya'daki Balkanlarla sınırlı kaldığını düşünmenin yanlış olduğu belirtilmişti. Büyük Bulgar Hanı Kubrat'ın beş

oğlundan birinin Kafkasya'da kaldığı, birinin İdil'e çıktığı, birinin Aşağı Tuna boylarına geldiği, birinin ise İtalya'ya, Ravenna'ya gittiği belirtilmiş, ismi Kuber olarak belirlenenin ise Avarlara sığındığı geçmişti. Kuber'in yaptığı ilk bakışta basit görünmekle birlikte, onun hakkında verilen haberler ortaya karmaşık bir tarih meselesi koymakta, belki önemli bir meseleye de çözüm sunmaktadır.

'Miracula Sancti Demetrii' adlı Bizans yazmasından anlaşıldığı kadarıyla, Kubrat'ın dördüncü oğlu Kuber, muhtemelen 670'li yıllarda Avar başkentine sığınınca, 40 yıl önceki olayı, 631 yılındaki isyanı hatırlayan ve korkan hakan, aynı şeyi bir daha yaşamamak için onu kendi obasından ve halkından ayırarak Tuna'nın ötesinde, Bizans sınırının yakınında (Srem?) esirlerin yaşadığı bir bölgenin (toplama kampı) komutanlığına getirmiştir. Ancak bu durum mukadder Oğur isyanını engelleyememiştir. Kuber Han kendi halkından kaçıp gelenler, Bizanslı esirler ve bir kısım İslavlarla birlikte isyan etmiş; üzerine gönderilen Avarları dağıtmış; orada daha fazla kalamayacağı için de kendisine katılanlarla birlikte kaçıp Bizans'a sığınmış ve Selanik yakınlarına yerleştirilmiştir. Ve bu, Sırların Balkanlar'a gelişinin aynısıdır (*Szâdeczky-Kardoss, 1981: 215*).

Burada sorulması şart olan bir som var: Türk ve İslavlardan çok çeken ve stratejik bir yer olan Selanik'in yamıbaşına, mevcutlardan daha tehlikeli olabilecek yeni bir düşman topluluğun yerleştirilmesini hangi Bizans stratejisi ile izah etmek mümkündür? Normalde sığınmanın verilmesinden sonra Avarlara karşı sınır bölgesinde bir yere yerleştirilmeleri beklenir. Dolayısıyla Selanik'e gelişin Bizans'ın isteği dışında olması daha mümkündür. İstanbul veya Peloponnese düşünülmezse, Selanik Avarlardan kaçılacak en uzak nokta, aynı zamanda güven içinde sığınılacak en yakın yerdir.

Porphirogenitus'un naklettiği Sırların Balkanlara geliş hikâyesi, Kuber Han'ın gelişiyi bi-

re bir çakışmaktadır. İmparator tarihçiye göre, Türklerin (Macarların) ötesinde 'Boyki' denen ülkede yaşayan Sırp'ların yöneticisi ölünce iki oğlu anlaşamamış, bunlardan birisi halkın yansını alarak Herakleios'tan sığınma istemiş, İmparator da onları Selanik yakınlarına yerleştirmiştir. Bir süre sonra burayı beğenmeyip kuzeye, geldikleri yere doğru yönelmişler, ancak Belgrat'ın komutanı onların gidişini engellemiş, Morava nehri boylarında, bugünkü Sırbistan'ın tam ortasında iskân etmiştir (*Porphirogenitus: 153*).

Daha sonra Balkanların en önemli uluslarından ikisi haline gelecek Hırvat ve Sırp'ların birbirine çok yakın aralıklarla ve Bizans mantığına göre aynı yolla, imparator'dan sığınma isteyerek Balkanlar'a gelmeleri, bu ikisinin daima birlikte zikredilmesini netice vermiştir. Bin yıl önce Konstantinos'un başlattığı ve halen süren geleneğe göre, Hırvatların gelişini gören eski komşuları Sırp'lar da aynısını yapmışlar, imparator'dan izin alarak komşuluğu Balkanlar'a taşımışlardır. Hatta Herakleios'un Hırvatları 626'da başkenti kuşatan Avarlara karşı çağırdığına inanan Dvornik, 'bir diğer Sarmat kabilesi' olan Beyaz Sırp'ların da (Saksonya'da yaşıyorlardı) İmparator'a aynı amaçla başvurduklarını söyler (*Dvornik, 1970: 4*).

Yukarda Galiçyalı Öğurlar için sorulan soru burada daha fazlasıyla gündeme gelmektedir: Avarların gücü ve tedhişi özellikle Sırp'ların anavatanları olan Saksonya ve çevresinde iyi bilinirken, hangi sebep onları Hırvatlar gibi davranmaya, nisbeten sakin bir yer olan ülkelerini terk ederek Balkanlar'ın karmaşasına atılmaya itmiş olabilir? Üstelik Galiçya, Silezya veya Moravya'dan değil, daha kuzeyden gelmişlerdir ve Bulgarlar gibi Dobruca veya Hırvatlar gibi Karintiya üzerinden değil, Orta Tuna'dan, Avar ülkesinin kalbgahmdan geçerek Balkanlar'a inmişlerdir. Bu durumda olayın Avar devleti içinde açıklanmasından başka çare kalmamaktadır. Zira yıkılıncaya kadar en kötü zamanlarında dahi bir

yabancı topluluğun Avar topraklarından böyle geçip gitmesi, hele bunu çok kalabalık ve güçlü olmadıkları anlaşılan Sırp'ların başarması söz konusu olamazdı.

İslav, Sarmat veya başka bir şey olan Sırp'ların kökünü kimileri Özü ve Pripet'in çıkışında arar; kimi Polonya'dan getirir; kimileri ise Elbe boylarını, Saksonya'yı gösterir. Bu konuda Sırp'lar arasında en iddialı ve yeni çalışmalar Relja Novakovic'e aittir. Ona göre Sırp'lar, diğer İslavlarla birlikte Elbe boyunun eski ahalisini oluşturuyordu. En azından 5., hatta 4. asırda bile orada idiler (*Novakovic, 1978: 39*). Konstantin Sırp'ların kendi dillerinde yukarıdaki ülkelerine 'Boyki' dediklerini yazar (*Porphirogenitus: 153*). Burada hem Franklarla, hem de Beyaz Hırvatlarla komşudurlar. Boyki'nin herhangi bir İslav dilinde yer ismi olmasının zor olduğu ortadadır. Novakovic'e göre bu isim çok eskidir ve MÖ 4. yy'da burayı terk eden Galat asıllı Boylara dayanır. Dolayısıyla burasının, Sırp anavatanı Boyki'nin Bohemya olduğu tahmin ediliyor (*Novakoviâ, 1978: 29*), Ortaçağ'da geçen şekilleriyle Boyohemum (Bohemya) ve Bayuvariya (Bavyera, Konstantin'de Baguvaria geçer) bölgelerinin isimleri de Boylardan gelir.

Burada iki ihtimal vardır: Birincisinde, Sırp'lar en batıdaki İslavlardır. Bohemya'nın kuzeyinde yaşayan, Doğu Almanya'nın güneyindeki İslav topluluğu Sırp'ların varlığı böyle bir kurama reddedilemez bir delil sunuyor. Bu Sırp'larla şimdiki Sırp'ların arasında akrabalık gütmek mecburi gözüküyor, 12. yy'da yazdığı yıllık elimize ulaşan Pope Dukljanin de Balkanlı Sırp'lar için Sırp kelimesini kullanır (*Klaic, 1989:13*).

Diğer ihtimalde ise kökleri Polonya'da aramak gerekiyor. Theophanes'in verdiği bunu destekler mahiyetteki bilgilere dayanarak onların Orta ve Kuzey Polonya'dan geldiklerine hükmetmek mümkündür. Gerçekten de Polonya arazisinde toplam 36 Sırp yer adı vardır: 31 köy, 3 göl ve 2 ırmak (*Novakovic, 1978: 76*). Vistül bo-

yunda yayılan bu yer adlarına dayanarak kök ismin Sorp olduğunu iddia edenler de vardır.

Theophanes'de geçen ilgili haber şu şekildedir: İmparator Maurikios'un 9. yılında, 591'de sefere çıkan Bizans orduları Trakya'da silahsız dolaşan (ki, demirin ne olduğunu bile bilmiyorlarmış!) üç İslav yakalarlar. Bunların Balkanlara saldıranlardan farklı olduğu ortadadır ve zaten yazar tarafından 'İslav' değil, 'İslav ırkından' diye anlatılırlar. İmparator onlara sorduğunda. Beyaz Okyanus (Baltık, muhtemelen Pomeranya bölgesinden) kıyısındaki bir ülkede yaşadıklarını, Avar kağanının kendi kabile başkanlarına değerli hediyeler göndererek Bizans'a karşı ittifak teklif ettiğini, ancak aradaki mesafenin çok uzun olmasından dolayı buna müspet cevap veremediklerini, bunu söylemek için geldiklerini söylerler (*Theophanes: 391*). Bu sorgulamanın daha fazla ayrıntısına vakıf değiliz. Germanlarla komşu, dolayısıyla cephe bir bölgede yaşayan, üstelik iyi bildiğimiz kadarıyla düşmanlarını bastıran bu insanların demiri ve demirden silah yapmayı bilmemelerine Bizanslılar ne derece inanmışlardır? Ve Avarlara sefaret amaçlı seferlerinde bu kadar ters bir istikamette bu kadar uzun bir yol almayı başarmaları oldukça düşündürücü. Dolayısıyla Theophanes'in naklettiği ifade tutanaklarındaki sözlere inanmamak için yeterince sebep vardır.

SIRPLARIN BAŞINDAKİ TÜRKLER

Avarların Batı İslavları, Venedler şahsında Germanlara karşı iyi bir müttefik bulduklarından, bunların ön saflarda cepheye sürüldüklerinden bahsedilmişti. Eğer Doğu Almanya 'daki Sorplarla Balkanların Sırpları aynı kökten kimselerse, bunların bu kadar güneye inmelerinin ve Avar ülkesinin ortasından geçmelerinin sırrı ancak onlardan bir kısmının Avar müttefiki olarak devletin merkezi arazisine gelmeleri ile açıklanabilir.

Belki Avarlar onların bir kısmını getirip hassa topraklarına yerleştirmekte mahzur görmemişler, belki de güçlenen ve baskıyı artıran Germanlar karşısında geri çekildikleri için, bir kısım Sırplar Avar yerleşim bölgesine gelmiş, yani müttefiklerine sığınmıştır.

Ancak Povest'ten öğrendiğimizi (Duleblere yapılanlar) buraya getirsek, yeni bir ihtimalle karşılaşabiliriz. Tuna boyuna geldikten sonra, Avar ülkesinde durumun çok farklı olduğunu ve İslavların insan mevkiine konmadığını gören Sırplar gücünmüşlerdir ve her geçen gün gerilen ilişkiler Kuber Han ve adamlarının kışkırtmasıyla isyana dönüşmüştür. Kuber Han'ın Türkleri, Bizanslı esirler ve bu Sırplar ortak bir amaç etrafında, Avarlardan kurtulmak için birleşmişler, bir müddet direnmişler ve sonunda güneye kaçmışlardır. Miracula'dan anlaşıldığı kadarıyla bu esirler barbarlarla (İslav, Bulgar ve Avarlar) evlenmişler, ortaya karışık bir zümre çıkmıştır (*Charanis: 1959: 38-39*). Sırlardaki aşırı belirgin Turani görünümün sebebini Osmanlı zamanından ziyade bu dönemde aramak daha mantıklıdır. İmparator Konstantinos'un Sırplar hakkındaki ifadeleri düzeltilirse, isyancı kaçaklar, Türkler ve Sırplar Bizans'ın iradesi rağmen Selanik yakınlarına gelmişler; burada misafirperverce karşılanmadıkları için kuzeye geri dönmüşler; Bizans da onları Morava boylarında, belki daha batıda, ilk Sırp devletinin kurulduğu Ras etrafında yerleştirmiştir.

Sırp milliyetinin oluşum sürecini başlatan ve temelini atan bu olaya dahil olan Türklerin sayısı, Bulgar ve Hırvatlar göre şüphesiz son derece azdı. Üstelik daha önce Avar desteğinde yerleşen İslavlara yeni gelen Sırp dalgası da eklenince, bölge iyice İslavlaşmıştır. Bununla birlikte Türklerin, en azından Kuber soyunun bunları yönetmeye devam ettiği anlaşılıyor. Bu konudaki haberler yine Bizans'ın imparator yazarından gelmektedir. Daha sonraki Sırp ileri gelenlerinin

ismi Türkçe ve İslavca karışık geçer. 9. yy ortalarında Bulgar Hanı Persiyam'la savaşıyan Sırp kralı Vlastimir'in üç oğlu Muntimer, Stroimir ve Goynikos isimlerini taşırlar (*Porphirogenitus: 155*). Goynik'in ismindeki 'nik' İslavca bir ektir, ancak bu şekilde bir İslav ismi bilinmemektedir. Aksine, Türkçe 'Göynük' akla gelmektedir. Muntimer'in oğlunun ismi Borenas'tır (*Porphirogenitus: 155*), Bunun da Boran olduğu açıktır. Bu isim aynı yüzyılın ilk yarısında Dalmaçya'yı yöneten Hırvat hakimnin ismi olarak da Boren şeklinde geçer (*Zlatarski, 1970: 401*).

Vlastimir'den önceki Sup yöneticisi Prosigois (*Porphirogenitus:155*) de, ki Bulgarlar onun zamanına kadar Sırplarla dostane ilişki içinde bulunmuşlardır, Türkçe bir isme sahip gözükmemektedir. Böyle bir ismi İslavca'da açıklamak zordur. Önceki bölümde geçtiği gibi, iki sayfa ara ile aynı kimsenin ismini Borenas ve Branas yazan imparatorun, Türklerde çok yaygın bir isim olan Porsuk'u da bu şekilde yazmış olması söz konusu olabilir. Daha doğrusu, Güney İslav dilinde Horvat Hırvat'a, Sorb Srb'a, Boran Bran'a dönüştü ise, Porsuk'un da Prosok olması tabiidir.

Ayrıca Sırpların bugüne kalan en eski eserlerinden, 9. yy başlarında kurulan Vranoviçi'deki kilisenin kurucusunun ismi Çurog olarak geçer. Kansı da İslav isimli Dana'dır. Dvomik bu kişinin Avar Türklerinden olduğunu söyler (*Dvornik, 1970: 34*). İslav olmadığına, Türk olduğuna göre, Kuber'le birlikte gelen soydan, Oğurlardan olması da muhtemeldir.

Konstantinos'un ayrı ayrı hem Hırvatların, hem de Sırpların 9. yy ortalarına kadar Bulgarlarla dost kaldıklarını, birbirleriyle hediyeleştiklerini vurgulamasına dikkat etmek gereklidir. 850'ler bu üç toplulukta da Türklerin erime sürecini tamamlamak üzere olduğu zamandır. Daha kalabalık olan Bulgarlarda bu süreç biraz daha gecikmiş ve sancılı olmuştur, ancak neticede bu

yüzyılın ikinci yarısına Balkanlar hemen hemen Oğursuz girmiştir. Bu döneme kadar söz konusu üç bölgede İslavları yöneten ve aynı soydan gelen Türk sülalelerin birbirlerinin ve akrabalıklarının şuurunda olduklarını, daha sonra yönettikleri millet tarafından temsil edildiklerinde ise birer İslav hakim olarak düşmanlaştıklarını düşünmek mümkündür.

SONUÇ

Sırpı Balkanlar'a getirenler ve ilk Sırp siyasi teşekkülünü kuranlar Oğur Türklerinden bir topluluk idi. Kubrat Han'ın Büyük Bulgar devleti Hazar baskısı veya oğullarının birliği koruyamamaları sebebiyle beşe bölünmüş, bunlardan birisi Kafkasya'da kalarak bugünkü Balkarların cediti olmuş, birisi Orta İdil'e, bugünkü Tataristan'a çıkmış ve Bulgar Hanlığı'nı kurmuş, birisi Balkanlar'a gelerek günümüzde hala yaşayan Bulgaristan'ı kurmuş, birisi İtalya'ya yerleşerek kaybolmuş, diğer birisi ise önce Avarlara sığınmış, ancak rahat edemeyerek Orta Balkanlar'a inmiş, bugünkü Sırp siyasi kimliğinin temelini atmıştır. Kuber Han soyundan gelen Sırp yöneticileri bir süre sonra İslavlaşmıştır.

Dolayısıyla İdil Bulgar Hanlığı, Tuna Bulgaristanı, Macaristan, Hırvatistan ve Sırbistan devletlerinin ilk dönemlerindeki yöneticileri ve ilk kurucuları hep aynı soydan idi ve büyük ihtimalle, İrnek yoluyla Atilla'ya dayanıyorlardı. Bulgar ve Macarların kendi kaynakları ve ayrıca Bizans ve Rus kaynaklarının Bulgarlar hakkında zengin bilgi vermesi sayesinde bu hususu nispeten açık şekilde bilmekteyiz, ancak Sırp ve Hırvatlar hakkındaki haberlerin kıtlığı sebebiyle bazı gerçekler loş ışıkta kalmaya devam etmektedir. Burada ilginç ve önemli olan nokta, bu az sayıdaki haberlerin hemen tamamının Türk unsurunu akla getirecek nitelikte olmasıdır.

KAYNAKLAR

- ALPTEKİN, Coşkun (1992), "Büyük Selçuklular", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.7**, İstanbul.
- ALPTEKİN, C. (1992), "Anadolu'nun Türkler tarafından fethi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.8**, İstanbul.
- ANTOLJAK, Stephan (1969), "The Corning of the Slavs to the Balkan Peninsula", **From the Past of Makedonian People**, Skoplje.
- ARMAOĞLU, Fahir (1991), **20. yy Siyasi Tarihi, c.1**, Ankara.
- BERKTAY, Halil (1978), **Kabileden Feodalizme**, Ankara.
- BIRNBAUM, Henrik (1989), **Migrations in Balkan History**, Belgrade.
- CHARANIS, Peter (1959), "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", **Dumbarton Oaks Papers**, Washington.
- CZEGLEDY, Karoly (1998), **Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri**, çev. Erdal Çoban, İstanbul.
- DVORNIK, Francis (1970), **Byzantine Missions among the Slavs**, Nevv Jersey.
- ERGİN, Muharrem, (1980), **Orhun Kitabeleri** (7. Baskı), İstanbul.
- FEHER, Geza (1943), "Türk, Bulgar Macar ve Bunlara Akraha Milletlerin Kültürü - Türk Kültürünün Avrupa'ya Tesiri", **2. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, İstanbul.
- FEHER, G. (1984), **Bulgar Türkleri Tarihi**, Ankara.
- GREGOIRE, Henri (1944-1945), "L'origine et le Nom des Croates et des Serbes", **Byzantion, c.17**.
- HADZIDEDIC, Nedzat (1996), "Etnidka Struktura Srednjovjekovne Bosne", **Bosanska Srednjovjekovna Drzava i Suvremenost**, Sarajevo.
- HALÂSZ, Zoltân (1975), **A Short History of Hungary**, Budapest.
- HALPERIN, Ch. J. (1983), "Bulgars and Slavs in the First Bulgarian Empire: A Reconsideration of the Historiography", **Archivum Eurasiae Medii Aevi, C,4**, Wiesbaden.
- KHONIATES, Niketas (1995), **Historia**, çev. Fikret İşıltan, Ankara.
- KLAIC, Nada (1989), **Srednjovjekovna Bosna**, Zagreb.
- KURAT, Akdes Nimet (1992), **VI-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri (2. Baskı)**, Ankara.
- KURAT, A. N. (1992), "Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri", **Türk Dünyası El Kitabı (2. Baskı)**, Ankara.
- MARICQ, A. (1952), "Notes sur les Slaves dans le Peloponnese et en Bithynie et sur l'emploi de 'Slave' Comme Appellatif", **Byzantion, c.22**.
- NIKEPHOROS (1990), **Short History**, yay. Cyril Mango, Washington.
- NOVAKOVIC, Relja (1978), **Odakle su Srbi Dosli na Balkansko Poluostrvo**, Beograd.
- OBOLENSKY, Dimitri (1971), **The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453**, London.
- OBOLENSKY, D. (1982), "Nationalism in the Eastern Europe in the Middle Ages", **The Byzantine Inheritance of Eastern Europe**, London.
- OSTROGORSKY, George (1995), **Bizans Devleti Tarihi (4. Baskı)**, çev. Fikret İşıltan, Ankara.
- PORPHIROGENITUS (1967), **De Administrando Imperio**, yay. Gyula Moravcsik, Washington.
- Povest Vremennih Lef** (1950), yay. C. N. Vavilov, Moskova.

- PROKOPIUS, (1961), **The Secret History**, yay. Richard Atwater. Michigan.
- RÂSONY, Lászlo, (1984). **Tuna Köprüleri**, Ankara.
- RÂSONY, Laszlo, (1988). **Tarihte Türklük (2. Baskı)**, Ankara.
- ROMAŞOV, S. A. (1992), "Bolgarskie Plemena Sevemogo Priçernomoryâ", **Archivum Eurasiae Medii Aevi**, c,8, Wiesbaden.
- SZÂDECZKY-KARDOSS, Samuel, "The Avars", (1981), **Turcic-Bulgarian-Hungarian Relations**, Budapest.
- TEKİN. Talat, (1987), **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, Ankara.
- THEOPHANES, (1997), **The Chronicle of Theophanes the Confessor**, yay. Cyril Mango & Roger Scott, New York.
- VERNADSKY, George, (1946), **A History of Russia: Ancient Russia (Volume I)**, New Haven.
- VUORELA, Toivo, (1964), **The Finno-Ugor Peoples**, İng. çev. John Alkinson, The Hague.
- ZIVKOVIC, Tibor, (1997), "Prilog Hronologiji Avarsko-Slavenskih Odnosa: 559-578 Godi-ne", **Istorijski Casopis**, C. 4243, Beograd, 1997.
- ZLATARSKI, Vasil, (1970), **İstoriya na Bilgarskata Dirjava prez Srednite Vekove**, Sofiya,

THE MIGRATION OF KUBER KHAN AND THE SERBIAN KINGS WITH TURKISH NAMES

Osman KARATAY

Research Historian

ABSTRACT

The Oghur Turks, who were living in the Southwest Siberia in a confederation of tribes, were forced to leave their lands by another Turkish tribe, Sabirs, and entered into Europe passing the Volga river. This Oghur migration coincides with the decline of Europe (Western) Hun Empire. So, they filled the Eastern Europe geography, emptied by the Hun power. Oghurs founded their first state 'Great Bulgaria' on the north of the Caucasus and Black Sea, today's Southern Russia and Ukraine, at the first half of the 7th century, gaining independence from Göktürks in the East and Avars in the West. But life of this state did not long much, and its decline resulted in also their scattering towards different directions. One of the scattered groups came to the Balkans to establish the first Bulgarian state; one founded Hungary with its Finnish allies; another one went to Upper Volga to create the Bulgarian Khanat. Another group, about whom is said that it remained in the Caucasus, is likely ancestors of today's Balkars. A little part of the scattered Oghurs, led by Kuber Khan, who took refuge among Avars living on the Middle Danube basin, soon rebelled with Slavs called Sorbs, who were Avar vassals and had come from Eastern Germany, against the Avar state; then they fled to Byzantine land and settled near Thessaloniki. These Turks and Sorbs (Serbs), who did not enjoy the environment, wanted to return but were stopped on the midway by Byzantine commandants and forced to settle just in the heart of today's Serbia. Being generally in good relations with the Byzantine rule, this community developed a separate and independent political identity and the first Serb state was founded by Kuber Khan and his companions. Turkish factor of the community lost its identity in the course of time, being assimilated by Serbs and overcrowded Slavs, who came to the land earlier than Oghurs and Serbs. So, those who first founded and centuries-long ruled the Balkan Serb state were Turks.

Key Words:

Slav, Turk, Byzantine, Avar, Oghur, Serb, Croat, The Balkans

ПЕРЕСЕЛЕНИЕ КУБЕР-ХАНА И СЕРБСКИЕ КОРОЛИ С ТЮРКСКИМИ ИМЕНАМИ

Осман КАРАТАЙ
Историк-исследователь

РЕЗЮМЕ

Тюрки-огуры, проживавшие в виде разрозненных племен в южно-западной Сибири, были вынуждены покинуть свою родину под натиском другого тюрко-язычного племени сабиров и переселиться в Европу. Их переселение совпадает со временем распада государства западных гуннов. Таким образом, они заполнили пустоту, оставшуюся от гуннов в Восточной Европе. Освободившись от гектюрков на востоке и аваров на западе, которые правили ими, они создали свое первое государство Великих Булгар на севере Кавказа и Черного моря. Но жизнь этого государства не продолжалась долго и вместе с его распадом огурские племена рассеялись во многих направлениях. Одна из рассеявшихся групп племен переселилась на Балканы и здесь основала Болгарию, другая вместе со своими союзниками финнами Венгрию, третья группа создало Булгарское Ханство на Волге. Другая группа, которая осталась на Кавказе, при великой вероятности являются предками сегодняшних балкарцев. Другая группа, нашедшая приют у аваров на берегу Дуная под предводительством Кубер-Хана, через некоторое время восстала вместе с другими вассалами аваров, славянами-сорбами, пришедшими из Восточной Германии. Они сообща покинули пределы Византии и расселились вблизи Салоник. Тюрки и сорбы (сербы), недовольные переселением, когда они возвращались на родину, были остановлены византийцами и расселены ими в центре сегодняшней Сербии. Эта группа создала своё независимое политическое образование и, оставаясь в хороших отношениях с Византией, создало первое сербское государство под руководством Кубер-Хана и его приближенных. Эти тюрки растворились среди сербов и славян, которые переселились в этот регион ранее, и потеряли свою идентичность. Таким образом, тюрки создали первое сербское государство и долгое время правили им.

Ключевые слова:

Славяне, Тюрки, Византия, Авары, Огуры, Сербы, Хорваты, Балканы.

BALKANLARDA TÜRK ÇOCUK ŞİİRİ

Prof. Dr. Mustafa İSEN

Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Avrupa'nın Güneydoğusunda yer alan bir yarımada olan Balkanlar, tarihin çok erken devrelerinden itibaren farklı etnik ve dinî kimliklerin birlikte yaşadığı bölgelerden biridir. Bölge V. yüzyıldan itibaren Türklerin de yaşama alanı olarak seçtiği yerlerdendir. Bu ilişkilerin Osmanlı öncesi boyutu kültürel bakımdan çok fazla kalıcı olmamışsa da, 1354 yılından itibaren sözü edilen yönetimle başlayan bölümü yaklaşık 500 yıl devam etti. Bölgede uzun süre devam etmiş Osmanlı yönetiminin bu süre içinde kuşkusuz idarede, ekonomide, kültürde, sanatta ve bilimde etkileri görüldü. Bölgede günümüzde de hem Türk varlığı hem de onların faaliyetleri devam etmektedir. Bu faaliyet alanlarının önemlilerinden biri de yaşamaya devam eden Türkçe ve Türk edebiyatıdır. Bu çalışmada bölgede yaşamaya devam eden Türk edebiyatının en dikkate değer kolu olan Türk çocuk şiiri hakkında bilgiler verilecektir. Nicelik ve nitelik bakımından birbirinden farklı olmakla birlikte Makedonya, Bulgaristan, Kosova, Yunanistan, Romanya ve Gagavuz Türkleri arasında günümüzde de canlı bir çocuk edebiyatı varlığını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Balkanlar, Balkanlar'da Türkçe, Balkanlar'da Türk Çocuk Şiiri, Çocuk Şiiri

GİRİŞ

Balkanlar, Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan bir yarımada olup tarihin çok erken dönemlerinden beri Türklerin de yoğun olarak yaşadığı yörelerden biridir. Osmanlılara kadar var olan Türk yerleşmeleri kültürel bakımdan çok kalıcı olmasa da bu tarihten sonra ortaya çıkan ilişkiler günümüzde de devam eden tabloyu oluşturur. Osmanlı devleti başlangıçta büyük oranda bir Avrupa devleti olarak kurulmuştur dense yanlış olmaz. Bu konumundan dolayı da tarihçiler Osmanlı devletini, Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki kanattan oluşan bir yapı içinde görürler. 1354 yılından itibaren yaklaşık beş yüz yıl Osmanlı yönetiminde kalan Balkanlar, doğal olarak da bu uzun süre içinde yeni bir kimlik kazandı (Öztuna, 1990). Bu kimliğin yansıma noktalarından birisi de bölgede zengin bir Türk edebiyatının varlığıdır (İsen, 1995). Tarihte daha canlı olarak var olan bu birikim, Balkan ülkelerinin hemen hemen tamamında günümüzde de yaşamaya devam etmektedir. Başta Bulgaristan olmak üzere Yunanistan, Makedonya, Kosova ve Romanya'da sayıları ülkeden ülkeye değişse de dikkate alınması gereken Türk nüfus ve onların ürettiği canlı bir edebiyat günümüzde de hayatini sürdürmektedir. Türk halkının hem tarihte hem de günümüzde şiire olan özel ilgisi dolayısıyla bu birikim kendini daha çok sözü edilen alanda gösterir. Şiirin alt başlığı olarak da bir takım özel nedenlerden dolayı çocuk şiiri öne çıkmıştır. Sözü edilen önemden dolayı Makedonya, Kosova, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'da çağdaş Türk çocuk şiiri bir makale çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Coğrafya olarak Balkanlar dışında yer almış olmakla birlikte hem Türkiye Türkçesi çerçevesi içinde mütalaa edilmeleri hem de Batı Türklüğünün bir parçası olmaları sebebiyle Gagavuzlar da bu çalışma kapsamına alındılar.

Balkanlar'da Türk çocuk edebiyatından özellikle de Türk çocuk şiirinden söz etmek aynı za-

manda yörede Türk edebiyatından bahsetmek demektir. Kuşkusuz bunun pek çok sebebi var. Ama önce çocuk ve edebiyat ilişkisine bakarak bu soruya cevap aramaya çalışalım.

Çevresiyle ilişkileri bakımından yetişkinlerden farklı bir tavır içinde olan çocuk, kuşkusuz sanat eserlerini, tabii bu arada edebî eserleri algılamada da büyüklerden farklı bir davranış içindedir. Kavram bilgisinin yeni oluşumu, buna bağlı olarak kelime hazinesinin sınırlılığı ve çevreyi algılamadaki oyun yaklaşımı yüzünden ancak tabii ve yalın bir dil, çocukların ilgisini çeker (Oğuzkan, 1977; 214, 215). Çocuklar için yazılan şiirlerde yer alan tasvirler genellikle yalın ve kesindir, bu örneklerde benzetme, istiare, mecaz gibi edebî sanatlarla ölçülü bir şekilde yer verilir. Yine bu şiirlerde mısralar kısa, cümle düzeni doğal olmalıdır. Şiirlerin konusu -yaşama sevinci, aile sevgisi, tabiat yurt ve millet sevgisi, güzellik duygusu gibi -olumlu duygu ve davranışlar kazandırıcı, geliştirici ve pekiştirici nitelik taşır.

Çocuk şiirinde karşımıza çıkan yalın dil, açık ve sade anlatım, mümkün olduğunca edebî sanatlardan ve tasviriden kaçınma gibi özellikler Balkanlardaki Türk şiirinin zaten ilk göze çarpan özellikleridir. Okullarda Türkçenin iyi öğretilmemesi, 901 yıllara kadar Türkiye ile sağlıklı ilişkilerin kurulamaması, doğal olarak bu bölge yazarını, basit sayılacak bir anlatım ve sınırlı sayıda kelime ile yetinmek zorunda bıraktı. Dili güzel kullanmayı gerekli kılan edebî ifade, ancak ciddi bir eğitimle sağlanabilir. Oysa Balkanlar'da uzunca bir kesintinin ardından 1950 sonrası yeniden filizlenmeye başlayan Türkçe, zaman zaman güzel kullanım şöyle dursun, kendisini doğru kullanacak kişilerden bile yoksun kalmıştır. Belli bakış açılarına bağlı olarak bir açılıp bir kapanan Türkçe eğitim veren okullar, yine siyasî şartlara bağlı olarak zaman zaman yayınlanmasına izin verilen zaman zaman da yayınlayanlara ağır ceza verilmesine neden olan dergi ve kitap neşri faaliyetleri, kısacası bilim ve sanat faaliyetlerinin hiç

hoşlanmadığı istikrarsızlık örnekleri bölgede Türk yazı dilinin en büyük sorunudur. Yazı dili, eğitimin de ötesinde bir birikime, bir geleneğe yaslanmak zorundadır. Kuşkusuz Balkanlar" ın yakın döneminde böylesine bir birikimden de söz edilemez. Bunlara eklenmesi gereken çok önemli bir başka faktör de bu yörede istisnasız bütün ülkelerde sanat ve edebiyat faaliyetlerinin yükünü çeken unsurun öğretmenler olmasıdır. Bölge yazar ve şairlerinin biyografileri incelenirse neredeyse bütününün öğretmen olduğu ya da öğretmen okulu mezunu oldukları görülecektir. Bu öğretmenler ister Batı Trakya örneğinde olduğu gibi Türkiye'de, ister Bulgaristan, Makedonya ve Kosova örneğindeki gibi kendi ülkelerindeki Türk öğretmen okullarında okumuş olsunlar, sonuçta yöredeki bütün entelektüel faaliyetleri sırtlarında taşımışlardır. Bütün dünyası çocuk olan bu meslek mensupları doğaldır ki sanat faaliyetlerinde de gündelik hayatlarının bu en önemli objesini, yani çocuğu yazdıklarının merkezine koyacaklardır. Bunlara bir de Sosyalist kültürün eğitime muhtaç bir nesne olarak gördüğü ve ancak çocukluklarında iyi eğitilen insanların sistem açısından bir güvence teşkil edeceği görüşü doğrultusunda genelde çocuk eğitimine verdiği önemi de katmak gerekecektir. Bu yaklaşımın gereği olarak zaten bu ülkelerde çocuklara yönelik çok sayıda dergi vb. yayın çıkmaktadır. İşte Türkçe neşriyata izin verildiğinde Türk çocukları için de bu imkânlar devlet desteği sağlanarak gerçekleştirilmiştir. Bu dergilerde yer alması gereken yazılar da -Yunanistan hariç- bölgede çocuk edebiyatını, bu arada Türk çocuk edebiyatını önemli kıldı. Eski Yugoslavya'da *Piyoner*, *Sevinç*, *Tomurcuk*, *Kuş*, Bulgaristan'da *Eylülcü Çocuk* (1946-1966), *Piyoner* (1959-1960), *Filiz* (1966-1968 Halk Gençliği gazetesinin çocuk sayfası) gibi dergiler bunun önde gelen örneklerini oluşturur. İşte bu üç temel faktör yüzünden - bir daha vurgulayalım ki-Balkanlar'da Türk Çocuk edebiyatından söz etmek, bu yöredeki Türk edebiyatından söz etmek anlamına gelmektedir.

Balkanlar'da yaşayan Türkler, Yunanistan'da bulunanlar hariç tamamı sosyalist yönetimlerce idare edilen ülkelerde yaşamışlardır. Bu yüzdendir ki bölgede üretilen Türk şiiri ülkeden ülkeye küçük oranda farklılıklar gösterse de ana hatlarıyla iki kategoride ele alınabilir. Bunları da Yunanistan'da üretilen Türk çocuk şiiri ve diğer Balkan ülkelerinde üretilen Türk çocuk şiiri olarak tanımlamak mümkündür. Yunanistan'da üretilen Türk çocuk şiiri de bu alanın başlıca konuları arasında yer alan manzum masallar, fablı andıran örnekler, Nasrettin Hoca fıkralarının şiire dönüşmüş örnekleri, insan ve doğa sevgisini ele alma, kitap, anne ve hayvan sevgisi gibi genel konular yanında bölgeye has başka konulara da değinir. Meselâ diğer bölge ülkelerinin edebiyatlarında siyasi yapıları gereği hiçbir zaman yer almayan dinî şiirler, Yunanistan Türk çocuk şiirinin konuları arasındadır. Batı Trakya'da yaşayan soydaşlarımız büyük ölçüde kırsal kesimde yaşadıkları için reel köylü sorunları da bölge edebiyatının belli başlı konuları arasındadır. Yunanistan'da yetişkin edebiyatının temel konusu olan azınlık sorunları çocuk şiirinde de yer almakla birlikte yetişkin şiirinde olduğu gibi temel konu olma niteliğinde değildir. Hem Batı Trakya Türkleri hem de diğer bölge Türk halkı, Rumeli doğumlu olması sebebiyle Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ü hemşehrileri olarak değerlendirir ve onu farklı bir konumda şiirlerine yansıtırlar. Onun Selanik'te doğmuş olması Batı Trakya Türkleri için ayrı bir övünç kaynağıdır ve bu yüzden Atatürk'e adanmış şiirler buradaki soydaş şairlerin eserlerinde ağırlıklı olarak yer tutar (*Sağlam*, 1990).

Sosyalist yönetimlerce idare edilen diğer bölge ülkelerinde yani Bulgaristan, Yugoslavya (Kosova), Makedonya ve Romanya'da ise ele alınan konular, sözü edilen sistemin sanat anlayışıyla yakından ilgilidir. Bu ülkelerde de birinden diğerine oranla değişiklik gösteren farklı uygulamalar söz konusu ise de sosyalist sanat anlayışı toplum-

cu bir bakış açısını temel aldığı ve sanatı ideolojinin emrinde bir enstrüman olarak gördüğü için bu ülkelerdeki çocuk şiirleri çizilen çerçeveye uygun örneklerdir. Bu yüzden ki bu şiirlerin önde gelen özelliği deklaratif oluşlarıdır. Sosyalist yapı yeni bir dünya kurmakta olduğu için bütün emekçiler gibi şairler de yeni kurulan bu dünyaya katkı sağlamalıdır. Bununla birlikte özellikle azınlık şairi biraz da bu ideolojik yapıdan kaçabilmek için şiirlerinde doğa manzaralarına (mevsimler, aylar, dağlar, güneş baba, kelebek, an, kuşlar), okula, kitap sevgisine, analara, yaşlılara saygıya, güleç yüzlü olmaya, çalışkanlığa, tembel olmamaya, temizliğe, okula gidişe dikkat etmeye yönelik şiirler de kaleme almıştır. Çocukların ilgi duyduğu hayvanlar da şiir konusudur. Doğa manzaralarının bu edebiyatta bu denli yoğunlukla yer almasının bir başka önemli sebebi de yöre halkının büyük ölçüde kırsal kesimde yaşıyor olmasıdır. Okul aracılığı ile şehir hayatına katılan şair, sürekli kendi çocukluğunu ve çocukluğun geçtiği kırsal dekoru özlemektedir. Bu yüzden yöredeki Türk şairlerinin büyük çoğunluğunun dünyaları doğaya daha yakındır. Çocuklukta kalan her şey güzel olduğu için de kırsal kesimin sorunlarından çok onun güzelliği şiire konu edilir. Sosyalist örgütlenmenin edebiyata yansımalarının bir örneği sayılacak konular da sıklıkla ele alınmak zorundadır. Örneğin iyi bir piyoner olmak, öteki sosyalist ülke çocuklarına kardeşçe yaklaşma, faşizme karşı mücadele dile getirilir. Buna karşılık özellikle sosyalist uygulamaların daha katı uygulandığı ilk yıllarda din karşıtı şiirler yoğunluktadır. Bulgaristan'da modernleşme ve onun sağladıkları, moderniteye uymada karşılaşılan sıkıntılar, kadın erkek ilişkileri, kadın giyimi ve özellikle eskiyi temsil eden ferace ve güllü fistan ağırlıklı konular arasındadır. Azınlıkların kendi tarihlerine ve bu tarih içindeki kahramanlara gönderme de Yunanistan hariç yok denecek kadar azdır. Tam tersine sözü edilen sosyalist ülkelerde milli kahramanlar ve din ögesi eleştiri ve alay konusudur. Buna karşılık sosyalist kültürün önde gelen kah-

ramanlarına adanmış yüzlerce ömek bulunabilir (*Yusuf 1976; İsen, 1983; Çavuş, 1988; Argunşah, 1996; Bahtiyar, 1996; Tatarlı, 1997; Süleymanoğlu, 1997; Hafız, 1989; Engüllü, 1997; Horata, 1999, Özkan, 1999; Çavusev,2000; Baymak, 2000*).

1990'lı yıllardan sonra Balkanların tamamında hissedilen demokratik hava kuşkusuz edebiyata da yansımış ve yukarıda çerçevesi çizilen şablon büyük ölçüde değişmiştir. Bu olumlu gelişmeye karşın Balkanlar'da var olan edebi geleneği büyük ölçüde sırtında taşıyan Makedonya ekonomik sıkıntılar, Kosova ise savaş yüzünden edebi ürünlerin yayımlandığı gazete ve dergilerin neşrine eski desteği sağlayamamaktadır. Ama çıkarılabilen yayın organlarında artık başka alanlarda olduğu gibi daha reel çocuk edebiyatı konularına ait örnekler de kendilerine yer bulabilmektedir.

Bulgaristan Türk çocuk edebiyatım ise bu olguların dışında başka bir bakış açısıyla ele almak gerekecektir. 1989 göçü bu ülkede pek çok şeyi tepeden tırnağa değiştirmiştir. Bu göçün bir zarar hesabı yapılacak olsa aydın kadronun tamamı yakınının Türkiye'ye göç etmiş ya da göçe zorlanmış olması ilk sırada yer alacak bir büyük kayıp olarak karşımıza çıkar. Bu durum Bulgaristan'daki entelektüel faaliyetin çok büyük ölçüde kan kaybetmesine neden olmuştur. Fakat Türkiye'ye göç eden aydınların bir bölümü burada eski ülkelerinin, özellikle Türklere yönelik sorunlarını ele alıp tartışmaya başladılar. Kuşkusuz bundan edebiyat da kendine düşen payı aldı. İstanbul'da, Bursa'da ve daha başka yörelerde dernekler kuruldu, dergiler neşredildi, toplantılar düzenlendi ve kitaplar yayımlandı. Bu yeni gelişme biraz romantik de olsa meselelerin daha korkusuz ele alınmasına imkân sağladı. Bu yüzden ki son yıllarda ülkemizde Bulgaristan Türkleri tarafından yayınlanmış epeyce eser göze çarpmaktadır. Bu nitelikteki eserlerde doğal olarak içerik epeyce farklılaşmıştır: Bulgaristan'da Bulgarlaşmayla Türk kalma arasında mücadele veren çocukların dramı, yoğun polis baskısı, göç, terk edilen top-

raklara duyulan özlem, Türklük şuuru, direnme ve bunun sonucunda elde edilen başarının gururu ve Türkiye'ye teşekkür, ele alınan başlıca konulardır (*Bahtiyar, 1996; Süleymanoğlu, 1997*).

Şiirlerin diline gelince, Gagavuzlar hariç Balkanlarda yaşayan Türklerin yazı dili tarihin her döneminde hep İstanbul merkezli Türkiye yazı dili olmuştur. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Bununla birlikte bazı bölgelerde yöresel ağızların yazı diline katılmasıyla ortaya çıkan bir küçük farklılıktan söz etmek mümkündür. Özellikle de eski Yugoslavya'da 1985'li yıllara kadar aşırı öztürkçe kullanımı bir farklılık olarak kaydedilmelidir.

Bu genel değerlendirmenin ardından ülkelere göre daha ayrıntılı bir sunum yapmak gerekirse karşımıza çıkacak manzara şudur:

Makedonya'da Türk edebiyatı söz konusu edilince nasıl önce alda şiir gelirse, bu ülke Türk şiirinden bahsedilince ilk anda hatırlanacak olan *çocuk şiiridir*. Hızlı bir gelişmesine şahit olduğumuz bu şiir kolu, Türkiye'deki örnekleriyle boy ölçüşebilecek niteliktedir. Bunun en önemli sebebi, ülke Türk şiirinde sivrilen her şairin ilk şiirlerini *Piyoner, Sevinç* (1951), *Tomurcuk* gibi çocuk dergilerinde yayınlamış olmasıdır. İşin güzel yanı, bu şairler olgunlaştıktan sonra da bu sayfalara bağlı kalmışlardır. Makedonya'daki Türkler, *Birlik* gazetesine, *Sesler* kültür ve sanat dergisine, *Sevinç ve Tomurcuk* gibi iki tane çocuk dergisine sahiptirler. Böyle bir ortamda çocuk edebiyatının gelişme nedeni kolayca anlaşılabilir.

Makedonya'daki Türk çocuk şiirini Üsküplü Şeyh Sadettin İbrahim (1871-1936) ile başlatmak gerekir. Şiirlerini 1945 öncesi yazmış olan bu şairin *Sabah Yıldızı* adlı şiiri, çocuk şiiriyle ilgili örneklerin en tanınmışıdır.

Türkçe neşriyatla birlikte hız kazanan çocuk şiiri, 1950 sonrası özellikle çocuk dergilerinin yayın hayatına girişiyle ayrı bir önem kazandı. Daha çok didaktik özellikler taşıyarak, kalıplaşmış bir

şekilde şiirler yazan ilk dönem şairleri, Tevfik Fikret (1867-1915)'ten izler taşırlarken (örneğin Enver Tuzcu gibi) bir kısmı da Jovan Jovanoviç Zmaj (1833-1904) gibi Yugoslavya çocuk edebiyatının önemli isimlerinden etkilendiler (Şükrü Ramo gibi). Bu şairlerin bir kısmı sonradan çağdaş Yugoslav çocuk edebiyatını da (örneğin Grigor Vitez) (1911-1966), Duşan Radoviç (1922), Dragun Lükiç (1928), vb. izleyerek, OtonZuponçič'in (1878-1949) ifade yeteneğini ve serbest mısra anlayışını benimsediler ve bu doğrultuda eserler verdiler.

Bu dönem (1945 sonrası) şiirinin başında Enver Tuzcu'yu (1916-1958) anmak gerekir. *Bahar ve Çocuk* (1955) şairin tek eseridir.

Çocuk edebiyatına şiir ve hikayeleriyle katkıda bulunan Şükrü Ramo (1918-1988) yeni yönetimin getirdiği yeniliklerle ilgili güdümlü yurt şiirleri yazdı. Bir öğretmen edasıyla çocuklara bilgiler verdi. Bu özellik ilk dönem şiirinin temel özelliğidir. Şairin kendi çocukluğundan yansıyan realist ve yalın hikâyeler bu şiirlerin konusunu oluşturur. Burada tasvir edilen gerçek karanlık ve sızılıdır. Çünkü bu çocukluk savaşta yaşanmış bir çocukluktur. Bunun yanında tabiat güzellikleri de Ramo'nun şiirinde vazgeçemediği konulardandır. *Renkli Gülüşler* şairinin belirgin bir şekli ve üslubu vardır. Şiirlerinde heceyi ve kafiyeyi kullanır.

Makedonya Türk şiirinin en büyük ustalarından biri olan Necati Zekeriya (1928-1987), çocuk edebiyatının da bir numaralı adıdır. Bu kola yedi şiir, altı hikâye kitabıyla katılan Zekeriya, ülkede çocuklar için yayınlanan *Sevinç ve Tomurcuk* dergilerinin uzun süre başyazarlığını yapmış, *Kuş* dergisinin çıkışında ve yayım sürdürmesinde en önemli sorumluluğu üstlenmiştir. Ayrıca Türkçe'den Yugoslavya'da konuşulan öbür dillere, onlardan da Türkçe'ye çok sayıda çeviri yapmıştır. Fakat *Bizim Sokağın Romeo ve Juliyeti'nin* yazan, herşeyden önce küçüklerin büyük şairidir. Mahallî etkilerden arınmış canlı bir dil, değişik edebiyatları iyi tanımış ve yer yer onların izlerini hissettirmiş olmasına karşın hep kendine özgü ka-

lan bir deyiş, muhtevaya uygun bir şekil meydana getirmedeki ustalık ve tatlı bir anlatım onun çocuklarla ilgili kitaplarının temel özellikleridir. Bu konuyla ilgili kitaplarında o çocuk dünyasına kolayca girebilmekte, bu da çocukların onun eserlerinde kendilerini bulmalarına, kahramanla özdeşleşmelerine sebep olmaktadır.

Kitaplarını daha çok çocuklar için yazan Fahri Kaya'nın (1930) şiirleri uzun süre köy öğretmenliği yaptığı için gözleme dayanır. *Köyden Sesler* adlı kitabında Kaya, yeni şekiller denerse de daha çok eski şekle bağlı kalır. O, okurun çocuk olduğunu ve kendisinden neler beklendiğini iyi bilir. Bu yüzden uzun yazmayı sevmez. Şiirleri yalın ve süssüzdür.

İlk şiirlerini Makedonca'da yazan İlhami Emin (1931), bunlarda folklor öğeleriyle birlikte yeni dil ve ifade İmkânlarından da yararlandı. Büyükler için yazdığı şiirlerde başvurduğu mecazî anlatıma çocuk şiirlerinde yer vermemiştir. Bu şiirler daha çok somut özellikler taşır. Şiirlerinde ince bir lirizm sezilir.

Suat Engüllü (1950), duygusallık ve orijinallik ile genç neslin önde gelen şairlerindedir. Şair ve yazar olmanın ötesinde bir arastancı kimliğiyle de bölge kültürüne değerli katkılar sağlayan Engüllü, -şimdi Makedonya'dan Türkiye'ye göç etmiş de olsa- bölgenin yetiştirdiği en dikkate değer sanat ustalarından biridir. Balkanlar'ın en önemli sorunu göç, başta olmak üzere pek çok meseleyi şiirlerine konu olarak seçen Engüllü, Türkiye'de de hem sanatçı hem de arastancı kimliğiyle eserler vermeye devam ediyor.

Çocuklarla ilgili şiirler yazan başka şairler de vardır; şiirlerinde hemen daima mesleğini yansıtan Lütfü Seyfullah (1926) küçüklerin dostu Avni Engüllü (1947), somut şiir tarzını bu konudaki örneklerde de sürdüren Sebahattin Sezair (1948), Sabit Yusuf (1957), Fahri Ali (1948), İrfan Belur (1954), Makedonya'daki Türk çocuk şiiri mozayliğini zenginleştirmeye devam ediyorlar. (*Yusuf, 1976; İsen, 1983; Engüllü, 1997*).

Eski Yugoslavya'nın özerk bölgelerinden biri olan Kosova, 1999 yılında ortaya çıkan savaş sonrasında belirsiz bir dönem yaşamaya başladı. Bölge halen Birleşmiş Milletler yönetimi altındadır. Kosova'da 1951'den sonra Türkçe eğitim veren okulların açılması kültür ve sanat derneklerinin kuruluşu ve çalışmalarına başlaması burada da edebî bir ortamın doğmasını sağladı. Özellikle Tan Yayınevi'nin kuruluşu (1969), *Tan* gazetesinin yayına başlaması *Çevren* dergisinin (1973), ardından da kitap dizilerinin neşriyatı buradaki edebî birikimi de gün ışığına çıkardı. Bu edebî ortamda dikkati çeken yeni şairler yetiştirdi. Özellikle *Kuş* dergisinin (1979) yayına başlaması çocuk edebiyatı için itici bir güç oldu. Savaş sonrası bu yayın organlarının artık hiç biri yayınlanmıyor. Fakat bunların yerine *Bay, Genç Bay, İnci, Türkçem, Sofra* gibi dergilerle *Yeni Dönem ve Demokrasi Ufku* gibi gazeteler yayına başladı. Hemen belirtmek gerekir ki 1960 yılına kadar Yugoslavya Türk edebiyatında çocuk, eğitime muhtaç bir nesne olarak ele alınıyordu. Fakat yeni şairler çocuğu, daha çağdaş bir şekilde ele alıp işlemeye başladılar.

Kosova'da bir başkent olarak bu faaliyetler *Priştine'de* odaklanırken bölgede Türklerin en yoğun olarak yaşadıkları *Prizren* şehri de önemli entelektüel faaliyetlere sahne oldu. Osmanlı Devletinin BaJkanlar'daki en önemli kültür merkezlerinden biri olan *Prizren*, bu konumundan dolayı XVI. yüzyıldan itibaren Türk kültürünü besleyen önemli kaynaklardan biri olmuştur. Günümüzde de Balkanlar'da Türklere has şehir kültürünün önde gelen merkezlerinden biri olan *Prizren* Türk sanatına katkılarını sunmaya devam etmektedir. Kuşkusuz şehrin bu konumuna katkı sağlayan Doğru Yol gibi kurumlar edebiyata, müziğe, tiyatroya, resme hayat veren özverili kişiler vardır. Şehir bu konumunu bu nitelikteki kişi ve kurumlar sayesinde kazanmıştır.

Kosova'daki çocuk şiirinin tarihi epey eskilere dayanmaktadır. Bu alandaki ilk öncü isim Ha-

cı Ömer Lütfi'dir (1870-1928). Onun şiirlerinde Tevfik Fikret'le yeni bir ivme kazanan Osmanlı çocuk şiirinin taşradaki yansımalarını görürüz.

Yeni dönemin ilk önemli adı ise Naim Şaban (1937-1961)'dir. Şair, çok genç yaşta ölmüş olmasına rağmen geride güzel şiirler bıraktı. Hassas bir insan olan Şaban'ın şiirlerinin ilk özelliği lirizmdir. *Düşler* (1966) adlı tek kitabındaki şiirlerin bir kısmı çocuklarla ilgilidir.

Kosova Türk çocuk edebiyatının bir başka güçlü sesi Nusret Dişo Ülkü (1938)'dür. Yugoslavya'daki ve Türkiye'deki edebî gelişmeleri iyi izleyen Ülkü, her iki ülke nazımının sanat özelliklerinden yararlanmış fakat bunları kendine özgü bir söyleyişe dönüştürerek okuyucusuna ulaştırmıştır. Şiirlerinde kafiye ve serbest mısrayı kullanan şair, daha çok somut şiir örnekleriyle karşımıza çıkar.

Daha çok çocuklar için şiirler yazan Nimetullah Hafız (1939), *Günaydın* (1964) adlı çocuk şiirleri kitabıyla şiir türüne yenilikler getirdi. Şiirlerinin konularını okul, aile, oyun ve doğa etrafında toparlayabiliriz. Bu konular büyük ölçüde bir taşra örfünden, bir taşra kasabasından gelir. Bu yüzden şairin dünyası doğaya yakındır.

Hasan Mercan (1944), Kosova Türk şiirinin üretken bir şairidir. O, hemen her türde yazılmış sayısı kabarık kitapların sahibidir. Şiirlerinde duyguyu ve coşkuyu ön planda tutar.

Barış Kuşu (1975) ve *İlk Yaz Sürgünü* (1982) adlı şiir kitaplarıyla Arif Bozacı (1944), kendine has bir dille çocuklara seslenir.

Bayram İbrahim (1947), lirik bir şekilde şiirlerinde bize doğal güzellikleri gösterir. Tabiat ve onda yaşayan varlıklar bölge çocuk şiirinin bir numaralı konusudur.

İskender Muzbeğ (1947), şiirlerinde daha çok ailede, okulda ve hayatta çocuğun oluşumu üzerinde durur. Şiirleri bir gözlemin ve düşüncenin ürünüdürler. Bununla beraber lirik olma vasfını da korurlar. Muzbeğ, şekilce serbest mısrayı kullanır.

Prizren'i yaptığı gözleme dayalı çalışmalarla gelecek kuşaklara taşıyan Altay Suroy Receptoğlu (1948), bu gözlemlerinin bir bölümünü yalın bir dille çocuklara ulaştırır.

Rıfat Yeşeren (1951), hikâye ve şiirde başarıyla kullandığı mizahî anlatımı, çocuk edebiyatında da ustalıkla kullanmayı bilir.

Kosova'daki Türk şiirinin önemli temsilcilerinden biri olan Zeynel Beksaç (1950), pürüzsüz Türkçesiyle çocuk dünyasına şiir yağmurları yağdırmaya devam etmektedir. Beksaç, şairliği yanında Doğru Yol demegindeki yöneticiliği ve Türkçem dergisi ile de bölge çocuk edebiyatına katkı sunmaktadır.

Çocuklarla ilgili şiirler yazan başka şairler de vardır; somut şiir tarzını bu konudaki örneklerde de sürdüren Sebahattin Sezair (1948) resimden yansıyan bakış açısıyla onların dünyalarını farklı bir biçimde dile getiren Ethem Baymak (1952), Fahri Mermer (1950-2001), Osman Baymak (1954), Raif Kırkul (1964), Kosova'daki Türk çocuk şiiri mozayikli zenginleştirmeye devam ediyorlar (*Yusuf, 1976; İsen, 1983; Engüllü, 1997*).

Yazı boyunca ısrarla vurgulandığı gibi bir sosyalist ülke olması sebebiyle Bulgaristan Türk edebiyatı içinde de çocuk edebiyatı önemli bir yer tutmaktadır. Bu bakımdan yukarıda çerçevesi çizilen gelişim bir anlamda bu ülkedeki Türk çocuk edebiyatının da ana hatlarını verebilir. Bulgaristan Türkleri içinde çocuk şiiri alanında ön plana çıkan şairler ve ele aldıkları konular şöyle değerlendirilebilir: Kırklı yılların başlangıcında bu ülkedeki Türk çocuk edebiyatının güçlü sesi Mehmet Fikri'dir (1908-1941). Onun çocuk dünyasına seslenen başarılı lirik şiirleri, doğa tasvirleri, pürüzsüz dili, ülke çocuk şiiri için iyi bir başlangıç olmuştur. İkinci Dünya savaşı yılları ve onu izleyen dönemde anlaşılabilir bir suskunluk yaşayan Bulgaristan Türk edebiyatı, savaş sonrası yeniden şekillenen ülkenin bu yeni yapısına uygun sosyalist içerikli bir edebiyat anlayışı benimser. *Eylülcü Çocuk* gibi Türkçe yayınlanmaya başla-

yan gazetelerde attık sadece bu yeni içeriğe uygun örnekler yer bulabilmektedir. Hasan Karahüseynof (1925-1990), Ahmet Şeritof (Şerefli) (1926-2000), Mülazım Çavuşev (1927-1995). Niyazi Hüseyinof (1927), İsfiaak Raşidov (1931-1982), Mehmet Çavuşev (1933), Ömer Osmanov (Erendoruk) (1934). Nevzat Mehmedov (1934), Latif Aliev (1935-1999), Mustafa Mutkov (1935). Faik İsmailov (1936-1995), Şaban Mahmudov (1938) gibi isimler bu ilk dönemin çocuk şiiri şairleri olarak karşımıza çıkarlar. İlk örnekleri *Ekim Devrimi, 1 Mayıs, Piyorier Kampında ...* gibi tamamen sistemin beklentileri doğrultusunda ve son derece didaktik nitelikte yazılan şiirler 1960'lı yıllardan itibaren yerlerini dil, ifade ve içerik bakımından çok daha gelişmiş örneklere bırakırlar. Sözü edilen örnekler sayıca da bir yekûna ulaştığı için 1965 yılında Sofya'da *Dünya Bizim Biz Dünyanın Çiçekleri* adlı Türk çocuk şiirleri antolojisi yayınlanır. Bu önemli adım ardından şairlerin az da olsa çocuk şiirleri kitapları gün yüzüne çıkmaya başlar. Kuşkusuz bu gelişmeler çocuk şiirine de bir kalite getirecektir. Bu çerçevede sözü edilen konuda dikkat çeken isimler olarak Mehmet Çavuşev ve Nevzat Mehmedov üzerinde durmak gerekecektir. Her iki yazar da didaktik anlatımdan süratle sıyrılarak çocuk dünyasına girmeyi başarmış ve çocuk gözüyle algılanmış başarılı örnekler ortaya koymuşlardır. Altmışlı yılların ikinci yarısında yayın hayatına giren Filiz çocuk gazetesi Türk şairleri için yeni imkânlar hazırlar. Mustafa Şahin (1938), Turhan Rasiev (1940). Alish Saidov (1938), İsa Cebeci (1942). Latif Karagöz (1939), Naci Ferhadov (1940). Ali Bayramov (1935), İsmail Çavuşev (1940) gibi sanatçılar böyle bir ortamda eserler verdiler.

Daha önce de ifade edildiği gibi Bulgaristan göçleri en çok aydın kesimi vurmakta ve telâfisi imkânsız kan kayıplarına neden olmaktadır. 1989 göçünün bu anlamdaki zararı öncelerle mukayese edilmeyecek kadar ağır olmuştur, Buna ülkede şu anda var olan ekonomik sıkıntılar da ek-

lenince Türkçe yaym, var olan ciddi nüfusa rağmen yok mesabesinde. *Filiz* (3 Nisan, 1592) gazetesinin ardından *Balon* (1994) *Cırcır*, *Kaynak* (2000) dergisinin çıkışı yeni umutlar doğursa da Bulgaristan'da Türk edebiyatı ve buna bağlı olarak Türk çocuk şiiri ciddi bir kriz yaşamaktadır. Bu sıkıntının tek tesellisi ise 1989 göçü sonrası Türkiye'ye göç eden aydınların burada da yaratıcılıklarını sürdürmeleri, dergiler, kitaplar yayınlamaları soruna çözüm aramalarıdır. Hayriye Süleymanoğlu. Mehmet Çavuş, Latif Karagöz, Hüseyin Güler. Şaban Mahmudov Kalkan, Hüseyin Niyazi Bahtiyar ve İsa Cebeci bunların ilk akla gelen örnekleridir.

Özetlemek gerekirse 1940'lı yıllarda ilk ciddi örneklerine tanık olduğumuz Bulgaristan Türk çocuk şiiri, bu tarihten itibaren gelişimini sürdürmüştür. 1960'lı yıllarda çok başarılı örneklerle temsil edilmiş, bu yıllardan sonra ise siyasi yapıya bağlı olarak sınırlı bir devre yaşamıştır. 1989 göçü ile zirveye çıkan olumsuzluklar ardından ciddi bir şaşkınlık doğurmuştur. Henüz sona ermemiş olan bu geçiş dönemi yeniden ve yeni demokratik yapıya uygun bir biçimde süratle yapılmalı ve Türkçe bu topraklarda sahip olduğu nüfus potansiyeline uygun bir oranda temsil olunmaya devam edilmelidir (Çavuş, 1988; Hafız, 1989; Bahtiyar, 1996; Tatarlı, 1997; Süleymanoğlu, 1997; İsen, 1997; Çavuşev, 2000).

Yunanistan'da Türk çocuk edebiyatı bu ülkedeki Türk edebiyatının bir alt kolu olduğu için ona paralel bir gelişme çizgisinden söz edilebilir. Ama Yunanistan'da özellikle sosyalist ülkelerdeki çocuk edebiyatına verilen önemden, dolayısıyla da çocuk edebiyatının, edebiyatın öteki alanlarından daha ileri oluşundan söz edilemez. Aslında basın yayın tarihimiz açısından önemli bir merkez olan Selanik Türkçe çocuk dergiciliği açısından da oldukça önemli bir şehirdir. 1.896 yılında yanına hayatına başlayan ilk çocuk dergilerinden biri *Çocuklara Reliber*. burada yayınlanmaya başlanmıştır. Ama bu gelenek bölgenin Osmanlı Devleti'nin

elinden çıkmasından sonra sürdürülemedi. Bölge Yunanistan'ın parçası haline geldikten sonra Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Batı Trakya'da çocuklara yönelik yayın organlarının ilki, Batı Trakya dergisinin 1961 yılından itibaren bir sayfasının *Aliş* adıyla çocuklara tahsis ile başlar. Daha ciddi ikinci adım ise 1962 yılında Gümülçine'de çıkarılan ve on üç sayı devam eden müstakil *Aliş* çocuk dergisidir. Batı Trakyalı öğretmenlerce çıkarılan *Birlik* ve *Öğretmen* dergileri de çocuklara yönelik sayfalar hazırlamışlardır. Daha sonraki yıllarda *Öğretmen* dergisi tarafından yayınlanan *Öğrenci* adlı dergi, Batı Trakyalı çocukların bir anlamda ikinci müstakil dergisi olmaktadır. Daha sonra şimdi de yayını sürdürülen *Arkadaş Çocuk* dergisi yayına başlar. Bu dergi, Türkçe kitaplara kolay ulaşılamayan bir ortamda hem bir eğitim materyali hem de edebiyata ilgi duyan genç neslin ürünlerini değerlendiren bir fidanlık görevi görmektedir. Bunlara ek olarak *Azınlık Postası'nın Çocuklar İçin* ve *Çocuk Yaprağı* adlı ekleri ile *Akın* gazetesinin *Çocuk* ve *Mizah* adlı ekleri yine Yunanistan'da çocuklara yönelik yayınlar olarak dikkat çekmektedir (*Sağlam, 1990*). Bunlara ek olarak *Gündem* gazetesinin ayda bir yayınlanan sekiz sayfalık "*Boncuk*" ekinde de söz etmek gerekir. Kapakla birlikte sekiz sayfalık bir dergi olan *Boncuk'ta* başta Türkiye'den olmak üzere Balkanlardaki diğer Türk şairlerinin ürünlerine ve Batı Trakya Türk çocuklarının (ilkokul) yaptıkları resimlere de yer verilmektedir.

Daha önce de vurgulandığı gibi Yunanistan'da üretilen Türk çocuk şiiri konuca bölgenin diğer ülkelerinden farklıdır; mesela diğer bölge ülkelerinin edebiyatlarında siyasi yapıları gereği hiçbir zaman yer almayan dini şiirlerle bölgede Türklere yapılan baskılar, Yunanistan Türk çocuk şiirinde ağırlıklı olarak yer tutar. Türk halkının kahramanlarına bu arada hemşehrileri olmaları dolayısıyla modem Türkiye'nin kurucusu M. Kemal Atatürk'e de Batı Trakya Türk şiirinde yer verilir. Dikkate alınması gereken bir başka nokta

ise bütün Balkanlar'daki Türk edebiyatında olduğu gibi Batı Trakya Türklerinin edebiyatında da asıl yükü sırtlarında taşıyanlar öğretmenlerdir. Bir azınlık hali içinde toplum adına karanlıkları kurcalayan ve bu uğurda sayısız sıkıntılara katlanma bahasına Türkçe'nin ses bayrağını gururla taşıyan bu kahramanlar ne kadar yüceltilse azdır.

İşte bu konumdaki öğretmen şairlerden biri olan Asım Haliloğlu (1923-1980), Batı Trakya'da çocuklara yönelik ilk dikkate değer ürünleri sunan kişi olarak karşımıza çıkar. Bir süre ilköğretmenliği yaptıktan sonra *Akın* gazetesini çıkarmaya başladı ve bu gazetede çocuklar için özel bir köşe oluşturarak yıllarca çocuklara yönelik ürünler yayınladı. Uzun yıllara yayılan bu yayın faaliyeti sırasında Haliloğlu, Batı Trakyalı Türk çocuklarına zaman zaman güzel lirik örnekler, zaman zaman da eğitimciliğinin ağır bastığı didaktik örnekler sundu. Bazan onu bir masalı manzum olarak anlatırken bazan da Nasrettin Hoca fıkralarını şiirleştirirken görürüz. Eğitimci tarafım fablı andıran örneklerle sergiler.

Batı Trakya Türk şiirinin en üretken isimlerinden biri olan Ali Rıza Saraçoğlu (1938-1994), çocuklara yönelik olarak da çok sayıda örnek yayınlamıştır. Bu şiirler, sayıları gibi konuları halamından da çeşitlidir: Manzum masal, destan ve hikâyeler, Türk tarihi ile ilgili çok değişik konular, dini şiirler, doğa güzellikleri, kısacası çocuk edebiyatı ile ilgili hemen her konuda yazılmış çok sayıda örnek onun şiir konularıdır.

Yunanistan'da yaşayan Türklerin çocuk edebiyatı alanında öne çıkan isimlerinden biri de Hüseyin Alibabaoğlu'dur (1936). O da çocuk dünyasının çok farklı beklentilerine şiirleriyle karşılık verme çabasıdadır.

Bu edebiyat çerçevesinde yaptığı öncü çalışmalar ve hikayeleriyle dikkat çeken bir isim olan öğretmen sanatçı Rahmi Ali (1941), çocuk şiiri alanında da dikkate değer örnekler sunmuştur. Gerçekçi bir yaklaşımla ele aldığı konularda bölgenin sıkıntıları dile getirilmiştir.

Mustafa Tahsin (1942), Naim Kazım (1945), Refika Nazım (1947), Mazlum Hüseyin (1947) ve Kadir Ali (1939), büyüklere yönelik yazdıkları yanında çocuk dünyasını da şiirleriyle zenginleştiren Batı Trakyalı şairler arasındadırlar (*Sağlam, 1990*).

Mehmet Niyazi (1878-1931) ile erken sayılabilecek bir dönemde Romanya topraklarında ilk ürünlerini veren Türk çocuk edebiyatı, benzer konumdaki ülkeler gibi yoğun aydın göçleri yüzünden Romanya'da da bu konumuna süreklilik kazandıramamıştır. Mehmet Niyazi, Kosova'da Hacı Ömer Lütfî gibi erken dönem Osmanlı çocuk edebiyatının Romanya'da bir yansımasıdır. Daha sonra İsmail Ziyaeddin (1912-1966), Emel Emin (1938), Acemin Baubec (1939), Romanya'da Türk çocuk edebiyatının temsilcileri oldular. Aslında sayının bu kadar az olmasının en önemli sebebi Romanya'da Tatar Türklerinin eserlerini Tatarca kaleme almış olmalarıdır. Burada ya sadece Türkiye Türkçesi ile çocuk şiiri yazarlardan ya da Tatar Türkçesi ile birlikte Türkiye Türkçesi de kullanan çocuk edebiyatı temsilcilerinden söz edilmiştir (*Horata, 1999*).

Genel anlamda Balkan tanımı içinde yer alıramakla birlikte Batı Türklüğünün bir parçası oldukları için Gagavuz çocuk edebiyatını da bu yazı çerçevesinde değerlendirmek istedim. Gagavuzlar Türk dünyasının batı ucunda Ortodoks Hristiyanlığa bağlı bir topluluk. XX. yüzyıl ortalarına kadar yazılı bir edebiyatları bulunmayan Gagavuzlar, 1957 yılında ilk alfabelerine ve yazılı kaynaklara kavuştular. Gagavuzca Türkçe'nin Oğuzca grubunun en küçük koludur. Fakat bu kol, bölgede Slav dillerinin etkisi altında kalarak söz diziminde değişimlere uğramıştır. Şimdi konuşma dili ağırlıklı bir yazı dili oluşturulmaya çalışılıyorsa da bu yanlış görüp Türkiye Türkçesi eksenli bir kabul de aydınlar arasında yayılmaktadır. Gagavuzların büyük bölümü Moldavya'da (% 78) Komrat ve çevresinde yaşamaktadırlar.

Gagavuzlar'da da çocuk şiiri edebiyatın en önde gelen kollarından birini oluşturmaktadır. Böyle bir gelişmenin sebebi aşağı yukarı diğer eski sosyalist ülkelerle aynıdır. 1990 yılında bir süre çıkan *Kırlangıç*, *Sabaa Yıldızı* ve *Güneşçik* çocuklara yönelik yayın organlarıdır. Mihail Çakır (1861-1938), Nikolay Petroviç Arabacı (1893-1960), Nikoloay Georgieviç Tanasoğlu (1895-1970), Dimitri Karaçoban (1033-1986), Diyonis Tanasoğlu (1922), Nikolay Babaoğlu (1928), Mina Kösa (1933), Gavril Gaydarcı (1938), Stepan Kuroğlu (1940), Vasi Filioğlu (1949), Stepan Bulgar (1953), Todur Marinoğlu (1955), Petri Gagavuz Çebotar (1957), Todor Zanet (1958), Petri Yalinci (1964) ve Tudorka Arnaut (1970) ülkedeki edebi hayatın olduğu gibi çocuk edebiyatının da önde gelen isimleridir (*Argunşah, 1996; Özkan, 1999; Baymak, 2000*).

SONUÇ

İfade edilmeye çalışıldığı gibi Balkanlar'da Türk edebiyatı ve onun çok önemli bir kolu olan Türk çocuk şiiri, ülkeden ülkeye değişen bir takım imkânlarla ve imkânsızlıklara sahiptir. Nicelik ve nitelik açısından en iyi şartlara Makedonya sahiptir. Bunu sırasıyla Kosova, Yunanistan, Gagavuzlar, Bulgaristan ve Romanya izlemektedir. Ama üzerinde durulması gereken asıl nokta Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilişinden sonra Türkçe, her türlü baskıya direnerek Balkanlar'da yaşamaya, sadece konuşma dili olarak değil, yazı dili olarak da yaşamaya, dahası edebî eserler vermeye devam etmiş olmasıdır. Bu noktada da asıl sıkıntı göç hadisesidir. Zaten az sayıda ve zor yetişen Türk şair ve yazarlar bir süre sonra Anavatana göç edince her şey ortada kalmaktadır. Son yıllarda başka Türk bölgelerinden olduğu gibi Balkanlardan da ülkemize öğrenci getirilmesi edebiyat alanında da yeni soluklanmalara fırsat verecektir.

KAYNAKLAR

- ARGUNŞAH, Mustafa (1996), **Çağdaş Gagavuz Şiiri**, Türk Dili, S.531
- BAHTİYAR, Niyazi Hüseyin (1996), **Çağdaş Rodop Türk Şairlerinden Esintiler**. Ankara.
- BAYMAK, Osman (2000), Gagavuz Çağdaş Şiiri Antolojisi, Ankara.
- ÇAVUŞ, Mehmet (1988), **20. Yüzyıl Bulgaristan Türkleri Şiiri**, İstanbul.
- ÇAVUŞEV, İsmail, A. (2000), **Bulgaristan Türklerinde Çocuk Şiiri, Türk Dünyası Araştırmaları**, S,127 s. 193-212.
- ENGÜLLÜ, Suat (1997), **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Yugoslavya ve Makedonya Türk Edebiyatı)**, c. 7, Ankara.
- HORATA, Osman (1999), **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı)**, c. 12, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1997), **Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Ankara.
- İSEN, Reyhan-İSEN, Mustafa (1983), **Yugoslavya Türk Çocuk Şiirinden Seçmeler**, Ankara.
- NİMETULLAH, Hafız (1973) **Yugoslavya'da Türk Edebiyatı, Çevren**, 1/1, Priştine.
- NİMETULLAH, Hafız (1989), **Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı, c. 3**, Ankara.
- NİMETULLAH, Hafız, **Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi**, 2 C., Ankara, 1989
- ÖĞÜZKAN, A. Ferhan (1977), **Çocuk Edebiyatı**, Ankara
- ÖZKAN, Nevzat (1999), **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı)**, c. 12, Ankara,
- ÖZTUNA, Yılmaz (1990), **Rumelini Kaybımız**, İstanbul, s. 198.
- SAĞLAM, Feyyaz (1990-1995), **Batı Trakya/Yunanistan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi**, Ankara-İzmir.
- SAĞLAM, Feyyaz (1990), **Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı**, İstanbul.
- SAĞLAM, Feyyaz (1997), **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, (Batı Trakya ve Kıbrıs Türk Edebiyatı)**, c.9, Ankara.
- SÜLEYMANOĞLU, Hayriye (1997), **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, (Bulgaristan Türk Edebiyatı)**, c.8, Ankara.
- TATARLI, İbrahim (1995), **Bulgaristan Türk Edebiyatının Bazı Kuramsal ve Pratik Sorunları Üstüne, Balkanlarda Türk Kültürü**, S. 15-16.
- YUSUF, Süreyya. (1976), **Yugoslavya Türk Şiiri**, Priştine.

TURKISH CHILDREN'S POETRY IN THE BALKANS

Prof. Dr. Mustafa İSEN

Başkent University Faculty of Science and Arts

ABSTRACT

Being in peninsula that is situated in the southeast of Europe, the Balkans is one of the regions in which different ethnic and religions communities have lived together since the early times in history. This region is one of the places that was chosen by Turks as a place to live starting from the 5th century. Even though, the pre-Ottoman dimension of these relations was not permanent, after 1354, the part that began with the Ottoman Tule, mentioned above, lasted for 500 years. There is no doubt that the administration, economy, culture, art and science of the region was affected by the Ottoman role which lasted for a long time in the region. In the contemporary life of the region, not only the Turkish existence, but also their activities are still present. One of the most important of these activity fields is the existing Turkish language and literature, in this research study, information about Turkish Children's Poetry, the most remarkable branch of existing Turkish Literature in the region, is going to be given. In the contemporary period, a live children's poetry is still present in Macedonia, Bulgaria, Kosovo, Greece and among Gagavuz Turks, although there are differences in the quantity as well as quality.

Key Words:

The Balkans, Turkish Language in the Balkans, Turkish Children's Poetry in the Balkans, Children's Poetry

ТУРЕЦКАЯ ДЕТСКАЯ ПОЭЗИЯ НА БАЛКАНАХ

Проф. д-р Мустафа ИСЕН
Башкентский Университет,
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Балканский полуостров, который находится в юго-восточной Европе, начиная с ранних периодов истории, всегда был одним из регионов, где одновременно проживали различные этнические и религиозные группы. Этот регион с V-го века стал одним из регионов расселения турков. Эти отношения в культурном плане хоть и не были столь длительными в доосманский период, начиная с 1354 года, этот этап османского правления продолжался приблизительно 500 лет. Несомненно столь длительное османское управление в регионе не могло не оставить своих следов в управлении, экономике, культуре, искусстве и науке. На сегодняшний день в регионе продолжают существовать турецкие общины и их деятельность продолжается. Одна из важных сфер этой деятельности – это турецкий язык и литература. Предмет данной работы – турецкая детская поэзия, которая является одним из самых важнейших видов живущей в регионе турецкой литературы. Вместе с разницей в качестве и количестве живая детская литература продолжает существовать и по сей день в Македонии, Болгарии, Косово, Греции, Румынии и среди гагаузов.

Ключевые слова:

Балканы, Турецкий язык на Балканах, Турецкая детская поэзия на Балканах, Детская поэзия

DEDE KORKUT HİKÂYESLERİNDEKİ ŞAHIS KADROSUNUN KARAKTER YAPILARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Ar. Gör. Ülkü ELİUZ

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Dede Korkut Kitabı, Türk tarihine yön veren fikir ve değerler birikiminin yansıdığı/ yansıtıldığı anlatımlar bütünüdür. Eser içindeki on iki hikâye ile insanın evrensel boyutuna bir ayna tutulurken Türk insanı döngü-sel bir zaman içinde ve kültürel düzlemde anlatılır. Eser içinden çıktığı toplumun tam bir yansıtıcısıdır. Türk insanının şerefi, namusu, ahlakî özellikleri, zevkleri, merakları, inançları, hünerleri, zayıf yönleri, mantığı, dünya görüşü, değerleri, gelenekleri, töresi vd. unsurların tam kadro karşımıza çıkararak Türk roman geleneğinin ilk ve en önemli halkasıdır. Dede Korkut Hikâyeleri, arka planındaki derin sistemleri ile zenginleştirilmiş, geliştirilmiş bir değer izdüşümüdür.

Anahtar Kelimeler:

Dede Korkut Kitabı, Türk, Karakter, Tip, Güç, Ad, Değişim, Varlık

GİRİŞ

Karakter, bir eserdeki kişilerin psikolojik yönelimlerini, amaç ve hedeflerini, davranış ve isteklerini ifade eden bir kavramdır. Soylu-soysuz iyi-kötü olgun-tecrübesiz, sempatik-nefret uyandırıcı, boyutlu-boyutsuz sıfatları bu kavramın alt birimleridir. İradesini hür olarak kullanabilme veya kullanamama yetisi, karakterin varlık atılımını işaret eder.

Karakterleri yaratan toplumun içinde yaşadığı şartlardır. Hayvancılık ve akıncılık ile geçinen, yan göçebe/ konar göçebe toplumun şartları kuvvetli insan tipini zorunlu kılar. Zirâ düşman hiç beklenmedik bir anda insanın karşısına çıkar. Bundan dolayı çocuklar kuvvetli ve cesur olarak yetiştirilir. Çocuklar kuvvetli ve cesur olarak yetiştirilir; "Bütün bu insanlarda müşterek olan taraf, yapılan tasvirlerde de açık olarak görüldüğü üzere, kuvvet, yiğitlik, galebe çalma ve hakim olma ihtirasıdır." (Kaplan, 1985: 50) Çocuklar ve yetişkinler yapmış oldukları çalışmalara ve başarılarına göre değerlendirilirler. Türlerde babadan oğula geçen irsi bir liyâkat yoktur. Her çocuk adını ve yerini bizzat kendisi kazanmak zorundadır; bu onun varlık sebebidir. Çünkü bireyselleşme tepeden inme bir süreç değildir, yaşanması ve hak edilmesi şarttır. Çocuk-ergen kimliğinden erişkin-olgun ve büyümüş erkek kimliğe geçişinde, yani bilinçlenme sürecinde; bireyselleşme, özerkleşme, özgünleşme ve kendi içinde bütünleşme aşamalarını yaşar. Bireyselleşme sürecinde kendi özgün yaşamı yolunda ilerlerken, birey kendi bireysel mitini de oluşturmaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki şahıs kadrosunu karakter yapılan bakımından şu şekilde inceleyebiliriz:

I- Baş Kahramanlar (Birinci Derecedeki Kahramanlar)

II- Norm Karakterler

III. Kan Karakterler

IV- Fon Karakterler

I- BAŞ KAHRAMANLAR (BİRİNCİ DERECEDEKİ KAHRAMANLAR)

Edebî eserlerde iç dünyaları ve hayatları ayrıntılı bir şekilde belirtilen karakterler, birinci derecedeki kahramanlardır. Bütün edebî eserlerde merkez/ ana kaynak olan baş kahramanlar, bütün boyutlarıyla ele alınırlar. Çatışma, değişme ve gelişme süreci yaşayan, sosyal yaşam ve değerler dünyasının yansıtılmasında anahtar konumunda olan baş kahramanlar, "tematik gü-ce"(Ülkü Değer) (Korkmaz, 2000-a) ait değerlerin somut hâle getirilmesini sağlarlar. Tematik Güç (Ülkü Değer); ruhunu eserin merkezine yerleştiren yaratıcının (yazarın veya sanatkârın) benimsenmiş değerlerini, doğrularını, özlemlerini, arzularını, varlık kaygısını temsil eden bir varoluş dizgesi içerir. (Korkmaz, 2000-a) Dede Korkut Kitabı içerisindeki on iki hikâyeye ,baş kahra-manların yaşanması mümkün ve gerekli öyküsüne varlık kazandırma gayesine hizmet eden insanın ve insanlığın gelişim öyküsüdür. Konar göçer karakterli bir toplumun bireyleri olan baş kahramanlar, ruhsal ve fiziksel güç bakımından üstün özelliklere sahiptirler.insanın doğasında doğuştan itibaren gelişen ve etken olan bir "güç dürtüsü" (Marcuse, 1990: 40) vardır. Destanî özellikler taşırlar ve kahramanlık ruhu ile donatılmışlardır. Bozkır hayatının biçimlendirdiği sert mizaçlı, doğru sözlü, mert tavırlı, cesur kişilerdir. Hepsinin erkek olması, toplumun fizik güce- kuvvetli insanlara duyduğu ihtiyacın doğal bir sonucudur. Yaşam anlayışının ve kişiliğinin oluşmasını sağlayan[doğa, sert, yorucu ve yıpratıcı yapısını göçebe insana aktarır. Doğa-insan aynileşmesi ve bütünleşmesi eserde önem taşıyan bir unsurdur. Eserin gizli yazarı/yaratıcısı doğa tarafından "ham, gelişmemiş geliştirilmemiş biopsişik çekirdeklerle donatılmış" (Mengüşoğlu, 1979: 64) olan insanın doğadan ayrı tutulamayacağını bilincindedir. Zira insanın bütün yaşamı, doğanın ona verdiği yeteneklerin geliştirdi-

rilmesi ile mümkündür. Doğanın saf, bozulmamış gücünü ve soylu değerlerini bir insan olarak kişiliğiyle temsil eden bir ülkü değer durumundadırlar. Göçebe hayatı düzenleyen ana faktör bizzat doğanın kendisidir. Hayat tarzı, fizik gücü gerektiren sürekli bir hareket ve mücadeleye dayanır. Doğa şartlarının sertliği ve zorluğu, çevre topluluklarla mücadele, göçebe Oğuz'u savaşçı, mücadelecı, akıncı ruhlu, sert ve hareketli bir birey haline getirir. Bu nedenle yaşamının en önemli değeri, yaşama teminatı, var olma sembolü fizik yani maddi güçtür. Doğruluk, cömertlik, zayıfa-düşküne yardım etmek, sevgiyedostluğa-arkadaşlığa önem vermek, kahraman olmak, iyi ve dürüst olmak ve topluluk olarak sürekli bir dinamizm içinde olmak hep bu sembol etrafında şekillenir.

İnanıldığı değerler uğruna kendini feda yapmaya hazır olan bu kahramanlar dışa dönüktürler, sürekli hareket ederler. Zirâ hareketsizliğin sonunun düşman olduğunu bilirler. Dünyaya bağlı, yaşama ihtirasıyla dolu, eğlenceyi seven, coşkulu insanlardır. Baş kahramanlar, eser boyunca içten ve kendiliğinden daha doğru bir ifadeyle beklendiği şekilde/ olması gereken bir değişim sürecinden geçerler. Kahraman çocukluktan gençliğe, gençlikten bilinçlenmeye ve olgunluğa doğru bir yolculuk yapar. Bu yolculuk Türklük değerlerini temsil eden derin ve boyutlu erkek tiplerini yaratır. Bu kişiler göçebe insanın "archetype" ini temsil etmektedir. Toplumun gereklerinin ve derin özleminin ifadesi olan bu tipler, değer taşıyıcı ve yayıcı işlev görürler.

Bu genel değerlendirmelerin ışığında Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki baş kahramanların ruhsal ve fiziksel bir değerlendirmesini yapalım:

Boğaç Han

Birinci hikâye "Dirse Han Oğlu Han Boyı"nın baş kahramanı Boğaç Han, fiziksel ve akıl-ruh gücü bakımından toplumun ülkücü tipi-

dir. Onun bireysel macerası hareketli ve karmaşık ilişkilerden meydana gelir.

Boğaç'ın doğumu öncesi gelişen olaylara bakıldığında toplumun ve bireylerin sosyal-psikolojik ve kültürel durumlarını net bir şekilde görmek mümkündür. Çocuğa verilen önem ve bütün hikâyelerde beyin ve toplumun sürekliliğinin, ebediliğinin işareti olan "çocuk" imgesine dikkat çekilir. Çocuk kıvanca, erince ulaşmadır; insanın kendisini gerçekleştirme, zamanı aşmasıdır. "kargayup" ibaresi, Türk toplumunun çocuğu olmayanlara uyguladığı ceza eylemidir. Bayındır Han'ın verdiği şölen, beylere önemli bir görevi anımsatma işlevi taşır; "Çocuklarınız olsun, çoğalın." Dirse Han bu uyarı karşısında Bayındır Han'a kızmak yerine evine döner, böylece Han'ın görüşüne katıldığı anlaşılır. Dirse Han baba olmanın "geniş anlamın" (Karabaş, 1996: 41)kara çadıra konulduğunda öğrenmeye başlar ve çocuk sahibi olmanın gereğini güçlü bir şekilde kavrar.

Çocuk Tanrı'nın bir andacıdır; kişi bu andacı ancak Tanrı buyruklarına uygun bir şekilde yaşayarak hak edebilir. Dirse Han'ın çocuklarının olmamasında kimin suçlu olduğunu sorması üzerine karısının verdiği cevap bunu işaret eden anlamlar taşır;

"Hay Dirse Han, bana kazap itme,inciniüp acı sözler söyleme, yiründen örü turgıl, ala çadırın yir yüzüne dikdürgil,atdan aygır deveden buğra koyundan koç öldürgil, İç Oğuzun biğlerin üstüne yığnak itğil, aç görşen toyurgıl, yalıncağ görşen toyurgıl, yalıncağ görşen tonatgıl, borçluyı borçından kurtargıl, depe gibi et yığ göl gibi kımuz sağdur, ulu toy eyle, hacet dile, ola kim bir ağzı dualının alkışı-y-ile Tanrı bize bir batman ayal vire didi" (Ergin, 1997; 80-90)

Bir ağzı dualının duası ile dünyaya gelme, McDougall'ın "duygusal bulaşım" (Freud, 1996: 26) dediği gibi kolektifleşme sürecini işaret eder. Dirse Han'ın karısının öğütlediği iyilikler, iyilik eylemlerinden oluşan bir yaşamın önemini

vurgulayıcı niteliktedir. Boğaç'ın varlığı, Dirse Han'ı kara çadıra konmaktan kurtaracak, toplumsal gücünü arttıracak ve dış güçlerin oyuncağı olmaktan kurtaracaktır.

Dualarla, adaklarla dünyaya gelen Boğaç Han, doğa gücünü temsil eden yenilmez boğayı yenerek hem toplumunu bir tehlikeden/ beladan kurtarır, hem de kendine bir ad alarak, resmen varlık bulur. Ad koyma, destanın bireye vurduğu damgadır; "Bütün kahramanlara olmasa da birçok esas kahramana ad koyma, onların ulaştıkları özel ve belli yönlerinin korunup saklanması, başka bir deyişle, onlarla ilgili geçmiş planının şimdiye ve geleceğe de uygulanma çabası, destanda güç gösterisi önemlidir." (*Abdullah, 1997: 97*) Boğayı yalnız fizik gücüyle değil aklını da kullanarak yenmesi ise maddi güce karşı manevî-akıl gücünün ispatlanmasını işaret eder.

Boğaç gösterdiği kahramanlıktan sonra ad alır, kendine güveni gelir, ama babasının kırk yiğidini "anmaz" olur. Kırk yiğit bu tavır karşısında endişeye düşer ve Boğaç'ın varlığını kendileri için bir tehdit olarak görmeye başlarlar. Onu babası ile düşman hale getirip oradan kaldırarak, kendi konumlarını hedeflerler.Boğaç'ın kırk yiğide karşı soğukluğu, "eski"ye karşı "yeni"nin tavrının bir göstergesidir. Dirse Han ve kırk yiğit "eski"yi, Boğaç ise "yeni"yi simgeler. "Yeni" varlığını "eski"nin yokluğuyla ispatlamaya çalışır. Fakat Boğaç'ın bu tavrı sadece fikri zemindedir; maddi olarak yaptığı herhangi bir eylem yoktur. Baba-oğul arasında devam eden eski ve mitik mücadelenin temellendirdiği bu ilişkiler, eski "oğuldan gelebilecek bela" motifinin Türk kültüründeki yansımadır. Baba ile oğul'un arasını açmak isteyen kırk namert "oğlun seni öldürmek istiyor" ve "anasına el uzatmıştır" şeklindeki iki klâsik motifi kullanırlar. Baba ile oğul mücadele üzerine bina edilen bu ilişkiler yumağı, geçmiş ile şimdinin mücadelesidir. Dirse Han geçmişin gücü ve gazabıyla şimdiye yönelttiği bir silahtır. Dirse Han okunu hedefe yani oğluna

yöneltir. Baba-oğul-anne üçgeninde gelişen bu hikâyede baş kahraman olan Boğaç Han, mertlik ve kahramanlık sembolü olarak, annesinin birleştirici fonksiyonun etkisiyle bireyselleşir; babasının yardımına koşar. Boğaç'ın namertler elindeki babasını kurtarmaya gittiğinde onunla konuşması, onun birey olarak var oluş sürecinin tamamlandığını gösterir. Artık o, kin tutmayı değil bağışlamayı tercih eden olgunlaşmış, yenilenmiş, gelişmiş bir insandır.

Boğaç, birleşme tezini savunan bir tip olarak çizilmiştir; gerek fiziksel, gerek sosyal ve gerekse psikolojik yönü ile Boğaç, inceden inceye düşünülmüş ve işlenmiş bir tiptir. O aynı zamanda mitik özelliklere de sahiptir. Yaralandığında "dağ çiçeği ve annesinin sütü" ile yapılacak bir merhem ile iyileşeceğini ona söyleyen kişi, doğaüstü niteliklere sahiptir;

"Ana ağlamağıl, mana bu yaradan ölüm yokdur korhmagıl, boz atlu Hızır mana geldi, iç kerre yaramı sığadı, bu yaradan sana ölüm yokdur tağ çiçeği anan südi sana merhemdür didi." (*Ergin, 1997: 90*)

Merhem işlevi gören "kurtarıcı sevgi" anlamını taşıyan süt, sözselsel, duysusal, organsal ve duygusal nitelikleri ile " içgüdüsel bir mesajdır." (*Campell, 1994:673*) Doğa ile doğanın insan boyutunda temsilcisi olan anne yine, doğanın çocuğu olan insanoğlunu Boğaç'ı korur iyileştirir; "(Hızır) Boğaç'ın yarasını üç kez sıvazlayıp iyileştirmeyi annesine bırakıyor. (..) Boğaç'ın (ilacın) nasıl hazırlanacağını söylememiş. Ama Boğaç annesine nasıl bir ilaç gerektiğini söyler söylemez, annesi onun nasıl hazırlanması gerektiğini biliyor." (*Karabaş, 1996:43*) Ayrıca Hızır'ın ilacının birleştirici bir özelliği de vardır; "Hızır'ın ilacının simgesel bir ilaç olduğu ortaya çıkıyor; bir çocuğun yarasının iyileştirilebilmek için babasının çiçekleriyle (babasının dağında avlanırken çiçeklerin arasında ölüme terk edilir), annesinin sütünü, anne ile babasının en toplumsal ve insancıl yanlarını birleştiriyor. Bu ilacı

kullanarak anne, baba ile oğul arasındaki yapıcı olmayan yarışmaya son veriyor." (Karabaş, 1996: 43) Boğaç'ın kırk günde iyileşmesi, insanın yeryüzündeki konumunu ve doğal sınırlılığı içindeki bütünlüğüne işaret eden bir sayı sembolizmini ifade eder. Kırk sayısı, birbirinden ayrı öğelerin örgütlenmesi ve birleştirilmesidir.

Boğaç, boyutlu, gelişme ve değişme gösteren bir baş kahraman olarak, hikâyelerin ruhunu bünyesinde yansıtan bir baş kahramandır. Onun tek suçu, babası tarafından bey yapıldıktan sonra babasının yiğitlerine yakınlık göstermemesidir. Bu tavır, hikâyenin çatışma zeminini hazırlar. Boğaç, geçmiş tarafından vurulan darbeden sonra, babasına-geçmişe kıyamaz ve emrindeki kırk namerdin zulmünden kurtarır, böylece geçmişin şimdiye güven duymasına hizmet etmiş olur.

Salur Kazan

Kitabın ikinci hikâyesi "Salur Kazan'un İvi Yağmalandığı Boy" Ve "Salur Kazan Tutsak Olup oğlu Uruz Çıkardığı Boy" adlı on birinci hikâyenin baş kahramanı Salur Kazan, bütün hikâyelerde bahsedilen etkin bir kişidir. Bütün bireyleri yiğit olan Oğuz toplumunun direğidir. Salur Kazan tanıtılırken, maddi ve manevî özellikleriyle bir üstün kişi olarak sunulur, O, doğanın çocuğu, zor günlerin umudu, yurdunun koruyucusu, bütün atların sahibi, Oğuz'un dayanağı, güvencesi, devamlılığıdır,

"Bir gün Ulaş oğlu, tülü kuşun yavrısı, beze miskin umudu, Amit suyunun aslanı, Karaçuğun kaplanı, konur atın iyisi, Han Uruzun ağası, Bayındır Hanun güvegüsü, Kalın Oğuzun devleti, kalmış yiğit arhası Salur Kazan." (Ergin, 1997: 95)

Bu hikâye boyunca kahramanların hepsi sınamadan geçerler. Salur Kazan avdayken evi, yurdu düşmanı Şökli Melik tarafından yağmalanır, viran edilir. Kazan bey zor, azaplı ağır bir mücadele ile karşı karşıya kalır. Dayanak nokta-

larının hepsini birden yitirir. Kazan'ın gücü, ihtişamı, bir toplum lideri olarak manevî ve fizikî dokunulmazlığı vardır. Kazan'ın dayanak noktaları onu geçmişe bağlayan anası ve dostlarında, şimdiye bağlayan karısı ve oğlunda somut hale getirilir. Kazan bütün sahip oldukları için sınavdan geçirilir. Kazan, karısını, oğlunu, bütün servetini; geçmişine yani annesine feda etmeye hazırdır. Fakat Kazan ince düşünceli, zeki, ileri görüşlü bir kişi olarak, hem geçmişini hem de geleceğini kurtarma planları yapar.

Salur Kazan, hikâyenin başında kendisini tanımlayan sıfatlarla yetişmiş, olgunlaşmış bir birey olarak karşımıza çıkar. Fakat özgünleşmesi ve kendi içinde bütünleşmesi gereklidir. Bunun içinde beylerle birlikte aldığı stratejik ava çıkma kararı yaşanması gerek olaylar dizgesine bir hazırlık/ geçiş sağlar. Av sırasında gördüğü rüya ise, iç çatışma ve eksikliklerinin, sorunların ve aranan çözümlerin evrenselliğini simgeler. Bu arada fedakarlığı, vefayı, sadakati, gücü, yenilmezliği simgeleyen Karakuç Çoban ile Kazan'ın aynı anda "kara kaygulu rüya" görmüş olması, beyle ona bağlı çoban arasındaki duygu birlikteliğini göstermesiyksakımından dikkate değerdir: "Kafirlere karşı yapılan savaşta çoban rol almaz. Savaş tasviri Oğuz beylerinin geleneksel gelişleri ve onların her birinin ayrı ayrı gösterdikleri kahramanlıkların tasviri ile yetinir. Bu hikâyede bey ile halktan gelen bir adamın, çobanın karşılaştırılması, Jirmunskiye göre, feodal toplumun sosyal şartlarıyla ilgilidir." (Gökyay, 2000: 153-154)

Rüya bir simgedir; "kendi kendimize gönderdiğimiz mesajlar gibidirler." (Fromm, 1995:25); dünyanın büyüünden kopmamanın bir işaretidir. Simgenin dilini bilerek çözmek ise, insanın dünyayı algılamasının sonucudur. Rüyalarla insanın sapmalan-saplantıları düzene/uyuma ulaşır. Kaostan kosmosa geçiş sağlanır. İnsan yasaklanan geleceği bilme yetkisini sembollerle, işaretlerle çözmek ister. Kazan'ın rüyalarının de-

ğerişinde psikanalitik bir çözümlene tekniğı vardır. Saç'ın kaygı, kanın kara olarak nitelenmesi deneyimsel psikolojinin evrensel boyutta yorumlanmasıdır.

Rüyalar psikolojik olarak sağlıklı ruh hallerinin, insani yönelimlerini sürdüren, dünyada var olma mücadelesi veren insanların yaşam belirtisidir. Rüyayı ruhsal açıdan sağlıklı insanlar görür. Rüyayı görmemek duygusal açıdan bir tehlikenin işaretidir. Kazan Bey, hem fizikî hem de manevî yönden ideal, üstün niteliklere sahip bir kişidir. Hem toplumunun, hem de insanlığın koruyucusu, umududur. O içinde bulunduğu tehlikeyi rüyası ile haber alır ve hemen tedbir almak için yola çıkar. Böylece Kazan Bey'in şahsında mitolojik niteliklere sahip bir bey karakteri çizilir. O düşmanlarının korkusu, toplumunun dayanağı olarak bilinçaltının, fizikötesi güçlerin varlığının da bilincindedir.

Kazan Bey'in su ve kurt ile konuşması, doğa ile insan arasındaki bütünsellik bağının kopmadığının işaretidir. Su, yaratıcı potansiyelin, doğurganlığın sembolüdür. Aynı zamanda ruhsal enerjiyi de temsil eder. Su hem can verici, hem de can alıcıdır. Hem ölümü, hem de doğumu, yeniden doğuşu simgeler. Kazan su ile konuşurken içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmanın çarelerini arar. Su, özgünleşme sürecinde Kazan'a umut olur. Onun suya hitabı, sebepsiz ve tesadüfî değildir. Su, gizli ve mukaddes niteliklere sahiptir. Su, gizli ve mukaddes niteliklere sahiptir. Su, "kaostan uzaklaşmanın ilk alameti" (*Abdullah, 1997: 33*) olarak düzeni işaret eder. Kurt ise, Türk mitolojisinde kılavuzluk, yol göstericilik, koruyuculuk sembolüdür. Aynı zamanda "Türklerde kudret ve güçlülüğün bir timsali" (*Ögel, 1989:50*) olarak görülür. Kahraman mitik değerlere olan bağlılığı ile kurdu kendisine kurtarıcı güçlü bir arkadaş olarak algılar.

Kazan bey, ağır başlı, olaylar karşısında soğukkanlı, kitleleri peşinden sürükleyen, sorumluluk sahibi bir kişiliktir. Dede Korkut Kita-

bı'ndaki beylerden sadece Salur Kazan, baba adı olmadan anılır. Adının yanında onunu özelliklerini gösteren bir açıklama bulunan kahramanlar bu özelliklerini sonradan kazanmıştır. Kazan ise, "bugünkü Osetin dilinde şahin" (*Abdullah, 1997, s.86*) anlamına gelen "Salur" sözü ile derinleşir. Salur Kazan, ismine has bir varlık olarak yaşar. Kuş gibi doğal, güçlü, bir kökene bağlılığı imleyen "Salur" ismi, Kazan'ı sıradan beyler arasından çıkarır ve hepsinin üstünde bir yere yerleştirir.

Bamsı Beyrek

Tip yaratma geleneğimizin en iyi ve en mükemmel örneklerinden biri olan Bamsı Beyrek, Dede Korkut Kitabı'nın hem üçüncü (Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu), hem de on ikinci hikâyesinin (İç Oğuz Taş Oğuzun Âsî Olup Beyrek Öldüğü Boy) baş kahramanıdır. "Klâsik yazı kahramanı" (*Abdullah, 1997: 65*) Bamsı Beyrek, mertlik ve kahramanlık sembolüdür, ruhsal ve fiziksel bakımdan üstün özelliklere sahiptir. Güç, azamet ve yenilmezlik gibi ideallerin sunumunda bir vasıtaadır.

İnsan, yaşam sürecinde bir anlam bütünlüğüne sahip olduğu sürece vardır. Tabiat insaftı sadece ham, işlenmemiş, gelişmemiş, geliştirilmemiş yeteneklerle donatır. İnsanın bütün başarıları, bu yeteneklerin gelişmesi ve geliştirilmesi ile mümkün olur; "İnsan herkesin birbirine benzediği günlük yaşamın tek düzeliliğinden eylemle kurtulur. Eylemle ötekenden ayrılır ve birey durumuna gelir." (*Kundera, 1989:31*) Bamsı Beyrek, sahip olduğu çevreyi bir dünya haline getirme çabası içinde bir bireydir.

Dualarla, yakarışlarla Allah'tan istenen ve dünyaya gelen Bamsı Beyrek, bu yoğun duygu akışına uygun özelliklere sahiptir. Doğumundan sonra yola çıkan bezirganlar, baş kahramanın bireyselleşme sürecine geçiş için zaman verme tasarrufunun bir belirtisi olarak, Bamsı Beyrek on

beş yaşına girdiğinde geri dönmek için yola çıkarlar. Dualarla dünyaya geliş ve bir oğula sahip oluş toplumsal gereklere göre yeterli değildir. O zaman öyle bir zamandır ki, bir kişi ad kazanmak için mutlaka bir yiğitlik göstermek zorundadır. Toplum bireyden sorumlu bir görev bekler (Eliuz, 1998: 510);

"Pay Pürenün oğlu biş yaşına girdi, biş yaşından on yaşına girdi, on yaşından on bişine girdi. Çaya baksa çahlımlu çal-kara kuş erdemli bir güzel yahşi yiğit oldi. Ol zamanda bir oğlan baş kesmeşe kandökmese adkomazlar-idi." (Ergin, 1997:118)

Bütün bu kitlesel zorlamanın etkisi altında, Bamsı Beyrek olaylar için bir hazırlık safhası olan ava çıkar, av dönüşü kendisine hediye getiren bezirganları kafirlerden kurtarır, fakat kendini onlara tanıtmaz ve böylece kendini aşar ve bu erdemli ve yiğit davranışının ödülü olan adını alarak resmen varlık bulur.

Beyrek'in adı ile onun davranışı arasında kültürel düzlemde ve sembolik bir ilişki vardır; "davranışına karşılık olarak Beyrek'e "Bamsı" adı veriliyor. Farsça'da bam "gök"demektir, dolayısıyla "bamsı""göksel"demektir. Anlatkının yaratıcısı Beyrek'in göksel bir yaratık gibi, Tanrı'nın da seveceği bir biçimde davrandığım araştırıyor" (*Karabaş, 1981:170-171*) Skolastik toplumlarda insanın kendini aşması engellenir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde ise, toplum kişinin kendisini aşmasını, bireyselleşmesini teşvik eder. Toplum bireyden sorumlu bir görev bekler. Görev ve hak bağlılığı vardır; biri olmadan diğerinin olması imkânsızdır.

Adını yani var olmayı hak ettikten sonra dünyasını geliştirme ve genişletme amacı içinde dağlara geyik avına çıkan baş kahraman, orada doğumundan önce nişanlandırıldığı kızla karşılaşır. Bamsı Beyrek, nişanlısı Banu Çiçek ile atla yarışmak, güreşmek, ok gibi bir sınama içine girer. Bu güce, kuvvete, harekete dayanan bir toplumun bireysel zorlamasının bir sonucudur.

Bamsı Beyrek gibi onun eşi olacak Banu Çiçek'in de Oğuz dünyasının yaraşığı olması şarttır, kaçınılmazdır. İki sevgili destanın yasaklarını yok sayarak hareket ederler ve kendi "ben"leri ile ön plana çıkarlar.

Bamsı Beyrek, kendi olma, var olma yolunda mücadele verirken kendini ispatlamış, aşmış bir insan hâline dönüşür. İnsanî özellikler taşıyan baş kahramanın etrafında gelişen doğum, gençlik, evlilik, savaş, esaret ve bunlar karşısında alınan tavırlar bireyselleşme serüvenidir. Pay Piçen Bey, Deli Kaçkar, Yalancı oğlu Yaltaçuk ve Bayburt Hisarı onun çatışma içine girdiği kişiler olarak, hayatın karmaşıklaşmasına sebep olurlar.

Bamsı Beyrek, nişanlısının ailesinin oyunu ile içine düştüğü kâfirle mücadeleden yenik çıkar ve tutsak düşer; tutsak olduğu on altı yıllık süre içerisinde büyümeye, mânen karmaşıklaşmaya, zenginleşmeye, psikolojik renkler kazanmaya başlar. Tutsaklık onu son derece yaşama bağlı, gerçekçi ve yaşama bağlı bir insan haline getirir. Bamsı Beyrek, kendini aramaya gelen yiğitlerinin ve kâfir kızının yardımı ile esaretten kurtulduktan sonra hemen ailesine, nişanlısına dönmez. Önce kılık değiştirir ve dostunu düşmanını tanımak ister.

Bamsı Beyrek, kâfir kızına evlenmekle ilgili söz verdiğinde değişmezliğinden uzaklaşır. Beyrek tek başına sefere giderek karmaşık bir tip haline gelir. Beyrek azap çeker, iç büyüme yaşar, derine doğru gelişir, böylece mânen zenginleşmiş olur. Onun ilk hikâyesindeki hapisten kaçış ile kitabın son hikâyesindeki ölümüne kadar geçirdiği dolambaçlı ve inişli çıkışlı yaşam dolu, bir manevî değişme için çok uygun şartlar hazırlar. Beyrek, üçüncü hikâyede kendi tarihi uğrunda mücadele eder; on ikinci hikâyede ise, İç Oğuz'un menfaatine ihanet etmediği için hayatını feda etmek zorunda kalır. Beyrek'in hayat, heves, coşkunluk ve inanç dolu gençlik ve yetişkinlik arasında bir karanlık kabus sürer, böylece Beyrek'in felâketi sezdirilir.

On ikinci hikâyede Oğuz kahramanları ilk kez bilerek karşı karşıya gelirler, birbirlerine kılıç çekerler. Oğuz dünyası içinde ortaya çıkan tartışmalar ilk kez trajedi ile biter. Kazan evini yağmalatınca yani savaş ganimeti adet/ töre gereğince dağıtırken İç Oğuz beyleriyle birlikte Dış Oğuz beylerini de çağırması gerekir. Fakat bu kez Dış Oğuz beylerini çağırmaz. Bu nedenle Dış Oğuz beyleri başta "at ağuzlu" Aruz olmak üzere Kazan' a âsi olurlar. Beyrek'i de kendi yanlarına çağırırlar. Fakat Oğuz'un kahramanı Beyrek, mertliğinden ödün vermez, ihanet etmez. Bu durum karşısında Aruz Koca tarafından öldürülür. Onun ölümü, mert, dürüst, cesur niteliklere sahip kahramanlık ruhuna karşı yapılmış bir harekettir. Vefanın, sadakatin ve yüksek değerlerin temsilcisi olarak kendisinden bekleneni yani "olması gerekeni" yapar. Onun ölümü yüksek değerlerin, anlamsız, boyutsuz değerler karşısında zafer kazanması anlamını taşır. Bu nedenle Kazan Han çok sevdiği ve güvendiği bu yiğidinin öcünü alır; böylece düzenin kaosa dönüşümü önlenmiş olur.

Bütün bu yönleriyle Beyrek, yeni bir kahramandır ve yeni tasavvurlarla yaşar. Yeniliği, yeni dünya görüşünü ve yeni davranış tarzını ifade eder. Beyrek hissedilen, epik, "yaşanmış" (*Yavuz, 1987:39*) bir tiptir; bireyselleşmiştir, yaşamıştır. Mahiyet ve manevî bir yük kazanmıştır. Bahtsız kahraman talih yumağına karışmıştır; kâfirle mücadele, esir düşme, Banu Çiçek'i alma mücadelesi, esaretten kurtulma, Yalançioğlu Yartaçuk'u yenme, Dış Oğuz'a karşı çıkma öldürülme aşamaları onun trajik yaşantısının önemli kesitleridir. Sevinmek, ıstırap çekmek, hissetmek, şahsî görüş ve düşünceye sahip olmak ona gerçek anlamda yaşamak hakkı verir. O, kendisiyle açık ve gizli şekilde ilgili olan insanların talihinden uzak değildir; onlarla talihi bir noktada birleşir, karışır.

Uruz

"Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy" adlı dördüncü hikâyenin baş kahramanı olan Uruz, toplumun gereğine uyma yolunda mücadele veren bir kişidir. On altı yaşına geldiğinde babası , savaşmadığı için ona sitem eder. Toplum kahramanın bireyselleşmesini teşvik eder; zirâ, eylemle diğerinden ayrılmak ve "ben" olmak gerekli ve zorunludur. Bu arada Uruz' un kendisinden yiğitlik bekleyen babasına kendisine örnek olmadığını hatırlatması ise, geçmiş ile şimdi arasındaki bireysel ve beklentisel çatışmanın sonucudur.

Babasının ve toplumun ondan beklediklerini yerine getirmek için kırk yiğidi ile yola çıkar. Bu yol onun yaşam mücadelesinin başlangıç noktası olur;

"Ol zamanda Oğul ata söziin iki eylemez-idi, iki eylese ol oğlanı kabul eylemez-idi" (Ergin, 1997:160)

Bu ifadeler toplumsal düzene başkaldırının sonucunu belirtmesi bakımından dikkate değerdir. Toplumun gereklerini yerine getirmeyen dışlanır mantığı, bireyi kurallara uyma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakır. Uruz, kendini ispat yolunda verdiği mücadelede tecrübesizliğinin ve şanssızlığının etkisi ile başarısız olur; esir düşer. Uruz ve haftası Kazan av sonrası kâfirler tarafından basılır, Uruz esir düşer. Uruz'un esir düşmesi onun tecrübesizlikten kurtulması için bir geçiş sürecidir. Bu esaret sırasında Uruz babasına karşı duyduğu güvensizlikten kurtulur; sevgisi ve saygısı artar ve babasını kurtarmak için kendini feda eder.

Bu yönleriyle Uruz, bireyselleşme sürecini çok acı ve ıstıraplı bir şekilde geçiren bir baş kahraman olarak, derin, boyutlu ve sağlam bir tip hâline dönüşür. Mert, cesur, güçlü, akıllı, vefakâr, fedakâr bu Oğuz beyi, babasının, annesinin ve bütün Oğuz beylerinin imdada yetişmesi ile kurtulur.

Uruz aynı zamanda ikinci hikâyede annesi ve yiğitleri ile esir düşer. Kâfirler annesi Burla Hatun'un namusunu ihlâl için kimliğini öğrenmek /açığa çıkarmak istemektedirler. Bu amaçla, oğlunun etini ona yedirmek isterler. Çaresiz ve çelişik duygularla çırpının gözü yaşlı anne, kâfire karşı ne yapması gerektiğini oğluna sorduğunda, kültürel, toplumsal ve evrensel değerlerle donatılmış olan cesur, namuslu, fedakâr tipin temsilcisi olan oğuldan oldukça anlamlı bir yanıt gelir. Bu sert ve derin ifadeler, Uruz'un kendi bireysel özünün ipuçlarını ve ayrıntılarını da sezdirmektedir.

Uruz büyümüş, derinleşmiş, boyut kazanmış bir tiptir. O, babasının ondan yiğitlik beklediği andan itibaren derinleşmeye ve gelişmeye başlar. Toplumsal ve bireysel gerçeklerinin farkındadır. Birey olma, ben olma sürecinde başarıyla çıkmıştır. Tecrübeleri onun olgunlaşmasını, özgünleşmesini, kendi içinde bütünleşmesini sağlamıştır.

Delü Dumrul

"Duha Koca Oğlu Delü Dumrul Boyu", Dede Korkut Kitabı'nın beşinci hikâyesidir. Delü Dumrul, fizikî güç bakımından yüksek, kılıcı keskin, cesur, ama biraz "deli" canlı, saf yanıyla telkine ve kandırılmaya müsait kişilerin temsilcisidir. Onun ruhsal durumu ve davranışları değişime elverişlidir. Kolay öfkelenir, çocuksu çizgilerle betimlenen bir baş kahramandır.

Deli Dumrul 'un öyküsü insanın ve insanlık tarihinin gelişim öyküsüne işaret eder. Deli Dumrul'un şahsında, tek tanrılı bir din olan İslâmın inanç dizgesi ve İslâmiyetin zorlayıcı gücüyle karşılaşan, animist, şamanist eski Türk topluluklarının yaşadığı sancılı- coşkulu geçiş süreci yansıtılmış olur; "Oğuz boylarının düşmanlarıyla yaptıkları savaşların - zaman zaman-fert psikolojisini aksettiren maceraları hikâyelerin mevzuunu teşkil eder." (Elçin, 1988: 23)

Büyüme kazananlarla birlikte kayıpları da içerir. Beşinci hikâye olağanüstü evrenin simgesi Allah ile olağan evrenin temsilcisi Deli Dumrul arasındaki gerilimin hikâyesidir. Deli Dumrul, erişkinliğe geçiş sancılan, kimlik bunalımı ve ergenlik dönemine ait büyülenmeci kendilik tasarımlarını yaşayan bir prototiptir. O, yaptığı sorumluluğunu bilen, acılarını yaşayan olgun, trajik bir kahramandır.

O, hikâyenin sonunda yaşamını kurtararak kazanmış gibi görünse de aslında kaybetmiştir, ölümlü yüz yüze gelişinden başarısızlıkla çıkmıştır. Onun kaybı yaşamından daha büyük bir kayıptır, o kendi bütünlüğünü kaybetmiştir. Olgunluktan uzak, bu "kahraman taslağı" (Saydam, 1997:128), ölüme ve yaşama baş kaldırır. Fakat acı ve sert bir deneyim yaşar ve geri adım atar. Yaşamın en ağır yenilgisini tadan Deli Dumrul, böylece yaşayan ve yaşamın değerinin farkına varan bir kişi hâline gelir. Deli Dumrul ölen yahşi yiğitte kendi hiçliğini fark eder. Dolayısıyla onun tepkisi kendi acizliğinedir.

Kurumuş çayın üzerine yaptırdığı köprü ile iç kargaşasını, ruhsal anarşisini zorbalıkla çözmeye çalışır. Köprü yapımı, bilincin doğum-tomurcuklanması, bilincin ölümü- dağılması imgelerine işaret eden bir dönüm noktasıdır. Kurumuş çay ise eskiyi, atalarını, ana- babasını imler. Deli Dumrul'un bilinci ancak kurumuş çayın üzerindeki bir köprü ile yeniden doğabilecektir. Bu uğurda eskinin yani ana- babanın feda edilmesi ise kaçınılmazdır. O, bu dayanılmaz yükü bütün gücü ve dayanıklılığına rağmen taşıyamaz. Dolayısıyla Deli Dumrul hikâyenin başında ölüm, Allah gibi değerleri anlayamayan eksik ve boyutsuz bir kişiliktir; hikâyenin sonunda ise eksikliği ortadan kalkar. Ruhsal anlamda olumlu ve olumsuz nitelikler taşıyan bir gelişim ve değişim yaşar. Allah'ın, ölümün ve var olmanın bilincine varması onu kısmen tamamlar; fakat anne- babasını kendisi için feda etmekten çekinmemesini, onların ölümüne sebep olması, bundan suçluluk

ve pişmanlık duymaması ile eksikliği devam eder. Olgunlaşmamış, büyümemiş, şaşkın ve çaresiz deli kahraman, öykünün sonunda bireyselleşir. Ölümle sınanması, kahramanın erkekler sınıfına katılması için gerekli ve zorunlu olan. ergenlikten olgunluğa geçişi imleyen "ad alma gibi bir aşama yani inisiasyon ritleri" (kabul törenedir (*Saydam, 1997 :144*))

Deli Dumrul, insanlığın ölüm karşısındaki inkar, öfke, hiddet, pazarlık, depresyon gibi evrelerini trajik bir şekilde yansıtır. Ölümle kalım arasında kalan insanın, bağışlanma yani yeniden doğma umudunu temsil eder.

Çaresizliği, zayıflığı ile yüz yüze gelen Deli Dumrul, etrafa saçtığı korkunun en alâsını yaşarken, insanın Allah karşısında kendisinden daha güçlü bir varlık alanı ile karşılaşır. İnsan-üstü ve doğa-üstü bu varlık alanının mutlak hakimi Tanrı ve aracı değer-kışi konumunda olan ise Azrail'dir.

Deli Dumrul, varoluş kavgası içinde biyolojik, psiko-sosyal ve kültürel düzlemde bireysel bir gelişim öyküsü yaşar. O, roman karakteri kazanabilecek kadar boyutlu bir tiptir. İnsanın yaşayan yanlarını ve dünyaya bağlılığını kültürel düzlemde yansıtır.

Kan Turalı

Dede Korkut Kitabı'nın altıncı hikâyesi "Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı"nın birinci derecedeki kahramanı Kan Turalı, diğer baş kahramanlar gibi mertlik, cesaret, yiğitlik ve gücün sembolüdür. Düşmanlarına daima galebe çalar, mağlup olmaz. Oğuz içinde kız beğenmez yabancı ellere kız almaya gider, hayatı defalarca tehlikeye girer ve sınavlardan geçer. Nişanlı arama, bütün tehlikelere bakılmaksızın sonucun güzel olacağı inancı içinde gerçekleştirir. Selcen Hatun'a kavuşma yolunda vahşi-yenilmez hayvanlara galip gelen, mağlup eden Kan Turalı ve onun serüveni oldukça açık ve emin bir yolculuktur.

Demir gibi bir ortamda demir gibi bir kahramanın yetişmesi doğaldır. Kan Turalı'nın mücadelesinden başarıyla çıkacağından herkes emindir. Onun mücadelesi onun birey olarak zenginleşmesini, gelişmesini sağlar. Zaten boyutlu ve derin bir kişilik olan Kan Turalı, kendinin ve kendi özelliklerinin bilincindedir. Bu yüzden kimseyi eş olarak seçemez; üstün ve ulaşılmaz nitelikleri olan bir eşi kendine layık görür. Onun bu seçiciliği kendine olan güveninin ve kendi gücüne olan hayranlığının bir sonucudur.

"Cemal ve kemal iyisi" baş kahraman, hiç kimsenin yenemediği boğayı, aslanı ve deveyi yenerek gücüne yiğitliğine tekrar damga vurmuş olur. Dürüst bir kişiliğe sahiptir. Kan Turalı eşini ararken psikolojik sarsıntı, değişme ve gelişme yaşar. Kan Turalı, bütün bu üstün ve yüksek niteliklere rağmen, düşmanın her an, her yerde olacağını unuttur ve hata yapar, uyur. Bu uyuma onun derinleşerek, gelişmesi için bir aşamadır. Zirâ Selcen Hatun "düşman gelebilir" düşüncesi ile onu bekler ve gerekli yerde hem uyarır, hem de birlikte savaşarak kurtulmasını sağlar. Böylece Kan Turalı'nın Selcen Hatun'u arama mücadelesinin boşuna olmadığı da ispatlanmış olur.

Fakat Kan Turalı kadından yardım almanın kendisine getireceği gölgeden çekinerek uğrunda ölümlerden döndüğü nişanlısını öldürmeyi düşünür ama bu niyetinde ciddi değildir, bu kez o Selcen Hatun'u sadakat ve bağlılık bakımından sınıadığını söyler. Aslında buna gerek yoktur. Zira Selcen Hatun kendi babasının ordusuyla savaşmıştır. Kan Turalı, dövüşken ve ciddî bir rakipten kurtulmanın kurnaz yolunu seçmiştir. Kendi canını ve itibarını böle bir sınama maskesi altında koruma gayreti içinde kalır.

Yigenek

Kitabın yedinci hikâyesi "Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyı"nın baş kahramanı Yigenek, esir düşen babasını kurtarmak için mücadele eder.

Babasını tanımama-oğlunu tanımama ilgi çekici ve yardımcı durumlarla zenginleştiren bu kurtarış hikâyesi, Yigenek'in birey olarak var olduğunu sandığı bir anda, esir düşen babasının kurtarılması gerçeği ile yüzleşerek kendi varlığına anlam kazandırma endişe düşmesine sebep olur.

Yigenek mert, cesur, gözüpek bir Oğuz yaraşığı olarak, toplumun ve törenin kendinden beklediği sorumluluğu yerine getirecektir, bu kaçınılmazdır. Toplumsal şartların şekillendirdiği Yigenek, geçmiş geleneği, tecrübeyi sembolize eden babasını kurtararak bir sınamadan geçirilir. Mücadelesi mutlu sön ve başarı ile biter, şöret ve ad kazanır.

Düne, geçmişe, büyüklere, geriye, tecrübeye, örf ve adetlere sadakat sınavından geçirilen genç Yigenek, böylece kendi varlığını da onaylatmış olur.

Basat ve Tepegöz

Dede Korkut Hikâyeleri'nin sekizinci hikâyesi "Basat'ın Depegözi Öldürdüğü Böy"un diğerlerinden farklı olarak iki baş kahramanı vardır: Basat ve Tepegöz. Bunlardan Basat, yüce değerler manzumesini yani tematik gücü; Tepegöz ise, "karşı değerleri" (*Korkmaz, 2000-a*) temsil eder. Karşı değer; sanatkârın olumsuzladığı değer, kabul ve inanışların oluşturduğu varlık alanını temsil eder. (*Korkmaz, 2000-a*)

Basat, çocukluğunda doğanın sembolü olan aslan tarafından beslenerek doğaya ulaştırılmış ve kişilik oluşumunun ilk aşamasını yaşamış olur. At basıp vuran, kan içen Basat'ın, aslan yatağına, geriye, doğaya dönüşü önemlidir. Bunu engellemek için Oğuz'un bilicisi, ulu kişisini Dede Korkut'un müdahalesi ise oldukça dikkat çekicidir.

"Oğlanum sen insansın, hayvan ile musahib olmagıl, gel yahşi at bin, yahşi yiğitler-ile eş yort didi. Ulu kardaşun adı Kıyan Selçukdur, senünü adun Basat olsun, adunu men virdüm yoşunu Allah virsün didi" (*Ergin, 1997:207*)

Kendi benliğinden uzaklaşmış bireyi, vahşi doğadan ayırıp medenî çevreye kesin olarak perçinlemek için adlandırma töreni yapılır. Böylece sorun çözümlenmiş olur. Medenî çevreye dahil olmanın en gerçek yolu olan "adlandırma" böylece tekrar gündeme gelmiş olur. Bâsat ismi, doğa-medeniyet karşılaştırmasını yansıtır. Ata binme, insanlara alışma, insanlarla iletişim kurma gibi tavsiyeler doğaya dönüşe konulan töresel ve toplumsal yasağın işaretidir. Bu hatırlatma ve uyan bireye benliğinin, adının, babasının, kimliğinin hatırlatarak onun kendisi olmaya çağrılıdır.

Basat doğanın bir parçası olarak anlatılmış olması, insanın doğayla efsanevi-mitik bir işbirliği içinde olduğunu imler. Basat'ın kişiliğinde doğanın bozulmamış gücünün de içinde bulunduğu yabani-vahşi bir özellik vardır. Doğadan güç alan Basat, sosyal anlamda değer duygusu da kazanarak duyarlı bir iş hâline dönüşür. Doğadaki olumsuzlaşmış değerler böylece olumlu hâle getirilmiş olunur. Kaostan kosmosa, kargaşadan düzene gidış işaret edilir. Dış ortamla insan arasında bir teolojik, sistematik, psikolojik bir bağ kurulur. Doğada yenilenmiş, onun üstün olanaklarıyla donatılmış yine doğanın kirletilme günahının ürünü olan Tepegöz'ün karşısına çıkar. O hem gücü hem de aklını kullanarak doğa-insan işbirliğiyle felâketin üstesinden gelir. Basat bu yönüyle varlık ihlâlinin doğuracağı felâketlere karşı, kaynağı doğa olan gücün akılla birleşmesini simgeler.

Tepegöz, karşı değerleri temsil eden bir belâ, bir günah ürünüdür. Varlık ihlâlinin ağır bir sonucu olan bu Oğuz'un belası insanın günahları la yüzleşmesini simgeler. Doğaya karşı işlenen suçlar insana aşılmaz, yenilmez, çözülmez bir sorun olarak geri döner. Toplumdan kovulma, itilmişlik psikozu içinde Tepegöz, bitmek tükenmek bilmeyen açgözlülüğümüzün, ihtiraslarımızın ve yapmaktan bir türlü vazgeçemediğimiz günahlarımızın bize en acımasız şekilde geri dö-

nüşüdü, Tepegöz'ün babası Konur Koca Sarı Çoban, töreden ve değerlerden gelen sese duyarsızlaşır. Bu sorumsuz hareketinin sonucu olarak Peri kızı ona bir "ibret nesne" verir. Böylece kirletme sürecinin çocuğu Tepegöz, yozlaşma süreci içinde resmen varlık bulur; "Metin başka bir varlık alanını karşı işlenen suç ve bunun kötü sonuçlarına yaklaşım biçimlerinin sorgulamaya yönelik kurguda gelişerek yeni bir boyut kazanır. Birinci izlekte sunulan ihlal ve iğfal eylemleri, bu sefer sonuçları itibariyle karşımıza çıkar: Konur Koca Sarı Çoban, özeldede kendi (individual geist), genelde ise varlık tabakası (topluluk geisti) adına Uzun Pınar'ı yani oluş'un ve yaratılışın kaynağı, mataria priması ve kutsallığın barınağı suların dokunulmazlığına dokunarak onu kirletmiştir. Doğa, ibret alınması için tahrip olan yönünü Tepegöz biçiminde insanlara geri iade etmiştir." (*Korkmaz, 2000-b: 262*)

Tepegöz'ün içinde bulunduğu durum ve yaptıkları kendi suçu değildir. Potansiyel bir suç ve ceza unsuru olan Tepegöz, kalıtsal olarak doğa ihlâlinin etkilerini taşıyan bir araçtır. O, bozulmuş, dejenere edilmiş doğanın kaosa sürüklenişini imler. Düzen, insan tarafından bozulmuştur ve bu hareketin cezasını insanlığın çekmesi gerekir. Bitip tükenmek bilmeyen istekleri ile Tepegöz, artık insan yutan bir girdap haline dönüşmüştür. İnsanla varlık bulmuştur; fakat insanı yok etmektedir. İnsanın en büyük tehlikesinin ve düşmanının yine kendisi, kendi yaptıkları olduğunun işaretidir. Tepegöz'ün tek gözü olması da, onun ortadan kaldırılmasına olanak vermek için önceden hazırlanmış bir durumdur. Aksi taktirde Basat onu yok edemez, yenemezdi. Basat'ın kahramanlık sürecini düzenleyen güç, bu şekilde insanın kendi kendini ve doğayı ortadan kaldırmasını engellemiş olur.

Emren

Dokuzuncu hikâye "Begil Oğlu Emrenün Boyı" adlı hikâyenin birinci derecedeki kahramanı

"bıyığı kanlı" Emren'dir. Babası Begil, Gürcistan sınırında "karavulluk" yapan yiğit bir Oğuz beyidir. Bir av sonrası sohbetinde Bayındır Han'ın yiğitliği ile ilgili söylediği sözlerden alınır ve küsüp evine döner. Hatunu rahatlamak için ava çıkmasını önerir. Bu avda dikkatsizliği ve dalgınlığı yüzünden yaralanır, ayağı kırılır ve evine döner. Yaralanması, onun törenin temsilcisi ve uygulayıcısı Bayındır Han'a küskünlüğüne verilen bir cezadır. Av, olayların akışına gergin bir dönüş noktası/ dönüm noktası olur. Eğer av olmasaydı, Begil'in oğlu Emren'in hikâyenin baş kahramanı olmak sıfatını alması ve kahramanlıklar göstermesi mümkün olmayacaktı. Kahramanlığa imkan veren av ortamı, kahramanların öncesi ve sonrası bilinen bir yola çıkmasını sağlar.

Begil'in "küsmeye" eylemi, oğlu Emren'in kahramanlık gösterme, bireyselleşme sürecini başlatır, "Küsmeye" ile töreyi asî olma düşüncesine ağır bir darbe vurulur ve bu tür yapıcı olmayan isyanlara verilecek ceza anlamını bulur. Emren, babasını kurtarmak için kafirlerin üzerine gittiği zaman yaşından ve tecrübesizliğinden beklenmeyecek bir başarı gösterir. Onun başarısı yiğit insanların mekânı Oğuz'un, tamamlayıcı ve bütünleyici yönünü işaret eder. Babasını kurtarmaya giden kahraman, aynı zamanda bütün Oğuz toplumunun sınırını yani varlık sınırını korumuş olur. O, Türk gücünün kalıtsal niteliklerini de sembolize eder. Kafirlerle karşılaştığı zaman yaptığı konuşma, onun fiziksel ve ruhsal gücünün boyutlarını gösterir.

Emren, Tanrı'ya ve kendi güçlerine olan bağlılığı ile mücadelesinden başarılı bir şekilde çıkar. Kahraman Türk yiğitlerini cesaret ve akıl simgesi olur.

Segrek

Onuncu hikâye "Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı"nm baş kahramanı Segrek, yedinci hikâyenin

baş kahramanı Yigenek'le aynı kaderi paylaşır. Büyük kardeşi Egrek deli, yahşi, bahadır, kimseye boyun eğmeyen, hiç kimsenin düşüncesine önem vermeyen, kendisine engel tanımayan, Han'ın divanına bile istediğinde gelecek kadar rahat tavırlı bir kişiliktir;

"Bahadır, delû, yahşi yiğit idi. Bayındır Hanım divanına kaçan istesi varur gelür idi. Bigler bigi olan Kazan divanında buna hiç kapu baca yoğ-idi. Bigleri basup Kazan öninde aturur-idi. Kimseye iltifat eylemez~idi" (Ergin, 1997:225)

Egrek bu serbest tavırlarını hak etmesi gerektiği konusunda uyarılır. Bunun üzerine bireysel ve toplumsal konumunu hak etmek için kendisinden bekleneni ve olması gerekeni yapar; yanına yiğitlerini de alarak akına çıkar. Akın yolunda yaptıkları yanlış davranışlar yüzünden yiğitleri ölür, kendisi de esir düşer. Küçük kardeşi Segrek, Egrek'iri, ölmediğini, sağ olduğunu ve Alınca Kalesi'nde esir olduğunu tesadüfen öğrenir. Onu kurtarmak amacıyla savaş için sefere hazırlanır. Anne-babası, onu bu tehlikeli yoldan alıkoymak için çok yalvarırlar, sonuç vermez. Segrek ve Egrek'in karşılaşmasında geçmişle bugünün karşılaşmasıdır ve ağır bir tokat etkisi yapar. Kardeş sevgisi, kardeşe sahip olmanın önemi böylece canlı bir şekilde vurgulanmış olur. Kardeş, kişinin biyolojik ve toplumsal tamamlayıcısı, dayanağı ve güvencesidir. Kardeşin varlığı, kişinin varlığını güçlendirir. Segrek, Yigenek gibi geçmişin, geleneğin, tecrübenin sembolü büyük kardeşini esaretten kurtarmak için mücadele eder. Bu mücadele onun olgunlaşmasını ve yiğitliğinin nam salmasını sağlar.

Segrek aslında sadece kardeşinin uğrunda değil, bütün bir boy menfaati uğrunda kurban olmaya hazırdır. Onu bundan vazgeçirmek için önüne dar, şahsî bîr menfaat yolu koyulur. Fakat kahraman, genel menfaati üstün tutar. Bu yol ayrımında Beyrek ve Basat'ın da kaldığı görülür. Onlar da genel menfaati yani olması gerekeni tercih ederler. Genel ideale hizmet için varlık bulmuş bu kahramanlar, ortak ve manevî Uyum-

dan dışarı çıkmazlar, olması gerek sesine uygun hareket ederek insan olma yolunda zirveleşirler.

II- NORM KARAKTERLER

Anlatma esasına bağlı edebî eserlerde birinci derecedeki kahramanlardan sonra bireysel planda en fazla derinliğe sahip, en çok boyutlu olan kahramanlar norm karakter olarak nitelenir. Eserlerde kendisine yüklenen belli bir işlevi yerine getirmek için varlık bulurlar. Eserde bir amaç olmaktan ziyade, amacı gerçekleştirmek için kullanılan bir araç niteliğindedirler.

Norm karakterler, birinci derecedeki kahramanların kusurlarını, hatalarını, eksiklerini yansıtmaya, somut bir halde sunma işlevini de taşır, tek boyutlu olan bu kişiler ile baş kahramanlar arasında bir tezat ortaya konulur. Dede Korkut Hikâyelerinde norm karakterler özelliği taşıyan birçok kahramanla karşılaşmak mümkündür:

Karaçuk Çoban

Norm karakter grubunun en derin ve en boyutlu kişisi Karaçuk Çoban'dır. İkinci hikâyede Salur Kazan'ın çobanı olarak tanıtılan bu güçlü alp, cesaretin, gücün, yenilmezliğin, vefânın, sadakâtin simgesi olur. Derin ve yoğun duygularla bağlı olduğu beyi Salur Kazan'ın ve sahip olduklarının tehlikede olduğu aynı sırada, onun gibi ve onunla aynı anda "kara kaygulu vakıa" görerek bağlılığını yansıtan ilk işareti vermiş olur. Bu rüya üzerine tedbirler alır, hazırlık yapar. Sonuna kadar destek olduğu Salur Kazan'a bağlılığı konusunda sınanır. Karaçuk Çoban, yurdunu, beyinin emaneti olan hayvanları korumak için iki kardeşiyle birlikte büyük ve zahmetli bir mücadele verir. Bu mücadeleden iki kardeşinin kaybına rağmen başarıyla çıkar. Onun önünde durulmaz gücü ve yenilmez bileği kardeş acısıyla daha da çelikleşir. Kendini düşmandan hem kendinin hem de SalurKazan'ın inlikamını almak zorunda hisseder.

Fiziksel güç bakımından çok güçlü olan bu yiğit Oğuz, mânen de oldukça muazzam özelliklere sahiptir. O, bir halkın öz gücünü sembolize eder. Dayanıklılığı ruh dünyasına da yansımıştır. Mücadelesi uğruna geri çekilme, vazgeçme, kaçma, yılma gibi davranışları düşünmez bile. Bir an, tereddüt geçiren ve ümitsizliğe kapılan Salur Kazan, onun varlığının kendisine gölge olacağını düşünür; Karaçuk Çobanı ağaca bağlar ve yalnız başına kâfirin üzerine yürür. Karaçuk Çoban ağacı yerinden söker ve beyinin arkasından gider; bağlandığı ağacı da düşmana doğru ilerleyen beyinin faydasına kullanmaya düşündüğünü söyler. Bütün bu davranışlar onun derinleşen ve gelişen bir kişilik olduğunu gösterir.

Karaçuk Çoban, geçmişin temsilcisi Kazan'ın annesinin şahsında eskiye bağlılığını göstermiş olur. Kazan'ın annesiyle ilgili olarak kâfire verdiği cevap da bunu gösterir. Karaçuk Çoban'ın kâfir beyine sesleniş farklılık ve büyüklük şuurunun, ancak güçlü bir kültür tarafından motife edilebilecek olan şahsiyetin ifadesidir. Karaçuk Çoban doğruları ne pahasına olursa olsun koruyan bu uğurda hiçbir kavgadan kaçınmayan ve bunu sözle de etkili bir şekilde vurgulayan bir tiptir;

Karaçuk Çoban, hikâyenin baş kahramanı olmamasına rağmen, on iki hikâyenin baş kahramanlarının sahip olduğu bütün özellikleri bünyesinde bulduran güçlü, sağlam, bir alp olarak Oğuz ilinin ideal insan tipini temsil eder. Kanaatimizde baş kahraman Salur Kazan'ı gölgede bırakan nitelikler taşımasına rağmen, baş kahraman olmayışı onun bey ya da bey oğlu olmayışıdır. Sosyal statü hikâyenin ruhu Dede Korkut baş kahramanları beyler ve bey oğulları arasından seçme temayülü ile korunmuştur.

Dirse Han, Pay Piçen ve Pay Püre Bey

Birinci hikâyedeki Dirse Han, üçüncü hikâyedeki Pay Piçen Bey ve Pay Püre Bey, "çocuk

isteği" ile, toplumsal mevkilerini, soylarını, adlarının devamlılığını sağlama endişesi içindeki baba tipini temsil ederler. Onlar diğer oğul sahibi beyler gibi, Oğuz toplumu içindeki görevlerini yerine getirirler. Hikâyelerin başından itibaren baş kahramanın hem maddî hem manevî anlamda varlık bulmasını sağlayan bu kişiler, "çocuk" sahibi olamamış olmanın verdiği dışlanmışlık psikolojisini yaşarlar. Onların hikâyelerindeki varlık alam baş kahramanın desteği, dayanağı olmaları ile anlam kazanır.

Dirse Han hikâyenin başında ani tepkiler veren bir kişilik olarak, çocuğu olmadığı için uğradığı hakaret dolu davranış karşısında hiddetle karısına koşar. Bu hiddet hâli karısının müşfik yaklaşımıyla sona erer; bir şeyi hak etmek için karşılığını ödemek gerek prensibiyle toplumsal sorumluluklarını yerine getirir ve kendisini Oğuz toplumu içinde istediği mevkii veren oğul'a sahip olur. Boğaç, Dirse Han'ı "kara çadır"a konmaktan kurtarıırken, çocuk sahibi olmanın derin anlamını öğrenmesini sağlar. Fakat Dirse Han, kendisini toplumdan dışlanmaktan kurtaran oğlunu, kendini mevkiiinin tehdidi olarak görür ve onu öldürmeye kalkışır ve yaralar. Bu duygu ikilemi, Dirse Han'ın birey olarak içinde bulunduğu acizliği ve baba olmanın bireysel yükünü taşıma gücüne sahip olma eksikliğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Büyük fedakarlıklarla sahip olduğu çocuğu, belli bir zaman sonra kendisine karşı bir tehdit olarak algılar. Karmaşık ve tezatlarla yüklü Dirse Han, hikâyenin sonunda yaptıklarından pişman olur. Zirâ oğluna çevirdiği ok geri dönmüş ve kendisini tehdit eder olmuştur.

Pay Püre Bey, Oğuz toplumunun örnek baba tipidir. Adının ve soyunun devamlılığı bir oğul ister, bu oğulu isterken bütün toplumdan yardım ister;

"Oğulda ortacum yok kartaşda kaderim yok, Allah Taala meni kargayupdur, bigler tacum tahtum için ağlaram, bir gün ola düşem ölem yi-

rümde yurdumda kimis kalmaya didi. (..) Menüüm dahu oğlum olsa, Han Bayındırım karşısın alsa (ursa kulluk eylese, men dahu baksam sevimem kıvansam güvensen didi." (Ergin, 1997.116)

Pay Püre Bey'in üzüntülü ve yürek burkan hâli sohbe katılan bütün beyleri de etkiler. "Bir ağzı dualı", onun isteklerine kavuşmasını sağlar. Oğul dünyaya geldikten sonra, ona hediyeler getirmesi için bezirganlar gönderir. Oğlunun istediği kıza kavuşmasında engel olarak görülen Deli Kalçar' a karşı, Oğuz'un ruhu Dede Korkut'tan yardım ister. Fakat trajik bir kadere sahip gözbebeği oğlunun kâfire esir olması, kederlere üzüntülere boğar. Pay Püre Bey, o kadar çok ağlar ki gözleri görmez olur. İnsanın dünyaya açılan penceresi olan gözler ile oğul arasında kurulan bağ, çocuk sahibi olmanın bireysel olarak var olmak anlamına geldiğini güçlendiren mirik bir yaklaşımdır. Bu kör olma, kahramanımızın yaşayacağı muhtemel bir psikolojik değişimin, sarsıntının habercisidir. Dış âleme karşı kör olan zavallı baba, kendi içinde dahili derinliğe doğru ışıklı bir yol açar. Bu kör olma hali, geleceği meydana gelmeden önce görmeye dönüştür, Körlük, karanlığın içe açılan ve geleceğe yönelen ışığı olarak mitik ve evrensel bir imajdır.

Pay Püre Bey, ön altı yıl süren bu kör olma hâliinden oğlu Beyrek ve Allah'ın kudreti ile sihirli bir şekilde kurtulur. Bu durum, Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'un kanlı gömleğini gözüne sürerek görmeye başlaması olayına telmihtir. (Ramazanağlu, 1984; 164) Bu ilişki, Oğuz toplumunun eski ile yeni arasındaki geçiş sürecinin önemli ayrıntılarından biridir. Zirâ İslamî özellikler toplumsal değişme yaşayan Türk toplumunu böyle mitik ayrıntılarla bünyesine almaya başlamıştır;

"Oğlum idügin andan bileyim, sırça parmağını kanatsun, kanını destmala dürtüsün, gözüme süreyin, açılacak olur-ise oğlum Beyrekdür didi. Zirâ ağlamaktan gölleri görmez olmuş-idi. Dest-malı gözüne siliçek Allah Taalanun kudreti-y-ile gözi açıldı.- (Ergin. 1997:151)

gizlenmiş değerlerin ve motiflerin bu estetik yansıması, aslında sözün anlam kazanmasıdır " Sözlü kültürlerde insanların, büyük bir olasılıkla evrensel olarak, kelimelerin büyüğü bir güç içerdiğine en azından bilinçdışında inanmaları, kelimeleri zorunlu olarak söylenene, seslendirilen ve dolayısıyla harekete geçirilen şeyler olarak algı lamalarıyla ilintilidir." (Ong, 1995: 48) Mit, böylece sözle bütünleşir. Pay Püre Bey, gözlerinin açılması ile uzağı görme ve geleceği haber verme özelliği kazanmış olur. Böylece sıradan bir kişi iken çok sevdiği oğlunu kaybetmesi sonucu gözlerini, ışığını kaybeden baba iken, birden derinleşen bir tip olan Pay Püre Bey, oğlunun dönüşüyle yeniden ilk haline döner. Onun şahsında boyutlu ve gelişmiş, sevgi yüklü bir baba imajı çizilmiş olur.

Pay Piçen Bey ise, Oğuz toplumunda "kız çocuğu" olmadığı için üzülen babayı/ tek babayı simgeler. O oğul sahibidir, fakat kıızı olmamasını bir eksiklik olarak görür ve ailenin hem kız hem de erkeke çocuk sahibi olması ile ancak bir bütün olacağına inanır. Pay Püre Bey, kıızı olması için dua edenlere ve topluma verdiği sözden daha sonra vazgeçer. Bu hareketi söze yapılmış bir ihanettir. Oğlu Delü Karçar, onun bu değişen kararını uygulamasında bir aracı olur. Pay Piçen Bey'in bir özelliği ise, onun "melik" sıfatıdır. Hikâyelerde genellikle kâfirler için kullanılan bu sıfatın belirtilmiş olması. Pay Piçen Bey'in daha sonra yapacağı hareketlerin habercisidir. Aldatan Pay Piçen Bey'in "melik" sıfatı, "kafir" ile fazla derinleşmeyen bir özdeşleşme ile ortaya çıkar. Delü Karçar babasının iradesi ile hareket eder ve babasının daha önceden verdiği sözden vazgeçmiş olmasına destek olur. Kızını nişanlı olduğu halde Bayburt Hisarı Beyi'ne vermek istemesi onun kötü, güvenilmez kişiliğini ortaya koyar. Hikâyenin başında çizilen baba imajı, sarsılmaya başar ve gerçek yüzü ortaya çıkar. O, verdiği sözü tutamamanın cezasını, muazzam, hissedilen, yiğit ve bütünleşmiş Beyrek'in gay-

retleriyle manevî anlamda çeker. Beyrek, mânen zenginleştikçe onunla mücâdele, çatışma içinde olanlar bütün etki ve güçlerini kaybederler ve varlıkları sarsılır.

Kadın Kahramanlar

Norm. karakterler sınıfına ayrıca kadın kahramanları da dahil edebiliriz. Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki kadınların nitelikleri, yetiştirilme şekilleri ve hikâye içinde üstlendikleri işlevler, Türk kadın tipinin ve Türk insanının kadına bakışının bütün yönlerini ve ayrıntılarını yansıtan bir özelliğe sahiptir. Türk kültüründe kadınlar; uğurlu, tekin, âsîl, yiğit ve ulvî insanlardır. Can vericiliğin ve bitmeyen sevginin simgesidirler. İyi kardeş, iyi ve sadık eş ve sevgilidirler. Göçebe evinin direğidirler. Ailenin kurulmasında etkin ve fedakârdırlar. Anne olarak ocağın, ailenin, kökenin, varolanın koruyucusudurlar; "yuvanın sahibesi" ve "merhamet ilahesi" diller. (İnan, 1987:277) Bu kadınlar, kadınlıkların yadsımazlar; bu yüzden de başarılı anne, eş ve kardeş olurlar. Onlar, oğuz dünyasının yaraşığı, Oğuz alemine layık kişilerdir.

Önce kocası Dirse Han 'a yaratıcı güce ait imgeler taşıyan bir öğüt vererek oğlunun varlık bulmasını sağlayan, daha sonra da sütü ile oğluna bîr kez daha can veren Boğaç'ın kurtarıcı annesi; Salur Kazan 'ın namus, şeref ve sevgi dolu karısı ve aynı zamanda Uruz'un annesi boyu uzun Burla Hatun; Bamsı Beyrek'in sevgi ve vefa dolu annesi ve beş kız kardeşi; Beyrek'i on altı yıl bekleyen vefalı, yiğit ve güzel Banu Çiçek; Deli Dumrul 'a canım vermekten çekinmeyen fedakar karısı; Kan Turalı'nın, uğrunda canavarlarla boğuştuğu akıllı, güçlü, dayanıklı, bağlı, güvenilir ve duygulu Selcen Hatun; Han'a kızan Begil'e rahatlatıcı ve kendini bulmasını sağlayıcı bir yol öneren anlayışlı kansı ve diğer bütün Oğuz'un yiğit kadınları, eser boyunca toplumsal tamamlayıcılık ve bütünleştiricilik işlevleri ile yüce değerler manzumesinin en önemli karakterlerini

oluştururlar. Erkekleşme temayülü içerisindeki bu kadınlar, erkekleri zor durumda kaldığında gerek onlara yol gösterme, gerek kırk ince belli kızla yardıma yetişme eyleminde de bulunurlar. Güçlü ve mücadelecilerdir. Dede Korkut Kitabı'nda bir ad ile varlık bulan beş kadın kahraman vardır. Bunlardan üçü; Burla Hatun, Banu Çiçek ve Selcen Hatun tematik güce ait bütün değerleri yansıtan kadın tipini temsil ederler. Diğer ikisi; üçüncü hikâyede adları geçen Kısırça Yenge ve Boğazça Fatma ise toplumsal sürecin yozlaştırdığı karşı güç (değer) kadın tipini temsil ederler, Doğurganlık- kısırlık çatışmasının tipleştirdiği Kısırça Yenge, biyolojik ve fizyolojik yapısının toplumsal süreçlerle çatışmasının olumsuz yansımaları ile şekillenmiştir. Boğazça Fatma ise, Oğuz toplumunun ahlakî kurallar bütününden sapmış, uzaklaşmış kadın tipidir. Cinsel eğilimlerinin esiri olan bu kadın bağlılık, vefa, namus, sadakat, iffet gibi nitelikleri zaman içinde kaybetmiştir.

Dede Korkut

Mitin destandaki yetkili temsilcisi ve karakteri olan Dede Korkut'u da norm karakterler sınıfına dahil edebiliriz. O, Oğuz'un temeli, ozanı, bilicisi, belalardan koruyucusu, kısacası ilk ve son dayanak noktasıdır.

"Ulu kişi kültü'nün (Korkmaz, 1989: 32) temsilcisi olan Dede Korkut, her müşkili çözebilme gücüne sahiptir. O, olayları mutlaka tamamlayan, Oğuz önderlerine yol gösteren bilge kişidir. Oğuz'un talihini aydınlığa kavuşturan Dede Korkut, sabit ve değişmez bir yerde durur. Dinamik, canlı bir kuvvettir. "Kültürel Ata" (Saydam, 1997:15) olarak hem öykülerin anlatıcısıdır. hem de geçiş dönemi elçisi olarak öncü olma vasfının sembol ismidir. Dede Korkut, Oğuz dünyasına ait gerçekleri yansıtır; "Ata sözü halk arasında büyük bir saygı, hatta kutsallık kazanmış bilginleri, şairleri, hakimleri, yani kam(şaman)lan ululamak için kullanıldığı gibi,

Türkler arasında tasavvuf akımı kuvvetlendikten sonra, Türk şeyhlerine, tarikat ulularına da bu unvan verilmiştir. Dede sözü de halk arasında, milletin menkabe kahramanlarına ve din ulularına verilen bir unvandır." (*Gökay, 2000:114*)

Türklerin Şaman ve Kam geleneğinin devamını hatırlatan Korkut Ata profili, yaşlı, töreleri yürüten tabiat üstü ve tabiat olayları arasındaki ilişkileri düzenleyen bir tiptir, erenler tipidir; "Dede Korkut, türlü sıfatları kendinde toplamış bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçebelerin ululayıp kutsallaştırdığı bu Oğuz Aksakalı bozkır yaşayışının geleneklerini, karanlık geçmişe kadar uzanan askerlik törelerini çok iyi bilir, Kabile teşkilatını koruyan odur." (*Gökay, 2000:114*)

Dede Korkut, aynı zamanda çok cesur, gözü pek, ok atan, mızrak savuran, kılıç çalan bir yiğittir. O, hem maddi hem de manevî alanlardaki yiğitlikleriyle alperen tipinin Türk kültüründeki ilk temsilcisi ve örneğidir. Dede Korkut akıl, maneviyat, ululuk yönleri ile sosyo-psikolojik niteliklerin temsilcisidir. Maddi gücün manevî güç ile bütünleştiği ulu kişi, bir simge değerdir. 295 yıl yaşadığı efsane halinde söylenen Dede Korkut'un ozanlık sıfatı da vardır. Bütün hikâyelerin sonunda ortaya çıkarak "boy boylar, soy soylar, şadlık çalar" Gazi erenlerin başına gelenleri anlatarak, dua eder. Dede Korkut Hikâyeleri, onun "şahsi ve gizli mitolojisi" (*Aktaş, 1993:59*) etrafında şekillenir.

Bayındır Han

Norm karakterler grubunun Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki önemli bir temsilcisi de Bayındır Han'dır. Bayındır Han, Oğuz'un dayanağı, direği, umududur.

Bayındır Han Oğuz ilindeki sosyal yapının mimari ve Oğuz ilinin mükemmel temsilcisidir. Toplumun ideal insan tipinin temsilcisi olarak kuvvet ve kudreti temsil eder. Bayındır Han,

verdiği şölenler ile sosyal birliği korumak ve sosyal düzeni sağlamak ister. Bu yıllık şölenler, Oğuz Beylerinin hanlarına olan borçluluklarını ve törenin kurallarını hatırlatma gibi sosyal, toplumsal ve evrensel mesajlar ile yüklüdür. Ayrıca birlik ve beraberliğin simgesi bu şölenler ile Oğuz toplumunun varlığı ve gücü ispat edilmiş ve dosta-düşmana tanıtılmış olur.

Yönetici /kağan konumundaki insan olarak, hak ve adalet anlayışı sağlam, ahlakî yönden güçlü, kuvvetli, cesur, kararlı, birleştirici, istikrarlıdır. İdari mekanizmayı ve devlet gücünü temsil eder.

Mitsel bir kökenden geldiğine inanılan Bayındır Han, otoritenin, siyasi ve askerî birliğin ve sosyal organizasyonun odak noktasıdır. Onun çadırı, bu merkezi otoritenin mekânıdır. Bu çadırda beylerin oturma düzeni, Oğuz toplumunu yapısını yansıtır. Oğuz beyleri, sosyal konumlarına, sosyal ilişkilerine ve savaşta kahramanlıklarına göre belli bir sıra dahilinde bu çadırda oturabilirler. Her beyin devlet işlerinin görüşüldüğü toplantılarda beyin değeriyle orantılı bir yeri vardır. Beylerin değerlerinin tespitinde esas alınan ölçüler, kahramanlıkları, misafirperverlikleri, cömertlikleridir. Beyler toplantılarda değerlerine göre karşılanır ve ağırlanırlar. Oğuz toplumunun bütün bireyleri, kendilerini Hanlar Hanı Bayındır Hanı töresel akrabası sayarlar. Töre ve kanunları uygulayan ve hükmeden odur.

III- KART KARAKTERLER

Tek bir karakteristik özelliğin sembolü olan kart karakterler, "hedef obje"ye varmayı engelleyen karşı güç grubundadırlar. Onların eserdeki en önemli işlevleri "asıl kahramanın kişiliğini billurlaştırmak"tır. (*Tekin, 1989: 22*) Bu kişiler herşeye rağmen tabiatlarındaki esas özelliklerini korurlar ve ne olursa olsun değişmezler; yalnızca bir kişilikleri vardır. Moral ve fizikî tavırları /

tasvirleri en çok bir kez yapılır ve onlar esere temsil ettikleri duygu ve davranış değerleri söz konusu olduğunda dahil olurlar. Onlar hakkında hazır bir imaj vardır; bir iç değişim süreci yaşamazlar. Nisbî olarak esnekliğe sahiptirler ama genel anlamda onlar statiktirler. Bireysel bir derinlik kazanamayan bu karakterler, tek bir düşüncenin kuklası gibidirler. Onlar hayatlarını zamanın akışı içinde büyük bir teslimiyetle yönlendirirler; içinde buldukları durumun farkında değildirler.

Kişiliksiz, dejenere, hiçbir değer yargısı olmayan kart karakterlere Dede Korkut Hikâyelerinde en belirgin üç örnek verilebilir. Bunlar üçüncü hikâyedeki Deli Karçar, Yalançı oğlu Yaltaçuk' ve Aruz Koca'dır:

Delü Karçar

Delü Karçar, olay birimlerinin akışı içinde mantıklı, tutarlı, özgün tip yaratma başarısının bir örneğidir, Deli Karçar, "Orta Asya kökenli mitoloji ve masallarda, fizik gücü yüksek, kılıcı keskin, cesur ama biraz deli canlı, saf yanılla her zaman telkine ve kandırılmaya müsait, ruhsal durumu değişkenlik gösteren, dürtüsellliği, kolay öfkelenmesiyle çocuksu çizgilerle betimlenen *yiğitler*" (Saydam, 1997:97) sınıfına dahil edilebilir. Her müşkili çözebilme gücüne sahip Dede Korkut, Deli Kaçkar'dan Banu Çiçek'i istemeye gider. O, Oğuzun tamam bilicisinin asıl niyetini öğrendikten sonra kılıcını kaldırır; fakat kılıcı dua ile yani sözle engellenir. Çaresiz kalan deli yiğit, istekleri yerine gelirse kız kardeşini vereceğini söyler. Bir buğra, bin köpek, bin pire ister.

Oğuz'un, mitin ve törelerin temsilcisi olan Dede Korkut'a karşı çıkışı, ona saldırışı, aslında düzene karşı bir saldırı; başkaldırıdır. Bu öldürme amaçlı girişim cezasız kalmayacaktır. Deli Karçar, yaptıkları ve kötülükleri ile zararlı, asalak, anlaşılmaz ve aşılmaz bir güç ve geçit halindedir. Onu kendi istediği pireler, bir panzehir gi-

bi kurtuluşa, aydınlığa götürür. Pirelerden kurtulmak için yöneldiği su, insanı asli benliğine sürükleyen, onu kötülüklerden, pisliliklerden arındıran işlevi ile düzenin devamlılığını sağlar. Su, "kaostan uzaklaşma"nın (Abdullah, 1997: 33.). sembolüdür.

Deli Karçar bireyselleşme sürecine geçememiş boyutsuz bir tip olarak, hikâyede entrik gerilimi sağlayan bir karakterdir. Onun varlığı baş kahramanın kişiliğini, varlık bulmasına, birey olarak kendini ispat etmesine olanak verir. Aslında bu zavallı tip bizzat babası tarafından kullanılır. Babası düzene karşı başkaldırısını oğlu aracılığıyla gerçekleştirerek Deli Karçar'ın kimlik bunalımına sürüklenmesini sağlar.

Yalançıoğlu Yaltaçuk

Yalançıoğlu Yaltaçuk ise, aldaticılığı temsil eder. Bamsı Beyrek'in kendisine hediye ettiği gömleği kana bulayıp getirir ve onun nişanlığını almak ister. Oğuz toplumunun iç yapısı, toplum üyelerinin birbirleriyle gittikçe derinleşen ve iç içe giren ilişkileri üzerine kurulmuştur. Bu tavırların içine ahlakî kuralların sokulma süreci vardır. Ahlakî kural olarak sabitleşen en önemli tavır yalan ve yalan konuşmakla ilgilidir. Yalan söz söyleme yasağı, Oğuz aleminde yalan söze karşı tavrı belirler.

"Yalan", kendi kendine değil, "yalan-doğru" mücadelesinin bir parçası olarak görülür. Yalançıoğlu Yaltaçuk bu ahlakî kuralın ihlâlinin en bariz / en açık göstergesidir. Yaltaçuk'un kurduğu bütün hileler/ yalanlar, kağıttan ev gibi acı ve sert hakikat karşısında dağılır. Ahlakî yasaklar, Yaltaçuk'un cezalandırması sonucunu hazırlar. Ona uygulanan ceza maddî/ fizikî bir ceza değil; manevî bir cezadır. Ceza olgusu, bir nevi yasakların etki gücünü artırıcı bir işleve sahiptir. Yalançıoğlu Yaltaçuk, Beyrek'in/ doğrunun ayağına kapanır, kılıcının altından geçer. Beyrek de onu bağışlar. Yalançıoğlu Yaltaçuk nişan yüzüğünün

Beyrek'in oku ile parçalanması, yalana vurulan ilk darbedir. Yüzük gibi yalan/aldatma da bozulmuş, parçalanmıştır.

Aruz Koca

Aruz Koca, Dede Korkut Hikâyeleri'nin hemen hemen hepsinde ismi geçen eski tasavvurlarla davranan, bütün karakteriyle geçmişini sembolize eden bir tiptir. O yeniliğe karşıdır. Eskiliğin sözcüsü olarak, yenilik sembolü olan Bamsı Beyrek'i, kitabın son ve en trajik hikâyesinde kendisine "intikam objesi" olarak seçer. Salur Kazan'ın evinin yağmalanması geleneği sırasında yaşanan kuralsızlık karşısında eski-geçmiş duyar ve Aruz geçmiş olarak yeniyi yani Beyrek'i yanına çağırır; fakat Beyrek sadakatin ve vefanın ateşli savunucusu olarak bunu kabul etmez ve sonunda Aruz Beyrek'i öldürür. Aruz Koca, fizikî yönden çok güçlüdür. hem insanî hem de doğaya ait özelliklere sahiptir.

Aruz Koca, ileri görüşlü, yiğit, mert, cesur, dürüst bir kişi olarak bütün hikâyelerde karşımıza çıkar. Fakat kendisine ve beylerine yapılan yanlış onun içinde sakladığı kininin ve insanî zaafının ortaya çıkmasına sebep olur. Son hikâyede fizikî üstünlüklerine hile, aldatmaca, ihtiras, kin gibi olumsuz özellikleri de ekler; "Türk tarihinin her döneminde yanlış anlama, ihmal ve dedikodu gibi sebeplerle ortaya çıkan alınganlık ve küslük sonucu doğan öfke, bu hikâyedeki ahenkli, milli beraberliğe ve toplum hayatını darmadağın etmiş"tir (Günay, 1998:8). Aruz Koca, "küsmeye" ortamı içinde kahramanları karşı karşıya getirir. Aynı yerde yiyip içen, düşman üzerine yürüyen, yurdu düşmandan koruyan yiğitler birbirine yüz çevirince ağır bir şekilde cezalandırılırlar.

Aruz Koca idealist bir tip iken, ani bir düşüş yaşar ve bireyselleşmenin olumsuz/ namert bir örneği olur. Kendi aslı benini böylece bulmuş olur. Bütün fertleriyle yiğit olan, mert olan Oğuz

toplumunun ideal Aruz Koca'sı sıradan bir ihtirasın kurbanı olur,

IV- FON KARAKTERLER

Anlatma esasına bağlı eserlerde, en az derinliğe sahip kişi ya da kişilerdir. Geçici olarak ilgi merkezidirler. Ferdî anlamda önem ve boyut kazanmayan bu karakterler, eserdeki yapıyı işleten çarkların dişlileri gibidirler. Bu karakterler eserde, olayları yorumlayan bir koro görevi yaparlar. Şerif Aktaş'ın "dekoratif unsur niteliğindeki kahramanlar" (Aktaş, 1996: 158) olarak belirttiği fon karakterler, eserin baş kahramanının içinde yaşadığı sosyal ortamın somutlaştırılmasına / belirginleştirilmesine yardımcı olurlar. Ferdî boyut kazanmamış bu kahramanların, kendilerine özgü bir duygu ve düşünce birikimleri yoktur; sığ bir kişilikleri vardır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde on iki hikâyenin baş kahramanı olan beyler, kendi hayat maceralarının anlatıldığı hikâyeler dışında her hikâyede fon karakter olarak yer alırlar. Hikâye baş kahramanı yardıma muhtaç olduğunda veya zor durumda kaldığında bir ordu gibi düşman üzerine akın ederler.

Kahramanın tek başına mücadele etmesi imkansızlaştığında toplumsal ve milli çevrenini tamamlayıcılık işlevini temsil ederler. Bireyin toplumsal bağlarının önemi de bu yardım ve bütünlük ile vurgulanmış olur. Onlar gücü, dayanışmayı, birliği simgelerler. Onların varlığı isimlerinin başında kendileriyle ilgili sıfatlarla haber verilir. Varlık alanları baklonda ayrıntılı bilgi yoktur. Geçici bir süre olaylara dahil olurlar ve olayların gelişmesine yardımcı olurlar. Bunların baş kahraman olmayan ve hikâyelerde yalnızca bu bütünleşme sahnelerinde görülen ve tanıtılanlar Alp Eren, Bügdüz Emen, Deli Dündar, Kara Budak, Kara Göne, Şir Şemsettin, Soğan Saru, Deli Evren, Rüstem, Dülek Evren, İhalmış'dır.

Bunun dışında eserde fon karakterler sınıfına kafir meleklerini, kafir erlerini de dahil edebiliriz. Bunlar bütün hikâyelerde Oğuz toplumunun ve Oğuz yiğitlerinin varlığını tehdit ederler. Bunlar düşmanlığın ve sinsiliğin bitmeyen temsilcisidirler. "Kafir" sınıfına dahil olan bu karakterler, Oğuz'un bütün açık ve zayıf anlarını kendi menfaatleri için değerlendirmek isterler. Fakat onların bu mücadelesi hep başarısızlıkla sonuçlanır. Ayrıca kafirlerin Oğuz toplumunun beylerini esir olarak misafir edişleri de dikkat çekicidir. Onlar bitmek, tükenmek bilmeyen kinin ve nefretin temsilcisidir. Kazan Beyin oğlu Uruz'a, annesine, eşi boyu uzun Burla Hatuna yaptıkları onların nefretinin boyutunu gösterir.

Galibiyetin ilk şartı giyim kuşamdan inanç ve törelere kadar kendini farklı kılan hayat tarzına bağlılıktır. Kafirler, giyim kuşanılan ile de ayırt edilirler. Dış görünüşleri de düşmanlığın, kötülüğün, karanlığın simgesi olan "kara" sıfatı ile donatılmıştır; "kara saç" ve "kara yağı" onların niyetlerini açığa çıkaran ip uçlarıdır.

Ayrıca fon karakterler olarak bütün beylerin yanında onları tamamlayıcı, bütünleştirici bir işlevle yer alan cesur, doğru, dürüst, vefalı, güvenilir kırk yiğit; bey hanımlarının arkadaşı ve yardımcısı olan kırk ince belli kız; Bamsı Beyrek'e hediye getirmek için güç ve zorlu yolculuğa çıkan bezirganlar; İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerinin arasının açılmasına "zoruyla" (Karabaş, 1981:194) sebep olan, yapıcı değil yıkıcı olmayı tercih eden olumsuz ve zararlı karakter Kılbaş; Tepegöz'ün annesi olan varlığın, doğanın ve saflığın simgesi periler; Oğuz yiğitleri görkemli ve değişmeyen bir yapıdan çıkarmak amacı güden, psikolojik sarsıntı, değişme geçirmelerine ve gelişmelerine sebep olan kafir kızları... sayılabilir.

SONUÇ

Dile öznel değerler ve evrensel mesajlar yüklenerek düzenlenmiş olan Dede Korkut Hikâye-

leri'nin ekseninde insanî öz vardır; her kahraman insanî tükenişlerin ebedî bekleyişlere dönüşmesini sağlayan bir tip halindedir. Destanî özellik taşıyan ve kahramanlık duygusu ile donatılmış olan Dede Korkut bireyleri, millî kültür kodlarının yaşatıcı ve ayırtedici nitelikleri ile bütünleşirler. Boyutlu, derin ve karmaşık kişilikleri ile onlar, öze/ merkeze dönüşün metin düzeyinde aktarımına hizmet ederler.

Edebî eser iki farklı ve zıt değer/ gücün çatışması, sürekli yüzleşmesidir. Her ülkü değer bir karşı değeri vardır. Dede Korkut Kitabı'nda bireysel ve kolektif değerler dramatik aksiyonun sağlanmasında ülkü değerleri temsil ederler. Öykülerde son metin halkası hariç, iyiyi, gücü, değerlerden gelen sesi, Oğuz'u temsil eden taraf kazanır. Anlatıcının da tarafını tuttuğu evrensel insan tipi ve onun yaşamı etrafında şekillenen kavramlar ve simgeler ülküleşir.

On iki öykü birbirine derin ve bütünleşmiş olay örgüleri ile bağlıdır; kahramanların öyküler arası geçişleri esere bütünlük kazandırır- Bireysel özellikler taşıyan kahramanların etrafında gelişen doğum, gençlik, evlilik, savaş, esaret, ölüm ve bunlar karşısında alman tavırlar, eserde benimsenmiş değerleri temsil eden tematik güç (ülkü değer) ile olumsuzlanan özellikleri/ değerleri içeren karşı güç unsurları esastır.

Kuşaklar arası çatışmanın tüm boyutlarını sergileyen Dede Korkut Kitabı'na özgü en önemli yön uyumdur. Destan uyumunun varlığı ile mayalanmıştır. Oğuz toplumunun bu yüksek niteliği destanî bir değer haline gelir. Dede Korkut, kendi kişiliğine ve tipine has bu özelliği bütün bireylere aktarmak için mücadele verir. Böylece sosyal hayatın ve kültürümüzün sürekliliği sağlanırken dünyaya düzen ve anlam verilmiş olur. Sosyal yapı ve değer dizgesi tespit edilir.

Tekniği ve şekil bakımından mensur hikâyeler bütünü olan eser, epik niteliğe sahiptir. Yer yer nazma/ şiire yaklaşan bir nesir, özellikle kahramanların konuşmalarında ve bazı betimleme

parçalarında serbest ahenkli bir nazım dikkati çeker. Geleneksel ve evrensel sembollerle yüklü olan eser, geçmişimizin zengin, gelişmiş ve sağlam medeniyetinin en açık belgeleridir. Verilmiş değil yaşanmış tarihe telmih yapılı. Karşılıklı konuşma, betimleme ve anlatma teknikleri belli ve sağlam bir düzen içinde ifade edilir.

Türk insanının çevresini dünya yapma becerisinin ve başarısının bir yansıması olan her birey kavram ve simge düzeyinde Türk milletinin ruhuna tutulan bir ayna gibidir. Türklüğün üzerine oturtulduğu anlam ve değerler bütünü çözümlenmesidir. İnsanî kültürün estetik bir tahlili olan Dede Korkut Kitabı'nın, yaşam gibi doğum hikâyesi ile başlayıp ölüm hikâyesi ile sona ermiş olması tesadüfi değildir. Yüksek değerlere

sahip, boyutlu, gelişmiş bireylerden oluşan Oğuz toplumunun sembol isimlerinden Boğaç, ilk hikâyede dualarla, adaklarla dünyaya gelir. Son hikâyede ise, tip yaratma geleneğimizin en yüksek örneklerinden biri olan güç, azamet, yenilmezlik gibi ülkülerin sunumunda bir vasıta olan Bamsı Beyrek'in ölümü insan gerçeğinin bütünleşerek eseri şekülendirmesidir.

Topraktaki yaratma gücünün kişileşmiş değerleri olan Oğuz yiğitleri, duygusal ve kültürel yapılanmaları ile "biz" haline dönüşmüştür. Böylece eser "biz kimiz?" sorusunun cevabını veren bir nitelik kazanmıştır. Dede Korkut Kitabı'na sinen "Türk ruhu" ve eserler vasıtasıyla ölümsüzleşen bireysel, yerel ve evrensel niteliklere sahip "Türk insan tipi" varlığımızın teminatıdır.

KAYNAKLAR

- ABDULLAH, Kemal (1997), **Gizli Dede Korkut**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- AKTAŞ, Şerif (1993), **Edebiyatta Üslûp Ve Problemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- AKTAŞ, Şerif (1996), **Roman Sanatı Ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CAMPÉLİ, Joseph (1994), **Yaratıcı Mitoloji** (Çev. Kudret Emiroğlu), Ankara.
- ELÇİN, Şükri (1988), "**Dede Korkut Kitabında İslami Unsurlar**", **Halk Edebiyatı Araştırmaları II**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ELİUZ, Ülkü (1998), "**Toplumdan Bireye Geçiş Sürecinde Bamsı Beyrek**", **Türk Dili Dergisi**, S. 558, Haziran 1998, s.507- 517
- ERGİN, Muharrem (1997), **Dede Korkut Kitabı I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- FREUD, Sigmund (1996), **Kitle Psikolojisi** (Çev. Kamuran Şipal), Cem Yayınları, İstanbul.
- FROMM, Erich (1995), **Rüyalar Masallar Mitoslar**, Arıtan Yayınları, İstanbul.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2000), **Dedem Korkudun Kitabı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- GÖRKEM, İsmail (2000), **Halk Hikayesi Araştırmaları**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜNAY, Umay (1998), "**Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Karakterlerin Tahlili**", **Milli Folklor Dergisi**, C.5, S.37, s.7-8.
- İNAN, Abdulkadir (1987), "**Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motiflere ve Kelimelere Ait Notlar**", **Makaleler Ve İncelemeler I**. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KAPLAN, Mehmet (1985), "**Dede Korkut Kitabında Kadın**", **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3- Tıp Tahlilleri**, Dergah Yayınları, İstanbul.
- KARABAŞ, Seyfi (1981), **Bütüncül Türk Budunbilime Doğru**, ODTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- KARABAŞ, Seyfi (1996), **Dede Korkut'ta Renkler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KORKMAZ, Ramazan (1989), "**Fırat Havzası Folklorunda Hıdırellez Şenlikleri Ve Bu Geleneğin Türk Dünyası İçindeki Yeri**", **Türk Tarih Kurumu Dergisi**, S.48, Şubat, s.32.
- KORKMAZ, Ramazan (2000-a), "**Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler**", 20. Yüzyıl Türk Roman Sempozyumunda Sunulan Bildiri (19-21 Nisan 2000, Marmara Üniversitesi-İstanbul).
- KORKMAZ, Ramazan (2000-b), "**Fenomenolojik Açından Tepegöz Yorumu**", **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- KUNDERA, Milan (1989), **Roman Sanatı** (Çev. İsmail Yerguz), Afa Yayınları, İstanbul.
- MARCUSE, Herbert (1990), **Tek Boyutlu İnsan**, İdea Yayınları, İstanbul.
- ONG, Walter J, (1995), **Sözlü ve Yazılı Kültür/ Sözüün Teknolojileşmesi** (Çev. Serna Postacıoğlu Banon) Metis Yayınları, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (1989), **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin (1979), **İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre**, İstanbul Üniv. Edb. Fak Yayınları, İstanbul.
- RAMAZANOĞLU, Mahmud Sami (1984), **Hazretî Yusuf Aleyhisselam**, Erkam Yayınları, İstanbul.
- SAKAOĞLU, Saim (1998), **Dede Korkut Kitabı I-II**, Selün Yayınları, Konya.
- SAYDAM, M, Bilgin (1997), **Deli Dumrul Bilinci**, Metis Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, Mehmet (1989), **Roman Sanatı ve Romanın Unsurları**, Selçuk Üniv. Edb. Fak. Yayınları, Konya.
- YAVUZ, Hilmi (1987), **Yazın Üzerine**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

A SURVEY OF PERSONS IN DEDE KORKUT STORIES FROM THE POINT OF THE STRUCTURES OF CHARACTERS

Research Assis. Ülkü ELİUZ

Fırat University, Faculty of Science and Arts

ABSTRACT

The book Dede Korkut is a complete narration which reflects the thoughts and values giving directions to the Turkish history. While twelve stories in the book describe universal side of human being, Turkish people are described in a circled time and a cultural line. It is the first and most important chain of Turkish novel tradition reflecting honour, virtue, moral, preferences, curiosity, beliefs, weak sides, mind, values, Tradition of Turkish nation. Dede Korkut stories are the projections of social values with deep systems in its background.

Key Words:

Dede Korkut Stories, Turkish, Character, Type, Power,
Name, Change, Existence

ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРСОНАЖЕЙ РАССКАЗОВ «КОРКУТ АТА» В ПЛАНЕ ИХ ХАРАКТЕРОВ

Ассистент-иссл. Улькю ЭЛИУЗ
Университет Фырат
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Книга «Коркут Ата» является единым целым повествований, отображающих сокровищницу мыслей и ценностей, определяющих ход тюркской истории. В то время как двенадцать повествований в произведении выступают в роли зеркала на человеческое бытие во вселенной, тюрки описываются в вихре времени и культурного пространства. Произведение является точным отражением общества, из которого оно вышло. Произведение является первым и самым важным звеном традиции турецкого романа, которое выявляет такие особенности тюрков, как честь, достоинство, моральные ценности, вкусы, интересы, верования, мастерство, слабые стороны, логика, мировоззрение, ценности, традиции, обычаи и т.д. Повествование «Коркут Ата» является обогащенной, развитой проекцией ценностей.

Ключевые слова:

Книга «Коркут Ата», Тюрк, Образ, Персонаж, Сила, Изменение, Существование

KAZAK TÜRKÇESİNDE ANLAM KAYMASINA UĞRAYAN ARAPÇA KELİMELER

Doç. Dr. Emrullah İŞLER

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

ÖZET

Arapçanın İslâm'ı kabul eden her milletin dilini az ya da çok oranda etkilediği bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda Arapça Türk lehçelerini de çeşitli oranlarda etkilemiştir, Türkiye Türkçesi, diğer Türk lehçelerine göre Arapçadan daha fazla etkilenmiştir. Kazak Türkçesi ise Arapçadan en az etkilenen Türk lehçelerinden birisidir, Türkiye Türkçesinde kullanılan Arapça kelimelerin bir kısmında anlam kayması olmuştur. Aynı şekilde yaklaşık 1000 Arapça kelimenin kullanıldığı günümüz Kazak Türkçesinde bu kelimelerden bazıları anlam kaymasına uğramıştır. Söz konusu kelimeler, Kazak Türkçesi öğrenmeye başlayan veya az çok Arapça bilen kimsenin dikkatini çekmektedir. Kazak Türkçesinde anlam kaymasına uğrayan Arapça kökenli kelimeleri belirlemeye yönelik bu çalışmada, 187 sözcük tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Kazak Türkçesi, Arapça, Lehçe, Kelime. Anlam Kayması

GİRİŞ

Bir Türk lehçesi olan Kazak Türkçesi* günümüzde Kazakistan'da ve komşu cumhuriyetlerde yaşayan Kazaklar arasında konuşulmaktadır. Kazak lehçesi yüzyıllar boyunca sözlü olarak yaşamını sürdürmüştür. Bu lehçenin yazıya geçirilmesi 19. yüzyılın sonlarında olmuştur (*Tamir, 2000: 246-247*). Söz konusu lehçenin yazılı tarihinin bu kadar yeni olmasında Kazakların göçebe hayatı sürmeleri başlıca etkindir.

Kur'ân dili, dolayısıyla din dili olan Arapça, İslâm'ı kabul eden her milletin dili üzerinde az veya çok etkili olmuştur. Bu bağlamda Türkiye Türkçesiyle birlikte diğer Türk lehçeleri üzerinde de farklı oranlarda Arapçanın etkisi söz konusudur. Nitekim geçmişte Arapçanın Türkçe üzerindeki etkisi yüzde elliye aşmıştır. (*Aksan 1990, III: 58*). Cumhuriyetle birlikte bu etki azalma sürecine girmesine rağmen Türkçede bulunan yabancı unsurlar arasında Arapça günümüzde de ilk sırayı almaktadır. Öte yandan Arapçanın Kazak Türkçesi üzerindeki etkisi, Türkiye Türkçesindeki etkisinden daha azdır. Esasen Arapça, Türk lehçeleri arasında en az Kazak Türkçesi üzerinde etkili olmuştur (*Ondasmov, 1984: 1-3*). Kazak Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler üzerine çalışma yapan dilcilerden biri olan L. Z. Rüstemov, bu iki dilin Kazak Türkçesi üzerinde % 15 oranında etkili olduğunu belirtmektedir. Aynı araştırmacı söz konusu etkinin bir diğer Türk lehçesi olan Özbekçe üzerinde ise % 31 olduğunu ifade etmektedir (*Rüstemov, 1982: 21*), Rüstemov'un bu tespitinde görüldüğü gibi gerek Arapça, gerekse Farsçanın Özbekçe üzerindeki etkisi, Orta Asya'da kullanılan diğer Türk lehçelerine olan etkisinden daha fazladır.

Kazak Türkçesine giren Arapça kelimeler genelde Farsçayla birlikte ele alınmıştır. Biz

bu konuda üç eser bulunduğunu belirledik. Bunlardan ilkinin yazarı E. D. Bekmuhametov'dur. Bu eser Kazak Türkçesiyle Almaatı'da 1977 yılında "*Kazag Tilindegi Arap-Parsı Sözdere*" başlığıyla basılmıştır. Yazar bir sözlük şeklinde hazırladığı eserinde 759 Arapça kelimeye yer vermiştir, İkinci eser "*Qazirgi Kazag Tilindegi Arap-Parsı Kirme Sözdere*" başlığıyla L. Z. Rüstemov tarafından 1982 yılında Almaatı'da yayımlanmıştır. Bu eserde Rüstemov bir önceki kitapta olduğu gibi Arapça ve Farsça kelimeleri sözlük tarzında ele almamakta aksine Kazak Türkçesine Arapça ve Farsçadan giren kelimeleri giriş yolları, kullanım alanları ve bu kelimelerde meydana gelen fonetik değişiklikler açısından incelemekle ayrıca gramer açısından bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Üçüncü eseri de yine Rüstemov kaleme almıştır. Rusça olarak hazırlanan bu eser Almaatı'da 1989 yılında "*Kazaksko-Rus-ki Talkovi Slavar Arabsko-İranski Zaimstvo-vannih Slov*" başlığıyla yayımlanmıştır. Rüstemov bu eserinde 1107 Arapça kelimeye yer vermiştir. Gerek bu kitapta gerekse Bekmuhametov'un eserinde ele alınan Arapça kelime sayısı Farsça kelime sayısından bir hayli fazladır.

Kazak Türkçesine giren Arapça kelimeler üzerinde çalışma yapan bir başka dilci ise H. D. Ondasınov'dur. Bu şahıs "*Arapşa-Kazaqşa Tüsindirme Sözdik*" adıyla Kazak Türkçesiyle hazırladığı eserini 1984 yılında Almaatı'da yayımlamıştır. Bu kitap önceki kitaplardan farklı olarak yalnızca Kazak Türkçesinde yaygın olan 400 Arapça kelimeyi ele almakta ve bu kelimelerin Kazak Türkçesindeki farklı yazılışlarını belirlemeye çalışmaktadır. Yazar, Arapça kelimelerin Kazak Türkçesinde çok farklı şekillerde yazıldığını ifade eder ve örnek olarak tesbih kelimesinin 20, ictihad kelimesinin 12, iltipat (iltifat) kelimesinin 8, gıybret (ibret) kelimesinin 7, âreket (hareket) kelime-

sinin 6 farklı yazılışının olduğunu belirtir (*On-dasımov, 1984:1-4*).

Bilindiği gibi hemen her dilde zamanla kelimelerin anlamlarında daralma, genişleme, başka anlama geçiş/kayma, iyileşme ve kötüleşme olabilmektedir. Genelde dilbilim ve anlambilim kitaplarında bu tür anlam olaylarıyla ilgili verilen örnekler bir dilin aslı kelimeleri hakkında olmaktadır. Halbuki söz konusu anlam olayları, herhangi bir dile geçen çok sayıda yabancı kelime de meydana gelmektedir. Bu gerçekten hareketle biz, daha önce "*Türkçede Anlam Kaymasına uğrayan Arapça Kelime ve Kelime Grupları*" (*işler, 1997*) başlıklı eserimizde TDK'nın 1988 tarihli Türkçe Sözlük'ünde bulunan 536 Arapça kelime ve kelime grubunun anlamının Türkçede ya tamamen değiştiğini veya Arapçadaki bir veya birden fazla anlamının yanı sıra farklı anlamlarda da kullanıldığını belirledik.

Başka dillere geçen Arapça kelimelerde karşılaşılan bir diğer husus ise anlam daralması olgusudur. Arapçada çok anlamlılık (vucûh/müşterek) yaygındır. Dolayısıyla pek çok Arapça kelimenin birden fazla anlamı bulunmaktadır. Bu nedenle Arapçadan diğer dillere geçen kelimelerin büyük çoğunluğunda anlam daralması olmaktadır. Bu husus Türkiye Türkçesi için geçerli olduğu gibi diğer Türk lehçeleri için de geçerlidir (*İşler, 1998-1999*).

Kazak Türkçesinde bulunan Arapça kelimelerle ilgili yazılan ve yukarıda sözünü ettiğimiz kitaplarda ele alınan Arapça kelimelerin sayısının, farklı rakamları göz önünde bulundurduğumuzda, yaklaşık olarak 1000 civarında olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki, bu kelimelerde meydana gelen anlam kaymaları adı geçen çalışmalarda ele alınmamıştır. Halbuki Arapça bilen ve Kazak Türkçesini öğrenmeye başlayan bir kimse, Türkçede anlam kaymasına uğramayan bir hayli Arapça kelimenin, Kazak

Türkçesinde anlam kaymasına uğradığını ilk günlerde rahatlıkla fark edebilir. Biz de bir miktar Arapça kelimenin Kazak Türkçesinde anlam kaymasına uğradığını fark ettiğimizde bu konuyu araştırmaya değer bulduk. Böylece yukarıda sözü edilen ilk iki kitabı esas alarak ve diğer Kazakça-Kazakça, Kazakça-Türkçe sözlüklerden de yararlanarak Kazak Türkçesinde anlamı kayan Arapça kelimeleri belirlemeye çalıştık.

Çalışmamızda 187 Arapça kelimenin Kazak Türkçesinde anlamının kaydığını belirledik. Bu kelimelerin büyük oranda diğer Türk lehçelerinden Özbek ve Kırgız Türkçesinde de Kazak Türkçesinde değişen anlamlarıyla kullanıldığı dikkatimizi çeken bir başka husustur (*Yudahin, 1994; Yusuf-Tulum, 1994; Komisyon, 1991*). Dolayısıyla bu çalışma aynı zamanda söz konusu iki lehçede anlam kaymasına uğrayan Arapça kelimelere de büyük çapta ışık tutacaktır. Esasen bizim bu çalışmamızın bir benzerinin Orta Asya'da kullanılan diğer Türk lehçeleri özellikle de Arapçadan daha fazla etkilenen Özbek Türkçesi üzerinde yapılması gereklidir.

Aşağıda Kazak Türkçesinde anlamı kayan Arapça kelimelerin alfabetik bir listesi sunulmuştur. Bu kelimelerin verilişinde Kazak Türkçesindeki alfabetik sıra esas alınmıştır. Söz konusu anlam kaymalarını gösterebilmek için şu sıra takip edilmiştir:

1. Kelimenin latin harfleriyle Kazak Türkçesinde yazımı
2. Parantez içerisinde kelimenin kiril harfleriyle yazımı ve / işaretinden sonra transkripsiyonu
3. Ar. Kısaltmasından sonra kelimenin Arapçadaki anlam veya anlamları
4. Kaz. Kısaltmasından sonra kelimenin Kazak Türkçesindeki anlam veya anlamları.

KELİMELER**abız** (*абыз hāfız*)

Ar. Kur'an ya da pek çok hadis ezberleyen kimse, bekçi.

Kaz. Kur'an'ı ezbere bilen kimse anlamının yanı sıra, hoca, alim, din hizmetçisi manasıyla da kullanılmaktadır.

ağzam (*ағзам / a'zam*)

Ar. Büyük, yüce.

Kaz. Kadirli, kıymetli, dahi.

adal (*адал / halāl*)

Ar. İzin verilmiş şey, helal.

Kaz. 1. Samimi, iyi niyetli. 2. Doğru, dürüst.

adam (*адам / ādem*)

Ar. İnsanların babası, *İbn Adem*: insanoğlu.

Kaz. İnsan anlamının yanı sıra 1. Saygıdeğer kimse. 2. Şahıs. 3. Halk anlamlarında kullanılmaktadır.

acal (*ажал / ecel*)

Ar. Belirlenmiş vakit, ölüm, evet.

Kaz. Ölüm ve kaza anlamının yanı sıra tehlike, korku anlamıyla da kullanılmaktadır.

acuva (*ажал / hicv*)

Ar. Yermek, kusurunu ortaya koymak. **Kaz.** Dalga geçmek, şaka.

aza (*аза / 'azā*)

Ar. Teselli etmek, baş sağlığı dilemek.

Kaz. 1. Matem. 2. Kaygı.

azamat (*азатwr / 'azamatun*)

Ar. Yücelik, büyüklük.

Kaz. 1. Yiğit, delikanlı, mert. 2. Bir ailenin içerisindeki işe yarar adam. 3. Vatandaş.

azan (*азан / ezān*)

Ar. Ezan.

Kaz. Ezan anlamının yanı sıra sabah vakti anlamıyla da kullanılır.

ayıp (*айып / 'ayb*)

Ar. Kusur, hata, eksiklik.

Kaz. Hata, kusur anlamının yanı sıra ceza olarak kararlaştırılan mal veya ücret.

alqa (*алқа / halka*)

Ar. Halka, çember, yüzük, küpe, zincir.

Kaz. Halka anlamının yanı sıra 1. Kurul. 2. Etraf. 3. Meslektaş.

almanah (*алманах / elminah*)

Ar. İhsan etme, verme.

Kaz. Edebî eser.

amal (*аман / 'amel*)

Ar. Yarma, etme, hareket, eylem, iş.

Kaz. 1. Çare, çözüm. 2. Yol, taktik. 3. Hile, kurnazlık.

aman (*аңғар / enhār*)

Ar. Emniyet, güvenlik, barış, huzur, koruma.

Kaz. Sağ, salim.

aňgar (*аңғар / emān*)

Ar. Nehirler.

Kaz. Dağlar arasındaki çukur yer.

araz (*араз / 'arad*)

Ar. Belirti.

Kaz. Arası açık, birisine kırgın olan.

aram (*арам / harām*)

Ar. Yasak olan.

Kaz. Arapça anlamının yanı sıra pis, kötü, bozuk anlamıyla da kullanılır.

arvaq (*аруақ / ervāh*)

Ar. Ruhlar.

Kaz. 1. Halkın ar, namusu. 2. Bir deri bir kemik kalmak.

aspap (*аспан / esbāb*)

Ar. Sebepler.

Kaz. Alet, malzeme, takım taklavat.

asıl (*асып / asl*)

Ar. Orjinal, saf, doğru, gerçek.

Kaz. Güzel, kıymetli, değerli, saygılı.

äbden (*абден / ebeden*)

Ar. Asla, kesinlikle.

Kaz. Hepten, tamamıyla, sınırsız.

äddi (*адді / hadd*)

Ar. Sınır.

Kaz. İmkân, hal, vaziyet, gücü yetme.

äcet (*әжет/ hācet*)

Ar. İhtiyaç, gereksinim, zorunluluk.

Kaz. 1. Gerek, işe yaramak. 2. Büluğ çağına ermek, yetişmek.

âziret (*азирет/ hadrat*)

Ar. Bulunma, saygıdeğer.

Kaz. 1, Molla, üst dereceli kimse. 2. Tanrı.

äyel (*әйел/ 'ayyi*)

Ar. Aile, ev halkı.

Kaz. Hanım, bayan, zevce.

äl (*әл/ 'hal*)

Ar. Durum,

Kaz. Güç, kuvvet.

älek (*әлек/ helāk*)

Ar. Yok olma, yokluk.

Kaz. Yok olma anlamının yanı sıra telaş, acele, zorluk anlamıyla da kullanılır.

älem tapırık (*әлем тапырк/ ālem tefrīk*)

Ar. Alem sözcüğüyle ayırma anlamına gelen tefrik kelimesi bu şekilde birlikte Arapçada kullanılmaz.

Kaz. Karmakarışık.

äpter (*әптер/ ebter*)

Ar. Tam olmayan, eksik.

Kaz. Tapter kelimesiyle birlikte apter-tepter şeklinde kullanılır ve karma karışık, düzensiz anlamına gelir.

äves (*әвес/ heves*)

Ar. Çılgınlık, delilik.

Kaz. İstek, heves.

ävsele (*әвселе/ havsala*)

Ar. Kursak, mesane.

Kaz. 1. Kendi durumunu farketmek. 2. Sabır, tahammül.

baqas (*бақас/ bahs*)

Ar. Arama, inceleme, tartışma.

Kaz. Tartışma anlamının yanı sıra kıskanma, kıskançlık anlamıyla da kullanılır,

bata (*бата/ fātīha*)

Ar. Kur'an'ın ilk suresinin adı. başlangıç.

Kaz. Fatiha suresi yanı sıra dua, iyi dilek anlamıyla da kullanılır.

bale (*бәле/ belā'*)

Ar. Felaket, musibet, kötülük.

Kaz. Felaket, musibet anlamının yanı sıra çalışkan, elinden iş gelen ve kurnaz anlamıyla da kullanılır,

bayit (*байт/ beyt*)

Ar. Ev, şiiirdeki beyit.

Kaz. Beyit anlamının yanı sıra mezar anlamıyla da kullanılır.

buqara (*буқара/ fukarā'*)

Ar. Fakirler.

Kaz. İşçi kesimi, çalışanlar.

ğayıp (*ғайып/ gayb*)

Ar. Bir yerde bulunmayan, gizli, saklı.

Kaz. Kaybolmak.

ğarip (*ғарип/ garīb*)

Ar. Yabancı.

Kaz. Evsiz-köysüz, biçare, kimsesiz, miskin.

ğasiret (*ғасирет/ hasret*)

Ar. Üzüntü, keder, endişe.

Kaz. Arapça anlamının yanı sıra özlem anlamıyla da kullanılır.

ğavğa (*ғавға/ gavgā'*)

Ar. Kalabalık, gürültü.

Kaz. Kavga, dögüş,

dağva (*дағва/ da'vā*)

Ar. Hak iddiası, iddia,

Kaz. 1. Çekişme, tartışma. 2, Hatip, iyi konuşan.

daqıl (*дақыл/ dahl*)

Ar. Gelir.

Kaz. Yabancı olmayan bitkiler, insanların yetiştirdikleri bitkiler.

darne (*дәме/ tama'*)

Ar. Hırs.

Kaz. Ümit, dilek.

dävlet (дәүлет / devlet)

Ar. Devlet, ülke.

Kaz. Zenginlik, mal mülk sahibi olma.

dävir (дәүір / devr)

Ar. Tur, dönüş, rol.

Kaz. Zaman, devir, vakit.

derek (дерек / derek)

Ar. Elde etme, yakalama, başarı.

Kaz. Haber, bilgi, ispat, delil.

dilda (дiлда / tilā')

Ar. Kaplama, makyaj.

Kaz. Altın, altın para.

ese (ece / hissa)

Ar. Pay, nasip.

Kaz. Arapça anlamının yanı sıra defa, kere, derece anlamıyla da kullanılır.

cazira (жазира / cezira)

Ar. Ada.

Kaz. Geniş saha, sahra, büyük ova.

caldap-calep (жалдап-қалеп / cellāb)

Ar. Çekici, büyüleyici, ithalatçı.

Kaz. 1. Satıcı ile alıcıyı anlaştıran kimse. 2. Dellal.

camağat (жамғат / cemā'at)

Ar. Topluluk, cemaat.

Kaz. Arapça anlamının yanı sıra bayan, hanım anlamıyla da kullanılır.

camal (жамғат / cemāl)

Ar. Güzellik.

Kaz. Gösteriş, yüz.

capa (жапа / cāhil)

Ar. Kaba karakterli.

Kaz. Zorluk, eziyet, işkence.

cahil (жаһил / cāhil)

Ar. Bilgisiz, cahil.

Kaz. Arapça anlamının yanı sıra zulüm, zorluk anlamıyla da kullanılır.

cazım (жазым / cezm)

Ar. Kararlılık, azim, kesme.

Kaz. Kaza sonucu aniden ölmek.

cala (жала / ca'li)

Ar. Yarımacık.

Kaz. İftira, töhmet, yalan söz.

cahat (жаһат / cihet)

Ar. Yön.

Kaz. Çabuk, tez, hızlı.

cesir (жесір / yesir)

Ar. Kolay.

Kaz. Dul.

zan (заң / zann)

Ar. Şüpheli, kanaat, düşünce.

Kaz. Kanun, yasa, hukuk.

zat (зат / zāt)

Ar. Öz, cevher, asıl.

Kaz. Eşya, alemdeki her şey, nesil.

zavık (зауық / zevk)

Ar. Tatmak.

Kaz. İstek.

zahmet (захмет / zahmet)

Ar. Sıkışıldık Kalabalık.

Kaz. Yorgunluk.

zeynet (зейнет / zinet)

Ar. Güzellik, süsleme.

Kaz. Rahat. **Zeynetker:** Emekli, rahata eren.

zirat (зира / ziyārat)

Ar. Ziyaret.

Kaz. Mezar.

ıyman (имаи / imān)

Ar. İman.

Kaz. Arapçadaki anlamının yanı sıra vicdan, utangaçlık, hak etmek.

inabet (инабат / inābet)

Ar. Tövbe etmek.

Kaz. 1. Terbiye, saygı. 2. Utanma. 3. İnsanın zevk aldığı prensipler.

kādir (кәдір / kadr)

Ar. Kıymet, değer, miktar.

Kaz. Yüz, nüfuz.

kārip (лопін / kerb)

Ar. Üzüntü, tasa.

Kaz. Kör, fakir, bahtsız.

käsiip (*кәсіп / kesb*)

Ar. Kazanç.

Kaz. Sanayi ve ziraat sahasındaki meslek

kävsar (*кәусар / kevser*)

Ar. Çok, bol, cennetteki bir ırmağın adı.

Kaz. 1. Temiz, tatlı su. 2. Kıymetli pahalı eşya,

keyip (*кейіп / keyf*)

Ar. Hal, durum, ruh hali.

Kaz. Kılık-kıyafet, görünüş.

kepil (*кепіл / kefil*)

Ar. Sorumlu, mesul, kefil.

Kaz. Delil, şahit.

keremet (*керемет / kerāmet*)

Ar. Asalet, cömertlik, fevkalade hal.

Kaz. Fevkalade hal anlamının yanı sıra çok güzel, çok büyük anlamıyla kullanılır.

kerim (*керім / kerim*)

Ar. Asil, cömert.

Kaz. 1. Çok güzel, şahane. 2. Önemli. 3. Çok.

kelete (*кедете / galat*)

Ar. Yanlış, hata.

Kaz. Harika, ilginç.

kescpet (*кеселат / kesāfet*)

Ar. Yoğunluk.

Kaz. 1. Bela, aksilik. 2. Canavar, düşman.

kil (*кіл / kulli*)

Ar. Bütün, herkes.

Kaz. Her zaman, daima.

qabağat (*кадам / kabāhat*)

Ar. Çirkinlik, adilik.

Kaz. Çok.

qadam (*қамам / kadem*)

Ar. Ayak, adım.

Kaz. Adım artlamının yanı sıra yön anlamıyla kullanılır.

qaza (*қаз / kadā*)

Ar. Bitirme, yerine getirme, ödeme, kaza.

Kaz. Ölüm, ecel.

qayrat (*қайрат / gayrat*)

Ar. Kıskançlık, istek, heves.

Kaz, Güç, kuvvet, hal.

qala (*қала / kala*)

Ar. Kale, hisar.

Kaz. Şehir.

qam (*қам / gam*)

Ar. Üzüntü, tasa, keder.

Kaz. Üzüntü anlamının yanı sıra hareket anlamıyla kullanılır.

qamır (*қамыр / hamir*)

Ar. Maya.

Kaz. Hamur.

qasiyet (*қасиет / hissiyet*)

Ar. Özellik.

Kaz. Kutsal, değerli.

qıyapat (*қияпат / kıyāfet*)

Ar. İz sürme.

Kaz. Kıyafet.

qusa (*құса / gussa*)

Ar. Boğazda düğümlenip kalan, yutulama-yan lokma, şiddetli eziyet.

Kaz. Kaygı, hasret.

qas (*қас / hass*)

Ar. Özel.

Kaz. Çok, esas.

qatal (*қатал / kitāl*)

Ar. Öldürme, savaşıma.

Kaz. Merhametsiz, sert.

qatar (*қатар / kitār*)

Ar. Tren.

Kaz, 1. Grup, topluluk. 2. Akran, denk, zamanda?.

qavaset (*қавасет / habāset*)

Ar. Kötü olmak.

Kaz. Söylenti, dedikodu.

qavlı (*қаулы / kavlı*)

Ar. Söz, ifade.

Kaz.. Karar, anlaşma.

qurbı (күрбь / *kurb*)

Ar. Yakınlık.

Kaz. Yaşlan bir olan, yaşıt, dost.

qırıs (қырыс / *hirs*)

Ar. İstemek, arzulamak.

Kaz. Kendi dediğinden başkasını kabul etmemek.

laqap (лақап / *lakab*)

Ar. Takma ad, lakap.

Kaz. Yalan haber, rivayet.

lavazım (лауазым / *levāzim*)

Ar. Gerekli şeyler.

Kaz. Rütbe, sıfat.

läm (ләм / *lem*)

Ar. Olumsuzluk edatı.

Kaz. Hiç ses çıkarmamak, ağzını açmamak.

lebiz (лебиз / *lafz*)

Ar. Söz, ifade.

Kaz. Ses, fısıltı, nefes.

magazın (магазин / *mahzen*)

Ar. Ardiye, depo.

Kaz. Mağaza, dükkan.

mazmun (мазмун / *madmūn*)

Ar. Garantili, içerik.

Kaz. İçerik anlamının yanı sıra ehemmiyet anlamıyla da kullanılır.

maqal (мақал / *mahal*)

Ar. Söz, konuşma.

Kaz. Atasözü.

maqam (мақам / *makam*)

Ar. Yer, pozisyon, mahal, vaziyet.

Kaz. Makam, nağme.

mal (мал / *mâl*)

Ar. Zenginlik, servet, gayri menkul, para, sermaye.

Kaz. Zenginlik anlamının yanı sıra koyun, keçi, deve, sığır gibi hayvanlar anlamıyla da kullanılır.

masqara (масқара / *meshara*)

Ar. Gülünç, komik.

Kaz. Utanmaz.

masatı (масагы / *bisāt*)

Ar. Halı, kilim, sergi.

Kaz. Kadife cinsi kumaş, göz kamaştırıcı.

mata (мата / *metā'*)

Ar. Eğlenme, hoş vakit geçirme, mal, mülk, eşya.bağaj.

Kaz. Yünden veya pamuk gibi şeylerden dokunan kumaş.

mattaqam (маттақам / *muttehem*)

Ar. Suçlu, suçlanan.

Kaz. Kurnaz, sahtekar.

maşıq (машық / *meşk*)

Ar. Acele etmek, çekmek, uzatmak.

Kaz. Alışık, tecrübeli, belli bir şeyi iyi bilen, alışkanlık haline gelme.

mäsliyat (мәслихат / *maslahat*)

Ar. İş, zorunluluk, faydalı olan, avantaj, kâr.

Kaz. Danışmak, meşveret etmek, meclis, tavsiye.

memleket (мемлекет / *memleket*)

Ar. Krallık, tür, cins.

Kaz. Devlet, ülke.

miyzam (мизам / *mīzān*)

Ar. Terazî, tartı, ölçü.

Kaz. 1. Bir tür bitki. 2. 22 Eylül - 22 Ekim arası (Terazi burcu).

molda (молда / *mevlā*)

Ar. Efendî, sahip, köle, velî, dost.

Kaz. İslâm dininin ruhanî hizmetçisi, hoca.

momın (момин / *mu'min*)

Ar. İnanan.

Kaz. Sessiz, sakin.

muqaba (мұқаба / *mukavvā*)

Ar. Kuvvetlendirilmiş, takviye edilmiş.

Kaz. Kitap, defter kabı.

muqiyat (мұқият / *mukayyed*)

Ar. Bağlı, kayıtlı.

Kaz. Etraflıca, dikkatle, ehemmiyetle.

misal (*мысал / misāl*)

Ar. Örnek.

Kaz. Örnek anlamının yanı sıra akıl, nasihat şeklinde söylenen bir nevi şarkı, hayvanları konuşturmak,

minder (*міндет / minnet*)

Ar. İyilik, başa kakma.

Kaz. Mihnet, ödev, borç.

mulat (*музлат / muvelled*)

Ar. Doğan, doğmuş.

Kaz. Melez.

mnsâpir (*мұсапір / musâfir*)

Ar. Yolcu.

Kaz. Fakir, yoksul, muhtaç kimse.

millet (*миллет / millet*)

Ar. Din, şeriat.

Kaz. Halk.

nazar (*назар / nazar*)

Ar. Bakış, manzara, anlayış.

Kaz. Ehemmiyet, dikkat.

naqtı (*нақты / nakd*)

Ar. Eleştiri.

Kaz. Kesin, katı.

namıs (*намыс / nāmūs*)

Ar. Cibinlik, sırdaş, kanun, Cebrail.

Kaz. Vicdan, şeref, ar.

nuqsan (*мұқса I nuqsān*)

Ar. Eksiklik.

Kaz. Zarar.

nusqa (*нұқса / nusha*)

Ar. Örnek, nüsha.

Kaz. 1. Orijinal 2. Dış görüntüş.

nispi (*ныспы / nisbet*)

Ar. Miktar, alaka.

Kaz. Kimliği, hiç.

obal (*обал / vebāl*)

Ar. Kötü son.

Kaz. Günah, suç.

ökim (*өкім / hukm*)

Ar. İlim, anlayış, hüküm, karar, kural.

Kaz. Hüküm, karar anlamının yanı sıra vali, haksızlık ve baskı anlamıyla da kullanılır.

öcet (*өжет / huccet*)

Ar. Delil.

Kaz. Güçlü, korkmaz, cesur, kimseyi dinlemeyen.

pasıq (*пасық / fāsik*)

Ar. Günahkâr, kabahatli, suçlu.

Kaz. Anlayışsız, cahil.

pätva (*пәтуа / fetvā*)

Ar. Dinî konularda belirtilen görüş.

Kaz. Arapça anlamının yanı sıra anlaşma anlamıyla da kullanılır.

peyil/beyil (*пейіл / fi'l-meyl*)

Ar. Eylem, iş, fiil.

Kaz. Niyet, asıl, maksat, düşünce.

ray (*рай / re'y*)

Ar. Görüş, düşünce, fikir, anlayış.

Kaz. 1. Durum, hâl, Moral 2. Fiil kipi (emir, istek vs.). 3. Güzellik.

raqmet-rahmet (*рақмет-рахмет / rahmet*)

Ar. Şefkat, acıma.

Kaz. Teşekkür, razılık, memnuniyet.

resim (*ресім / resm*)

Ar. Resim, harç, vergi, iz.

Kaz. Örf, adet.

ruh (*рух I ruh*)

Ar. Ruh, can, Cebrail.

Kaz. Güç, kuvvet.

sabaq (*сабақ / sebk*)

Ar. Geçme, önce gelme.

Kaz. Ders, talebeye verilen ödev.

sağa (*саға / si'a*)

Ar. Genişlik.

Kaz. 1. Nehrin göle, denize veya başka bir yere döküldüğü yer. 2. Kılıcın, hançerin sapına yakın olan yeri.

sandal (*сандал / sandal*)

Ar. Sandal ağacı tahtası, çarık, hafif ayakkabı.

Kaz. Hafif ayakkabı anlamının yanı sıra örs anlamıyla da kullanılır.

Saltanat (*салтанат / saltanat*)

Ar. Sultanlık, hakimiyet.

Kaz. 1. Onur, gurur, zenginlik. **2.** İhtişamlı, parlak.

3. Tören, kutlu düğün.

samal (*самал / şemāl*)

Ar. Kuzey.

Kaz. Hafif esen rüzgar, meltem.

samar (*самар / semer*)

Ar. Gece sohbeti, muhabbet.

Kaz. Belağatli, güzel konuşan.

sapa (*сапа / safā*)

Ar. Duruluk, berraklık.

Kaz. Kalite.

savıq (*сауық / zevk*)

Ar. Tatmak, denemek.

Kaz. Eğlence.

sân (*сән / şān*)

Ar. Otorite, şeref, şöret, derece, durum..

Kaz. Güzel, yakışıklı.

savlet (*саулет / savlet*)

Ar. Hamle, saldırı, atak.

Kaz. Kılık-kıyafet, gösteriş, güzellik.

seyil (*сейіл / seyr*)

Ar. Yürüyüş, gezi, tur.

Kaz. Gezinti anlamının yanı sıra eğlence anlamıyla da kullanılır.

siyaq (*сияқ / siyāk*)

Ar. Akış, cereyan, seyir.

Kaz. Görünüş, fizyonomi, şahsiyet.

suq (*суқ / sū'*)

Ar. Kötülük, şer.

Kaz. Aç gözlü, hep isteyen.

sum (*сум / şevm*)

Ar. Kalın sopa.

Kaz. Acımasız, merhametsiz.

sulh (*сульк / sulh*)

Ar. Barış, sulh.

Kaz. 1. Kıpırdamadan yatmak, kendini bilmemek. **2.** Gönülsüz, isteksiz.

surapıl (*сұрапыл / isrāfil*)

Ar. Büyük meleklerden sura Lifleyecek olan

Kaz. Eşsiz, görülmemiş.

sımbat (*сымбат / sıfāt*)

Ar. Ayırt edici özellik, sıfat.

Kaz. Gösteriş, kılık-kıyafet, yakışıklı.

tağat (*тағат / tāgat*)

Ar. Güç, enerji.

Kaz. Sabır, çıdam.

tağlum (*тағлым / ta'lim*)

Ar. Öğretim.

Kaz. Öğretim anlamının yanı sıra örnek, görgü anlamıyla da kullanılır.

tağrip (*тағрип / ta'rif*)

Ar. Belirleme, tanımlama, tarif.

Kaz. Övünmek,

Taqsır (*тақсыр / taksir*)

Ar. Kısaltma, azaltma.

Kaz. Hürmet edilen kimselere, bilhassa hocalara kullanılan ifade.

taqsiret (*тақсирет / taksīrāt*)

Ar. Kısaltmalar, sınırlamalar.

Kaz. Yokluk, zor durum.

taquva (*тақуа / takvā*)

Ar. Muttakilik, haram helale dikkat etme. **Kaz.** Dindar anlamının yanı sıra iyi konuşan, az çok bilgi sahibi olan anlamıyla da kullanılır.

taqrıp (*тақырып / takrīb*)

Ar. Yakınlaştırma.

Kaz. Araştırma, makale veya kitabın konusu, makalenin, kitabın adı.

talay (*тақыл / takrīb*)

Ar. Doğan, yükselen.

Kaz. Kısmet, kader, nasip, baht.

tamaşa (*тамаша / temāşā*)

Ar. Yürüyüş.

Kaz. 1. Çok güzel, enteresan. **2.** Eğlence.

Ta-maşalav: seyretmek.

tänäpis (тәнәпис / *teneffus*)

Ar. Nefes alma.

Kaz. Dinlenme,

tavip (тауип / *tabib*)

Ar. Hekim, doktor.

Kaz. Falcı, hastalıklara bakan kimse.

tulğa (тұлға / *tal'a*)

Ar. Dış görünüş, zahir.

Kaz. Dış görünüş anlamının yanı sıra direk, kilit nokta, esas anlamıyla da kullanılır.

tumar (тұмар / *tumar*)

Ar. Örttü, gizledi anlamına gelen *tatne-*ra'dan.

Kaz. Muska.

uväc (уәж / *vech*)

Ar. Yüz, ön, taraf, cephe.

Kaz. Sebep, delil.

ucdan (ұсқын / *vicdān*)

Ar. Coşkunculuk, duyarlılık, his.

Kaz. Ar, namus.

ulpat (улпат / *ulfet*)

Ar. Samimiyet, dostluk, ülfet.

Kaz. İlgilenmek, dikkatle bakmak, sevgiyle yaklaşmak.

hal (хал / *hāl*)

Ar. Durum, hâl, vaziyet.

Kaz. Hâl anlamının yanı sıra güç, kuvvet anlamıyla da kullanılır.

halayıq (халайық / *halāik*)

Ar. Yaratıklar, mahlukat.

Kaz. Halk.

halıq (халық / *halk*)

Ar. Yaratma, yapma, ilk kez yapma.

Kaz. Halk, topluluk.

hat (хат / *hatt*)

Ar. Yazı, çizgi.

Kaz. Mektup.

hasil (хасыл / *hāsıl*)

Ar. Olan, ortaya çıkan.

Kaz. Niyetin, isteğin olması, gerçekleşmesi.

huzır (хұзыр / *huzur*)

Ar. Bulunma, varolma.

Kaz. Gelme, huzur.

şärbat (шәрбат / *şerbet*)

Ar. Bir kez içme, içiş, yudum.

Kaz. Tatlı su.

şer (шәр / *şerr*)

Ar. Kötülük, felaket, afet.

Kaz. Üzüntü, dert, hasret.

şuğıl (шұғыл / *şugl*)

Ar. Meşgul olma.

Kaz. Acele, çabuk, hemen.

ıza (ыза / *iyzā*)

Ar. Eziyet.

Kaz. Sinir, asabiyet.

ıqpal (ықпал / *ikbāl*)

Ar. Yaklaşma, ilerleme, varma.

Kaz. Tesir, etki.

ınsap (ынсап / *insāf*)

Ar. Hakkı gözetme, adalet, adillik.

Kaz. Kanaat, doyumluluk.

ırs (ырыс / *irs*)

Ar. Miras, tereke.

Kaz. Devlet, zenginlik, nasip.

ıray (ырай / *re'y*)

Ar. Görüş, düşünce, fikir.

Kaz. Ruhanî durum, moral.

ızzet (ızzет / *'izzet*)

Ar. Güç, kuvvet, şeref.

Kaz. Edep, nezaket.

İltipat (ілтұпат / *iltifāt*)

Ar. Yönelme, ilgi.

Kaz. İlgî anlamının yanı sıra ihlâs, samimiyet anlamıyla da kullanılır.

ınkar (інкар / *inkār*)

Ar. Reddetme, kabul etmeme, nankörlük.

Kaz. Çok meraklı ve arzulu.

KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan (1990) **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dil Bilim)**, Ankara, TDK Yayınları Cilt IH., s. 58.
- BEKMUHAMETOV, E. D. (1961), **Kazaq Tilindegi Arap-Parsı Sözdere**, Almaatı.
- İŞLER, Emrullah (1997), **Türkçede Anlam Kaymasına Uğrayan Arapça Kelime ve Kelime Grupları**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- İŞLER, Emrullah (1998), "Secde Kelimesi ve Türkçeye Çeviri Sorunu", **İslâmiyât**, cilt 1, sayı 3, s. 105-115.
- İŞLER, Emrullah (1999), "Fitne Katilden Beter mi? — Fitne Kelimesi ve Türkçeye Çeviri Sorunu" **İslâmiyât**, cilt 2, sayı 2, s. 137-153.
- KOMİSYON (1991) **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Ankara: Kültür Bakanlığı:1371.
- KOMİSYON (1961), **Kazaq Tilinin Tüsindir-me Sözdigi**, Almaatı.
- ONDASINOV, H. D. (1984), **Arapşa-Kazakşa Düsindirme Sözdik**, Almaatı, cilt 1, s.3-4.
- RÜSTEMOV, L. Z. (1982), **Qazırqi Kazaq Tilindegi Arap - Parsı Kirme Sözdere**, Almaatı, s.21.
- RÜSTEMOV, L. Z. (1989), **Kazaksko-Ruski Talkovi Slavar Arabsko-İranski Zaimstvovannılı Slov**, Almaatı.
- TAMİR, Ferhat (2000), "Kazak Edebiyatı", **Güneşe Uçan Kartal**, , Ankara: Tolkun s.246-247.
- YUDAHİN, K.K. (1994), **Kırgız Sözlüğü**, (Çev. Abdullah Taymas), Ankara: TDK Yayınları:93.
- YUSUF, Berdak-TULUM, Mehmet Mahir (1994), **SÖZLÜK Özbekistan Türkçesi -Türkiye Türkçesi**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

THE ARABIC WORDS WHOSE MEANINGS HAVE CHANGED IN KAZAK TURKISH

Assoc. Prof. Dr. Emrullah İŞLER

Gazi University, Faculty of Education

ABSTRACT

It is a well-known fact that the Arabic language has more or less affected the languages of the nations, which embraced Islam. In this context, Arabic has affected Turkish dialects in various degrees. Turkey Turkish has been influenced by Arabic more than the other Turkish dialects. However, Kazakh Turkish is one of the Turkish dialects least influenced by Arabic. There have been changes in meaning of some of the Arabic words used in Turkey Turkish. In the same way, some of the words' meaning have changed in Kazakh Turkish in which almost 1000 Arabic words are used. These words catch the attention of people who begin to learn Kazakh Turkish or people who know Arabic more or less. This study aimed to identify Arabic words (187 words have been found) whose meanings have changed, in Kazakh Turkish.

Key Words:

Kazakh Turkish, Arabic, Dialect, Word, Semantic Changes

АРАБСКИЕ СЛОВА В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ С ИЗМЕНИВШИМИСЯ ЗНАЧЕНИЯМИ

Доц. д-р Емруллах ИШЛЕР
Университет Гази
Педагогический факультет Гази

РЕЗЮМЕ

Общеизвестно, что арабский язык оказывал более или менее сильное влияние на язык любого народа, который принимал ислам. В этой связи арабский язык оказал влияние в различной степени и на тюркские языки. Турецкий язык по сравнению с другими тюркскими языками оказался под его более сильным влиянием. Казахский же язык является одним из тюркских языков с наименьшим влиянием арабского языка. У некоторой части арабских слов в турецком языке произошло изменение значения. Аналогично, приблизительно среди 1000 арабских слов, используемых в современном казахском языке, у некоторых произошло изменение значения. Эти слова вызывают интерес лиц, изучающих казахский язык или в той или иной степени владеющих арабским языком. В этой работе по определению арабских слов с измененными значениями в казахском языке было зафиксировано 187 таковых слов.

Ключевые слова:

Казахский, Арабский, Диалект, Слово, Изменение значения

ÜÇ ROMAN BİR YAZAR

Faik Baysal'ın Sarduvan, Rezil Dünya ve Voli Adlı romanlarına
İlişkin Bir Değerlendirme

Dr. Ayşenur İSLAM

Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Bu çalışmada Faik Baysal'ın Sarduvan (1944) , Rezil Dünya (1957) ve Voli (1997) adlı üç romanı; ortak yapıları, olay örgüleri, temaları ve mekân, zaman, şahıslar kadrosu'ndan oluşan yapı unsurları açılarından ele alınarak incelenmiştir.

İncelenen üç romanda, biri psikolojik diğeri sosyal boyutlu olan iki temel çatışma yer almaktadır. Psikolojik çatışma, roman şahıslarının an içindeki halleri ile arzuları arasında gelişir. Sosyal çatışma ise toplumdaki adalet/adaletsizlik ikileminden doğmaktadır. Bu ortak yapı ana hatlarıyla "tanıtma", "karşılaşma" ve "çatışma" kelimelerinde ifâdesini bulan bir olay örgüsü ile işlenmektedir. Romanlardaki ortak temaları "sosyal adaletsizlik," "değerler çatışması," "cinsellik," "kaçış" başlıkları altında toplamak mümkündür. İlk iki romanda mekân , temel çatışmanın göstergesi konumundadır. Zaman ise her üç romanda da "vak'a zamanı" ve karakterlerin iç büyümesini de gösteren "anlatma zamanı" olarak iki kategoride ele alınmaktadır. Şahıslar kadrosu romandaki fonksiyonları açısından; merkezdeki şahıslar, ikinci derecedeki şahıslar ve figüranlar olarak, derin yapıları açısından ise; serseriler, dejenere tipler ve kadın tipleri olarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Faik Baysal, Roman, Sarduvan, Rezil Dünya, Voli

GİRİŞ

1922 yılında Adapazarı 'nda doğan Faik Baysal, yazı hayatına şiir denemeleri ile başladı. İlk büyük romanı Sarduvan, 1944'te yayınlandı. Son romanı Voli'yi yayınladığı 1997 yılına kadar yedi roman, bir senaryo dört şiir ve sekiz hikaye kitabına imza attı.⁽¹⁾ Yazarın 56 yıl gibi uzun bir devre içinde yazılmış üç romanı Sarduvan, Rezil Dünya, ve Voli; konu, mesaj, şahıs ve temaların hemen hemen hiç değişmeyişi açısından oldukça ilgi çekicidir.

Faik Baysal, Sarduvan'ın sunuş bölümünde kitabım tamamladığımda 19 yaşında olduğunu söyler, 1940'ların başlarındayız demek ki. Yazarın da belirttiği gibi bu yıllarda aşkı ön plana çıkaran şehir hayatını anlatan, popüler romanlar revaçtadır. Baysal Sarduvan'ın bu "piyasa romanlarına" ve batı adaptasyonlarına benzemeyen bir çalışma olduğunu belirtir. Romanında "o güne kadar hemen hemen kimsenin el atmadığı ve toplumun serseri it kopuk diye nitelediği bazı insanları kendilerine özgü yaşam felsefeleri ile anlatmak zorunluluğu" duymaktadır. Adapazanın Serdivan ilçesine ait bazı mekânlarla burada yaşanan bir iki olayı da romanında kullanmıştır. Bu bilgi daha sonra Tahir Alangu tarafından da doğrulanır. Ancak Alangu, Baysal'ın Serdivan'da bir çok inceleme yaptıktan, defterler dolusu notla geri döntükten sonra bu notları çalışmasında lââyıkıyla kullanmadığını da belirtir. (Alangu, 1965,704)

Romanın yayınlanma macerası da hayli ilginç olur. Baysal "İkinci Dünya Savaşı sırasında karakollar bir yana muhtarlıkların önünden geçmeye korktuğumuz, devlet yönetiminde bulunanları eleştirirken evlerimizde bile seslerimizi kısıtığımız tek parti döneminde" yazdığı Sarduvan'ın yayıncıları ürküttüğünü, yayınlanması için bazı bölümlerin çıkarılmasının, "içine biraz parfüm ve bir avuç İstanbul kadını" serpilmesinin şart koşulduğunu söyler. Nihayet bazı bö-

lümeler çıkarılarak roman yayınlanır ve "büyük gürültü" koparır.

İlk baskıya uzun bir önsöz yazan Celâleddin Ezine, Baysal'ın bayağı bir romantizme düşmeden gerçek Türk köylüsünü tasvir ettiğini bu yüzden "bir sınıfın yazarı" olduğunu ileri sürer. (Ezine, 1944, 10) Ezine'ye göre Sarduvan, Fransız romanından hiç etkilenmemekle birlikte; tip, tasvir ve tahlilleri bakımından Rus romanından izler taşımaktadır. Daha sonra bu görüşe bazı ilavelerle Tahir Alangu, Fahir Önger, Selahattin Tuncer gibi yazarlar da katılır. (Alangu, 1965/Önger, 1947/Tuncer, 1945)

Romanın yayınlanmasından sonra Baysal, korktuğu gibi resmi bir soruşturma geçirmez ancak özel hayatında bazı tatsız dedikodular ve gelişmeler olur. Oktay Akbal ve Nurullah Ataç'ın dostluğuyla bu dönemi atlatan Baysal ikinci baskıyı ancak 1972 yılında gerçekleştirebilir. Bu çalışma sırasında faydalanıları üçüncü baskı ise 1993 yılında Can Yayınları tarafından yapılmıştır. Son baskının özelliği, yazarın romanını yeniden gözden geçirmesi ve 1944'te çıkarılan 300 sayfalık kısmı tekrar romana eklemiş olmasıdır.

Bu incelemenin konusu olan ikinci roman, Rezil Dünya'dır. Sarduvan kadar heyecanlı bir yayın macerası olmayan " *Sarduvan'daki serseriler, başka kılıklar altında üstün ruhlu serseriler olarak, çirkef içinde yaşayışlarına karşın içleri bozulmadan karşımıza çıkıyorlar. (...) Rezil Dünya bir bakıma Sarduvan'ın kent çevresinde geçen bir yansımasıdır.*" (Alangu, 1965, 705)

Mekân İstanbul'dur ancak Faik Baysal'ın iğrenç bulduğu Boğaziçi ve Büyükkada romantizmi ile bir avuç İstanbul kızı ve parfüm kokusu bu romanda da yoktur.⁽²⁾ Sarduvan'da bir köy delikalısının dile getirdiği sosyal muhtevalı "mesaj" bu sefer kolej mezunu bir yarı aydın_Baysal ve Alangu ona "kafasındaki bilgilerinden başka silahı olmayan bir aydın" demeyi tercih ederler_tarafından tekrar edilmektedir. Kitabın iç kapağında yer alan epigraf, mesajla ilgili ipuçlarını

vermektedir:¹"- *"Herkes Tanrının yarattığı gibidir. Çoğu kez daha da kötüdür. Cervantes."*

Bu çalışmada romanın Can yayınları tarafından yapılan dördüncü baskısı kullanılmıştır. İlk üç baskının tarihleri ise şöyledir. 1. bs: 1957, Remzi Kitabevi, 2. bs: 1970, Set Yayınevi, 3. bs.: 1980 Varlık Yayınevi.

Telos Yayınları tarafından 1997'de çıkarılan Voli ise aynı çizginin son romanıdır. Bu sefer tipler iş adamları ve bürokratlar arasından seçilir ancak mesaj, temalar ve temel çatışma hemen hemen aynı kalır, İlk iki romanda başkalarının suçları sonucunda hem ceza hem de cezalı olarak karşımıza çıkan çürümüş insan yığınları Voli'de bilinçli olarak suç işleyen, görevini kötüye kullanan, kendi fiilinden kendisi sorumlu olduğu halde düzeni suçlayan ceza ve cezalıları dönüştür. Kitabın arka kapağında yer alan " Adliye tarihine 'tabut davası' halkın deyişiyle 'Yeğen Çıkması' olarak geçen bir olay Voli ile romana dönüştürüyor" ibaresi, romanın konusunun bir gazete haberinden alındığını göstermektedir. Yazar, kitabında yer alan kişilerin hepsinin gerçek olduğunu, kendisinin sadece onların isimlerini değiştirdiğini belirtmektedir.⁽³⁾

İlk iki romandaki Zolavari natüralist yaklaşımın yerini sonuncusunda Amerikan piyasa romanında sıklıkla görülen ve her dile tercüme edilmekle kalmayıp, taklid ve adaptasyonları da bolca bulunan dedektif/macera romanı tarzı alır.

ROMANLARDA ORTAK YAPI

Her üç romanda da iki boyutta inceleyebileceğimiz ortak bir temel çatışma vardır. Hayata maruz kalmış insanların aşamadıkları kaderleri karşısındaki durumlarını anlatan yazar, bir çok maceradan geçirdiği çok sayıda roman şahsında biri psikolojik diğeri sosyal boyutlu iki çatışmayı ön plana çıkarmaktadır.

Psikolojik boyutlu ilk çatışma insanların iç

dünyalarının açıklanması ile kendisini ele verir. Bu; roman şahıslarının an içindeki halleri ile arzuları arasındaki çatışmadır. Özellikle merkezdeki şahıslarda belirginleşen bu çatışma, ikinci ve üçüncü halkalarda yer alan şahıslara kadar sirayet eder.

Sarduvan'da sözünü ettiğimiz temel çatışmanın merkez kişisi, romanın kahramanı Kavruk'tur. Kötü şartlar içinde ve açlık sınırında yaşayan Kavruk, bu hayattan memnun değildir. Meçhul bir zamanda, kendiliğinden gelişecek bir mucize sonucunda kaderini yenmeyi ve Kavruk Ağa olmayı hayal eder. Hayatını yönlendiren temel güç bu hayaldir. Toprak sahibi bir ağa olamazsa, altın köstekli cep saati ile kahvede saygı uyandıran Kavruk Bey veya Kavruk Efendi olmaya da razıdır. *'Beh beh bek, güzeldi, çok hoş şeydi yahu efendi olmak. Sayılmak, eli ayağı öpülmek şapır şupur. Beni yolda görenlerin ellerini göbeklerine bağlayıp Cenabihak'ın gölgesi geçiyormuş gibi selâma durması. Kavruk Efendi olacaktım artık. Tümünden iyisi buydu. Yüz karasıyla ağa olmak, paşa olmak. Efendi olmak gibisi yoktu dünyada. Bütün Sarduvan'da hatırım altın akçe gibi geçecek, sözüüm muska muska taşınacak kulaklarda, sarımsak ekiminde hile ne düşündüğüm sorulacaktı benim de'.* (s. 77) Her iki durumda da çatışma; hali temsil eden maddi imkansızlıkla hayalleri temellendiren maddi imkanlar arasında vukubulmaktadır. Çevresinde bulunan ikinci derecedeki roman şahıslarının da psikolojik dünyalarında buna benzer birer iç çatışma yaşanmaktadır.

Rezil Dünya'nın merkez şahsı Rafet de aşağı yukarı aynı durumdadır. Aralarındaki fark, içinde buldukları çevre ile olan sosyoekonomik ilişki biçimleridir. Kavruk; yoksul, eğitimsiz, mesleksiz bir köy çocuğu olarak bu çevre şartlarının mahkumudur. Rafet ise kendi sınıfının ve eğitiminin imkanlarından faydalanmayı reddeden, sonradan olma bir serseri olarak karşımıza çıkar. Varlıklı bir küçük burjuva ailesine mensup-

tur, imtiyazlı bir eğitim almıştır. Ailesinin yanından (izah edilemeyen bir sebepten dolayı) ayrıılır, bürokraside çalışmayı reddeder. Yaşadığı sefil hayattan, bilek gücü ile yapılacak işlerde dikiş tutturamamaktan, açlıktan, yoksulluktan şikayetçidir. Başıboş bir hayat yaşarken açlık ve yokluk hissetmemek onun da en büyük hayalidir. Bu yüzden hali hazırdaki durumu ile arzuları sürekli çatışma içindedir: *"Seninle yepyeni bir dünya kurarız. Açlığı, yoksulluğu kaldırırız ortadan. Soygun yapanları, savaş çıkartanları hemen gebertiriz. Her yere sevginin ve kardeşliğin heykellerini dikeriz. Sen bol bot sigara içersin, ben de çok sevdiğim ve uzun zamandır burnumda tüten bol yoğurtlu, bol sarmısaklı mantımı yerim tabak tabak Bıkıncaya, patlayıncaya, kusuncaya kadar yerim," (R.D.56,57)*

Son romanın (Voli) merkez şahsı, güneyli bir işadamı olan Saido'dur. Onun içindeki temel çatışma da hali hazırda olanlar ile arzular arasında gerçekleşir. Ancak hal ve hayal arasındaki çatışmayı temellendiren güç bu defa maddi imkân, imkansızlık tezadı değil, erdemle erdemsizliğin tezadıdır. Saido, toplumda iz bırakan, hamiyet sahibi bir büyük adam olmayı arzu eden bir uyuşturucu kaçakçısıdır.

Üç roman kahramanı arasında bu çatışmayı faydacı bir yaklaşımla eyleme dönüştürmeye çalışan tek kişi de Saido'dur. Yasa ve ahlâk dışı yollardan kazandığı parayı hayır işlerinde kullanarak iç çatışmasını susturmaya çalışır. *"Her şeye rağmen işlerini bitirmeden ölmek istemiyordu. Bu nedenle dünya yıkılsa artık gazete okumamaya, en çok sevdiği insanlardan bile uzak kalmaya, elinden geldiğince kimseyle görüşmemeye karar ver* misti. Şu hastahane inşaatı da olmasa çıldıracaktı (...) İTAŞ'tan belgeleriyle kanıtladığı üç yüz seksen beş milyon yedi yüz lira alacağıın önce konuşarak olmazsa mahkeme yoluyla alınarak okumak isteyen yoksul çocuklara yardım amacıyla bir Sait Devlet Vakfı kurulmasını ve başına müdürünün getirilmesini istiyordu." (V.295,296)*

Kavruk ve Rafet'in çevresindeki küçük insanların kendilerine benzemesi gibi, Saido'nun çevresindeki bazı bürokratlar da onunla aynı çatışmayı yaşarlar. Bunlar, tıpkı Saido gibi temel çatışmayı tespit etmiş ve bir şekilde bununla mücadeleyi tercih etmiş insanlardan oluşmaktadır.

Üç romanın da derin yapısını oluşturan temel çatışmanın ikinci boyutu sosyal adalet ve adaletsizlik çatışmasıdır. Bütün roman şahıslarının maceraları, topluma hakim olan adaletsiz sistemin fert üzerindeki tesirlerini gösterir. Bu çatışmanın bir ayağı olan düzen bozukluğu, sebep sonuç ilişkisi kurulmaksızın hikaye edilir. Diğer ayağı olan âdil sistem ise olması gerekendir ve mefhum-ı muhalifinden yola çıkılarak sezdirilir. Bu anlatım tarzında Faik Baysal'ın bakış açısının da rolü vardır. Bir tasvirci gerçekçi olarak Baysal, olayların sebepleri ile ilgilenmez, topluma sunduğu herhangi bir çözüm projesi de yoktur. O daha ziyade tespit ettiği problemin sonuçları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Ele alman üç romanda ortak yapı ana hatlarıyla "tanıtma", "karşılaşma" ve "çatışma" kelimeleriyle ifade edilecek cinstendir. Zira olay örgüsü bu hususların ayrıntılı tasvir ve anlatımları ile kurulmaktadır.

ROMANLARDA OLAY ÖRGÜSÜ

Temel çatışmayı takip ederek parçalara ayırdığımızda, her üç romanda da aynı tip bir olay örgüsü ile karşılaşırız. Üç ana bölümde toplanabilen bu olay örgüsünü şöyle şematize etmek mümkündür: 1-Kahramana ait muhiti tanıtan giriş bölümü. 2- Temel çatışmayı ve çerçeve olayı hazırlayan karşılaşma.. 3- Temel çatışmayı ortaya çıkaran ve içinde bir çok hikayenin anlatılması yoluyla bu çatışmayı detaylandıran çerçeve olay.

Sarduvan'da roman, kahraman anlatıcının bakış açısıyla dikkatlere sunulmaktadır. Giriş bölümünde kahraman anlatıcı (Kavruk), Sardu-

van'a geliş sebebini anlattıktan sonra olayların gelişeceği muhit olan köyü okura tanıtır.

Herbirinin ayrı bir hikayesi olan leylekler, köpekler, kız kaçırılmalar, cinayetler, sadece yatan tembel köylüler, dokuz ayda bir doğuran, en çirkini bile şehvet uyandıran kadınlar, sahtekarlık, hırsızlık ve dolandırıcılıkla zengin olanlar muhitin temel dokusunu meydana getirmektedir.

Bu tanıtım sırasında küçük şahıs ve olay motifleri yer alır. Ancak bunların derin yapı içinde fazla bir fonksiyonları yoktur. Önemli olan bu figüranlar ve onların kısa kesitleri verilen yaşantıları aracılığı ile muhiti tanıtmaktır.

Kavruk'un iç çatışmasını ele veren hayal hakikat tezdadı da bir rüya motifi ile ilk defa bu bölümde dile getirilir, ancak derinlemesine incelenmez.

Ferdin iç parçalanmasını getiren, yaşanan gerçekte yaşanması gereken arasındaki çatışmayı ortaya koyacak olan küçük düğüm, Kavruk'un düşüncesindeki köklü değişiklik ile atılır: " (.....) *beni yerden yere vuran bu insanlara gerçek suçlunun, tembelin, gerçek ayı ve dilencinin kendileri olduğunu nasıl anlatabilirdim. (...) Hakkımdı, çalıp çırparak da olsa yaşamak hakkımdı" (s,23)*

Bu düşünce ile harekete geçen Kavruk, hırsızlık yapar, yakalanır, utanç içindedir.

Bu düğümün arkasından çatışmanın doruk noktaya ulaşacağı çerçeve olay başlar: Hırsızlık utançıyla kıvranan Kavruk, çalışma imkanı yakalar. Uzun ve yorucu iş günleri sonucunda işveren tarafından dolandırılır. Bundan sonraki zaman kendisini dolandıranları ararken kendisinininkine benzeyen hikayeleri dinlemek, bir kısınma da şahit olmakla geçer.

Bu süreçte dinlenen veya yaşanan, merkezini otuz beş roman şahsının oluşturduğu on sekiz ayrı hikayede sözü edilen iç ve dış çatışmalar okura sezdirilir.

Her hikaye, Kavruk'un kendisini dolandıran Meram Ağa'yi arayışı sürecinde karşılaştığı şahıslara ait farklı ve adeta bağımsız bir bölüm olarak yeniden kurulur, Her hikaye kahramanının mevcut olanla arzu edileni ortaya çıkaran bir iç çatışması ve normal olanla adaletsiz olanı karşılaştıran bir sosyal çatışması vardır.

Rezil Dünya'nın olay örgüsü de Sarduvan ile aynı plan üzerine oturtulmuştur. Rafet'in çocukluk, delikanlılık ve gençlik yıllarının fiziki ve manevi atmosferini oluşturan üç farklı muhit ard arda giriş bölümünde tanımlır.

Çocukluk yıllarının geçtiği Adapazan, delikanlılık yıllarının geçtiği St. Joseph Lisesi ortamı ve gençlik yıllarının muhiti olan Kadıköy'deki pansiyon Sarduvan'da olduğu gibi, küçük yaşantı parçalarının özet anlatımlarıyla verilir.

Rafet'in iç çatışmasını oluşturan kendi gerçeğinden kaçarak başka bir ortamda kendi kendisini yeniden inşa etme probleminin ip uçları da bu giriş bölümünde verilmektedir. Çatışmayı hazırlayan küçük düğüm, Rafet'in Kadıköy'deki pansiyondan gizlice kaçması ile atılır. Kahramanın kendi kendisi ile çatışması ve ikinci derecedeki şahıslarla birlikte giriştiği sosyal manadaki adalet/adaletsizlik çatışması ise tıpkı Sarduvan'da olduğu gibi çerçeve bir olayın içinde anlatılan yeni ve bağımsız hikayelerdeki düğüm ve çözümlerle verilmektedir,

Rezil Dünya'daki çerçeve olay, Rafet'in olmayı arzu ettiği farklı "ben'e ait bir hayat için değişik çevrelere girip çıkmasıyla kurulur. Ekmeğini taştan çıkaran bir küçük adam, bir serseri olmayı arzu eden Rafet, aslında iyi eğilimli varlıklı bir küçük burjuvadır. Ancak toplumdaki sosyal adaletsizliğe karşı direnmeyi arzu ettiği için kendi sınıfının argümanları ile düşünüp yaşamayı reddeder. Bu tezdad kahramanın iç çatışmasını; karşılaştığı olaylardaki toplumsal sınıf farklılıkları da sosyal çatışmayı ortaya çıkaracaktır.

Her iki çatışma da tıpkı Sarduvan'da olduğu gibi farklı roman şahıslarının merkez olduğu çok sayıdaki hikayenin gevşek dokulu sebep sonuç ilişkileri içinde tekrar tekrar kurgulanarak anlatılır. Burada da çatışmanın doruk noktası çerçeve olayın son metin halkasında ortaya çıkmaktadır.

Aynı olay örgüsünü Voli'de de bulmak mümkündür: Saido'nun muhitinin tanıtıldığı giriş bölümü, çatışmanın yaşanacağı çerçeve olayı hazırlayan küçük düğüm - ki burada Saido'nun yargılanma sürecini başlatacak olan uyuşturucu sevkiyatı macerası olarak karşımıza çıkar- ve şahısların ruhi/sosyal çatışmayı yaşadıkları yargılama sürecinden oluşan çerçeve olay.

Olay örgüsünün aynılığına rağmen Voli, roman şahıslarının ve çatışmanın işleniş bakımından diğer iki romandan ayrılmaktadır.

İlk iki romandaki merkez şahısların içinde buldukları mevcut olanla arzu edilenin çatışması, okurun sevgisine bırakılmış bir durumdur. Voli'de ise merkezdeki şahıs -Saido- bu çatışmayı bizzat tespit ederek hayatını bir çözüm arayışına göre yönlendirmeye çalışmaktadır. O, ilk darbeye cilası dökülen sahte ahlak anlayışından, varlığını topluma adayan bir ilkeliliğe doğru yol alma karan vererek ruhi çatışmasını sosyal bir çatışmaya dönüştürür. Zira, romanda gösterilmediği halde bir ön kabul olarak mevcudiyetini hissettiren sosyal adalet ile sürekli vurgulanarak öne çıkarılan adaletsizlik çatışması, Saido'nun ruhi büyüme süreci içinde ferdi de olsa bir çözüme ulaşır.

Saido'nun çevresinde yer alan ikinci derecedeki roman şahısları da gerek çerçeve olay içinde ve gerekse merkezi oldukları bağımsız hikayeler içinde üstlendikleri fonksiyonlar açısından Kavruk ve Rafet'ten ziyade Saido'ya benzerler. Neredeyse hepsinin yaşadıkları iki boyutlu çatışmaya yönelik birer çözüm teklifleri vardır. Ferdi planda da kalsa hatta bir ölçüde norm dışı da olsa bu çözüm tekliflerini uygulamaya koyabilirler.

İncelediğimiz romanlarda olay örgüsünü meydana getiren ortak planın temel özelliği, belli bir çatışma çevresinde bir araya getirilen çok sayıda roman şahsının hayatlarından kesitler anlatılmasıdır. Daha sonra ele alınacak olan temalar da bu hayat hikayelerinin anlatılması yolu ile işlenmektedir. Yazarın tasvirici gerçekçi bakış açısı ve pozitivist bir hayat anlayışı ile zaman zaman sübjektifleşen anlatım tutumu ve romanlarda yer alan yüzü aşkın şahsın mesajı önceleyen yaşantılarının anlatılması, romanların iç tutarlılığını zedeleyen çok sayıda mantık hatasına sebep olmaktadır.

Sözgelimi, Sarduvan ve Rezil Dünya'da yer alan serserilerin hırsızlık, cinayet, tecavüz, cinsi sapıklık gibi ağır ahlaki kusurlarına rağmen nasıl olup da vicdanlı, merhametli, fedakar insanlar olarak takdim edildikleri; Rezil Dünya'da parasızlıktan, açlık ve sömürülmekten yakınan Rafet'in aile mirasına ne olduğu, kimin veya neyin onu aç ve işsiz bıraktığı, nasıl ve niye somürüldüğü soruları cevapsız kalmaktadır. Voli'de hikayesi veya bir özelliği sayfalar boyu anlatıldıktan sonra kendisinden bir daha haber alınamayan şahıs sayısı otuz civarındadır 6,7 ve 8. bölümlerde anlatılan mahkeme safhası Türk Ceza Kanununa ve Türk Hukuk sistemine dayandırılmaktadır. Buna rağmen en az üç kişi olması gereken hakimler heyeti bir kişiden oluşur. Hakim mahkemeye getirilen şahitleri suç duyurusu yapmadan tutuklar, ilerleyen celselerde şahitleri de ağır hükümlerle cezalandırır, savcı teamüllerin tamamen dışında konuşmalar yapar, ağır hapis cezası inşaatta çalıştırılmak suretiyle infaz edilir, idamsız hükümden sonra hakim tarafından kalem kırılır. Ayrıca şahıs ve mekân adları birbirine karıştırılır.

Romanın iç mantığını sarsan ve okura sürekli soru sordurtan bu unutkanlık, ihmal ve çelişkiler zaman zaman hakim anlatıcının müdahaleleri ile çözümlenmeye çalışılır. Yukanda söz ettiğimiz örnekleri tekrar ele alırsak; hukuk sistemi ile

ilgili abartmalar kararların açıklanmasından sonra hukukçuların basında yer alan görüşleriyle hafifletilmeye çalışılır. "Ünlü bir avukatın görüşüne göre karar metnindeki dil hukuk diline aykırıydı (...) bir yargıç (...) sonucu, görülmemiş bir hukuk rezaleti olarak nitelenmişti, (...) bir avukata göre durum bambaşkaydı (...) Bazı emekli yargıçlar da Ekspres Nuri'nin hukukla bağdaşmayan bu acayip kararıyla ne yapmak istediğini soruyorlardı (...) (S.310.311)

Saido'nun çocuklarıyla ilgili tutarsız bilgiler onların ilk evlilikten olmuş ve miras dışı bırakılmış olmalarıyla izah edilir (S. 293,295). Uyuşturucu sevkiyatı yapılan tabutta bir cesedin olup olmadığı ise bakım anlatıcı da dahil hiç kimse tarafından bilinmemektedir.

Bütün bu mantık hatalarını olay örgüsünü zedeleyen sapmalar olarak değerlendirmek mümkündür.

ROMANLARDAKİ TEMALAR

Sosyal Adaletsizlik

Üç romanda da temel çatışmanın arzulanan bir hayat tarzı ile hali hazırdaki durum

arasındaki çelişki çerçevesinde geliştiğini belirtmiştik. Bu çatışmayı ortaya çıkaran, üç romanda da şifre konumunda olan sosyal adaletsizlik temasıdır.

Adil bir sistemin nasıl olması gerektiği bir peşin kabul olarak ele alınır ve romanlarda işlenmez. Bunun karşısında yer alan adaletsiz sistem ise Sarduvan ve Rezil Dünya'da çalışma alışkanlığı ve icra edilebilecek birer mesleği bulunmayan, buldukları işleri sudan sebeplerle yanda bırakan, genellikle tembel köylü ve şehirli serserilerin şikayetleri ile verilir.

"Dünyamız düzelineye ve gerçek Sosyal düzen kuruluncaya kadar acımasız sermayenin unuttuğu ve bir armut köçeliği gibi sokaklara fırl-

larıp atılan bu imanlara, namustu ya da sahtekar olsun, bireylerin sahip çıkması gerekti." (R.D. 139)

"Birden bire türeyen şalvarlı, poturlu, çember sakallı, randevu evlerinde bir gecede

binlerce lira savuran, Hacı Ağa da bu hayvanlardan biriydi. Amaç kısa yoldan köşeyi dönmek, orospuların göbeğinde fındık kırmaktı. Namus yolunda yürümekte inat edenler ahmaktı. Erdem de neydi? Namus da, kadın da, onur da Allah da paraydı, Bu rezillerden oluşan karaborsa bir örümcek ya da ökse, halk da bir sinekti. Bu sineğin ayakları yönetimin yarım yamalak aldığı yasaklardı. Et yumurta, şeker ye zeytinyağı ahlaksızlandı teğahmdıydı. Karanlık ve karmaşık dönemlerde her zaman ortaya çıkan bu çetenin şatafatlı yaşamı yanında yükselen yoksullar dünyası korkunçtu. Ekmekler çamurdu, şeker artık bir zengin yiyeceğiydi. Artan intiharlar ve cinayetlerin yanısıra Amerika donu bile burnu büyüyenlerin arasında başı çekenlerden biriydi" (R.D. 177. 178)

Her iki romanda da sürekli tekrarlanan bu tür konuşmalar, roman şahıslarının fakri

zaruretinin anlatıldığı durum tespitlerinin hemen arkasından gelir. Sosyal düzen, acımasız sermaye, köşe dönmek, sömürü, çalmak vb. kelimelerin sıklıkla kullanıldığı benzer cümlelerden oluşan bu şikayetler özellikle Rezil Dünya'da daima bir slogan seviyesinde tutularak olayların dokusundan ayrılır.

Sömürü düzeninin işleticisi addedilen işadamları ve seçilmiş/atanmış yöneticiler bu şikayet konuşmalarının hedefi konumundadır: "Karaborsacılık yapacaksan vicdanı micdanı bir yana bırak Vur kır, ez geç, kimseye acıma. Kendinden başkasını düşünme. Biri açlıktan, öteki hastalıktan ölmüş, umurunda bile olmasın, insan da bir şey mi yani? Para varken insanın lafı mı otur? Hadi baba hiç durma. Sen de siva kollarını, bakanlar ve milletvekilleri gibi sök ciğerini şu

zavallı milletin. Ondan sonra da bir yalı satın al Boğaz'a karşı. Uşaklar ve hizmetçiler tut. Şu nargileni de orada fokurdut. (R.D. 105)

Sosyal adaletsizlik daha ziyade yoğun bir söylem seviyesinde kalır. Sebep sonuç

ilişkileri kurulmaz. Temayı öne çıkaran slogan cümleleri ile yerinilir. Ezen, sömüren, kötü yöneten kahramanlar ve bunların söz konusu eylemleri olayların içinde gösterilmez.

Voli'de de aynı durum söz konusudur, ancak bu kez şikayetleri dillendiren roman şahıslarının statüleri farklıdır. Bir şekilde kötülüğe, yolsuzluğa ve haksızlığa bulaşmış kişiler; kaçakçılar, rüşvet alan ve veren mevki sahibi insanlar, zimmetine para geçiren yöneticiler mütemadiyen bu durumu eleştirirler.

Saido'nun sağ kolu, kaçakçı Mert, şöyle konuşur: "*Vay namussuz vay! Ne çekiyorsak şu puşt işadamları yüzünden çekiyoruz*" (V. 25). Ödül parasını tek başına almak için operasyon sırasında meslekdaşını öldüren bir komiser de düzenden şikayetçidir: "*Kafasının bir köşesini bir kurt kemirmeye başlamıştı. Çok sevdiği, çok güvendiği bir İçişleri Bakanı böylesine pis bir işe nasıl bulaşabilirdi? (...) Namuslu bir insan da yok muydu şu ülkede? (...) Devlet neredeydi ya? O da hırsız ve soyguncuların poposundaydı. Yüzyıllardan beri sürüp giden bir yağmaydı bu. Elini çabuk tutarsan küpünü dolduruyordun.*" (V. 83)

Bütün işlerini rüşvet ve sahte belgeler gibi gayri kanuni yollardan halleden avukat

Sungur Koparan ise yaptıklarıyla yetinmez, Çünkü kendisinden daha çok kazanan insanlar vardır: "*Hak, millet, bankalar, vatan ve Sakarya hep onların. Bize ne kaldı? Bağırıp çağırarak. Bu böyle gitmez dostum. İlk fırsatta ben de bir parti kuracağım.*" (V. 136)

Öte yandan —özellikle Sarduvan'da- ülkeyi yönetenler ve sistem tarafından tamamen gözardı edilen köylü ve şehirli küçük insanın, adalet-

siz gelir dağılımı karşısındaki çaresizliği de ele alınmaktadır. Çoğu zaman karnını doyurmaktan bile aciz olan bu insanların sistemin adaletsizliği karşısında kıymet hükümlerine, insanı iyi ve doğru olana yöneltmesi gereken inanç, töre ve geleneklere saygı ve itimadları kalmamıştır. Maruz kaldıkları sosyal adaletsizlik karşısında çareyi, zenginlerin mallarını çalmayı salık vermekte ve karınlarını da bu yolla doyurmakta bulurlar: "*Çal evlat çal. Bütün ağaların paşaların parasını çal. O paralar bizim paramız zaten. Çalmazsak bu paralar güme gider sonra (...)* Herkes dünyayı çalıyor çuval çuval. Hepsi de elini kolunu sallaya sallaya gezip tozuyor dışarda." (\$.129)

Sistemin adaletsizliği kendilerine duymaları gereken saygıyı da paramparça eder.

"(...) yalnız onlar değil çoğumuz birer sinektik. Muhtarların ağaların, paşaların ayakları altında ezilen birer sinek. Üstelik bizim kanını emeceğimiz bir ölümüz de yoktu." (S. 195)

Hayatım yan aç yarı tok geçiren işsiz ve umutsuz bu insan kalabalığının ortak prensibi hangi yolla olursa olsun hayatlarını sürdürmeyi başarmaktadır. "*Hepimizi sömüren şu deyyuslara karşı inadına yaşamalıyız. Kavgamızı kazanuncaya, hakkımızı alauncaya. o pezevenklere bizim de insan olduğumuzu kabul ettrinceye kadar yaşamalıyız arkadaşım.*" (R.D. 97)

Voli'de ise yöneticilerin bürokratların ve zenginlerin halkı sömürmesi yaygın ve sıradan bir durum olarak açıklanmaktadır. "*Birbirini dolandırmayan yok. Tüccar müşterisini, hoca ölüsünü, avukatlar müvekkillerini, milletvekilleriyle bakanlar da milleti soyuyorlar boyuna*" (V, 168)

Değerler Çatışması

Her üç romanda da yoğun olarak işlenen sosyal adaletsizlik kavramını besleyen en önemli unsur değerler çatışmasıdır.

Sosyal adaletsizlik unsurlarının slogan seviyesinde kalmasına karşılık değerler çatışması meselesi oldukça iyi işlenmiştir. Üç romanda da sürükleyici unsur olarak yer alan merkezdeki şahıslar ile yardımcı karakterler yozlaşmış bir toplumun ürünleridir.

Sarduvan'ın Kavruk'u bütün inançlarını yitirmiş bir nihilist gibi çıkar karşımıza: "*Allah dükkâna gelse de şu herifin gözlüklerini bir kırsa, çekiciyle cenabetin kel kafasını da parçalasa.. (...) Allah bütün yalvarmalarına, döktüğüm gözyaşlarına karşın dükkâna gelmek bir yana bir kez kapıdan içeri bile bakmadı*" (S. 35) Kavruk'un etrafındakiler de hemen hemen aynı durumdadırlar.

Rezil Dünya'nın Rafet'i ise hiç bir kıymet hükmünün olmadığını şöyle açıklar: "*Dünyada ölmeyen hiçbir şey yoktu. (...) En Çabuk ölen şeylerden biri şu erdem denen acayip, yüzünü kimsenin görmediği yaratıktı.*" (R.D. 37)

Onu bu hale getiren, şey, kişiliğini ezip yok eden eğitim sistemidir. "*Bir sinek vardı orta yerde ezik, kolu kanadı kırık, yamyasıtı. Bu ölü bu enkaz, eğitim uğuruna eline bir diploma tutuşturulan, bir tuvalet kağıdı kadar bile değeri olmayan bu rezalete karşılık canından olan bu koskoca yalan bendim işte.*" (R. D. 34)

Voli 'de ise *her şey. dualar hile kokuşmuşlur (S. 82), heriflerin dinleri imanları para ve kadındır (S. 101) Ülkemizde adalet ne kadar pahalıysa namus denen acayip yaratık da bir avuç kabak çekirdeği kadar ucuz dur (S. 220)*

Üç romanda da hırsızlık bozuk düzenin sonucu, normal karşılanan bir durum olarak karşımıza çıkar. Bütün kahramanlar yalan söylemeye, dolandırıcılığa, zinaya, zimmet ve irtikaba eğilimlidirler. Hatta aralarında tecavüzü, ensesti, homoseksüel ve hayvanla ilişkiyi normal karşılayanlar da vardır.

Bütün sosyal ilişkiler bir çıkar sonucu kurulur. Karıkocalar, işçi-iş verenler, amir ve memur-

lar dost ve arkadaşlar birbirlerini çeşitli şekillerde aldatırlar.

Bazen ağır ahlaki kusur taşıyan roman kahramanları ironik yaklaşımlarla toplumdaki yozlaşmayı hızlandırır. Mesalâ Homoseksüel bir toprak ağası olan Tulum Hamis, İzmit'te kurduğu "Ahlâki Koruma Derneği"nin başkanı olur. (S. 395)

Saido'nun annesine benzettiği ve kızı gibi sevdiği sekreteri Ebru, para karşılığında patronuna suikast düzenlediğini itiraf eder. (V. 247) Dürüstlük timsali olarak tanınan efsânevi komiser Nafı, kaçakçıları yakaladıktan sonra alınacak ikramiyeye tek başına sahip olmak için operasyon sırasında meslekdaşını öldürür. (V. 239) Ankara'da bir batakhanede yaşayan uyuşturucu müptelası Dertlioğlu kendisini şöyle anlatır "*Lisedeyken (Galatasaray Lisesi) aklımda hep doktor olmak vardı. (...) Gorki'yi tanyınca değiştirdim. (...) Hele bir gün geneleve gidince insanların apış arasına hizmet etmekten kurtuldum. Orospuların içler acısı yaşamını konu alan bir roman yazmaya koyuldum. Böyle bir roman yazmayı doktorluktan daha yararlı ve insancıl buldum. Yalnız roman yazmak okunması kadar kolay değildi (R. D.208)*

Kavruk, Rafet ve Saido bütün bu yozlaşmış muhitte nisbeten temiz kalmaya gayret ederler. Buna rağmen onlarda da kolayca gözlemlenebilen bir değerler çatışması vardır. Kavruk açlığının had safhasında hırsızlığa razı olur. Rafet bütün hayatını batakhanelerde geçirir fakat içkiden hoşlanmaz, uyuşturucu kullanmaz. Saido ise kanunsuz yollardan kazandığı parayı hayır işlerine harcar.

Bu üç şahıs da romanlarda değerler çatışmasını ortaya çıkaran, yozlaşmayı tenkid eden, ahlak sözcülüğü yapan ve yazarın sözünü emanet ettiği kişilerdir. Yazar tarafından bir çeşit koruma altında tutulurlar. Ancak yozlaşmış değerlerini paylaştıkları yoldaşlarının yanbaşında nisbî de olsa "temiz kalmak" durumu, söz konusu roman-

larda, özellikle köy ortamında, iç tutarsızlığı besleyen, okura sürekli olarak nasıl? neden? sorularını sordurtan önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Cinsellik

İncelenen romanlarda en önemli temalardan biri olarak sürekli karşımıza çıkan cinselliği iki katagoride ele alabiliriz. Bunlardan biri değerler çatışmasının bir ayağı olarak toplumdaki cinsel sapmaların irdelenmesi, ikincisi ise pozitivist tavır çerçevesinde, naturalizmin bakış açısıyla insan içgüdülerinden biri olarak cinselliğin öne çıkarılmasıdır.

Yozlaşmanın bir sonucu olarak toplumun her katında yaşanan norm dışı cinsel ilişkiler ve cinsel sapmalar Sarduvan'da önemli bir yer tutar.

Kavruk'un çevresinde yer alan ve zaman-mekân unsuruna göre sürekli değişen karakterlerin önemli bir kısmı hayvanlarla ilişki kurarlar. Kavruk dışında kalan roman şahısları bu durumu normal, hatta hayatın bir gereği olarak kabul ederler. Homoseksüel ilişki de Sarduvan'daki cinsel motifler içinde yer alır ve tıpkı ensest gibi hoş karşılanmayan, lokal kalan bir durum olarak karşımıza çıkar. Özellikle ensest, romanda lânetlenen ve cezalandırılan bir fiildir. Dost Necû karısını, oğlunu ve kayınpederini böyle bir sebeple öldürerek dağa çıkar. (S. 134) Tecavüz de Sarduvan'da sık rastlanan ve norm dışı olduğu kabul edilen bir olgudur. Kavruk'un yakın arkadaşı Bulama, bir tecavüz sanığıdır. Kofur Ağa köyün yalnız yaşayan güzel Eda'sına tecavüze kalkışır. Muhtar, Kofur'un kızına tecavüz eder. Başka bir nüfuzlu kişi, tecavüze kalkışıp başarılı olamadığı için bir genç kadını recm ettirir...

Tecavüz, Rezil Dünya'da da yaygınlaşmış norm dışı bir olgu olarak karşımıza çıkar. Rafet'in meyhane arkadaşları, Etmeydanı'ndaki bakkal'ın kızı Nina'yı kaçıran alıkoyarlar, durum gazetelerde yer alır: "*Bir sabah bir haber*

ilişti gözüme okuyunca yıkıldım, mahvoldum. İnsanın bir balgam, bir kusmuktan başka bir şey olmadığını bir kez daha üzümlere anladım. "Bundan bir süre önce bir düğün gecesinde bilinmeyen kişilerce kaçırılan güzel Rum kızı Nina dün gece, sabaha karşı saka Kuddüs'ün Klise Camii bitişiğindeki kulübesinde bitkin durumda bulundu. Alem yapan ve suçlu oldukları anlaşılan arabacı Taho, Keşo takma adlı Sıddık Pekmez ve çöpçü onbaşı Müslim tutuklandılar." (R. D. 175)

Homoseksüel ilişki Rezil Dünya'da da yaygın ve norm dışı bir durum olarak işlenir: "*Bu arada açlık ve yoksulluğundan yararlanmak isteyen, eli tespihli, cuma namazlarını hiç kaçırmayan bazı hergeleler benden çirkin isteklerde bulundular.(...)" (R. D. 175)*

Voli'de ise vak'ayla hiç ilgisi olmayan yan hikâyelerde işlenen homoseksüel motiflerinin yanısıra, birer sosyopat olarak işlenen Avukat Sungur Koparan ve Savcı Puşt Osman'ın bu tür eğilimleri fiziki durumlarının zorlaması olarak sezdirilir.

Sarduvan'da sık görülen hayvanlarla ilişki motifi diğer iki romanda yer almaz. Ancak bu romanlardaki erkek kahramanların da taşkın şehvî hisleri vardır ve bu hisler ortamdaki bütün kadınlara yöneliktir.

Evlilik dışı cinsel ilişki ise her üç romanda da yaygın olarak işlenir. Sarduvan'da hedef obje genellikle çok evlilikli ağaların genç eşleridir. Rezil Dünya ve Voli'de ise profesyonel kadınlar vardır. Eşlerin birbirlerini aldatması da yaygın bir ahlakî zaaf olarak yer alır.

Potizivisit hayat görüşünün merkezde tuttuğu cinsel ihtiyaç veya içgüdü teması üç romanda da ortak ve yoğun olarak işlenir. Hakim ve kahraman anlatıcıların naturalist bakış açısından görülen ve gösterilen cinsellik, insan ilişkilerinin neredeyse temelini oluşturmaktadır. Sarduvan'da, bütün köylü erkekler, istisnasız bütün kadınlara

cinsel obje gözüyle bakarlar. Meram Ağa'nın karısı Pembe'nin *suratı saç diplerinden çenesinin ucuna kadar sanki keskin bir ustura geçmiş gibi dümdüzdür. Burun deliklerinde göz göz. pis iki paçavra tıkalıdır. Ağzında hiç dişi yoktur, kılı kılı sarkık dudakları vardır.* (S, 50) Buna rağmen Kavruk, Dost Necû ve Meram Ağa üzerinde dayanılmaz bir cinsel cazibe kurar. Rezil Dünya'dapansiyoncu Elena, bütün iyilik ve saffetine rağmen Mekin, Rafet, kömürcü Hasan ve çırak Andon tarafından sadece cinsel bir obje olarak hatırlanır. Hatta Voli'de sokaktan geçen fakir bir kadına bile, yoksulluğun cinsel hayatı üzerindeki tesirleri öne çıkarılarak acınılır.

Rafet'in yaşlı dede ve ninesinin cinsel hayatı detayları ile tasvir edilir. (R.D.17,25). Meslek sahibi bir çok erkeğin başarılı veya başarısız oluşunun da cinsel faaliyetleri ile doğrudan ilişkisi vardır. (V. 200) Hakim Expres Nuri, bazı sanıkları kaçakçılıkla olan ilişkileri yönünden değil, birbirleri ile olan cinsel ilişkileri açısından sorguya çeker. (V. 254, 255) Atatürk ilke ve inkılaplarının temsilcisi ideal Türk kadını Müdire Hanını bile cinsellik çağrıştıran güzelliği ile gazetelerin konusu olur. (V. 265)

İlk romanından itibaren romantik aşkı malzeme olarak kullanmayı reddeden ve özellikle Rezil Dünya'da böyle bir yazarlık anlayışını edebiyata ihanet saydığını kahramanları aracılığı ile dile getiren Baysal.4 romantizmin boş bıraktığı "sürükleyicilik" unsurunu her üç romanda da sıklıkla kullandığı bellimi hayat sahneleri ile gidermeye çalışmaktadır. Aksi takdirde bu kadar saplantılı bir cinsellik anlayışına sahip sıradan insanların oluşturduğu bir toplumu izah etmek oldukça güçleşecektir.

Kaçış

Arka planda kalan ancak romanların dokusunu etkileyen bir tema olarak ele alacağımız kaçış, her üç romanda da benzer unsurlarla işlenmektedir.

Yaşadığı hayatla barışık olmayan kendisi ve toplumla (değerler sistemi ile) çatışmaya giren bireylerin mücadele etmek yerine bir hayal veya eyleme sığınmaları şeklinde tezahür eden kaçış temi, özellikle merkez şahısların problematiği olarak karşımıza çıkmaktadır.

İçinde bunaldığı maddi imkansızlıkların bir kader olduğu peşin hükmü ile hayata bakan Kavruk, bu kaderi yenmek için esaslı bir çaba içine girmez, Zira kaderini belirleyen şartları köylü, eğitimsiz, yoksul olmak değiştirmek onun elinde değildir. Değiştiremeyeceği bu kaderle mücadele etmek yerine iç dünyasına kapanan Kavruk'un değişmez bir hayali vardır: Bir şekilde elde edeceği para ile köstekli bir saat almak, Halvet Ağa'nın kızı Yasemin'le evlenmek, köy kahvesinde kendisine Kavruk Ağa, Bey veya Efendi dedirtmek. Yıldızlı yaz akşamlarında durmadan bu hayâli genişleterek gerçeklikten uzaklaşmaya, bazen açlığını, bazen cinsel dürtülerini, bazen de çirkinliğini unutmaya çalışır. (S. 16-20)

Onunla aynı kaderi paylaşan kahveci Dursun alkole sığınarak kaçır. Dost Necû, Böğürdü ve Bulama ise çareyi mekândan uzaklaşmakta ararlar,

Rezil Dünya'nın kahramanı Rafet bütün roman boyunca kendisinden kaçmaya çalışır. Sömürü düzeni dediği sistemin üst tabakasına mensup bir gençtir. Bu gerçeği görmek bir bakıma onun da sistemin işleticilerinden biri olduğunu kabul etmek olacaktır, Bu yüzden Rafet kendisi olmayan bir kimliğin içinde, ezenlerin değil de ezilenlerin arasında yaşamak uğruna hayatını hiç bir kıymet hükmü olmayan, günübirlik yaşayan ayaktakımıyla geçirir. Mensubu olduğu sosyal sınıfı küçümseyerek hırsız, alkolik, tembel bir serseriler grubunu yüceltmeye, onlara acımak yoluyla kendi iç çatışmasını susturmaya çalışır.

Romanda aynı kaçış içgüdüleriyle hayatını amaçsızlaştıran iki şahıs daha vardır. Bunlardan biri düşmüşlerin babası rolünü üstlenen Balıkçı Halis diğeri ise batakhaneden batakhaneye sürüklenen Galatasaray'lı Dertlioğlu'dur.

Dürriye ise aynı kaçış temasını tersinden yaşayan roman kahramanı olarak karşımıza çıkar. Yoksul hayatından kurtulmak için kaba saba, yaşlı ve çirkin bir tüccarla evlenmiştir. Voli^T'nin eroin kaçakçısı kahramanı Saido ise, temiz yüreği ve kirli mesleği arasındaki çalışmadan kendisini hayır işlerine adanarak kurtulmaya çalışır.

Kaçış temasının kahramanı olan bu roman şahıslarının ortak özellikleri; gerçeği görmezden gelmek, mücadeleyi reddetmek ve başka bir hayalin / eylemin kucacağına sığınarak teselli bulmaktır,

YAPI UNSURLARI

Mekân

Mekân unsurunun kullanımı açısından Sar duvarı ve Rezil Dünya romanlarında önemli bir yakınlık göze çarpar.

Her iki romanda da mekân, temel çatışmanın en önemli göstergesi konumundadır. İnsan ilişkilerini, ruh hâllerini ve statüleri belirleyen temel unsur mekândır. Bu iki romanda genel hatları ile açık ve kapalı olarak tasnif edebileceğim mekânlar hemen hemen daima ortak hususiyetler taşırlar.

Açık mekânlar, bu mekân aracılığı ile tasvir edilen insanın özelliklerine göre iki farklı duyguyu dışa vurur: Umut ve umutsuzluk (çöküş,)

Sarduvan'da tabiat , umudu temsil ettiği nisbette yüceltilmektedir: "*Hava bir ucundan kozlaşır, bir duman sardı her yanı. Yıldızlar mısır taneler gibi ışıldamaya başladı tepemizde, (...) Derken patlıcanlar canlanıp hemen büyüdü. Domatesler dallanıp budaklandı çiçek açıp ürün verdi. Yer gök domatesle doldu. Kız yanağı gibi al al, kıpkırmızı sulu domateslerle. (...) Çok miliydi, şeker gibiydi hepsi de. Fasulyeler yıkıldı yıkılacaktı. Sırıklar eğildi büküldü yeniden doğruldular. Zengin olduk, yepyeni evler yaptırдық, Sonunda koca Sardman bizim oldu. (S. 79)*

Bakımsız, verimsiz, çorak ve çirkin tabiat zaman zaman umudu, kurtuluşu veya kaçışı sembolize eder: "*Tepelerden bir kuş havalandı, giderek yaklaştı. Sarı kanatlarını çırpa çırpa gözlerimin içinden geçip gitti. Döndü yüzüme bir kez daha baktı. Sonra birden gözden kayboldu. Bekledim, bir daha gelmedi. Bu dağlar, ağaçlar, sular hep onundu. Şu masmavi dev bir menekşeye benzeyen gökyüzü de özgürdü.*" (S.1 32)

Aynı tabiat, umutsuzluğu temsil ettiği zamanlarda ise farklı bir açıdan görülmektedir: "*Buğday tarlaları sarı sarıydı iki yanımızda. Başaklar, mısırlar Ilısrır hışırdı. İki çocuk geçti önümüzden. Yarı çıplak, kir pas içinde yalınayak iki çocuk. (. . .) Gözlerini dondüre döndüre yiyorlardı kocaman bir mısır ekmeğini. İlerideki günlerde yalnız bu ekmeğin peşinde koşacaklarım, ölüncüye, kadar bu ekmeğin için didinip kavga edeceklerini, ağlayacaklarını, onu bulamayınca da bizim gibi aklıktan öleceklerim biri bile bilmiyordu daha.(.,) arkadaşı sapanına taşı yerleştirdi paçavra, çürümüş mısır sapı kurtlanmış pırtık ve dışkı kokan derenin karşı kıyısında, alçak bir duvarın üstünde aptal aptal bakınan beyaz bir tavuğu nişanladı. Taş kurşun gibi vınlayarak uçtu, buğday başaklarından biri kopup yere düştü. İkinci taş tavuğun kanallarım sıyrarak geçip gitti. Duvarın gölgesinde çorap ören bir kadın, başının üstünden çığlık atarak uçan tavuğu görünce henien ayağa kalktı. Bir süre bir toz bulutu içinde gözden kayboldu. Üçüncü taş duvara çarptı, geri döndü, otların arasında karınlarını doyumaya çalışan ördek sürüsünün tam ortasına yuvarlandı. (S. 205)*

Umutsuzluğun son aşaması olan çöküş psikolojisi de yine tabiat tasvirleri ile sezdirilir.

"*Gök bir daha çatladı, cam zıpzıplara benzeyen bir yağmur indirdi birdenbire. Atlarını dört nala süren sarhoş bir arabacı sağa sola küfürler savurdu. Toprak ıslandı, kınalı bir ktz saçına donuverdi. Sevindim, çok sevindim. Bu yağmur yeryüzünün bütün çirkinliklerini silip süpürecek,*

toprağın kara yüzü artık gülecek, Sarduvan bir geline dönüşecekti. Ne güzel ne görkemli bir şey alacaktı köylerin, evlerin yerle bir olması. Ağaçların köklerinden koparak dev dev devrilip gitmesi boşluğa. Ne hoş olacaktı bütün insanların, bütün hayvan ve böceklerin çamurdan bir ırmak bir sel gibi akıp gitmesi. Derin bir soluk alacaktı toprak,ralıai edecekti bundan sonra. Kirli eller onu bir daha kalamayacak, ırzına geçemeyeceklerdi Tanrının gözü önünde. Başını dimdik tutacaktı artık," (S. 260)

Geceler gökyüzü ve özellikle yıldızlar, duygulardaki umut/umutsuzluk çelişmesini tek başına ifade eden mekân (tabiat) unsurları olarak kullanılırlan "Lodos sanki benden hoşlanmamış gibi daha da hırçınlaştı, balıkçı kulübelerin arkasından geçerek barınağın damını örten teneke parçalarına tasladı. Dört direğin tepesinde ayakta durmaya çalışan bir açık hava kahvesi temelinden sarsıldı, yıkılacak gibi oldu. Sandallardan birinin direğinden yanan gemici feneri derenin pis, karanlık suyu üstünde kavrılıp bükülen hurkan damlasına dönüştü. Hava bulutsuzdu ve gökyüzü bir Kütahya çinisi kadar pürüzsüz, parklatı. Yıldızlar balık götleri gibi şaşkındı derenin dibinde." (R.D. 91).

Burada hava daha da başkaydı. Yıldızlar iri iri, kırmızı kırmızıydı. Ağaçları sarsan lodosu arkama aldım" (R.D. 92)

" Bir yerde binlerce kuru yaprak hışırdadı. Bir setten aşağı bir araba kum boşaldı sanki. İki yıldız ıslık çalarak yerlerinden koptu boşlukla ışıktan bir yol çize çize toprağa düştü. (...) Onun içindeki gökyüzü uçsuz bucaksız, hep maviydi. Orada hiç sönmeyen yıldızların biri bile bugüne kadar düşmek bir yana, yerinden bile oynamamıştı. Hepsi tamdı. İri, parlak ışıl ışıldılar." (S. 140)

İnsan ilişkilerindeki acımasızlık da oldukça sert tabiat tasvirleri vasıtası ile anlatılır: "Sıcak havanın boğduğu isli, sarımsak kokan, bir kuyuya benzeyen sokağı hızlı hızlı yürüyerek geçtim.

Davul zurna el şaplamları, yüreklerden kopan yepyeni bir türkü benimle birlikte indi dere boyuna. İri taşlara çarpan sular parçalanıp köpürdü. Yanlardan sıkıştıran topraktan kurtulmak için süpürge otlarının arasına girdi. Orada hiç kınıldamadan durdu. (...) aşağıya indim, fokur fokur kaynayan sular bir çalya takılıp kalan, gözleri oyulan davul gibi şişen köpek leşinin üzerinden köpüre köpüre atladi.(...) Bu hayvan insanların kölesi olmaktan, bir kemik parçası ya da bir tas tirit uğruna gece gündüz kuyruk sallamaktan, havlamaktan kurtulmuştu artık. Kimse o kemiği, o tirit başına kakanlayacaktı artık bundan sonra. Ha köpek ha insan ikisi de birdi," (S. 179)

Özellikle Sarduvan'da ele alınan hemen hemen bütün kapak mekânların ortak hususiyeti harap, yoksul, kötü kokulu viraneler olmalarıdır. Bu mekânlar bir yönüyle genel bir çöküş psikolojisini diğer yanıyla da içinde yaşayan insanların çaresizliğini ve kokuşmuşluğunu temsil etmektedir. Romanda yer alan bir zengin evi şöyle tasvir edilir; "Tavanı basık kupkuru odada tahta sedirler vardı. Şiltelerin üstünde de kel sıçan postuna dönmüş birer posteki. Yerde alacalı bulacalı bir kilim yayılıydı. Camın kenarına korka korka oturdum." (S. 55)

Sefalet içinde yaşayan bir grup işsiz güçsüz köylünün evi ise şöyle tanıtılır: "Badanası yer yer dökülen, hatılları dışarı vuran iki duvarın köşesinde bir çocuk yatıyordu saman sarısı (S-267) Bir kibrit çaktı, ağılın ortasındaki bir demet samanı tutuşturdu. İçerisi oldukça aydınlandı Hava dana, öküz gübresi kokuyordu hâlâ. Alev'leri görünce ar sinekleri hemen vızıldamaya başladı. Rahmet baltayla yemlik tahtalarının iksini parçaladı. Birlikte gidip ocağı yaktık. Eski bir çuval parçasını altımıza çekip yalaza karşı orturduk.(S.270) Birer ikişer odadan çıkıp ocak başına gittik. Bir kucak dolusu külün içinde bir kıvılcım bile yoktu, Bacanın içinden sarkan telin ucundaki tencere kapkaraydı.(S. 269) Bacadan

giren deli bir rüzgâr hemen geçiveren çalı çırpı ateşinden odaya yayılan sıcaklığı alıp götürdü. Yeniden başkaldıran açlıkla soğuk birleşince incecik yorganımızın altında kedi yavruları gibi titremeye başladık."(S. 279)

Kapalı mekân ve "ev" düşüncesi bazen huzurun simgesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. *"İki gözülü bir ev yaptıracaktım başıma. Duvarları beyaz badanalı, sedirli, kilimli, yataklı, yorganlı bir ev"*(S. 17)

"Perdeler, halı, odun çıtırtısı, dışarda uğuldayan rüzgâr bu sıcacık aile yuvasına huzur veren güzelliklerdi. Yıllardan beri böyle bir odanın insanı sımsıkı saran tertemiz havasının özlemiyle uyuyamadığım geceler oldu. (R.D. s. 231)

Voli'de ise mekân unsuru ilk iki romandan daha faklı kullanılmaktadır. Roman boyunca mekân iki aslı hususiyet gösterir. Bunlardan biri olayın (maceranın) geliştiği sahneyi oluşturmak, diğeri ise önemsenen roman kahramanlarının o andaki ruh hallerini sezdirmeğdir.

Birinci bölümdeki mekân tasvirleri Saido'nun ve kendisi için çalışan "adamlarının" yaşadıkları ortamı ve maceranın geçeceği muhiti okura tanıtır. Bu tür mekân tasvirlerinde genelden özele doğru gittikçe daralarak yoğunlaşan bir dikkat söz konusudur. Mekân bir tahlil unsuru olmaktan çok, yaşanacak maceranın bir habercisi olarak kullanılır: *"Batıdan pörsük pörsük bir rüzgar esiyordu. Sabaha karşı gelen, ağır aksak yükünü boşaltan bir gemi rıhtıma tehlikeli bir biçimde yatmıştı. Çevresinde balıkçı sandalları, deniz fenerinin üstünde de üç beş martı dolaşıyordu. Zincir, kanca, teneke takırtularına arasına insan sesleri karışıyor, kıyıyı süsleyen en yakın motellerden birinde "Don't go away" şarkısı çalıyordu. Yoldan eski, toz toprak içindeki motorsikletiyle sakallı bir postacı gelip geçti. Yarı çıplak bir kadın üçgen biçimindeki bir kayanın tepesinden birkaç kişinin gülüşerek yüzdüğü balon balon köpüklü denize atladı. Biraz ötede, yüzü gözünü makine yağına bulanmış iri yarı bir sü-*

rücü kamyonunun lâstiğini değiştiriyor, salaş bir gazinonun terasında,, kısa kollu fanilâsı kirden tahrat bezine dönüşmüş bir adam kıyıda bembeyaz bir sandalın motorunu çalıştırmaya uğraşan birçocuğa bağırp çağırıyordu kocaman kıcını kaşıya kaşıya. Güneş kıpkırmızıydı. Dev bir Afrika istakozuna benziyordu." (V. 39)

İktibasta görülen anlatım tarzı hemen hemen bütün muhit tasvirlerinde bir şablon gibi kullanılmaktadır. Diğere romanlarda olduğu gibi burada da sosyal adaletsizlik teması zaman zaman mekân tasvirleri ile verilir: *"Köy gerçekten de içler acısı bir durumdaydı. Buraya Ankaralı lâükler bir yana Tanrı bile hiç uğramamıştı. Toz yığınlarının içinde bezden yaptıkları bir topla itişe kakışa oynayan çocuklar yarı çıplaktı. Kocaman burunlu bir kadının yüzü gözünü cılk yara içindeydi. Paçavralara sarıp sarmaladığı çocuğunu emzirmeye çalışıyordu. Uyuş bir eşek ayakta uyuya kalmıştı. Biraz daha aşağıdaki çeşme başında kadınlar su kavgası yapıyorlardı. Hava boğuk ve ekşiydi. Kuru ot, yanmış soğan, dışkı kokusu soluğunu kesiyordu insanın. Köy mezarlığı çok ıssızdı. Çarpık çurpuk taş ve tahta parçalarının altında yatan ölümler köyün belki de en mutlu insanlarıydı."* (V.99,100)

Nadiren de olsa bazı kahramanların ruh halleri o anda içinde buldukları mekânın tanıtılmasıyla okura açıklanır: *"Koltuğunun arkasındaki duvarda Atatürk'ün koskoca bir potresi asılıydı. Devrimlerin görkemli lideri, milyonların sevgilisi, on yıldan beri çakmak çakmak gözleriyle hep aynı noktaya, ölmek için çurpınan bir kaktüsün kırık saksısına bakıyordu, İki camın perdeleri eskimiş, kirden sapsarı olmuştu. Bunların bir kez olsun yıkandıklarını bu güne kadar kimse görmemişti. Sungur Koparan her işini kendi yapan biriydi. Meslek yaşamında bir gün bile sekreter kullanmamıştı. Dava dosyalarıyla kanun kitaplarının ve resmi gazelelerin en önemli olanları tozdan görünmeyen derme çatma bir kitaplıktaydı. Her şey, özellikle yerdeki eski halı*

parçası temizlenmeyi bekliyordu. Bu temizliğin yapılabilmesi bir mucizeye bağlıydı."(V. 264)

Romana bir polisiye /macera havası veren kaçakçılık olayının anlatıldığı bölümlerde ise mekân, sadece bir güzergahı gösteren isimlerden, iş ve eğlence yerlerini işaret eden tanıtlardan ibaret bir sahne konumundadır.

Zaman

Söz konusu üç romanda Faik Baysal, belli bir zamanda vuku bulduğunu sezdirmediği veya açıkça ifade ettiği vak'aları anlatmaktadır. Özellikle Sarduvan ve Rezil Dünya, yazarın hayatından izler taşıyan romanlardır.

Sarduvan'da anlatılan vak'a zamanı, 1930'ların sonları ile 1940'ların başlarıdır. Bu yıllarda ilk gençlik çağını yaşayan Baysal, Adapazarının Sarduvan (Serdivan) ilçesinde geniş bir inceleme yapar. Milli Mücadele yıllarında Yunan işgali altında kalan bölgede yaşanan trajik göç ve sefalet hikâyeleri derler. Ancak derlemelerini romana dönüştürürken tarihi zamanla ilgi kurmaktan özellikle kaçındığı görülür. Yazar için önemli olan yaşanan tarihi sürecin ferdi ve sosyal hayatı nasıl etkilediğidir. Verimli ve sulak topraklarda yaşadığı halde aç ve sefil kalmış köylünün sosyal durumu mübalağalı bir kötümserlikle ele alınır. Romanda zamanı sezdiren unsurlar sosyal yapının içine gizlenmiş olan bürokrasinin ağır baskısı, yönetici kesimin Anadolu'ya arkasını dönmüş tutumu gibi devri anlatan işaretlerdir. *"Laf döndü dolaştı, yine kaymakam Beye geldi. Yıllardan beri yolu gözlenen bu adam biraz daha efsaneleşti. Böyle giderse bir masal kahramanı olacaktı günün birinde. Onun hesabı da buydu belki. Geliyorum, geldim diye halkı oyalamanın nedeni başka ne olabilirdi?"* (S, 172)

Yokluk, kıtlık, taşranın ihmal edilmiş, sefil hayatı gibi dikkatler de zamanla ilgili sezgileri güçlendirmektedir.

Rezil Dünya, söz konusu romanlar içinde otobiyografik özelliklerin en yoğun gözlemlendiği çalışmadır. Romanın merkez kişisi Rafet ile Faik Baysal'ın hayatı arasında önemli benzerlikler vardır.

Rafet de yazar gibi Adapazarında büyür. Annesini kaybetmiştir. Yaşlı dede ve ninesi ile yaşamaktadır. Ortaokul yıllarında St. Joseph Fransız lisesine yatılı yollanır. Okul sonrası işsiz ve parasız bir dönem geçirir. Kurşunlu'da askerliğini yaparken 1943 yılında Çerkeş depremini yaşar. .. Bu yıllar II. Dünya Harbi yıllarıdır. Siyasi belirsizlikler, vurgunlar, karaborsa, rüşvet olayları gündelik hayatı etkilemektedir. Tarihi ve sosyal arkaplanı oluşturan bütün bu olaylar romanda yer almaktadır. Özellikle deprem felâketi ve harbe girilip girilmeyeceği problemi ile bunun sosyal yansımaları önemli bir yer tutar.

Vak'a zamanının belirlenmesi açısından Voli de ipuçları ile doludur. 1980'li yılların Türkiye'si arkaplanda sezdirilmeye çalışılmaktadır. Gündelik hayata yansıyan siyasî dedikodular, küçük şehirlerdeki siyasî erk sahiplerinin adam kayırma, rüşvet ve zimmet hikâyeleri gibi zamana ait unsurların yer yer sloganlaşan ifadelerle belirlenmesi, gelişim süreci anlatılan roman kahramanlarının ferdi zamanlarının belli bir çerçeveye oturtulması açısından önemlidir. Burada sözü edilen ferdi zaman, Baysal 'ın "insanın kaderini içine doğduğu çevrenin şartları belirler, ne kadar yetenekli olursa olsun insan bu kaderi aşma gücüne sahip değildir" şeklinde özetlenebilecek bakış açısının baskı altında tuttuğu insan ruhunun geçmiş hasreti ve gelecek endişesi çekerek büyümesini işaret eden, ferde ait ayrı bir zaman kategorisidir.

Kavruk sosyal arkaplanı çizilerek dondurulmuş vak'a zamanında ve bu zamanın ferdi ezen baskısı altında bir büyüme süreci yaşar. Onun ferdi gelişmesini sekteye uğratan yan hikâyeleri bir yana bırakırsak, yer yer vak'a zamanıyla paralel ilerleyen bir gelişme sürecidir bu.

Muhitin tanıtıldığı birinci bölümde ferdi zamana ilişkin unsurlar oldukça zayıftır. Vak'a zamanıyla anlatma zamanının kesiştiği üç ana düğümle daha sonraki bölümlerde karşılaşırız. Birincisi ilk hırsızlık teşebbüsünün ruhunda ve bedeninde derin yaralar oluşturduğu gecedir.(s.33) Uğradığı ağır yenilgiden gelecek için ümit kazanarak çıkan Kavruk, yeni bir hamle ile yürümeye başlar. Pek çok hikâye dinleyip insan tanıyarak kozmik olarak ölçülemeyecek bir süre yaşadktan sonra bir yenilgiye daha uğrar. *"Bir güz yağmuru koktu burnuma. Ağlamaya başladım gizliden gizliye(...) ufukta göz kırpan tek yıldız da beni görünce apar topar gitti. Bir kuş öttü, bir gübre yığınının üstünde dört beş serçe çılınca eşelendi. (...) Ben mutluluğu hiç bulunmayan bir yerde aramaya çıkmış, bir torba parada bulacağımı sanmış, dayaklar küfürler yemiştım uğrunda, Onu artık hiçbir yerde bulamayacaktım. (...) Silkindim yaşamaya karar verdim birden. 'İyi oldu şu karyyla yattığım çok iyi oldu. Çocuğu olursa o yalancı herif de kendi çocuğu sanacak. Oh canıma değsin be' diye mırıldandım kendi kendime. Çok da iyi ettim."* (S. 122)

İktibastan da anlaşılacağı gibi Kavruk'un hayatında belli bir an birden öne çıkar. Bu, zamanın durağanlaştığı ferdi takvimin kozmik zamandan ayrıldığı bir sürecin sonunda olur. Ve böylece Kavruk yeni bir ruhî tecrübe yaşar, hayatına yeniden bakarak ilerideki zamanı yönetecek bir hedef belirler kendisine. Bu intikam hırsıdır.

Bundan sonraki zaman sürecinde ölçülemeyecek bir gevşeklikte dokunarak geçirilir. Yeni şahıslar, yeni hikâyeler ve yürüme ile geçen bu sürecin sonunda öne çıkan bir an tekrar hayatın akışını değiştirecektir: *"Abut, neredesin Abut? Diye seslendim Çirkin, ağlamaklı sesim de onun gibi bir daha gelmemek üzere çalılıkların arasında kaybolup gitti. Biraz sonra ay doğdu. Gecenin ortasında yapayalnızdım."* (S. 395)

Bu nokta Kavruk'un büyüme (derinleşme) sürecinin son merhalesidir. Değişmeyen bir za-

manda durmadan değişen hikâyelerin içinden geçerek hem geleceğe hem de kendi içine doğru bir yolculuk yapan Kavruk, aynı kaderi paylaştığı insanların ortak hükmüne ulaşır: Hayatta ümit etmeye deyecek bir şey yok.

Romanın son cümleleri, hayatın neredeyse artık akmadığını, sonsuz bir boşluğu sembolize etmektedir. Kozmik kıstaslarla ölçülemeyecek anların öne çıktığı bu tarz zaman kullanımına romanda sıklıkla rastlanmaktadır. *"Günlerce süren bir yürüyüşten sonra sıcak bir öğle üstü Erenler Köyü'ne vardım (S. 49) "ben bir çalılığın dibine çişimi ederken birden akşam bastırdı (...) çişimin son damlasında (...) korkunç bir öfkeye kapıldım (S. 358)*

Böyle bir anlatma zamanı, bağlantıları son derece gevşek kurulmuş mübalağalı tiplerin efsânevî hikâyelerinin ard arda sıralandığı bir roman için son derece uygun görünmektedir.

Donmuş bir zamanda, kendi içine doğru yürüyen Kavruk'la hemen hemen aynı macerayı yaşayan şehirli serseri Rafet'in zamanla ilişkisi ise oldukça farklı seyretmektedir. Çerçevesi daha önce belirtildiği gibi çizilen, vak'a zamanının kullanımı Rafet'in büyüme sürecini daima kontrol altında tutar. Rezil Dünya'da hikâyeler dinleyerek mekândan mekâna dolaşan Rafet, aynı zamanda kendisi için önceden hazırlanmış zaman dilimlerinin de içinden geçmektedir. Onun içinden geçtiği ve anlatma zamanı olarak da kabul etmemiz gereken bu kozmik zaman dilimlerinin belli anlamları vardır. Çocukluk günleri umut ve mutluluğu, okul günleri sıkıntı ve boşluğu, serserilik günleri yeniden sevgi ve umudu arayışını, askerlik günleri çalışma ve idealizmi, ikinci serserilik dönemi ise umudun giderek düşmesini, hiçliği sembolize etmektedir. Mübalağalı sayıdaki roman şahısları ve onlara dair bütünden kopuk hikâyelerin yoğunluğu Rafet'in derinleşme sürecinin yeteri kadar işlenmesine engel olur.

Rezil Dünya'daki anlatma zamanı atlamalar ve çelişkilerle doludur. Hemen her bölümde me-

kânla birlikte yeniden kurulan zaman atmosferi Rafet'i sadece dışarıdan etkiler ve mesajı güçlendirmeye yönelik yeni hikâyelerin başlangıç noktası olmaktan öteye gidemez. Romanın son cümleleri Sarduvan'da olduğu gibi Rezil Dünya'da da insanın zaman ve mekân içindeki kalakalmışlığını ele vermektedir: *"Dürriye Dürriye diye bağırırım avazım çıktığı kadar. Sesimi bir türlü duyuramadım. Mercedes bir daha uykularımın hiçbirinde göremeyeceğim görkemli bir düş gibi yitip gitti yolun dönemecinde: Tepemde dönüp dolaşan güneş büsbütün kızdı. Tuğlalar kırmızı kırmızıydı. (R.D. 296)*

Voli'de özellikle siyasi ve ekonomik olayların vurgulanması ile ortaya çıkan vak'a zamanı, 1980'li yılların ilk yarısıdır. *"Her şey gibi inşaat malzemelerinin fiyatları da hiç durmadan artıyor .liberal ekonomi şampiyonu zavallı başbakan da utanmadan yıl sonunda Allah'ın izniyle enflasyonu yüzde yirmilere düşüreceğiz' diye avazı çıktığı kadar bağırıyordu." (V.129)*

Liberal ekonomiye geçiş sürecinin yanı sıra yeni yaşanmış bir askeri darbenin belli belirsiz izleri de vak'a zamanını işaret etmektedir: *"-Allah sonumuzu hayır etsin oğlum. Ordumuz da olmasa hepimizi kıtır kıtır keser bu canavarlar. -Particiliği yüzümüze gözümüze bulaştırdık da ondan." (V.87)*

Anlatma zamanı vak'a zamanıyla paralel bir seyir izlemektedir. Ancak burada zaman daha çok yaşanan anın özelliklerini öne çıkaran ve kozmik olarak ölçülemeyen parçalardan oluşur: *"Güneş batıp demli çay rengine Güney akşamlarından biri daha Toroslar'ın karlı tepelerinden çam kokusu saldırısına uğrayan ovaya indiğinde 'Yaşayın be. Nur olun çocuklar' 'Ablamızın şerefine' diye bağırarak konukların alkış yağmuruna tutulan iki oyuncu da ter içinde kalmışlardı. Yıldızlar oradan buradan yavaş yavaş sökün etmelerine karşın, denizin çok ötelinde hala hızını alamamış görünen Cavido'nun bacakları arasına sıkışıp kalan gün sonu daha kırmızıydı. Biraz*

sonra o da söndü ve giderek şiddetlenen bir yıldız yağmuruyla birlikte garsonlar koşuşmaya, birer ikişer masaları toplamaya başladılar." (V.J6)

Romanın bütününde hikayesi anlatılan üç önemli zaman dilimi vardır. Bunlardan biri Saido'nun ve çevresinin anlatıldığı düğün gecesi, ikincisi kaçakçılık hadisesinin gerçekleştirildiği birkaç gün ve sonuncusu, Saido'nun intihan ile neticelenen birkaç aylık yargılanma sürecidir.

Saido'nun iç çatışmasına zemin hazırlayan ve ondaki değişimi sağlayan geçmiş ve gelecekle ilgili endişelerin, hasretlerin söz konusu edildiği ferdi zaman unsuru oldukça detaylı işlenmiş bir büyüme sürecini göstermektedir. Yargılanma süreci boyunca devam eden iç hesaplaşma sonucunda, bu zaman dilimini iyi değerlendirmiş bir Saido ile karşılaşırız: *"Soyluluk soy ağacında değil insanların kafasındaydı. Saido bunu yakalayan ender kişilerden biriydi. Sessiz sedasız yazdırdığı vasiyeti bunu kanıtlar nitelikte bir belgeydi. Nitekim noterden çıktığı zaman günahlarından tamamen arınmış gibi rahatlamış hissetmesi ve o gece en sakin uykularından birini uyumuş olması hiçbir şeyi gösteriş olarak yapmadığını kanıtlayan ve ders alınması gereken bir belgeydi. Duruşma günü gelip çatıncaya kadar bir daha karamsarlığa kapılmadı. Avukatıyla birlikte adliye kapısına gelince de hiç sarsılmadı." (V .295,296)*

Şahıslar Kadrosu

İncelediğimiz üç roman, şahıslar kadrosunun teşekkülü ve işleniş bakımından hemen hemen hiç değişmeyen ortak özelliklere sahiptir. Şahıslar kadrosunu sınıflandırarak incelemeye önce bu ortak özellikler üzerinde kısaca durmak gerekir.

Faik Baysal'ın roman anlayışının temelinde yatan insan manzaraları seyrettirmek arzusu eserlerinde hikayesi veya özellikleri anlatılan or-

takıma kırk şahsın işlenmesi gibi bir sonuç doğurur. Romanlar neredeyse her bölümde şahıs kadrosunun imkânlarına göre yeniden planlanmakta, müstakil bir anlatı gibi tasarlanan bölümler geliştikçe şahıs kadrosu kabarmakta, bölüm değişiklikleri ile geride kalan şahıslar bir tarafa bırakılarak çatışma yeni giren şahısların üzerinden yeni ve bütünden kopuk maceralar aracılığı ile tekrarlanmaktadır. Bu durumu Tahir Alangu şöyle açıklar: "*(Yazarın) bu yaşayışı tasvirinden hoşlandığı da zaman zaman hissedilmektedir. Gözlemlerden getirdiği gerçeklerden duyulanıp çoşuyor, önündeki malzemeyi, romanın bütünü ve kuruluşu içindeki özde belirlenen birliğe götürmek yerine, yer yer fragmanlar halinde kopuk kopuk bıraktığı görülüyor. Çok defa yazar, bu ip uçlarından, kopuk gözlemlerden kalkarak, kendi isyanlarını, duygularını, yaşama üzerindeki kişisel görüşlerini anlatmağa kayıveriyor.*" (Alangu, 1965, 705)

İncelediğimiz üç roman için bu hükmü biraz daha ileri götürerek, yazarın kendi sözünü sürekli tekrar edebilmek maksadı ile yeni yeni şahıslar icad ettiğini söyleyebiliriz. Romanların ana temalarından biri olan sosyal adaletsizliği hemen hemen aynı slogancı tavırla Rafet, Mekin ve Halis şu şekilde dile getirirler: "*Para hırsızların, soyguncuların, bir avuç düzenbazın. (...) Sömürü düzenininin bu kâğıt parçası bizim için yavan bir dilim ekmek olmaya bile razı değildi.*" (R.D. 55)

"*Ben bu kerkenez dünyaya bozuluyorum daha çok. Onu kızarmış, reçelli tereyağlı ekmek gibi kesip kesip yiyenlere ifrit oluyorum. Bize bir kırıntı bile vermiyorlar.*" (R.D.56)

"*Hepimizi sömüren şu deyyuslara karşı inadına yaşamalıyız. Kavgamızı kazanuncaya, hakkımızı, alıncaya, o pezevenklere bizim de insan olduğumuzu kabul ettirinceye kadar yaşamalıyız.*" (R.D. 97)

Romanlardaki şahıslar kadrosunun diğer ortak özelliği ise merkez şahıslar dışında kalanların, roman tekniğini zedeleyecek biçimde baştan

savma bir bakışla ele alınmasıdır. Özellikle bazı roman şahısları ilk defa yer aldıkları bölümlerde istikbal vadeden bir yoğunlukta, hatta bazen lüzumsuz detaylarla okura tanıtıldıktan sonra adeta yazar tarafından unutulmuş bir daha kendilerinden söz edilmez. Kurguyu bozan unsur ise bu şahıslarla ilgili olarak atılan düğümlerin hiç çözülmemesi ve böylece teknik açıdan iç tutarsızlığı getiren soruların müttemadiyen cevapsız kalmasıdır.

Şahıslarla ilgili diğer bir ortak nokta ise hemen hemen hepsinin adlarının veya lakaplarının alışılmışın dışında, garip kelimelerden seçilmiş olmasıdır. Bu durum şahısların varoluşlarındaki gariplik veya yabancılaşmaya işaret edebildiği gibi, zaman zaman da bir tip hakkında kesin bir öngörü oluşturmak için kullanılmaktadır.

Sarduvan'da merkez kişinin adı Çevri'dir, ancak o, kendisini daha iyi ifade ettiğine inandığı Kavruk adını kullanır. Yakın arkadaşlarından bazıları ise Keko, Dost Necû, Kofur, Böğürtdü, Bulama, Rabbani, Katamur, Abut adlarını taşır. Rezil Dünya'da Rafet'in çevresinde yer alan şahıslardan bazıları, Dombay Muzaffer, Burunsuz Kenan, Mostar, Arap Nizar, Kahveci Misbah, Taho, Keşo, Süliman, Dertlioğlu, Wagner Mustafa gibi isimler taşırlar. Voli'nin merkez kişisi Sait Devler'in yaygın ismi Saído'dur. Kendisine devlet Saído da denir. Diğer bir kaç roman şahsı ise şu isimlerle anılır: Filit Hüsnü, İmam Kırksekizoğlu, Namus Samet, Bulgar Ayşe, Rıfat Beton (mühendis), Kızıl Selim (marksist öğretmen), Sungur Koparan (avukat), Puşt Osman (savcı). Ekspres Nuri (hâkim) vs.

Şahıslar kadrosundaki ortak özellikleri böylece dile getirdikten sonra onları iki ana başlık altında incelemek mümkün olacaktır:

I. a) Merkezdeki Şahıslar, Kahramanlar: Romandaki vak'aya ilk hamleyi veren ve çatışmayı idare eden güç (Aktaş 1991,153) olarak kabul et-

fiğimiz merkezdeki şahıslar veya roman kahramanları aynı zamanda diğerlerinden farklı bir bakış açısıyla ele alınarak çok yönlü işlenen roman şahıslarıdır.

Sarduvan'da anlatıcı konumundaki Kavruk, iyi yürekli bir serseri olarak tanıtılır. Romanın başından sonuna kadar var olan tek şahıs olduğu için okura bir çok yönünü ayrıntılı olarak gösterme imkânı bulur. Böylece Kavruk'un hayallerini, hayat mücadelesini, tembelliğini, sevdasını, ümitlerini ve cinayetini nisbeten sebep sonuç ilişkisi içerisinde takip edebiliriz.

Çok yönlü bir şahıs olarak tanıtılmasına rağmen büyüme süreci üzerinde fazla durulmayan Kavruk, içine doğduğu kısır döngüde yuvarlanıp duran bir kişi olarak hafızamıza yerleşir.

Aynı tipjn biraz daha geliştirilmiş şehidi versiyonu olan Rafet ise Rezil Dünya¹ nm merkez kişisi konumundadır. Merkez kişiler içinde yazarın en çok sözünü emanet ettiği şahıs da Rafet'tir.⁵

Faik Baysal'inkine çok benzeyen çocukluk ve gençlik yılları sonrasında geçirdiği büyüme süreci dolayısı ile rahatlıkla çok yönlü bir roman kahramanı olarak değerlendirebileceğimiz Rafet, ne yazık ki yazarın slogancı sosyal adalet anlayışının kurbanı olur. Sömürü düzenine karşı çıkan isyankar yapısı, sömürenler sınıfından bir aydınının ideolojik veya vicdani gerekçelerle beslenen karşı duruşuna dönüşemez bir türlü.⁶ Rafet önünde akıp giden hayata kendi argümanları ile dahil olmak yerine, acıdığı işsiz güçsüz tufeylilerin söylemi ile şikâyetler üretmek katkıda bulunur. Üstelik bu durum yazar tarafından şuurlu olarak belirlenmiş bir insanî zaaf da değildir, Bu manada çizilen en başarılı çok yönlü şahıs, Voli'nin merkez kişisi Saido'dur. Bir mafya babası kaçakçıdan, vicdan sahibi bir hayırsever'e dönüşen Saido, bu büyüme sürecini, başında bulunduğu eroin kaçakçılığı işinin gelişmesi ve adli makamlarca cezalandırılması çerçevesinde yaşar. Kişiliğindeki değişme ha-

kim anlatıcının bakış açısıyla okura sezdirilir: " *Bir ağaç bir yaprak bir serçe olmadığına üzüldü. Bunlar şimdiye kadar hiç düşünmediği, hiç duymadığı şeylerdi. Çektiği acılar sayesinde insan olmaya başladığım ilk kez o gün hissetti. (...) Geç saatlerde yepyeni bi insan olarak evine döndü. İki gün kadar sonra kafasına yine karanlıklar dolmaya başladı yavaş yavaş. Bir gece (...)*" (R.D.144)

Bu büyüme sürecinin sonunda kalbi derinlikleri olan bir adama dönüşen Şaido, yargılandığı mahkemenin sonucunu dahi beklemeden intihar ederek kendi cezasını kendi eliyle verir.

b) İkinci Derecedeki Şahıslar: Yukarıda sözü edilen kahramanlar'ın dışında kaldığı halde kişilikleri eni konu işlenen, çatışmanın ortaya çıkmasına yardım eden veya çatışmanın diğer tarafı olan, norm karakter⁷ de diyebileceğimiz, roman şahıslarını bu kategoride ele alacağız.

Sarduvan'da, Kavruk'un hayat yürüyüşünde yanında bulunan ve yerlerini birbirlerine terkederek sürekli değişen tipler, romanın ikinci derecedeki şahıslarıdır. Hemen hemen hepsinin garip bir adı veya lâkabı olan bu kişilerin ortak özellikleri yoksul, çirkin ve işsiz olmaları, bir mesleğe sahip bulunmayışları, açlık sınırında yaşamalarıdır. Çoğu bir aile yuvasından yoksundur. Aile sahibi olanlar ise sonunda bu bağı dağıtır veya bu bağdan kaçarak ölüme sığınır.

Bu karakterlerin ruh halleri de aşağı yukarı aynı çizgide gelişir. Hayalleri ve ümitleri vardır. Bu hayaller için yaşarlar. Ümit onların içlerine bir iyilik, insaniyet duygusu katar. Ancak dışarıdan görünüşleri böyle değildir. Bir kısmı suç işlemiş insanlardır, diğerleri ise suça yatkındırlar. Sarduvan'da karakter olarak niteleyebileceğimiz yaklaşık on beş roman şahsı ile karşılaşırız. Temel özellikleri aynı olan bu karakterlerden bir kaçını ana çizgileri ile şöyle ifade edebiliriz.

Dost Necû, Kavruk'un Sarduvan damında (hapishane) tanıdığı bir halk kahramanıdır. Yago'nun kızı Safine ile evlenmiş, karısı ve kayınpederinin ensest ilişkisini farkedince onları ve oğlu İsa'yı öldürerek dağa çıkmıştır. Uzun yıllar zenginden çalıp yoksullara dağıtarak eşkıyalık yapar. Bu uğurda gözlerini kaybeder. Evlat katili olmak daima vicdanını sızlatmaktadır. Hapislik süresi sonunda bir mitoloji kahramanı gibi sırta kadem basar.

Kavruk'un başka bir arkadaşı Bulama (Bekir) zengin bir ailenin total oğludur. Komşu kızma tecavüz ederek memleketinden kaçmıştır. Onun vicdan azabı da Düzce'li komşu kızı Cizye'dir. Duygulu, fedakar, gururlu bir serseridir. Total bacağı ve çirkinliği yüzünden kainata küstür. Köyün fahişesi Eda ile birlikte kaçarak onun hayatını kurtarır.

Bu şahısların temel özellikleri gibi, romandan-Kavruk'un hayatından - çıkış şekilleri de birbirine benzer; ya sır olurlar, ya dağa çıkar veya ölürler.

Rezil Dünya'nın ikinci derecedeki şahısları da Sarduvan'dakilere benzerler. Fonksiyonları birinci halkada yer alan roman şahsını daha belirginleştirmek, onun farklı yönlerini ortaya çıkarmaktır. Tip olarak ilk romandakilerin şehrillleşmiş versiyonlarıdır. Hemen hemen aynı sayıda ve aynı yoğunlukta işlenmişlerdir.

Hayatının çeşitli safhalarında karşısına çıkarak Rafet'e yoksul ama fedakar bir dost eli uzatan Balıkçı Halis, kendisini bir baba gibi himaye ederek mirasını bırakan kahveci Baba Kâzım, kendilerine ait bir hayat felsefeleri olan yardım sever meyhane arkadaşları Müslim Onbaşı, Taho ve Keşo bu kapsamda değerlendirilebilirler. Rafet'in hep iyiliklerini gördüğü bu norm karakterlerin farklı birer yönleri daha vardır. Balıkçı Halis aranan bir katildir, Baba Kâzım kızının geneleve düşmesine sebep olur, Müslim, Taho ve Keşo ise komşularının kızı Nina'yı kaçırmak için tecavüz ederler.

Roman kahramanım somutlaştırmak fonksiyonunun yanı sıra bu karakterlerin önemli bir görevi de insan unsurunu açıklamaktır. İnsanın iyilikle kötülüğün mücadele alanı olduğunu düşünen Faik Baysal, bu tiplerle genel düşüncelerini somutlaştırmaktadır. Ancak bu karakterlerin hemen hemen tümü kısa zaman aralıklarında ve yoğun anlatımlarla verildikleri için bu iyilik-kötülük çatışması genellikle çok yönlülük yerine tutarsızlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Voli'de de durum değişmez. Yaklaşık onbeş norm karakter aynı üslupla ve aynı fonksiyonlar için aynı kusurlarla romanda yer alırlar.

Birinci bölümün kahramanı gibi görülen Mert birden bir figürana dönüşür. İlk bölümlerde Saido'dan rüşvet alan yüksek bürokratlar son bölümlerde dürüst devletin sembolü haline getirilir. Kanunları canının istediği gibi yorumlayan hakim Ekspres Nuri, aslında adaletin timsalidir. Kötü insan, başarılı savcı Puşt Osman cinsel eziklik içindedir.

Norm karakterler içinde yer alan imam Derya, soğukkanlı bir katil olduğu halde eroin nakletmek için yobaz bir imam rolünü üstlenmesi ve hem asıl kimliği hem de üstlendiği rolü içinde gayet başarılı takdim edilmesi sebebiyle bu kadrodan ayrılabilir.

c) Figüranlar: Olayların algılanmasını sağlayan bir koro, " mahalli rengi aksettiren, dikkatlere sunulmak istenen vak'a veya vak'a parçasına ait tablonun gözler önünde daha iyi tecessümüne hizmet eden şahıslar" (Aktaş,1991,158) konumundaki figüranlar ise her üç romanda da birer arkaplan oluşturmak için kullanılmışlardır. Sarduvan'daki sıradan çoğunlukla isimsiz köylüler, Rezil Dünya'daki mahalle ve okul arkadaşları, hocalar, kahve ve meyhane müdavimleri, Voli'deki otel ve pavyon müşterileri, sokaktaki insanlar, her üç romandaki gerçek politikacılar ve

gerçeği ifade ettiği sezdirilen işadamları figüranları oluşturmaktadır.

Sarduvan ve Rezil Dünya'da yer alan figüranlardan; zenginler ve yöneticiler haksız kazancı ve kötü kullanılan erki, kadınlar daima cinsel duyulan ve şehveti, çocuklar ise iyilik ve merhameti temsil ederler.

Voli 'de de bazı şehirli serseriler ile bütün politikacılar, bürokratlar ve özellikle kadınların yapı içinde üstlendikleri fonksiyonlar ve yazar açısından ifade ettikleri roller de diğer romanlardakilerle aynıdır.

II. a) Serseriler: Sarduvan ve Rezil Dünya, daha önce de belirtildiği gibi isimleri ve maceraları farklı olmakla birlikte derin yapıları aynı olan bir serseri tipini tahlil ve tasvir eden romanlardır.

Her iki romanda yer alan ve sayılan yaklaşık olarak kırkı bulan bu serserileri iki grupta toplamak mümkündür.

Sarduvan'da eğitimi ve mesleği olmayan köylü serserilerle. Rezil Dünya'da ise bunların şehirli hemcinsleri ile karşılaşırız. Bunların hayat mücadeleleri, birbirleri ve toplumla ilişkileri, sebep sonuç ilişkisi8 gözetilmeden akıcı bir üslupla hikâye edilir.

Özünde iyilik tohumları barındıran bu insanlar tek geçim yolu olarak hırsızlık yapmayı öğrenir ve öğretirler: *"Şu işe bak sen. Açlıktan öl burnundan kıl aldırma. Ne var utanaek bunda oğlum. Seni bu duruma düşüren devlet utansın. Paşalar, valiler. Kaymakamlar, el ayak öpen yağcılar utansın. (...) Ne açlık ayıp şey mi? Soygunculrın bizi daha da köleleştirmek için uydurdukları bir tekerleme bu. Açlıktan ölmek ayıptır açlıktan. Çal çırp vur kır ama doyur şu krnını arkadaşım. Korkma, kaynar suda haşlanan bir Yahudi ıstakozuna döneceksin sen de yakında."* (R.D.96)

Bunun aslında kötü bir eylem olduğunu buselerde sosyal adaletsizlik sonucu içinde düşük-

leri çıkmazdan başka bir kurtuluş yolu olmadığını düşünürler. Belli bir adresleri, akrabalık bağları ve en önemlisi kutsalları/kıymet hükümleri yoktur.

Her iki romanın kahramanları Kavruk ve Rafet'in yakın arkadaşları konumunda olan ve ikinci derecedeki roman kahramanları olarak da tasnif edilen şahıslar bu tiplerden oluşmaktadır.

Rezil Dünya'da yer alan şehirli serserilerin bazılarında Sarduvan'a nisbetle farklı bir özellik olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Başta Rafet olmak üzere bazı serseri tipleri başlangıçta iyi bir eğitim almış fakat bunu değerlendirmeyi bilinçli olarak reddedip sokağı tercih etmiş tiplerdir. Rafet, St. Joseph Fransız Lisesi9 mezunudur. Balıkçı Halis, Haydar Paşa Lisesi ikinci sınıfına kadar okumuştur. Uyuşturucu kullanıcısı ve yazarlık heveskan Dertlioğlu ise Galatasarayh'dır.

Voli'de bu manada serseri tiplerden oluşan bir grup yoktur. Ancak Saido'nun çevresindeki genç kaçakçılardan Mert ve Bekir ile mahkemede şahitlik yapan bazı figüranları serseri ruhlu tipler olarak tanımlamak mümkündür.

b) Dejenere Tipler: İyilikle kötülüğün çatışmasını yaşayan, kendi dışında gelişen şartların kurbanı olmuş serseri tiplerinin karşısında yer alan ve mecburiyet saikiyle değil de çıkarlarını muhafaza kastıyla toplumsal normların dışında yaşayan roman kahramanlarını bu kapsamda değerlendirebiliriz.

Sarduvan'da Tulum Hamis, Katamur ve onun arkadaşı gibi cinsel sapkınlık içinde bulunanlar. Meram Ağa, Pembe Hanım gibi hem cinsel açıdan hem de sosyal ve ekonomik ilişkilerdeki ahlak dışılıkları açısından toplumun normlarına aykırı düşenler ve Hacı Üvez, İmam Çerziz, Halvet Ağa, Koloğlu, Kofur Sülükoğlu gibi ekonomik çıkarları için halkı sömürenler dejenere tiplere örnek teşkil ederler.

Rezil Dünya'da yer alan bütün zenginler para kaynaklarının rüşvet, irtikap ve karaborsa olması sebebiyle, bütün politikacılar çıkarları uğruna halkı sömürmeleri, yalan söylemeleri ve kötü yönetimi kasten uygulamaları sebebiyle dejenere tipler sınıfına girerler.

Voli'de ise bir büyüme süreci geçiren Saido, başlangıçta dejenere bir tiptir. Onun yanı sıra ortaklık yaptığı iş adamları, parti mensupları, bazı hukukçular, yüksek bürokratlar da dejenere tiplerdir. Bunların ortak özellikleri zengin olma hırsı, kıymet hükümlerini tanımama, rüşvet alma gibi norm dışılıklardır.

c) **Kadın Tipleri:** Ele alınan romanlarda şahıslar kadrosunu yaş ve cinsiyet gruplarına göre tasnif yolunu tercih etmemekle birlikte, **bir** grup oluşturmaları bakımından kadınları farklı bir kategoride ele almayı uygun buluyoruz. Zira Sarduvan, Rezil Dünya ve Voli'de, üç şahıs istisna tutulursa ortak bir kadın tipinin varolduğu görülür.

Daha çok Faik Baysal'ın topluma bakış açısının romanlara yansmasıyla ortaya çıktığını düşündüğümüz bu kadın tipi, genellikle erkek egemen dünyanın, kadını cinsel obje olmak ve doğurganlık fonksiyonları ile öne çıkaran ve başka bir sosyal rol önermeyen bakış açısının ürünüdür: *"Allah neye yarattı bu kadınları kızları? Gül ya da menekşe gibi vazoya koyalım diye mi? Biz sevelim, okşayalım, ısırtıp yiyeğim diye yarattı hepsini gerçekte (R.D.76)*

Sarduvan'da kadın ve toprak hemen hemen aynı cümlelerle, bire on veren münbitliği ile ele alınır. En güzelinden en çirkinine kadar bütün kadınlar, bütün erkeklerin cinsel heveslerini kamçılar. Köylüler arasında kadın metalaştırılan yasak cinsel ilişkiler oldukça yaygındır. Kadınlar sosyal hayatın öznesi değil, nesnesi konumundadırlar.

Rezil Dünya'da da durum değişmez ancak

örnekler Sarduvan'a nisbetle son derece azdır. Voli'de ise batakhanelerde çalışan ve nesneliği genel geçer normlarca da tescil edilen kadınlar aynı bakış açısıyla anlatılırlar. Bu bakış açısı bazen o kadar sınırsızlaşır ki, hakim anlatıcı, sokaktan geçen yoksul bir kadının sosyal durumunu okura şu cümlelerle aktarır: *"Ekonomik sıkıntılar yüzünden bir deri bir kemik kalmış bir insana benziyordu. Kadınlığını yitirmişti. Sevecek okşayacak bir avuç eti bile yoktu. Kalça ve but yerine sadece sinir kesilmişti."* (R. D. 226)

Kadın tiplerindeki üç istisnadan biri Sarduvan'da Meram Ağa'nın karısı Pembe'dir. Gençliğinde dağa kaldırılabildiğini burnu kesilmiş; fakat yine de cinsel çekiciliğini yitirmemiş olan Pembe, bu özelliğinin yanı sıra, sahtekar bir işveren olarak da detaylarıyla işlenir.

Diğer iki istisnâ ise incelenen üç romanın yegâne idealist tipleri olan Müdire Hanım ve Saido'nun annesidir. Müdire Hanım, Saido'nun İyi yönünü ilk farkedene ve her şeye rağmen ona sonuna kadar sadık kalan Atatürkçü öğretmendir. Yine de kadının idealist yönü cinsel cazibesi ile birlikte dile getirilir (R.D.45) Diğeri ise ideal kadın tipi olarak ortaya konan ve sekizinci bölümden itibaren Saido'nun vicdanını temsil eden anne tipidir. Üç romanda herhangi bir cinsel çağrışım devreye sokulmaksızın işlenen yegâne kadın da bu anne tipidir.

SONUÇ

Faik Baysal'ın elli yıl gibi uzun bir zamana yayarak aynı temel çatışmayı anlattığı üç romanı Sarduvan, Rezil Dünya ve Voli; anlatım tarzı, temaları, zaman, mekan ve şahıslar kadrosu açısından da önemli benzerlikler göstermektedir.

Hakim ve kahraman anlatıcı bakış açılarının kullanıldığı romanlarda anlatıcı tutumu, genellikle yazarın kontrolü altındadır ve sübjektif bir

seyir izler. Hakim ve kahraman anlatıcılar, olaylarla anlatım rurumu arasında belli bir mesafeyi koruyarak okura kendi bilgi birikimine, muhakeme seviyesine, nih haline uygun bir algılama ve yorum yapma imkânı tanımazlar. Mesajın diri tutulmaya çalışıldığı bütün metin parçalarında yazarın kalıplaşmış düşünce sistemi ile okur doğrudan karşılaşmaktadır.

Tezli romanların önündeki çıkmazlardan biri olan didaktizmin izlerini çok sayıda örnek vererek (macera anlatarak) aşmaya çalışan yazar, bu örneklerin bir çoğunu derinleştirmeyerek altı kalın çizgilerle çizilmiş hükümlerini sloganvari cümlelerle tekrar eder.

Romanlardaki temel çatışmayı hazırlayan ortak tema durumundaki sosyal adaletsizlik, kahramanların herhangi birinin içinde bulunduğu bir yaşantıda somutlaştırılmaz. Bu düzen bozukluğunun sonucunu yaşayan şahısların durumdan nasıl etkilendikleri, abartılarak ön plana çıkartılır. Ancak, itibari alemde de çoğu zaman sonuçlar sebepleri izah etmekten uzaktır. Bu durumda Faik Baysal, eserini okunur kılacak en yakın çareye baş vurarak aynı sonucu farklı maceralar içinde tekrar tekrar anlatmayı tercih eder. Anlattığı maceraları birbirine bağlayarak bir doku bütünlüğü elde etme mecburiyetini ise teknik bir mesele olarak ele alıp çözüm aramaz.

AÇIKLAMALAR

Romanları: Sarduvart(1944;), Rezil dünya (1957), Drina/da Son Gün (1974), Ateşi Yakanlar (1992), Voli (1997). Tahahna (Dikkul Oazeles tefrika, 1957), Küçük İnsanlar (yeni İstanbul Gazetesi (efrika, 1954), Kavanozdaki Adam (Senaryo. 1987). Hikâye Kitapları: Perşembe Adası (1955), Sancı Meydanı (1969). Nimi (1985), Militan (1988), Tola (1991), Güller Kanyordu (1992), Elleri Sesinin Rengindeydi (1998), İlgaz Teyze Öldü (1998). Şiir Kitapları; İlk Defa (1957), Uyyy (1986). Beyaz Şiirler (1990), Ayın Ucunda (1994).

2

"O dönemde edebiyatımız, birkaç kişinin dışında, büyük gazeteler ve yayınevleri bazı kadın ve erkek tefrikacıların isgalindeydi. Durmadan ceplerini dolduran, yazdıklarıyla

İlliyyet bağları önemsenmemiş sayısız maceranın bir arada sunulmasından dolayı gittikçe kalabalıklaşan şahıslar kadrosu da diğer bir teknik mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen isimler birbirine karışır, uzun uzadıya portresi çizilen bir- şahsın romandaki fonksiyonu dekoratif unsur olmaktan öteye gitmez. Bazen de yine sebep sonuç ilişkisi kurulmadan "iyi" tanıtılmış kişiler "kötü", "kötü"tanımlı kişiler "iyi" olarak takdim edilir. Yazarın çok yönlü, karmaşık şahıslar inşa etme arzusu da burada önemli rol oynamaktadır.

Zaman ve mekân unsurlarının özellikle Sarduvan'da ümit verici, ustalığa yakın bir tarzda işlenmesi kayda değer olmakla bitlikle yazar, nasıl anlattığından ziyade ne anlattığını önemseyerek roman tekniğini mükemmelleştirmek gayretini benimsemez. Rezil Dünya ve Voli'de rastlanan zaman, mekân ve şahıs ilişkilerindeki zayıflık, yazarın insan kaderini naturalist bir tutumla izah etmesinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak, her yazar zihninde yarattığı itibari alemde insanın kaderini ve geleceğini arar, sanat eseri dediğimiz şey. bu arayışın izleridir görüşünü, incelememizin kapsamına almadığımız eserleri de dahil edilirse, Faik Baysal için tekrar etmek yanlış olmayacaktır.

halkı uyutan, edebiyatımıza ve insanımıza hüvük zarar veren bu yazarların yıllar yılı ele aldıkları konuların içeriği hep aynıydı. Büyükada'da melodram atik aşk sahneleri, Boğaziçi'nde bir yalıda geçen ve genç kızlarımızın yüreklerini hoplatan hasta bir romantizmin ürünü olan sevda masalları, varlıklı bir erkek ve veremli bir kadın ya da yoksul bir erkekte varlıklı , geceleri dolunaya bakarak ulaşamadığı sevgilisi için ağlayan, yabancı dil bilen çok namuslu ve özveri sahibi bir hanımefendi, ezanlar, ölümler, mezarlıklar ve bol bol gözyaşı. Ben Sarduvan'ı daha çok bu rezilliği sarsmak, okuyucuya uyanda bulunmak, biraz abartılı da olsa insanımızın gerçek dramını gözlerin önüne sermek, edebiyatımızı saçmasapan kitaplarıyla halkı afyon yutmuş gibi uyutan refrikacıların gerçek yüzlerini ortaya koymak için yazdım." (Sarduvan. 1993, S)

" Yazarın, Drina'da Son Gün ve Ateşi Yakanlar adlı romanlarında da aynı durura söz konusudur. Özellikle Drina'da Son Gün'de metnin sonuma konuyla ilgili gazete kupürleri ve roman kahramanlarıyla yapılan mülâkalları eklenmiştir.

Rezil Dünya'da roman yazma fievesiLsi Dertlioğlu bu görüşü Rafet'e şöyle açıklar: "benim kadınlarını yalınayak yırtık şalvarlı, verem, tarlada doğuran, alımla yalan, davarların kışından fıski toplayan, evinin duvarlarını elleriyle sıvayan, hayvan doğacak yerde insan kılığında doğuveren, erkeklerinden dayak yiyen kadınlar. Kürksüz, bileziksiz, boyasız, pudrasız. doğuran, hep doğuran kadınlar. Apacı, yüssüz püssüz insanlar- Senin o aşk romanlarında okuduğun yalancı, kafası bomboş, tuzu kuru kir ospulardan değil hiçbiri. Adları Ayşe ya da Fatma yine...-. Benim Ayşelerim Fatmalarım bambaşka, Gerçek, hepsi gerçek. Hiçbiri atlas şalvar, ipek yaşmak ve sürmeli gözlerle dolaşmaz köylerde. Ne var? Biraz şaşırđın gal'iba.(S. 207)

"Eserden hareketle yaratıcısını tanımayı hedef alan çalışmalar, şahıs kadrosunu meydana getiren fertler arasında yazan temsil edeni arama hususunda hassas davranmakta, hatta eserin tamamını yaşamış bir biyografinin ifâdesi cila-

KAYNAKLAR

- AKTAŞ, Şerif (1991), **Roman Sanatı ve roman İncelemesine Giriş**, Akçağ, Ankara.
- ALANGU, Tahir (1965) **Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman** C 3, İstanbul.
- BAYSAL, Faik (1993), **Sarduvan**, Can yayınları, İstanbul.
- BAYSAL, Faik (1994), **Rezil Dünya**. Can Yayınları, İstanbul.
- BAYSAL, Faik (1997), **Voli**, Can Yayınları, İstanbul.
- EZİNE, Celâletin (1944) **Sarduvan** (önsöz) İstanbul.

rakete almaktadır. Bu durumda kahramanların hepsini, yazarın psikolojik husûsiyetlerini, çeşidi hayat tezahürleri karşısındaki tavrım ifâde eden kahraman -ister İnsan, isler kavram, isterse bir sembol olsun- yazarın sözünü emanet etliği kişi olarak:düşünülür:"(Aktaş 1991, s 156)

' Oysa " Bir karakter ortaya çıkışı ve bundan sonra takip ettiği gelişme süreci içinde üği çekici olur." (Stevick 1988,39)

I

"Bir norm karakter, herhangi bir fon karakterden daha boyutlu ve ferdiyet kazanmış bir karakterdir, romanda belli bu-fonksiyonu icru eder. Roman başkişisinin aksine, norm karakter, romanda amaç olmaktan ziyade, bir amacı gerçekleştirmek için kullanılan bir araçtır¹ (Stevick, 1988, 184)

Oysa; "Romanı roman yapan anlattığı öyküden çok, kişilerin düşüncelerini eyleme dönüştürmek için kullanılan yöntemdir" *İForsler. 1982, 85*

o

SL Ioseph Fransız Lisesi: yazar. Fransızca yazılışı yerine kelimenin Türkçe okunuşunu (Sen Josef) özellikle kullanmaktadır.

- FORSTER, E. M. (1982) (Çev: Ünal Aytürj **Roman Sanatı**, Adam Yayınları.
- KAPLAN, Ramazan (1988) **Cumhuriyet Döneminde Türk Köy Romanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖNGER, Fahir (1947)**Sarduvan** AileC. 1.8. 1.
- STEVICK, Philip (1988) (Çev: Sevim Kantarcıoğlu) **Roman Teorisi** Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara. TUNCER, Cengiz (1951) **Sarduvan** Kervan 4 S. 2. TUNCER, Selahatin (1945) **Sarduvan** Yaratış, S. 7.

THREE NOVELS AND AN AUTHOR

Dr. Ayşenur İSLAM

Başkent University Faculty of Science and Arts

ABSTRACT

This study aims to analyse the common aspects of Faik Baysal's novels *Sarduvan* (1944), **Rezil Dünya** (1957), and **Voli** (1997) in terms of setting, time, plot structure, characterisation, and theme.

All three novels revolve around two main conflicts, one is psychological, the other is sociological. The psychological conflict develops as a result of the clash between the inner desires of the characters and the circumstances in which they find themselves. The sociological conflict arises from the dilemma between social justice and injustice. These conflicts are explored within a tripartite plot structure, composed of an exposition, an encounter, and a conflict. The common themes in the novels can be classified under the major headings of social injustice, conflict of values, sexual problems, and escapism. In the first two novels, setting is used as a significant indicator of the main conflict. In all three novels, time lends itself to analysis under two categories: the duration of the action, and the duration of the telling, which gives significant clues as to the internal development of the characters. The characters can be analysed as major and minor characters in terms of their functions within the plot. They can also be classified in terms of the types they represent, such as the tramp, the corrupt individual, and the female.

Key Words:

Faik Baysal, Novel, Sarduvan, Rezil Dünya, Voli

ТРИ РОМАНА И АВТОР
Анализ романов «Сардуван», «Резил Дунья» и «Воли» Фаика Байсала

Д-р Айшенур ИСЛАМ
Башкентский Университет,
Факультет гуманитарных и естественных наук

РЕЗЮМЕ

В этой работе проводится анализ романов Фаика Байсала «Сардуван» (1944), «Резил Дунья» (1957) и «Воли» (1997) с точки зрения общей структуры, сюжета, темы и места, времени, персонажей.

Во всех трех анализируемых романах имеет место мотив психологического и социального противоречия. Психологическое противоречие развивается между сиюминутными положениями и вожделениями героев. Социальное противоречие исходит из дилеммы справедливости и несправедливости в обществе. Эта общая структура развивается сюжетом, который отражается терминами «введение», «сравнение» и «противоречие». Общие темы в романах – это социальная несправедливость, конфликт ценностей, сексуальность. В первых двух романах место является показателем фундаментального противоречия. Время в трех романах является временем события и рассматривается в двух категориях в виде «времени повествования», которое показывает внутреннее развитие героев. Персонажи с точки зрения их функций в романе рассматриваются как главные герои, второстепенные герои и фигуранты, а с точки зрения глубинной структуры рассматриваются образы бродяг, дегенератов и женщин.

Ключевые слова:
Фаик Байсал, Роман, Сардуван, Резиль Дунья, Воли

TÜRKÎ-İ BASİTİ YENİDEN TARTIŞMAK

Yrd. Doç. Dr. Ziya AVŞAR*

Niğde Üniversitesi, Fen-Ed. Fakültesi

ÖZET

Türkî-i Basît, 16. yüzyılın ilk yarısında Tatavlı Mahremi ve Edirneli Nazmî tarafından temsil edilen bir edebiyat akımı olarak kabul edilmiştir. Bu görüşü ilk kez Fuat Köprülü ortaya atmıştır. Onun yolundan gidenler, Türkî-i Basît'i ; Türkçecilik, Milliyetperverlik ve divan şiirinde Arapça ve Farsça kelime kullanımına karşı bir başkaldın olarak değerlendirmişler, böylelikle hem olayın kapsamını zorlamışlar, hem de tarihî bakımdan doğrulanmayan şeyleri varsayarak yanılığa düşmüşlerdir. Yaygın görüşün aksine Türkî-i Basît edebiyat akımı olmanın hiçbir şartını içermemektedir. Tarihi bilgilerimize göre böyle bir anlayış etrafında herhangi bir toplama olmamış, adı geçen iki şairin bile yanyana geldiğine dair en küçük bir kayda rastlanmamıştır. Türkî-i Basît, edebî akım olmanın temel şartlarından olan takipçilerden de yoksundur. Bu durumda Türkî-i Basît ile yazma çabaları münferit girişimler olarak değerlendirilmek durumundadır.

Anahtar Kelimeler:

Türkî-i basît, Akım, Mahallîleşme, Edirneli Nazmî, Tatavlı Mabremî

GİRİŞ

Anadolu coğrafyasındaki Türk edebiyatının gelişim süreci içerisinde en belirleyici mesele dildir. XI. yüzyıldan günümüze değin, dilin sanat üzerindeki belirleyiciliği, öneminden bir şey yitirmeksizin süregelmiştir. Dikkatli bir bakış, edebiyatımızın bütün gücünü dile harcadığını; fakat bütün gücünü de dilden aldığını gösterir. Sanatın kendisinden ziyade aracının, asırlarca bir edebiyatı kendi yürüngesinde tutması, dünya çapındaki edebiyatlar içinde belki sadece Türkçe'ye özgüdür.

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu ele geçirmeye başlayan Oğuzlar, siyasî sahadaki başarılarını, dillerinin zaferiyle taçlandırmak için asırlara ihtiyaç duyarlar. Siyasî hakimiyetin çok çabuk kurulmasına karşılık, dil açısından oldukça zor ve çetin bir süreç girilir. Türkçe'nin önündeki büyük zorluk, yeni dahil olunan medeniyet dairesindeki iki farklı dil ailesinden gelen ve büyük bir edebî kudret seviyesine yükselmiş olan Arapça ve Farsça'ya karşı kaçınılmaz olarak hayatî bir mücadeleye girmek zorunda kalmasıdır. Anadolu'ya gelirken İran coğrafyasını kat eden Türklerin, bu uzun seyahatleri Farsça'nın yükseliş dönemine tekabül eder. Atalarımız, şartların getirdiği kaçınılmaz temastan etkilenerek dillerinin ifade kabiliyeti konusunda şüpheye düşmüşler ve Farsça'ya kısa zamanda büyük bir rağbet göstermişlerdir. Farsça önce aydınlar, sonra halk arasında yayılır. O dönemde, Farsça'nın halk arasında kazandığı yaygınlık ve eğilim, Esterâbâdî'nin Bezm ü Rezm adlı eserinde çok somut olarak dile getirilir. Kitabını Arapça yazmak istediğini ancak... *Rum ülkesinde yaşayan halkın çoğunun Fars diline meyilli olması sebebiyle Farsça'yı tercih ettiğini belirtir. (Esterabadi; Öztürk,1990)* Esterâbâdî'nin gözleminden Anadolu kentlerinde Farsça'nın tartışmasız bir biçimde yerleştiğini anlıyoruz.

Bunun yanında medreselerde öğretim dili olarak Arapça'nın benimsenmesi, aydın kesimin bilim dili olarak Arapça ve edebî dil olarak Farsça ile, halkın bütünüyle olmasa da, azımsanmayacak bir bölümünün, Farsça'yla meşgul olması, Türkçe'nin geleceği açısından ciddi tehlike belirtileri olarak değerlendirilebilir. Böyle bir ortamda Türkçe'nin gösterdiği direnci, takdir etmemek elde değildir. Moğolların ve Moğolca'nın başına gelen şey bizim başımıza gelmediyse -dört asırlık sürekli göçleri gözden uzak tutmayarak- bunun hikmetini Türkçe'nin bu inanılmaz direncinde aramalıdır. Kaldı ki Anadolu coğrafyasına getirilen Türkçe, kendi içerisinde de birtakım problemlerle uğraşmaktaydı. Selçuklu döneminden bize gelen eserler, bünyelerinde farklı şive özellikleri taşıdıkları için *karışık dilli* olarak adlandırılmışlardır. (Özkan, 1995)

Selçuklular dönemindeki Türkçe'nin seyrini tam anlamıyla takip edebilme imkânından mahrumuz. Bunda birinci etken, yukarda değindiğimiz gibi Türkçe'den uzaklaşılması, ikinci etken ise Moğol istilâları sonucu kütüphanelerin yakılıp yıkılmasıyla bu dönem eserlerinin kaybolmuş olabileceği ihtimalidir. Az sayıda da olsa o dönemden bize gelen karışık dilli eserler, Türkçe'nin bu dönemi hakkında belgeye dayalı hüküm verme imkânı sağlamaktadırlar. Bu eserler dinî, ahlakî nitelikleri ağır basan öğretici mahiyetteki verimlerdir. Nasüriddin b. Ahmed b. Muhammed'in Behcetü'l-Hadâik fi Mevzeti'l-Ha-lâyık'ı, Ali'nin 1233'de yazdığı ilk Türkçe Yusuf kıssası olan ve dili etrafında farklı yorumlara yol açan Kıssa-i Yusuf'u, KudurîTercümesi, Fa-kîh Yakut Arslan tarafından Farsça'dan çevrilen Ferâiz Kitabı ve Gunya (Korkmaz, 1972 ve 1984). Türkçe'nin kendi içindeki karışık dilliliği, zaman içerisinde hangi aşamalardan geçerek yendiğini gösteren önemli işaret taşlarıdır.

Edebî nitelikli Türkçe eserlerin ortaya çıkması XIII. yüzyılı bulur. Ancak iki yüzyıllık bir süreçte derlenip toparlanan Türkçe, henüz siyasî

sahadakilerce dikkate alınacak bir güçte değildir. Bu iki yüz yıllık devrede. Anadolu ikliminde, genellikle Arapça ve Farsça'nın hakimiyet mücadeleleri görülür. XIII. yüzyıla gelindiğinde Farsça'nın kazandığı etkinlik devletçe de kabul edilerek, Vezir Sahib Fahreddin Ali 'nın emriyle, dîvân yazışmaları Arapça'dan Farsça'ya dönüşür. Açık anlatımla; devletin resmî dili Farsça olur. (*Kerimüddin Mahmud; Turan, 1994'te*)

XIII. yüzyılın Türkçe açısından iki yönden önem taşıdığı söylenebilir. İlki, Türkçe'nin kendi iç gelişim dinamizmini yakalayarak, karışık dillilikten kurtulması, ikincisi işe sessiz ve derinden hem nesir hem de nazım sahasındaki büyük yürüyüşünü başlatmış olmasıdır, Selçuklular dönemi. Türkçe açısından esef edilecek bir kuraklık gösterir. Mevlana ve oğlu Sultan Veled'in * Türkçe beyit ve manzumeleri ile şiir vadisine giren Türkçe, Selçuklular döneminin sonlarına doğru, dahi bir tenisilci bularak, büyük bir ifade ufku kazanır. Dilimizin ilk dehası olan Yunus Emre, Türkçe'yi kısa zamanda bir şiir ve tefekkür dili haline getirmeye çalışır. Moğol istilâlarının canından bezdirdiği geniş halk kesimlerini dinin moral şemsiyesi altında toplayarak, Anadolu'daki birliği temine çalışan tekkeler, bu realitenin bir sonucu olarak, kendilerine sığınan insanların dilinden konuşmayı deneyince, Türkçe sihirli bir el değmişçesine canlanarak, gönüllere bir ümit ışığı, bir kurtuluş müjdesi olarak akar. Bu temasın normal bir sonucu olarak Türkçe-, önce dinî bir çizgide tekamül eder. Bu dinî çizgi, hem nesri hem de şiiri besleyen bir kaynak olarak dili, iyice yoğurur.

Şiirde tasavvufî neşvenin getirdiği, geniş ifade imkânlarını terennüm eden Türkçe, nesir alanında genişleyeceği merkezi bulmakta gecikmez. Tarihî realitenin oluşturduğu cengâver ruhu keşfeden nesir. Hz. Ali'nin Salsal adlı bir devle cengini anlatan Salsalnâme, bir nevi ibretnâme olan Şeyh San'an Hikâyesi, Anadolu'daki ilk İslâm fetihlerini anlatan Bâtâlnâme... gibi ve-

rimlerle halk ruhunu coşkulu bir idealizmle şekillendirme işini üstlenir (*Köprülü. 1928b'de*). Bu eserler elimize geçmemişlerdir ancak varlıklarını tarihi kayıtlardan anlıyoruz. Bunlara İç Anadolu'da Bizans devletine karşı yaptığı mücadelelerle adı etrafında teşekkül etmiş menkıbelerden oluşan destanı nitelikli Danişmenduname'yi de dahil edebiliriz.

Selçuklular döneminin sonuna doğru sesini duyuran Türkçe, Beylikler Dönemi'nde daha nitelikli bir çizgi yakalar. Bu dönem sanatçıları genellikle mesnevî tarzında eser vermişlerdir. Onların bu gayretlerini, şiire alt yapı hazırlamak olarak değerlendirmek mümkündür. Türk şiirinin gazelde ulaştığı seviyeyi birdenbire bulduğunu söylemek güçtür. XVI. yüzyılda zirveye ulaşan gazel tarzının temelinde Beylikler Dönemi'nden itibaren kaleme alınan mesnevilerin katkısı vardır. Daha yoğun ve gelişmiş bir dil isteyen gazel, elbette bu dönemde beklenen verimlerini ortaya koyamazdı. Gazel bir tarata, mesnevilerle uğraşan bu şaliler, Türkçe'nin hem arûzla uyumsuzluğu hem de edebî bir dil olarak yeterli işlenmemişliği yüzünden mesnevî yazmakta dahi büyük sıkıntı çekmişlerdir. Türkçe'nin bu özellikleri yüzünden sanatçıların kendi dillerine mesafeli durdukları .Âşık Paşa'nın meşhur:

Türk diline kimseler bakmaz idi

Türklere her giz gönül akmaz idi

Türk dahi bilmez idi bu dilleri

İnce. yolu ol ulu menzilleri

(*Aşık Paşa, Köprülü, 1928a'da*)

beyitlerinde dile getirilmiştir Türkçe'nin sahihsizliği konusunda Selâtunnâme yazan Kemal, ilgi çekici olduğu kadar ibret verici dramatik bir deneyimini aktarır: Türkçe telifini sunduğu zatın meclisinde yaptığı işe gülünmesi, onu son derece üzer. Ancak yazar yine de Türkçeye olan inancını kuvvetle muhafaza eder:

*Düzerem Türkiyi Türkî dil ile
Bu dönmez dil ile işbu bilile.*

Yazar Türkçenin arûza tatbikinin yetersizliğini tecrübi olarak bildiği halde takdire değer bir çabayla dili dönüştürmeye çalışır, başardıkça özgüveni artar. Şu ifade böyle bir özgüven ve inanç içerisinden söylenir;

Bu Türki Fürsi gibi hûb u terdür.

Kemal (Anhegger,1952)

O dönemde eser veren şairlerin Türkçeden yakınmalarını, dillerine kayıtsız kaldıkları hükmüne bağlamak doğru olmaz, Süheyl ü Nevba-har müellifi Hoca Mesud:

*Cihanda bugün resm eyle gider
Ki öküş kişi Türkiye meyl ider*

beytinde Türkçeyle yazmanın toplumsal bir eğilim haline geldiğini belirtir. Bu tespit Türkçenin beylikler döneminde toplum nazarında yükselen bir itibar çizgisi yakaladığına tanıklık eder. Sanatçının:

*Bu bir niçe beyti düzince benim
Hacâletden eridi yaru tenim.*

Hoca Mesud (Dilçin, 1991)

beytindeki ifade, geniş bir dilin imkânlarından yararlanamadığı için ortaya konan eserin modeline kıyasla, edebî değerinin düşüklüğü karşısında yaşadığı hayal kırıklığını, utançtan yarı bedeninin erimesi şeklinde gösterse bile, oluşan müşterek anlayışın sonucunda utançtan erimeyi göze almak zorunda kaldığını çok açık şekilde dile getirir. Ortaya koyduğu eserin kendi beklentisine denk düşmediğini gören sanatçılar, Hoca Mesud'un yaptığı gibi, Türkçe'yle yazmanın zorluğunu dile getirmişler, malzemenin yeterince işlenememesinden dolayı asıl sanat güçlerini

gösteremediklerini vurgulamışlardır. Bu şekilde mazeret beyanının aksine, bulunduğu noktayı yeterli görüp yaptığıyla övünen şairler de vardır. Gülşehrî'nin Mantku't-Tayr'daki:

*Mantku't-tayrı ki Att â r eyledi
Pârsîce kuş dilini söyledi*

*Anı Türkî sûretinde biz dahi
Söyledik tâzî bigi Tanrı haki*

(Gülşehrî; Köprülü, 1928e'de)

beyitleri, böyle bir nefesine güven duygusu içerisinden söylenmiş gibidir. Fakat bir edebiyat dili olarak Türkçenin az işlenmişliğinden yakınmalar, bu yüzyılın ortak çığılığı olarak edebiyat tarihindeki yerini alır.

Önceki yüzyılların mirası olarak unutulmaya yüz tutan Türkçenin ifade konusundaki zorluğu, Fuzulî'de birdenbire karşımıza çıkar gibi görünür. Ancak Fuzulî:

*Ol sebebden Fârsî lâfzıyla çokdur nazm kim
Nazm-ı nâzik Türk lâfzıyla inen düp'âr olur*

*Bende tevfik olsa bu düşvârî âsâh eylerüm
Nev-bahâr olgaç dikenden berg-i gül izhâr olu
Fuzulî (Köprülü, 1928c'de)*

derken zoru kolaya çevirmenin anahtarını bulmuş bir tavır rahatlığı içindedir. Fuzulî'nin sözlerinde hiçbir telâş emaresine rastlanmaz. XVI. yüzyıl dîvân şairi, XTV. yüzyılın nitelikli gazel söylemekten yana sıkıntıları olan mesnevî şairleri gibi bir gerçeğin içinden konuşmaz. Onunki biraz artistik mahiyettedir. O, artık sözün simyasını ele geçirmiş, dikenlerden rahatlıkla gül yetiştirme ayrıcalığına kavuşmuştur. Bu beyitleri, Köprülü'nün görüp, göstermek istediği zorluk ve acz beyanı gibi değil, aksine Fuzulî'ye mahsus bir temeddüh gibi görmekten yanayım. XVII. yüzyılda benzer gerekçeleri öne süren tezkire

müellifi Riyazî'nin söylediklerine gelince koro halindeki yakımlara alışkın olan kulaklarımız için yanlış yerde yükselmiş bir solo çığığı gibi eriyip gider.

TURKÎ-İ BASİTİN KONUMU

Dîvân edebiyatı kuruluşunu. Şeyhî, Ahmed Paşa ve Necâtî gibi şairlerin katkılarıyla tamamlar. Dönemin kaynakları, ilk iki şairi Farsça'ya olan eğilimleri dolayısıyla eleştirip Türk güzeline Acem elbisesi giydirmekle suçlarlarken, Necatî'yi atasözleri ve deyimleri kullanarak şiir dilini Türkçe unsurlarla donattığı için överler. Dikkat edilirse edebiyat çevrelerinde ortak anlayış, Türkçe söyleme bilincine doğru bir gelişine göstermektedir. Edebiyatımızın ilk ekolünü oluşturan Necâtî, kendisinden önce geliştirilen ve amacı: deyim, atasözü ve konuşma dili unsurlarını, şiire dahil etmek olan mahallleşme eğilimini, yeni ve güçlü bir terkiyle, edebiyata yön veren bir istikamete taşır. Edebiyatımızın, küçük sapmalar dışında, izlediği asıl yol, bu anlayış olmuştur. Bu anlayışın kapsayıcığının itiraz kabul etmez şekilde benimsenmesiyle Necatî'den Sonra Türkçe yazmak bir özür beyanı olmaktan çıkmış, bilakis edebî bir değerlendirme ölçütü olmuştur.

Türkî-i basît ile yazılmış şiirlerin niteliği hakkında verilen bilgiler, onun terkipsiz ve sade bir dille yazıldığı hususunda yoğunlaşır. Ancak verilen bu bilgilerin sıhhat derecesinin tam olup olmadığı tartışına götürür. Bu konuda, hiç dikkat çekmemiş ilgi çekici bir durura var: Nazmî, müfredler kısmındaki bazı beyitlere, *Türkî-i basît* ibaresi koymuştur, Türkî-i basît ibaresi konulan beyitlere baktığımızda yukarıdaki verilerle örtüştüğü görülüyor. Dolayısıyla bu konuda fazla bir şey söylemeye gerek yok. Nazmî'nin 193 müfredinden 56 sının Türkî-i basît olduğu belirtilir. Halbuki Türkî-i basite ait bilgilerin ışığında, bu bilgilerin niteliğine uygun şekilde yazıl-

mış 14 beyit daha vardır. Fakat nedendir, bilinmez, Nazmî onlar için Türkî-i basît kaydı düşmemiştir. O halde. Türkî-i basiti tayin eden ölçütün geçerliliği hakkında yeni kıstaslar bulma gereği vardır.

Türkî-i basit bahis konusu olunca uzmanların temel hareket noktasının Osmanlı dönemi şiir ve edebiyatına karşı yukarıdan bakarak, neredeyse görmezden gelmelerini bilimsel bir tavır ve değerlendirmelerini de bu tavrardan dolayı bilimsel bir ölçüt saymak zordur. Osmanlı dönemi Türk şiirine yönelik bu olumsuz turumun başında Gibb gelir. Gibb'in Türklerde yetersizlik duygusu uyandırma tezi üzerine kurduğu eseri, Osmanlı şiirini; *İran şiirinin akis bulunduğu yer*, Osmanlı dönemi Türk şiirinin büyük hamlelerini de *İranîleşme ve İranîleşme akımı* olarak niteler (Gibb, 1999). Gibb'in kendisini otorite varsayarak üstten bakan, aşağılayıcı tutumu *ruhunu asla anlayamadığı* bir medeniyetin büyük eserlerini maksatlı ve bağnaz bir teville karalaması, Osmanlı dönemi Türk şiirine yeni yaklaşımlarla eğilen batdı araştırmacılar] bile vicdanî bir rahatsızlık gibi sarmıştır. Walter G. Andrews, Gibb' i ; *bilimsel illüzyon* yapan bir adam olarak takdim eder ve Gibb'in bilimsel hezeyanlarına daha fazla tahammül edemeyerek *ırkçı saçmalık* der (Andrews, 2000). Osmanlı şiiri uzmanlarından Victoria Holbrook da Gibb'i benzer biçimde eleştirerek, onun Osmanlı dönemi Türk şiirine bakışındaki sabit fikrin geçerli ve güvenilir oluşuna kuşkuyla yaklaşır : Holbrook, Gibb ve takipçileri Browne ile Nicholson'un metin ile onun bileşenlerini, kelime, edebî sanatlar ve konu düzeyinde tarihî kökenlerine inerek belirlemeye çalıştıklarını belirtir. Türkçe bir kelimenin, Arap menşeli olarak belirtilmişse artık Arapça sayılmasını ve Osmanlı edebî üslûbunun Arapçadan harekede oluşturulmuşsa, Arapçadan alınma diye değerlendirilmesini yanlış bulur. Bir mesnevinin, Türkçeyle yazılmış bile olsa, Farsça bir mesnevî ile benzer karakter ve olayları içermesi halinde

Farsça'yı taklit etmiş diye suçlandığını ileri sürerek, oryanalistlerin Osmanlı edebiyatının bütünü, kökenleri zaman ve uzam açısından bu bütünü dışına taşan parçalara böldüklerine dair uyarıcı bir tespit yapar. Metinlere bu şekilde yaklaşmanın siyasî atmosferin de hararetiyle bilim adamlarını bile Arap Ve Fars gibi terimleri, edebî hüvi yetinden çıkararak kendi dışındaki milletler olarak anlamasını oldukça yadırgayan yazar, metinlerin üretildiği dönemlerde, bugünkü manada milletlerin olmadığını vurgulayarak, bu bağlamda Arapça ve Farsça'nın Osmanlı dilleri olduğunun kolaylıkla görüleceğini belirtir (Holbrooke, 1998).

Köprülü'nün bu kadar heyecanlı karşıladığı bu hareket, onun üzerine dîvân oluşturacak kadar şiir vermiş Nazmî tarafından çok önemli görülmez. Şair, *hasb-i hal* ve *arz-ı hallerinde* ve Türkî-i basît ile şiirler söylediğine dair en ufak bir değinmeye bile lüzum hissetmez. Nazmî Divan'da; *yedi binden ziyade şiiri ana üslûbu üzere hoş edada* söylediğini beyan ederken bir gerçeğin üzerini bilinçli bir şekilde örtmeye çalışır, şair bir dîvân teşkil edecek kadar Türkî-i basît tarzı üzere şiir yazdığı halde bunu, her türlü değişik becerinin biraz çizgi dışı bir vurgulama ortaya konmasına olur veren *arz-ı halde*, belirtmez. Bu tutumdan çıkarılacak en önemli sonuç, genel eğilimin belirlediği ortak zevk düzeyinin, bunun dışındaki şiir eğilimlerini küçümseyip tezyif etmesidir. Tabiatıyla bir şairin önemliliğini belirlediği bir metinde bu rûr faaliyetleri, kendisine özgü bir heves olarak saklı tutması, bu yönden manidardır.

Türkî-i basît ile yazılmış şiirler, heceye daha yakın olduğu halde şair, arkaik Türkçe kelimelerin beraberinde getirdiği uyumsuzluk sorununu da göğüsleyerek arûz veznini tercih etmiştir. Buna rağmen hareket, devrinde ilgi görmemiştir. Bu noktadaki eksikliği, şairlerin Türkçe'den uzaklaşmaları, Fars dil ve edebiyat zevkinin hakimiyeti gibi geçerliliği tartışma götürür beylik

yargıların ötesinde aramak gerekir. Nazmî'nin çağı, dîvân edebiyatının bütünüyle zirveye yükseldiği bir çağdır. Özellikle şiir, rekabet ettiği Fars şiirini yakalayarak, kendi kanatlarıyla uçmaya başlamıştır. Umumi zevk ve kültürün fevkalâde yükseldiği bu dönemde, kulaktan bilgilerle şair olanların bile edebî kudret gösterdikleri bilinirken (Kurnaz, 1997), Nazmî'nin XIV ve XV. yüzyıllarda yazılmış, türlü yöntemlerle edebî dil arayan geçiş devri mesaevîlerinin peltek diline benzer bir ifade ve dar bir kelime dağarıyla kelimenin tam anlamıyla çıkagelmesi ne derece tutarlı olurdu? Bu konuda hissî hükümler verme yerine devrin/devirlerin kendi gerçeklik olgusunu izlemek en doğrusu. Tarihî süreç içerisinde topyekûn bir akışın önüne durmak ve bu akışın istikametine bakıp, bizim muradımızca gitmediğine hayıflanmak, hatta olmuşu kendi varsayımlarımıza feda etmek, anlayışımızın harareti geçtikten sonra gelecek kuşaklara pek muteber görünmeyebilir.

Tarihî tecrübe bize, doğru zamanda yapılan doğru hamlenin her zaman başarılı olduğunu gösteriyor. Nazmî'nin Türkî-i basît ile şiirler söylediği zamanda, dîvân şiiri artık geleneğini kurmuş, ortak bir anlayış etrafında, içice halkalar gibi aynı merkezden genişleyen bir edebî takip hareketini başlatmıştır. Nazmî'den önce oluşan Necatî Bey ekolü, yeni zevkleri de harmanlayarak Türkî-i basît şairinin gözü önünde daha velût bir ekol olan Zatî ekolünü oluşturur. Bayezid Camii'nin avlusundaki mütevazı remil dükkânının pîri, remilli. âdetâ kum yerine kelimelerle atarak, genç şairlere daha büyük bir oluşumu tabir eder, Bu oluşum Bakî ekolü olacaktır. Bu büyük oluşumun eşiğinde, Hayreti, Taşlıcalı Yalıya Bey ve Hayalî Bey'den oluşan Rumeli orijinli, pervasız mizaçlı, açık, tok sözlü ve nitelikli bir kafiye; Zatî ile Baki ekolleri arasındaki nazik boşluğu maharetle doldurarak haleflerine, el attığı her yerde hazır bulacağı bir malzeme zenginliği temin etmişlerdir. Bu esnada, Kerbelâ ikliminin asırlık

birikimini şahsî bir mâcerâ gibi yüklenmiş, yanık ve ziyadesiyle muzdarip bir sesin, yoğun bir duyarlılık, engin bir muhayyile ve nadir bir tabiattan sadır olduğu muhakkak olan yeni bir tat, renk ve ses ürünü şiirleri, İstanbul edebî muhiti üzerinde feyizli bir rüzgâr gibi eserek, Fuzulî'den, Bakî ekolüne can gıdası taşımıştır. Böyle bir birikimin nasıl bir gelişime yol açacağını görmemek mümkün değildir.

Türkî-i basît üzerine söylenenleri yeniden gözden geçirmekte yarar var. Her şeyden önce bu ismin, sıradan bir tabir mi yoksa bilici i kullanılan kavram mı plduğunu belirlemek gerek. Bu soruyu özel bir amaç için sorduğumu belirtmeliyim Yaygın bilgi, daha doğrusu kabulleniş Türkî-i basîtin bir edebî akım veya hareket olduğudur. Edebî akım veya hareketin oluşum şartlarıyla Türkî-i basîti kıyasladığımızda bir edebî akımdan söz edemeyeceğimiz anlaşılıyor. Akımların ortaya çıkışında ortak bir duyuş ve düşünce etrafında birleşmenin esas olduğu görülür, Bugünkü bilgilerimiz, Türkî-i basîtin bir ortak anlayış haline gelmediğidir. XV. yüzyıl şairi olan Aydınî Visâlî'nin Türkî-i basît ile şiirler yazdığı bir tevatürden ibarettir. Gerçi tezkirelere alınan manzumelerinde terkip olmadığı göze çarpıyor, fakar bu sadeliği Visâlî'nin Türkî-i basît ile yazdığına yorabilir miyiz? Biraz önce Nazmî'nin pek çok müfredinin. Türkî-i basît ile yazılmış gibi söylendiğini, ancak şairin bunlara Türkî - i basît diye kayıt koymadığını özellikle belirttik. Türkî-i basitten söz açıldığında kaynaklar, Visali, Mahremi ve Nazmî'nin adlarını peş peşe sıralarlar. Mahremi bir tarafa, Visâlî'nin bu sıralamada neden yer aldığını izah etmek zor görünüyor. 1928 yılında Millî Edebiyat Cereyanının ilk Mübeşşirleri'ni gündeme getiren Köprülü, Visâlî âdında birinden hiç söz etmez. Visâlî'yi bir kenara bıraktığımızda geriye iki şair kalıyor, Mahremî ve Nazmî. Mahremî'nin hayat çizgisini Nazmî'yle kesiştirmenin zorluğu, bu isme cereyan denmesini zorlaştırıyor.

Çağın geçerli ölçütlerini, çağın tanıklarında aramak gerekir. Nazmî'den bahseden hiçbir tezkire, onu bir akımın öncüsü yahut takipçisi olarak göstermez. Öncülük bir tarafa onu, yeni bir tarz ve söyleyişin müjdecisi yahut temsilcisi olarak da takdim etmezler. O zaman tezkire yazarlarının bu tavırlarını, toplu bir yok sayma girişimi olarak görmeyip, daha makul nedenler bulmak durumundayız. Bunun nedenlerinden biri, çağın gene) zevkinin dışına çıkıştır, İkincisi, Türkî-i basît ile şiir söyleyen şairlerin edebî kudret açısından yetersiz oluşlarına ilişkin genel görüştür.. Basitnamesi ele geçmediği için Mahremî'yi edebî yeterlik açısından değerlendirme imkânından mahrumuz (*Köprülü, 1928*). Koca Ragıb Paşa'nın: *Maksûd eserse musrat berceste kâfîdir*, Sözü'nü hikmet içeren bir edebî ölçüt sayarsak, Mahremî'den bize intikal eden şu beyit, ki dönemin nazariyat kitapları sehl-i mümteni örneği sayarlar, onun muktedir bir şair olduğunu gösteriyor:

Gördüm se girdir ol ala gözlü geyik gibi

Düşdüm saçı tuzağma bön üveyik gibi.

(*Mahremî; İsen. 1996'da*)

Bu on üç kelimelik beyit, dîvân şairinin eğitilmiş muhayyile gücünün halk şiirinin rüzgârını da ardına alarak oluşturduğu yüz akı bir tablodur. Beyitteki açıklığın getirdiği geniş ifade, kelimelerin istifinde şairin hiç zorlanmadığı gibi bir izlenim uyandırıyor. Buradaki ürkek geyik motifinin Yusuf Has Hacib tarafından Kutadgu Bilig'de de kullanılması motifteki derinliğin nedenlerine ait bazı ipuçları veriyor. (*Yusuf Has Hacib; Aral, 1947'de*). Tanpınar, *ilk mısra daima mühimdir*, der. Bu tecrübî anlayışı, dîvân şiirine taşırsak ilk beytin son derece önemli olduğu sonucuna varırız. Bu güzel matlan devamının bilinmemesi estetik merakımızı son derece kanatlandırıyor. Fakat kafiyesindeki darlığın şiiri, bahsedilen üveyik gibi avlayacağı çok aşîkâr görünüyor. Geyik ve üveyik kelimelerine kafiye

olabilecek ber kelime, muhtemeldir ki çağrışımlara yol açma ve muhayyileyi bir obje etrafında harekete geçirmede, aynı genişliğe bunlar ölçüsünde açılmaması yüzünden, madam kendiliğinden doğmuş hissini veren gizemli ışığını gölgeleyecek gibi görünüyor. Şiirin tamamını bilmiyoruz ama Aşık Çelebi gibi şiir zevki yüksek bir kişinin diğer beyitleri kayda değer bulmaması bu tahminimizi güçlendiriyor.

Mahremî'nin Türkî-i basitle yazılmış başka bir beytinin bulunmaması, onun hakkında ram bir edebî hüküm vermeyi imkânsız kılıyor. Şair 1536'da öldüğünde Nazmî muhtemelen 38-40 yaşlarında olgunluk çağının başında bulunuyordu. Bu iki şairin herhangi bir şekilde bir araya geldiğini hiçbir kaynak belirtmiyor, Nazmî'nin koskoca dîvânında Mahremî'ye ilişkin en küçük bir imâ dahi yoktur. Döneminin çok tanınan bu şiirine, en azından bir nazire bile söyleyemeyerek, onu takip ettiğini gösterir bir girişime yer vermemesi oldukça manidardır.

Çok zayıf alâkalarla bîr araya getirilen bu şairler, ortak bir anlayışın getirdiği dayanışma ruhundan mahrum oldukları için, adına akım veya hareket denilen şey kendileriyle birlikte kaybolmuştur. XVIII. yüzyılda Şeyh Gâlib'in Dîvân'ında örneğine rastladığımız Türkî-i basitle yazılmış bir şiir bu hükmümüzü tekzip ermez. Bir terkip adamı olan Gâlib, kişiliğini oluşturma döneminde önce Türk şiiri üzerine, ardından Fars şiirine ve özellikle Şevket Buharî'ye eğilir. Bu incelemelerden başını kaldırdığında kendisi için müptedi bir şair mahlâsından öte gitmeyen Es'ad'ı terk ederek, kendi kimliğini ve iddiasını taşıyan bir mahlâs bulur. Gâlib. Türkî-i basitle yazdığı şiiri, muhtemeldir ki böyle bir araştırma içindeyken ilgi çekici bir yaklaşım olarak değerlendirip işlemiş olmalıdır. Tarihî şartlarının hiçbir zaman oluşmadığı bir durumu, bir heyecanın zorlamasıyla varmış gibi gösterdiğimizde, hareketin neden devam etmediğini açıklamada sıkıntıya düşmemiz kaçınılmazdır. Zaten Türkî-i ba-

sitin neden devam etmediği sorusuna ikna edici bir gerekçe bulunamaması da bunu gösteriyor.

Başta söylediğimiz gibi. edebiyatımızın dil meselesi etrafında fazlaca dönmesi, insanımızı dil konusunda, her zaman duyarlı hale getirmiştir. Dîvân şiirinin anlayış ve tavrına Tanzimat'tan beri, derin bir tepki gösterilmesi âdeta ortak bir davranış biçimi olmuştur. Dîvân şiirinin içinde, sade Türkçe'yle söyleme ve yazma biçiminde adlandırılan bir hareketin bulunması düşüncesi, özellikle millî edebiyat cereyanı etrafındaki insanları çok heyecanlandırmış olmalıdır. İsmi, millî edebiyatçılar için her şeyden önce kulağa çok hoş gelen şiirsel bir yönü vardır. Fakat sanıldığı gibi şuurlu bir hareket olsaydı, öncelikle hareketin adı başka olmak gerekirdi. Terkipsiz sade bir Türkçe ile yazmayı amaçlayan hareketin adının terkipli olması biraz tuhaf görünüyor. İşin içinde şuur boyutunun olmadığı buradan anlaşılıyor. Ayrıca Türkî-i basit ibaresinin hiçbir araştırmacının dikkat etmediği bir başka yönü daha var: Türkî-i basit demek sade Türkçe demek olduğuna göre bu nitelemenin dışında kalan bir Türkçe daha vardır ve Türkî-i basiti de içine alan bir genişlik ihtiva eder. Nazmî Türkî-i basit ile yazdığı hiçbir şiirinde bu tasnifin dışında kalan Türkçe'yi kötüleyen bir ifade hatta imâyla bile karşısına almamıştır. Eğer Türkî-i basit sonradan sanıldığı gibi, bir tepki, Türkçecilik kavgası ve milliyetperverlik hareketi olsaydı Türkî-i basit şiirlerinin bu sanıların bayraklarlığını yapması kaçınılmaz olurdu. Böyle bir durum vaki olmadığına göre, Türkî-i basiti Türkçe'ye çeşni getiren münferit bir girişim saymak da mümkündür. 16. yüzyılda ram anlamıyla bir imparatorluk dili haline gelen Türkçe'nin gücünden kuşku duymaya, kendi zamanımızdan bakarak yazıklanmaya gerek yoktur. Hatta biraz daha cesaret gösterip şunu söylemek de mümkündür: Türkî-i basitin ortaya çıktığı dönemdeki Türkçe, o dönemin toplumu için Türkî-i basitin dilinden daha anlaşılır ve genel kabul gören bir Türkçedir.

Kendisinden 200 yıl önceki edebî metinlerde bile nadir rastlanan kelimelerle Türkçecilik yapmak-bu Türkî-i basîtin tezi değildir- ne derecede ilgi gördü, diye sordüğümüzde bu soruyu olumlu cevaplamak zordur. Nedim'in Ali Şir Nevaî tarzında söylediği Çağatayca şiirlerin edebiyat tarihi açısından hükmü neyse Türkî-i basîtin edebiyat tarihi açısından hükmü de odur. Olaya akım kelimesinin çağrışımlarıyla yol açacağı muhtemel yanlış yargıların dışından bakarsak, Türkî-i basîtin, Nedim'in Çağatayca şiirlerle yaptığı gibi, bir şahsî hazzın entelektüel platformda gösterilmesinden başka bir şey olmadığını da söyleyebiliriz. Anılan şahsî birikim, nasıl Nedim için edebî kişiliğinin oluşmasına etki eden farklı ve ilgi çekici bir olguysa, aynı şey Türkî-i basîti kullanan şairler için de geçerli olup, onları dönemlerinin üzerine çıkaran bir üstünlük payesi değildir. Nedim edebî kudretini, zikr edilen bu şiirlerle değil, kendi sanat dehasıyla yani *şahsi masalıyla* kazanır. Türkî-i basît şairlerine sırf münferit bir girişimden dolayı, dönemin büyük ve dahî şairlerinin üstünde bir konum vermek hem tarihi çarpıtmak, hem de onları *toplumun bilinç altındaki özlemi* görmemek (Agah Sırrı, 1960) gibi bir eksiklikle suçlamak olur.

KÖPRÜLÜ VE TAKİPÇİLERİ

Fuat Köprülü, akım diye nitelediği Türkî-i basît için aynı kitapta, şunları söyler: *Nazmı öyle görünüyor ki, sade Türkçe ile yazmayı da bir sanat addetmiş ve bu hususta da başkalarından geri kalmamak için bu manzumeleri yazmıştır (Köprülü, 1928'a)*. Köprülü'nün burada Türkî-i basît'ten sanat olarak bahsetmesi ilgi çekicidir. Onun bir yerde Türkî-i basît'i bir moda, Nazmî'yi de o modaya uyan bir şair olarak göstermesi, Türkî-i basît'in gerçek mevkiini tayin etmede geçerli bir ölçüye ulaşamadığını gösteriyor. Bir durumun aynı anda hem akım, hem moda, hem de sanat olması zor görünüyor.

Fuat Köprülü'nün Türkî-i basîtin bir edebî akım olduğuna ilişkin görüşünden sonra, Türkî-i basît'i aynı biçimde yorumlamak, bir iki ihtiyatlı yaklaşımın dışında, genel bir kanaat olmuştur. Burada Köprülü'yu takip edenlerin meseleyle ilgili yaklaşımlarını gözden geçirerek konunun Köprülü'den sonra nasıl bir seyir izlediğini yakından görelim.

Köprülü'den sonra aynı konuya değinen Atsız, İlk Mübeşşirler müellifi ile aynı heyecanın rüzgârıyla konuşur *...Acem taklidi divan edebiyatının kuvvetle yayılarak milli dil ve kültürümüzü şiddetle tehdit etmesi üzerine on beşinci asrın sonlarında Türkiye'de bir dilde milliyetperverlik cereyanı baş gösterdi... Yalnız Türkçe sözler ve hatta Türkçe teşbihlerle şiir yazmak cereyanı olan bu türkçülüğe Türkî-i basît (saf Türkçe) cereyanı denir... Türkî-i basît cereyanı on altıncı asırda iki mümessil yetiştirdi : Tatablah Mahremî ve Edirneli Nazmî (Atsız, 1934)*. Atsız'ın Türkî-i basît'in ortaya çıkış dönemini, ihtiyatı kelimenin tam anlamıyla elden bırakarak *dilde milliyetperverlik cereyanı* nın baş gösterdiği bir dönem olarak nitelemesi, tarihe dıştan bir yaklaşımdır. Çünkü milliyetperverlik kavramının günümüzdeki anlamı Fransız ihtilalinin sonucunda ortaya çıkmıştır. On beşinci yüzyılın sonunda bu manâda bir cereyanın olmayacağı ve olmadığı tarihi bir realitedir. Yazarın hükmünün bu gerçekle çatışma riski taşıdığı apaçık ortadadır. Atsız'ın görüşü bu ciddi sakıncanın yanında, Türkî-i basît tarzını hiçbir eleştiriye tabi tutmadan takdim edildiği gibi benimsemek yönünden de sorgulanabilir bir özellik taşımaktadır.

Agah Sırrı Levend , Fuat Köprülü'nün görüşünü benimsemekle beraber Türkî-i basît'ten yol ve hareket diye bahseder. *On altıncı yüzyılda Tatablah Mahremî ile Edirneli Nazmî bu yolu devam ettirmek istemişlerdir. Bu iki şairin Türkî-i basît adı verilen bu manzumeleri aruz ölçüsüyle yazmakla birlikte , çok sade bir dille kaleme alınmıştır, içinde hiçbir yabancı kelime yoktur.*

Bu hareketi divan diline karşı bir tepki sayabiliriz. Bu gayreti geçici bir heves değil, belki bilinç altında gizlenen ve zaman zaman kendini duyuran bir özlem olarak kabul etmek , elbette daha doğrudur. Bu gibi eserler , yalnız kişinin isteği ile doğmuş olamaz. Bunların meydana gelebilmesi için şüphesiz bazı çevrelerin de bulunması gerekir. Agah Sim, Türkî-i basitle yazılmış şiirleri çok defa lirizmden ve sanat değerinden yoksun olarak niteler ve Mahremi ile Nazmî'den sonra bu yolda yürüyen olmadı ve bu güzel teşebbüs bir çığır açmadan kaybolup gitti (Agah Sırrı, 1960).

Agah Sırrı'nın Türkî-i basiti, divan diline karşı bir tepki hareketi olarak değerlendirmesini nesnel bir bakış saymak güçtür. Bu değerlendirme bir varsayım üzerine bina edildiği için mesele, öznel duruşun dikkati körleştiren cazip çağrısının sakıncalarını taşımaktadır. Yine Agah Sırrı'nın Türkî-i basitin bir olgu olarak meydana gelebilmesini bazı çevrelerin bulunmasına bağlı görmesi, üzerinde durmaya değer bir görüştür. Yazar bu çevreyi, halk şairleri ve muhtemelen halk şairlerine benzer biçimde şiir söyleyen divan şairleri olarak değerlendirir. Ancak bulunması zorunlu görülen böyle bir çevre, tarihî bilgilerimize göre varsayılan anlamda bir organik bağlantı içinde görülmez.

Hasibe Mazıoğlu, Türkî-i basit'i Köprülü'ye dayanarak *sade Türkçe akımı* olarak niteler ve sona ermesinin nedenlerini şöyle sıralar:

1- *Türkçe 3-4 yüz yıldır arûza uygulanmakla birlikte arûz ölçüsüyle ve öz Türkçe kelimelerle güzel ve ahenkli şiir söylemek kolay değildir.*

2- *Divân edebiyatı estetiğine uygun güzel ve ahenkli şiir söylemek İran modellerinde olduğu gibi özenti göstermeyi gerektirir. Bu yüzden şairler "Türkî-i basit" denen basit Türkçe ile yazmayı küçümsemişlerdir.*

3- *Mahremi ile Nazmî'nin sanatçı kişilikleri çok zayıf olduğu için "Türkî-i basit" le yazdıkla-*

rı şiirleriyle edebiyat alanında bir ilgi yaratamamışlar ve başka şairlerde bu yolda bir heves uyandıramamışlardır (Mazıoğlu, 1964-65).

Birinci maddede ileri sürülen görüşler, tarihî süreç içerisinde yerine oturtulduğunda, doğrudur. İkinci maddedeki divân şiirinin güzel ve ahenkli söylenmesi için İran modellerine özentinin gerekliliği konusu izaha muhtaçtır. Yazar bu ifadelerle neyi söylemek istemiş, yahut neyi amaçlamışta, pek belli değildir. Böyle bir gereklilik öngörüsü, şiirimizi tamamiyle dışlamak anlamına gelir. Öyle anlaşılıyor ki, Mazıoğlu, konuyu olgunlaştırmadan ortaya sürmüştür. Hiçbir şiir güzel ve ahenkli söyleyiş için kendi varlığını inkâr etmez. Güzellik ve ahenk her dilde, o dile özgü imkânların arasından gelir. Divân edebiyatının bütününe oranla başarısız bir teşebbüs olan Türkî-i basit'e gerekçe bulacağız diye, koskoca bir edebiyatı zan altında bırakamayız. Türkî-i basitin başarısızlığını sanatçıların edebî kudret açısından yetersizliklerinde aramak da çok ikna edici değildir. Türkî-i basitin seçtiği şiir diliyle Fuzulî ve Bakî de şiir söyleseydi büyük ihtimalle aynı nitelemenin muhatabı olurlardı. O dönemde Türkî-i basitin diliyle, divan şiirinin hakim ölçüsü olan aruzla, yüksek seviyede şiir örneği beklemek, sanatın temel kuralları ve oluşum şartlarıyla çelişir. Türkî-i basit şiir ortamına, merî olan gerçek şiir ortamından değil, yapay bir gayretin içinden gelir. Türkî-i basitin dönemin şiirinden farklılığı, bir an için gözlerimizi kamaştırmış olabilir, ancak edebî eserin özgünlüğü, farklılık adına başarısız girişimlerle değil, üretilen bütün eserlerin yeniden yoklanıp terkip edilmesiyle ölçülür, Özgünlüğün kopuş değil, yeniden bağlanış olduğu gerçeği, artık çağdaş bir edebî kıstastır. Çağdaş Ölçü, seçilen konudaki olay örgüsünü ilkin İran ve Arap edebiyatının üretilip üretilmemesine değil, onu yorumlayana bakıyor. Edebî değerlendirmelerde tek ölçüt olamaz, yeter ki beylik ve peşin yargılardan kurtulup, yeni ufuklardan bakmayı deneyelim, arkası kendiliğinden gelir.

Faruk Kadri Timurtaş da Türkî-i basitin bir cereyan olduğu inancındadır: *XV.yüzyıl sonunda Visâlî ile başlayan ...Türkçe yazmak merakı , XVI.yüzyılda daha da kuvvetlenmiş; Tatalı Mahremi ve Edirneli Nazmî'nin temsil ettiği Basit Türkçe cereyanı doğmuştur. Yalnız bu şairler birinci sınıf sanatkar olmadıkları için , bu teşebbüs başarıya ulaşmamış ve devam edememiştir. (Timurtaş, 1997).*

Köprülü'nün görüşü Nihat Sami Banarlı için de tartışmasız gerçeği ifade eder. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi müellifi , Türkî-i basit şairleri için ayrı bir başlık açarak onların Türkçe konusundaki duyarlılıklarını över. Nazmî'nin sade Türkçe ile yazmasını sanat telakki etmesine bağlayarak : *Aynı manzumeler , Türkî-i basit ile şiir söylemenin bu asrın birinci yarısında ve bazı mahfillerde hem bir marifet , hem de bir moda haline geldiğini düşündürüyor. Bu marifete asrın daha başka şairlerinin de iltifat etmiş olması çok mümkün ve muhtemeldir.Nazmî' nin hâlis Türkçe şiirleri, Türkçe kelimelerin isabetle ve bilerek seçilişi yüzünden de mühimdir... şair Türkçe manzumelerinde Türk dilinin bir mecazlar ve cinaslar lisanı oluşuna bilhassa cinaslı kafiyelerinde dikkat etmiş, bu şiirlerle Türkçe'nin cinas zevkini de işlemiştir (Banarlı, 1987).*

Ahmet Kabaklı Türkî-i basiti "Türk Edebiyatında Akımlar" başlığı içerisine alır ve Türkî-i basitle ilgili mütalaa yürütürken gerekçeyi şu şekilde kurar: ... *Klasik İran edebiyatı örneğine uygulanmak istenen Türk şiir dili kendi kişilik ve zenginliğini kaybediyordu. İşte bu hal, o çağlarda pek kuvvetli olmayan , hatta zayıf denebilecek bir tepkiyle karşılandı. Bu tepkiden Türkî-i basit akımı doğdu... Bu akım ne yazık ki , ömürsüz ve süresiz olmuştur. Çünkü asıl büyük şairler, bu mutlu teşebbüse katılmadığı gibi sonraki yüzyıllarda bunu izleyenler de görülmemiştir (Kabaklı, 1973).*

Türkî-i basiti münferid bir girişim olarak görmeyen Köprülü ve takipçileri, hareketin seyrinin

birkaç şair ile sınırlanmış olduğunu kabul etmeyerek, daha geniş bir çevreyle bağlantılı görmek isterler. Türkî-i basit ile yazdığını varsaydıkları kimi şairlerin dönemin tezkirelerinde yer almadığını îmâ ederek, varsayımlarını güçlendirmek isterler. XVI.yüzyıl tezkirelerinin genel karakterini gözden geçirince bu varsayımın geçerli bir yaklaşım olmayacağı sonucunu çıkarmak pek de yanıltıcı olmaz. XVI. yüzyıl tezkireleri şairler ve muhitleri ile ilgili elde ettikleri en küçük anekdotları bile değerlendirirler. Pek çok şair tarafından desteklenen böyle bir oluşumun, kendileri de şair olan tezkire müellifleri tarafından gözardı edileceğini sanmak,insaf ölçüleriyle bağdaşmaz. Tezkire geleneğinin büyük üstadları olan Latifî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi'nin bu asırda oluşları ve âdeta edebî mahfillerin içinden gelmeleri onları her türlü eğilime duyarlı kıldığından, akım olacak bir girişim bir tarafa, edebî kudret açısından pek değer ifade etmeyen nice şairin meşreplerini bile ihtimamla kaleme almışlardır. Hal bu iken Türkî-i basit tarzında şiir söyleyerek temayüz eden şairleri eserlerine dahil etmemelerini zannetmek, ancak bu kanaatte olanları bağlar.

Mustafa Özkan'ın Türkî-i basite ilişkin tespitleri, Atsız'ın görüşlerinin dışında değildir. O da Türkî-i basiti *dilde milliyetçilik hareketi* diye niteleyerek; *arûz vezniyle ve divan edebiyatı nazım şekilleriyle olmakla birlikte , yalnız Türkçe kelimelerle , hatta yalnız Türkçe benzetmelerle şiir yazmak şeklinde gelişen bu harekete Türkî-i basit (sade Türkçe) hareketi adı verilir. Bu hareket XV ve XVI. yüzyıllarda Arapça ve Farsça'nın Türkçe'yi kuşatmasına karşı Türk dilini savunmak ve Türkçe kelimelerle de arûz ölçüsüyle şiirler yazılabileceğini göstermek gayesini taşır der (Özkan, 1997).*

Türkî-i basiti Köprülü takipçisi olarak dile getiren uzmanlar, Köprülü'nün tespitini benimseyince hareketin neden devam etmediğine ilişkin bir soruyu zorunlu olarak kendilerine yöneltmek durumunda kalmışlardır. Bu soru aynı zamanda

değerli bilgin Köprülü'nün kendisine de sorduğu bir sorudur. Köprülü bu soruyu, akımdaş olarak gösterdiği şairlerin edebi kudretlerinin yetersizliği yargısına vararak cevaplamıştır. Muakkiplerinin farklı cevaplar vermek yerine Köprülü'nün önerisini benimsemeleri, Türkî-i basitin yeterince tartışılmadan edebiyat tarihinde yer bulmasını getirmiştir. Bunun Türkî-i basit için lehte bir süreç olduğu söylenemez.

TEREDDÜT VE İTİRAZLAR

Türkî-i basiti yerleşmiş kabullerin kısmen dışında gören uzmanlar da olmuştur. Ali Fehmi Karamanlıoğlu Türk dilinin gelişim sürecini başlangıcından günümüze değin değerlendirdiği Türk Dili adlı eserinde konuya, çalışmasının mahiyeti icabı, geniş bir açıdan bakarak şunları söyler : *HMurad'ın ...Mercimek Ahmed'e yeniden yaptırdığı Kabusname tercümesi , daha sonra Fuad Köprülü'nün " millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri" saydığı Tatalı Mahremi ile Edirneli Nazmî'nin Türkî-i basit hareketi ve benzerleri... sadeleştirme yolunda münferit hareketler olmaktan öteye gidemez. Münferit de olsa Türk toplumunda bir sade dil arzusunun varlığını gösteren bu hareketlerin şuurlu bir milliyetçilik veya Türkçülük düşüncesi ile ortaya atılmış olabileceği söylenemez. Zaten modern (batı) ortamı ile milliyet ve milliyetçilik kavramları bize batıya yöneldikten sonra oradan gelmiş fikir ve hareketlerdir. Osmanlıca içindeki son ve farklı gelişmeler Tanzimat'tan sonra yani Batı tesirinde Türk edebiyatı ve fikriyatı içerisinde olmuştur (Karamanlıoğlu, 1978).*

Karamanlıoğlu'nun konuya mutedil bir tenkit diriyle yaklaşarak, meseleye genelleşmiş kabulün dışından bakması takdire değerdir. Karamanlıoğlu , Türkî-i basitin temsilcilerini sadeleşme yolunda görmekle beraber , çabalarını münferit hareketler olarak değerlendirir. Araştırmacı bu

tespiti ile Türkî-i basitin hem bir akım olmadığını vurgular hem de neden devam etmediği sorusunu cevaplamış olur. Cevap son derece açıktır; takipçisi yoktur. Bunun yanında araştırmacının Türkî-i basiti, şuurlu bir milliyetçilik ve Türkçecilik düşüncesi olarak göstermeye çalışan anlayışı, sağlam bir dayanak noktasına yaslanarak eleştirmesi de çok anlamlıdır. Karamanlıoğlu, millet ve milliyetçilik kavramlarının, batılılaşma maceramızın bir boyutu olarak sonradan edindiğimiz bir bilinçlenmenin eseri olduğunun farkındadır. Dolayısıyla bu kavramların XVI.yüzyılda mevcut olmayışı, açıkça o döneme ilişkin varsayımlarımızın ilmi ve tarihî gerçeklerle örtüşmediğini göstermektedir.

Türkî-i basit olgusuna çok farklı hatta tamamen serbest bir bakış, Andrews'in bakışıdır: *16. yüzyılda, bildiğimiz iki şair, Edirneli Nazmî ve Tatalı Mahremî divan şiiri sözdağarmda köklü değişiklikler yapmaya çalıştılar, Farsça-Arapça kelimelerin yerine Türkçe karşılıklarını kullanma yolunu tuttular.*

Türkî-i basit diye bilinen...Bu girişim, çoğu zaman,, " Türk millî ruhunun" veya " Türk millî dilinin", yabancı bir edebiyat geleneğinin tahakkümüne başkaldırısı olarak nitelenir. Türk milliyetçiliğinin 16. yüzyıl bağlamında anakronik bir kavram olup olmadığı konusunu bir tarafa bırakalım. Şu var ki, Türkî-i basitin inceleniş şekli, böyle bir akımın yarattığı meselelerin ele alınmasını sağlayamamıştır. Bu girişim, hem takipçiler yaratma bakımından, hem de divan şiirinin sözdağarının geleneksel akışını değiştirme bakımından başarısız olmuştur, her şeyden önce önem verilmesi gereken konu budur (Andrews, 2000).

Andrews'in Türkî-i basiti ele alışı, doğal olarak. Köprülü ve takipçilerinin oluşturdukları yargıların içinden gelmekle beraber, sorgulayıcı ve kuşku duyan bir yaklaşımdır. Hadisenin anakronik yönü derhal dikkatini çeker ve bariz bir ironiyle, Türkî-i basitin güncelleştirilmesini kayda

değer bulmadığını belirtir. Andrews, Türkî-i basiti sunulduğu biçimde ciddî bir radikal değişiklik girişimi olarak görmekle birlikte, o daha çok bu girişimin neden tutunamadığı sorusuyla ilgilidir. Andrews'e göre, Türkî-i basît, değişimde geleneğin rolünü kavrayamamış bir girişimdir. Geleneği bir toplum uzlaşması olarak gösteren araştırmacı, bu uzlaşmanın baskın, belki de en baskın, olduğu bir konumda sanatçı(lar)nın dönüştürme eğilimlerinin dikkate alınmayacağını belirtir.

SONUÇ

Türkî-i basît için söylenecek son söz, onun mahallîleşme akımının bir sonucu olduğudur. İvaz Paşazâde Atayî, Sarıca Kemal ve Cezerî Kasım Paşa (Safî) gibi şairlerin gayretleriyle gelişerek Necâtî Bey'e ulaşan akım, onun şahsında güçlü bir temsilci olarak, edebiyatımızın ilk büyük toplaşmasını gerçekleştirebilir. Necâtî'nin şiirdeki büyüklüğü, hem şairlerce hem de eleştirmenlerce kabul edilmiş bir hakikat olduğundan akımın yaygınlaşarak ortak bir eğilim haline gelmesi ve adına Necâtî ekolü diyebileceğimiz bir edebî zevkin şiirimizi sarması, yukarıda da değindiğimiz gibi, şiirimizin asıl gelişme çizgisini belirlemiştir. Mahallîleşme hareketinin Necâtî'den sonra bulduğu revaç, her anlayışın ifrat ve tefrit arasında renkleri de beraber getirdiğini hatırd tutarak, sanırım bazı şairlere, bu konuda daha ileri bir adım atmak düşüncesini vermiştir. Türkî-i basîtin ortaya çıktığı dönemde şiirimiz, mahallîleşme anlayışını gittikçe geliştiren ve üst noktada bir ifade gücü hedefleyen bir gayret içerisinde görülür. İşte bundan dolayı, herhangi bir tepki hareketinin ortaya çıkması pek muhtemel görünmüyor. Türkî-i basît, mahallîleşme hareketine bağlı bir kol olarak ortaya çıkmış ve harekete; atasözü, deyim ve konuşma dili dışında, arkaik kelimeleri de içine alan ve daha sade bir dille söylenen yeni bir tarzı teklif etmiştir. Sanırım, Türkî-i basîtin tarihî hükmü budur. Gelişim

çizgisi boyunca devam ederek değişen dîvân şiiri, her zaman bir uzlaşma şiiri olmuştur. Böyle bir çizgide gelişen şiiri, sonradan edinilmiş radikal tavırlarla, kendi içinde bir kavgaya sokmaya çalışırsak, bu kavga tarihî hakikatin değil, bizim kavgamız olur. Türkî-i basît saillendiği gibi bir tepki hareketi olsaydı, temsilcileri uç tavrı içerisinde olacaklarından, tepki gösterdikleri şiir anlayışı ile ürün vermeye yanaşmayacaklardı. Halbuki Türkî-i basît ile şiir söyleyen şairlerin asıl eserleri, anlayışın dışındaki ürünlerden oluşuyor. Bu bir vakıa olduğuna göre, Türkî-i basîti gerçek mevkiine koymak gerekir. Tezkire müelliflerinin Türkî-i basîttan söz etmemeleri yukarıda söylediğimiz durumla ilgilidir. Otoriteler, Türkî-i basîti mevcut anlayışın yeni bir teklifi gibi gördüklerinden onu, başka bir hüviyetle takdim etmemişlerdir.

Türkî-i basîti bir akım olarak kabul edip izlemeye kalkışınca, görüntüyü kaybetmemiz kaçınılmazdır. Zaten bunu, 70 yıldır Köprülü'nün gözüyle görmeyi alışkanlık haline getirenler, cümlelerini hep maalesef ile bitirmek zorunda kalmışlardır. Halbuki Türkî-i basîti asıl mecrasında izlese, onun etkilerinin sürekli olduğunu ve geçerliliğini yitirmeden şiirimizi beslediğini görürüz. Kanaatimizce Türkî-i basît, moda olduğu zaman, ileri sürdüğü arkaik kelimeler ve sade bir dille şiir söyleme teklifini ana akıma tam kabul ettirememiştir. Bunun nedenlerinden biri, Türkî-i basîtin getirdiği vokabülerin sığılığı ve pek çok ölü kelimedenden oluştuğu için çağrışım gücünün zayıflığı, ikincisi arüz vezniyle uyuşmasının zorluğudur. Şiirin zevkini tadan Türkçe, kendisi için bir ricat hareketi demek olan bu teklifi, geçmişteki büyük tecrübesinin verdiği birikimle sıcak karşılamamıştır. Ancak teklifin sadelik yönünü hiçbir zaman gözden irak tutmamış, en karmaşık ifadeli şiir anlayışlarında bile bu endişeyi hep muhafaza etmiştir. Sebki Hindî'nin anlayışı gereği kapalı ve terkıpti bir dili şart olarak koyduğu zaman

bile, Türkçe o kadar tazyik arasından geçerek kendi mecrasına dökülmesini bilmiştir. Bunun ardındaki başarı bence, Türkî-i basîtin başarısıdır. Her dîvânda Türkî-i basît ile söylenmiş çok sayıda örnek mısra ve beyit çıkarmak mümkündür. Birim olarak beyti esas alan bir anlayışta bunu neden bütün şiirde aramaya kalkışırız ki...

Türkî-i basitin bir tepki hareketinin sonucu olamayacağını gerekçelerinden biri de şudur. XIV yüzyıl şairlerinden Dehhanî, Ahmedî, Kadı Burhaneddin ve Ahmed-i Dâî gibi şairler ve izleyen yüzyılda onlara uyararak Şeyhî ve Ahmed Paşa Fars şiirini esas alarak, şiir söylerler. Bu tutumun doğal bir sonucu olarak Türkçe'ye yabancı kelimeler girer. Bu dönemde Arap ve Acem

coğrafyalarından gelen şairlerin de gereğinden fazla ilgi görmesi üzerine, bir tepki hareketi olarak mahallileşme akımı doğar. Mahallileşme, tarihî seyri itibarıyla kelimenin tam manasıyla bir akımdır. Hareket Necati etrafında bir toplama oluşturduğu gibi, Necati'den sonra da gelişerek devam etmiştir. Başarılı olmuş bir tepki hareketinin en verimli döneminde, hem de kendine yönelik bir tepki hareketine tahammülü olamaz. Zaten böyle bir akımın oluşmasını sağlayacak hiçbir ortam yoktur. Böyle bir girişime ne zaman ne de zemin uygundur. Bu takdirde girişimin adı ne olursa olsun bir erken doğum ile sonuçlanacaktı, nitekim öyle olmuştur. Türkî-i basitin kuvvetli bir tek şiir örneği verememesini başka türlü açıklamak zor görünüyor.

KAYNAKLAR

- AHDÎ, Gülşen-i Şu'arâ**, Haz., Süleyman Solmaz, 1996, İnceleme- Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara, s.587.
- ANDREWS, Walter (2000), **Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı**, Çev., T. Güney, İletişim Yayınla-n, İstanbul, s., 76.
- ANHEGGER, Robert (1952), **Selâfînnâme Müellifi Kemal**, Türk Dili Edebiyatı Dergisi, C. IV/IV, s.447-470.
- ÂŞIK ÇELEBİ, **Meşâirü's- Şu'arâ**, İstanbul Üniversitesi, Türkçe Yazmalar, No: 2406, yaprak, 149b.
- ATSIZ, Nihal (1934), Edirneli Nazmî'nin Eseri ve Bu Eserin Türk Dili ve Kültürü Bakımından Ehemmiyeti, **Orhun Mecmuası**, No: 9-16.
- BANARLI, Nihad Sami (1987), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, C.I.s.621 ve C.H., s.1188.
- DİLÇİN, Cem, **Süheyl ü Nev-Bahar**, İnceleme-Metin-Sözlük, 1991,Türk Dil Kurumu Yayınla-n, Ankara, s.216.
- ESTERÂBÂDÎ; **Bezm ü Rezm**, Tercüme: Mürsel Öztürk, 1990, Ankara, s.491.
- GİBB, E. J. Wilkinson (1999), **Osmanlı Şiir Tarihi**, Tercüme: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınevi, Ankara, s. 71-72.
- HASAN ÇELEBİ, **Tezkiretü's-Şu'arâ**, Haz., İbrahim Kutluk, (1983), Türk Tarih Kurumu, Ankara. C.II, s.998-99.
- HOLBROOK, Victoria (1998), **Aşkın Okunmaz Kıyıları**, Çeviri: E. Köroğlu-E.Kılıç, İletişim Yayınlan, İstanbul, s.35-37.
- İSEN, Mustafa (1994), **Kühü'l-Ahbârın Tezkire Kısmı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 279.
- KABAKLI, Ahmet (1073), **Türk Edebiyatı**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, C.I., s. 320.
- KARAMANLIOĞLU, Ali (1978), **Türk Dili**, Dergah Yayınevi, İstanbul, s.99-100.
- KERİMÜDDİN Mahmud; OSMAN, Turan, 1994'te; **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Ankara, s., 64.
- KORKMAZ, Zeynep (1984), Anadolu'da Türkçe'nin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri, **Türk Dili**, No: 390-391, s.272-279. ve 1972, Selçuklular Çağı Türkçe'sinin Genel Yapısı, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, **Belleten**, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, 1928a; **Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Dîvân-ı Türkî-i Basit**, XVI. Asır Şairlerinden Edirneli Nazmî'nin Eseri, İstanbul, s.779-83.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, 1928b; **Türk Edebiyatı Tarihi**, 1980, İstanbul, s. 253-260.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, 1928c; **Edebiyat Araştırmaları-I**, 1989, İstanbul, s. 275.
- KURNAZ, Cemal, 1997, **Türküden Gazele**, Akçağ Yayınevi, Ankara, s.71-97.
- LATİFİ, **Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıra-i Nüze-mâ**, Hazırlayan : Rıdvan Canım, (1991), İnceleme-Metin, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, s.550-52.
- LEVEND, Agah Sırrı (1960), **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, s.76-77.
- MAZIOĞLU, Hasibe, 1964-65, Divan Edebiyatında Sadeleşme Akımı,1964-65, **Türk Dili, C.XIV, s.607-612.**
- ÖZKAN, Mustafa (1995), **Türk Dili'nin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul, s.53-79. ve 1997, **Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basit Hareketi**, İlmi Araştırmalar Dergisi, S.5, s.233.
- RİYAZİ, **Tezkiretü's-Şu'arâ**, Nuruosmaniye Ktp., No: 3724, yaprak.3b.
- SEHİ BEY, **Heşt Behişt**, Ayasofya Ktp., No: 3544, yaprak., 118a.
- TİMURTAŞ, F. Kadri (1976), **Tarih Boyunca Türkçecilik Cereyanı**, Atsız Armağanı, Ötü-ken Yayınevi, İstanbul, s., 421-445. ve 1997, **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul, s. 106.
- YUSUF HAS HACİP; Reşit Rahmetî Arat, 1947'de; **Kutadgu Bilig**, İstanbul, s. 651-652.

TO DISCUSS TÜRKÎ-İ BASÎT AGAIN

Assis. Prof. Dr. Ziya AVŞAR

Niğde University Faculty of Science and Arts

ABSTRACT

Türkî-i Basît is considered as the literary movement represented by Mahremî of Tatavla (1536) and Nazmî of Edirne (1563) in the first half of the 16 century. This idea was put forward by Fuat Köprülü for the first time. The followers of this idea considered Türkî-i Basît as Turkicism, nationalism, and a revolt against the use of Arabic and Persian words. Thus, they have both made the concept difficult and made a mistake by assuming some theories that have not been proved by history. In opposition to the widespread idea, Türkî-i Basît does not bear any features of literary movement. According to our history knowledge there have not been any gatherings about this idea. Also there have not been any records about the meeting of the two mentioned poets. Moreover, Türkî-i Basît lacks followers, which is the main case, attempts to write Türkî-i Basît must be regarded as useless.

Key Words:

Türkî-i Basit, Movement, Localization, Nazmî of Edirne, Mahremî of Tatavla

НОВАЯ ДИСКУССИЯ О «ТУРКИ-И БАСИТ»

Доц. д-р Зия АВШАР
Университет Нийде
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

«Турки-и Басит» воспринималось как литературное течение первой половины 16-го столетия, представителями которого были Махреми из Татавлы и Назми из Эдирне. Эту мысль впервые высказал Фуад Кёпрюлю. Его последователи считали, что «Тюрки-и Басит» является выражением патриотизма, турецкого национализма и протестом против использования арабских и персидских слов в Диванной поэзии, и, таким образом, они преувеличили сущность этого явления и впали в ошибку, принимая некоторые неподтвержденные историей события за действительное. Противоположно распространенному мнению «Тюрки-и Басит» не обладает особенностями литературного течения. Согласно исторических фактов, вокруг подобного течения, мышления не было никакого объединения, не существует даже малейших свидетельств у встрече двух вышеуказанных поэтов. У «Тюрки-и Басит» нет последователей, что является одним из основных условий литературного течения. В таком случае следует рассматривать попытки писать на «Турки-и Басит» только как индивидуальные инициативы.

Ключевые слова:

Тюрки-и Басит, Течение, Локализация, Назми из Эдирне, Махреми из Татавлы.

ZİYAD EBÜZZİYA'NIN ŞİNASI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE

Bedri MERMUTLU

GİRİŞ

Tanzimat sonrası Osmanlı düşünce ve edebiyatının önde gelen bir ismi olmasına rağmen Şinasi ile ilgili çalışmalar hâlâ yeterli olmaktan çok uzaktadır. Bunda, Şinasi'nin hayatı hakkındaki eldeki verilerin kıtlığının önemli payı olduğu şüphesizdir, Olmayan veya az olan malzeme üzerinden çok şey üretilmesi beklenemez. Buna rağmen en ufak ip uçlarını bile değerlendirerek eldeki bilgileri genişletmeye çalışan ve hatta yeni kaynaklar ve bilgiler keşfeden değerli araştırmacılar sayesinde Şinasi'nin etrafındaki sis perdesinin nispeten hafiflediğini de görmekteyiz.

Ziyad Ebüzziya'nın ölümünden sonra yayınlanan eseri (*Ebüzziya, 1997*) bu konudaki son çalışmalardan biri ve gerçekten uzun yıllara dayanan büyük bir emeğin ürünüdür. İlginçtir ki yine Şinasi'nin hayatı ve kişiliği üzerine yazılan en derli toplu yazılar da ilk defa Ziyad Bey'in dedesi Ebüzziya Tevfik Bey'in kaleminden çıkmış yazılardır. Ebüzziya ailesi dededen toruna Şinasi ilgisini saygın bir emanet olarak gören ve bunu en iyi şekilde yaşatmayı başarmış olan bir ailedir.

Şinasi'nin hayatım belli başlıklar altında irdeleyen Ziyad Bey'in eserinin, üzerine oturduğu fon şüphesiz ki Ebüzziya Tevfik Bey'in yazılarıdır, Ziyad Bey kâh eleştirerek -çoğu yerde de- kâh tevil ederek Ebüzziya Tevfik Bey'in yazılarıyla kurduğu bir diyalog, daha doğrusu bir paslaşma üslubunu açıkça hissedilecek biçimde eserine egemen kılmaktan kurtulamamış ya da kaçınmamıştır. Ebüzziya'yı haklı göstermek için yapılan teviller çoğu yerde zorlama sınırına varınca Ziyad Bey'in güç aldığı kaynağın, aynı zamanda eserine nasıl zaaf kattığını da görmekteyiz.

Ziyad Ebüzziya'nın eserinin yayınlanmasından bir yıl önce tamamlamış olduğumuz doktora tezinde (*Mermutlu, 1996*) ifade ettiğimiz bilgiler

ve düşüncelerin bir bölümüyle Ziyad Ebüzziya'nın eserinde ortaya konan bilgiler ve düşünceler arasında gördüğümüz paralellikler bir yandan bizim ulaştığımız sonuçları teyit etmesi bakımından, diğer yandan da o konulardaki tereddütlerin artık noktalanması gerektiği bakımından sevindirici bir keyfiyettir.

Ziyad Ebüzziya'nın eserinde Şinasi ile ilgili olarak öne sürülen görüşleri üç bakımdan irdeleyebiliriz:

- Yeni bilgiler;
- Çelişik bilgiler,
- Yanlış bilgiler.

YENİ BİLGİLER

Ziyad Ebüzziya'nın Şinasi ile ilgili olarak elde etmiş olduğu yeni bilgiler şu maddeler etrafında toplanabilir:

Şinasi'nin babasının Topçu Yüzbaşısı olduğu Ebüzziya'dan beri devam edegejen bir rivayettir (*Ebüzziya Tevfik, 1329: 226*). Ancak Şinasi'nin babasının Topçu Yüzbaşısı olması, o tarihlerde böyle bir rütbe ve görevin bulunmaması dolayısıyla mümkün değildir. Şinasi'nin babası Topçu-başı veya Piyade Yüzbaşısı olabilir (*Ebüzziya, 1997: 34-39*).

Şinasi "Sirkeci Mustafa Ağa Sıbyan Mektebine devam etmiş olmalıdır. Çünkü evine en yakın Sıbyan Mektebi buydu (*Ebüzziya, 1997: 47*).

Şinasi 13-14 yaşlarında mahallesindeki Sıbyarı Mektebini bitirdikten sonra "Tophane Mek-tubî Kalemine" "çırağ" olarak verilmiştir (*Ebüzziya, 1997: 50-51*).

Şinasi'nin 1851 'deki Fransa adresi: "Gran-de Rue de Fontenay 78"dir. Şinasi, o tarihte Paris'ten 25 kilometre kadar uzakta, Fontenay-aux- Roses'de ikamet etmiştir. Bu ikametinin nedeni, Ali Paşa'nın da Fransa'dayken öğrenimini yaptığı Cizvit papazlarının idaresineki

College Saint Barbe'in buraya yakınlığıydı. Şinasi'nin bu okula devam etmiş olması çok muhtemeldir. Şinasi 1852'de Paris'e geçmiş, adres olarak da Osmanlı Devleti Büyükelçiliği binasını göstermiştir: 1 Rue des Champs Elysees, âl-'Ambassade de l'Empire Ottomane (*Ebüzziya, 1997:80-81*).

Şinasi 1851 Haziran'ından 1865 Haziran'ı sonrasına kadar Societe' Asiatique üyesidir. 1865 Haziran'ından sonra Şinasi'nin bu dernekten ayrılmasının nedeni 1865'ten az önce Paris'te kurulmuş olan Societe" Orientale olabilir. Rosny isimli bir oryantalistin kurmuş olduğu bu derneğin amacı özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm ülkeleriyle diğer bazı Doğu memleketleriyle ilgili kitaplar ve belgeler yayımlamaktı. Ancak bu yeni dernek uzun süre varlık gösteremeyip dağılıp gitmiştir (*Ebüzziya, 1997: 84-85*).

Galatasaray Sultanisi kayıtlarından çıkarılan bilgilere göre Şinasi'nin oğlu Hikmet'in 1858 yılında doğmuş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bu durumda babası öldüğü zaman Hikmet Şina-si'nin Ebüzziya'nın bildirdiği gibi 9-10 yaşlarında değil, 12-13 yaşlarında olması gerekir (*Ebüzziya, 1997: 153*).

Padişah Abdülaziz Avrupa'dan dönüşünde Peşte'den ayrılınca (2 Ağustos 1867) Şinasi Peşte'de kalmıştı; Peşte Maslahatgüzarı Haydar Efendi'nin mektuplarından öğrendiğimize göre Şinasi bu fırsattan yararlanarak Macar dil bilginleri ve müsteşrikleri ile temasta bulunmuştu (*Ebüzziya, 1997: 282*).

Ayrıca Şinasi'nin Avrupa'dan ikinci kez dönüş tarihi, Encümen-i Daniş üyeliği meselesi, Reşid Paşa ve Ali Paşa ile münasebeti çerçevesinde Meclis-i Maarif üyeliğine tayini ve azli, Avrupa'ya kaçışı gibi konularda Ziyad Ebüzziya ile benzer gerekçelerle aynı sonuçları paylaşmış olduğumuz görülmektedir (*Mermutlu, 1996:15-19, 26-36*).

ÇELİŞKİLİ BİLGİLER

Yukarıda değindiğimiz değerli tespitlerin yanında aynı konu üzerinde birbiriyle telif edilmesi mümkün olmayan bilgiler, çelişkiler ya da bilgi boşluklarına da Ziyad Ebüzziya'nın eserinde rastlanmaktadır:

Şinasi'nin Sormagir'deki "öldüğü evin annesinden kendisine kalan ev olduğunu kabul etmek hata olmaz. Yukarıdan beri ileri sürdüğümüz düşüncelerin ışığında Şinasi'nin bu evde doğmuş olduğunu kabul edebiliriz... Şinasi'nin doğduğu, yetiştiği ve içinde öldüğü evin yeri yangın felaketini görmemişse de..." (*Ebüzziya, 1997: 20*) gibi açık beyanların ardından "...Ayrıca Cihangir'de Şinasi'nin annesinin 1247 Recep ayında (1831 Aralık) bir ev satın aldığını, Şinasi'nin ise içinde vefat ettiği evi 1277 (1860) tarihinde yani Tasvir-i Efkâr'ı çıkarmaya hazırlanırken satın aldığını belgelerle tespit etmiş bulunuyoruz" kesin beyanıyla karşılaşmaktayız (*Ebüzziya, 1997: 336*). Ve de eserde, sözü edilen "belgeler"in herhangi bir izine rastlanmamaktadır.

"Ebüzziya'nın dediği gibi 'bir iki yaşında yetim kalan' Şinasi'yi, Anadolu'nun binler ve binlerce fedakâr analarından bir örnek olan bu Esmâ Kadın, gencecik yaşına rağmen, tekrar evlenmeden(korumuş), bütün varlığı ile kendisini evladına adamıştır..." (*Ebüzziya, 1997: 42*) dendiikten sonra eserin bir başka sayfasında "...annesinin babasının şahadetinden sonra tekrar evlendiği-ni.. üvey babasının ismini, onun Tophane Müşirliğinde binbaşı rütbesiyle görevli olması dolayısıyla Şinasi'nin Tophane'ye verilmesinin anlaşılması olduğunu belirten belgelerin uzun araştırmalar sonucunda elde edilebildiği" ifadeleri yer almaktadır (*Ebüzziya, 1997:336*). Ancak bu son iddiaların belgesi de eserde gözükmemektedir.

Şinasi'nin bir kız kardeşi ve bir hemşirezadesi olduğuna dair bir rivayetin bulunduğu; ancak bu rivayetin sağlıklı olmadığı; burada söz konu-

su olan kişilerin Şinasi'nin teyzesi ve teyzesi oğlu olabileceği belirtildikten sonra (*Ebüzziya, 1997: 42-43*) bir başka sayfada yazar, Şinasi'nin "kız kardeşinin ismini, kız kardeşinin oğlunun ismini" yine belgelere dayanarak tesbit etmiş bulunduğunu ifade etmektedir (*Ebüzziya, 1997: 336*). Ancak ne bu belgelere ne de sözü edilen kişilerin isimlerine eserin sayfaları arasında rastlamaktayız.

Şinasi'nin Ağâh Efendi ile birlikte çıkarmaya başladıkları Tercüman-ı Ahvâl gazetesinin yayın hayatının 1283 (1866) da sona erdiği belirtildikten sonra (*Ebüzziya, 1997: 192*) eserin bir başka yerinde Şinasi'nin 1871 Eylül'ünde vefatı sırasında çıkmakta olan gazeteler arasında Tasvir-i Efkâr'la birlikte Tercüman-ı Ahvâl de anılmaktadır (*Ebüzziya, 1997: 296*). Doğrusu, Tercüman-ı Ahvâl, 23 Şevval 1282 (12 Mart 1866) tarihinde 792. numarasıyla yayın hayatını noklatmış olup, bu gazetenin hurufatı Ermeni mürettep Malik'le birlikte 1867'de Londra'ya getirilmiş; önce Muhbir, ardından Hürriyet gazeteleri bu harflerle basılmıştır (*Er-tuğ, 1979: 171 dipnot*).

Şinasi'nin Meclis-i Maarifteki görevinden azliyle ilgili arz tezkeresi ve Padişah iradesi, doktor raporları, Şinasi'nin itiraz dilekçesi, Memleketeyn teftişi görevinin iptaliyle harcırah borcunun affedilmesiyle ilgili tezkere ve irade, Şinasi'nin Paris'e öğrenime gönderilmek için kendi el yazısıyla yazdığı dilekçe ile ilgili belgelerin ilk defa burda yayımlandığı eserde belirtmekte ise de (*Ebüzziya, 1997: 66-108, 112-118,132*) bu belgeler daha önce Bilgegil tarafından yayımlanmış bulunmaktadır (*Bilgegil, 1972*). Ziyad Ebüzziya'nın Şinasi ile ilgili bu çalışmasının yeni bir çalışma olmadığı her ne kadar biliniyor olsa da geciken basımıyla adı geçen belgeler daha önce yayımlanma imkânına ulaşmışlardır. Bu keyfiyetin hiç olmasa bir dipnotla belirtilmesi gerekirdi düşüncesindeyiz.

YANLIŞ BİLGİLER

Ziyad Ebüzziya'nın eserinde rastladığımız bazı bilgiler ise eldeki belge ve verilere uymamaktadır:

Şinasi'nin doğum tarihi üzerinde Ziyad Ebüzziya uzun uzadıya durmuş, sonuçta 1826 (1242) da karar kılmıştır (*Ebüzziya, 1997: 25*), Oysa onun da sözünü ettiği Basiret gazetesinin Şinasi'nin vefatı üzerine yazdığı haber bütün düğümleri çözmektedir. Haberde Şinasi'nin "henüz kırkbeşi aşmamış olduğu halde..." vefat ettiği yazılı olduğuna göre Şinasi'nin ölüm tarihi olan 29 Cemaziyülahır 1288'den kırkbeşi çıkarmamız düğümü çözmeye yetecektir. Bu takdirde 1243'ten daha öncesi bir tarihin karşımıza çıkması ihtimali kalmamaktadır. Bunun miladi karşılığı ise en erken 1827'dir (*Mermutlu, 1996: 7-9*). Oysa yazar hem Ebüzziya Tevfik'in verdiği tarihlerden biri olan -ama 1243 olmayan-1242'yi doğrulamak istediği hem de nedense hicri değil miladi hesaplama yolunu tercih ettiği için Şinasi'nin doğum yılını 1826 olarak kabul etmiştir.

Şinasi Tercüman-ı Ahvâl'i çıkarmaya başladığı sırada ülkede yayımlanmakta olan Fransızca gazeteler arasında Giampietri'nin Courier d'Orient gazetesinin de bulunduğu görüşü (*Ebüzziya, 1997: 156*) doğru değildir. Courier d'Orient'in yayın hayatına girmesi Tercüman-ı Ahvâl'den sonradır. 3 Cemaziyülahır 1277 tarihli ve 9 numaralı Tercüman-ı Ahvâl nüshasında Courier d'Orient'a dair şu haberin yer aldığını görmekteyiz: "Courier d'Orient yani Şark Ulağı ünvanıyla Dersaadet'te gayr-ı resmi olarak Fransızca bir gazetenin 1861 senesi ala-Franka Kânun-i sanisinin beşinci gününden itibaren başlanılacağı..." (*Mermutlu, 1996: 104*).

Şinasi'nin 1859'da Tercüme-i Manzume'si'nin ilk baskısını yaptığı matbaa da Courier d'Orient gazetesi matbaası (*Ebüzziya, 1997:*

157) olmayıp yine Gampietri'nin sahibi bulunduğu Presse d'Orient gazetesi matbaasıdır.

Presse d'Orient ve daha sonra Courier d'Orient gazetelerini çıkararak Giampietri'nin "birçok hususlarda o devrin pek çok Türk'ünden fazla Türk olduğu"na ilişkin değerlendirmeyi (*Ebüzzıya, 1997: 157*) kuşkuyla karşılamak gerekir. Yazar bu görüşünde Ebüzzıya Tefvik Bey'i olduğu gibi tekrarlamak hatasında bulunmaktadır (*Ebüzzıya Tefvik, 1973: I, 61-63*). Gampietri'nin kimliği üzerinde "ihtilalci" gençlerin yanlış ve ifratkâr değerlendirmeleri dışında daha sağlıklı bilgilere hâlâ ihtiyacımız vardır.

"1850-1950 arasındaki yüz sene içinde Journal d'Orient dışında hiçbir azımlık gazetesinin kapatılma cezasına uğramadığı görüşü de yanlıştır. Nitekim dipnota kitabın yayma hazırlayıcı tarafından da ifade edildiği gibi The Levant Herald gazetesi Çırağan olayından sonra üç ay kapatılıp editörü sınır dışı edilmiş (*Ebüzzıya, 1997: 297 dipnot*); Presse d'Orient gazetesi 1859'da Kuleli olayı dolayısıyla hükümetçe kapatılmış olduktan başka Courier d'Orient gazetesi de "muzır" yayınları sebebiyle sık sık uyanlar almış ve sonunda o da kapatılmıştır. Yine Giampietri'nin 1879'da Fransızca-Bulgarca olarak yayımladığı gazete de Temmuz 1882'de aktardığı "bedhahane" haberler sebebiyle kapatılmış ve sahibi sınır dışı edilmiştir (*Koloğlu, 1992:11,442*),

Şınası'nın azil iradesinde "...mesalih-i devlet hakkında muterizane şeyler yazmakta..." olduğundan söz edildiği halde yazarın "...Azil sırasına kadar gazetenin 106 sayısı çıkmıştır, bunların hiçbirinde, değil önemli, basit olarak bile, devlet işlerini tenkit eder mahiyette bir yazı yoktur!" hükmünde bulunması (*Ebüzzıya, 1997:252-267*) gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Azlin öncesindeki günlere ait gazete nüshaları hakkında incelendiği takdirde bu tür "muterizane" yazılara rastla-rulacaktır (*Mermutlu, 1996: 22-25*).

Tasvir-i Efkâr "dört sayfa olarak çıkıyordu" ifadesindeki (*Ebüzzıya, 1997: 212*) sayfadan kas-

dedilen eğer "yaprak" değilse, doğru değildir. Çünkü Tasvir-i Efkâr sekiz sayfa olarak çıkmaktaydı.

Namık Kemal'in 1278 Ramazanına ilişkin Talim-i Edebiyat'ta anlattığı olay birçok yazarımız gibi Ziyad Ebüzzıya tarafından da doğru yo-rulanmamıştır. Bir yandan Tasvir-i Efkâr'ın dokuz aydır çıkmakta olduğu bir sırada Namık Kemal'in Şınası'nın ilâhisiyle karşılaştığı ve hemen o gün gazeteye gidip yazı yardımına başladığı söylenirken öbür yandan Kemal'in bu ilk yazısının Tasvir-i Efkâr'ın 35. numarasında yani dördüncü ayında çıkan bir nüshada yayımlanmış olduğu gibi çelişkili yorumlarla karşılaştığımız (*Ebüzzıya, 1997:213-215*), Doğrusu, Namık Kemal'in 1278 Ramazanında, yani Tasvir-i Efkâr henüz yayın hayatına girmeden Şınası'nın "münacatı"yla karşılaşmış olduğu ve o senenin sonunda (28 Haziran 1862) yayına giren Tasvir-i Efkâr'a ilk fırsatta (en geç Ekim 1862) yardımcı olarak intisap etmiş olduğudur. Çünkü Şınası, kasideleri gibi münacatını da, önce müstakil olarak, yaprak halinde yayımlamış, Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkarınca aynı matbaada, ikinci ayına kalmadan Müntehabat-ı Eş'arım'ı yayımlamıştı. Namık Kemal'in gördüğü münacat -kendisi "ilâhi" diyor- Şınası'nın şiir kitabının yayınından önceki basılmış ilk şeklidir. Şınası şiir kitabını yayımladıktan sonra münacatını ayrıca müstakil olarak yayımlamış olamaz. Öyleyse Kemal'in "1278 Ramazanı.." ifadesi yanlış olmayıp Ziyad Ebüzzıya'nın bunu "1279 Ramazanı..." diye düzeltmeye çalıştığı yorum yanlıştır (*Mermutlu, 1996: 21-22*).

Agâh Efendi 1832 doğumlu olduğuna göre Şınası'den 6 (veya 5) yaş büyük (*Ebüzzıya, 1997:167*) değil küçük olması gerekir.

"O devirlerde "sanayi" sadece sanat anlamının çoğulu olarak kullanılırdı. Sanayi'in bugünkü endüstri anlamında kullanılışı, sonraları meydana çıkmıştır" görüşüne (*Ebüzzıya, 1997: 353 dipnot*) katılmayız. Sanayi kelimesinin endüstri anlamında kullanılışı o devirlerde (1863) başla-

mişti. Osmanlı Sanayi Sergisi, Islah-ı Sanayi Komisyonu, Sanayi Mekteplerinin açılışı bunun göstergesidir (*Mermutlu, 1996: 339 vd.; Sarc, 1940: 423 vd.*).

Şinasi'nin birinci Paris hayatının 1854 sonuna kadar sürdüğü görüşü (*Ebüzziya, 1997: 99-101*) elimizdeki bilgiler bakımından geçerliliğini yitirmiştir. Fatin Efendi Tezkiresinden hareket edilerek, Şinasi'nin 1854 sonunda veya Eylül sonunda kadar Paris'te olduğu düşünülse bile, bundan, Şinasi'nin Paris hayatının 1854 sonuna kadar sürdüğü sonucu çıkmaz. Nitekim bildiğimiz, Şinasi'nin 1855 Haziran sonu veya Temmuz başında İstanbul'a döndüğüdür (*Mermutlu, 1996:15*).

Buna bağlı olarak Şinasi'nin yurda dönüşü-ğü sırada Sadarete Kıbrıslı Mehmet Paşa veya Raşid Paşa'nın bulunduğu görüşü de (*Ebüzziya, 1997:103*) yanlışlanmaktadır. Çünkü Şinasi'nin yurda döndüğü günlerde Sadaret makamında Ali Paşa bulunmaktadır.

Şinasi dönünce tekrar Tophane-i Âmire Müşirliğindeki memurluğuna verilmiş olduğu görüşü (*Ebüzziya, 1997: 103*) doğru değildir. Tak-vim-i Vekayi'deki Şinasi'nin Maarif Meclisi üyeliğine atanmasıyla ilgili ilanda her ne kadar onun Tophane-i Âmire ketebesinden olduğu belirtilmekteyse de bu, Şinasi'nin o göreve yeniden getirilmiş olduğu anlamını taşımaz (*Bilgegil, 1972:15*). Şinasi Paris'te bulunduğu sürede zaten memuriyet görevini bırakmış değildi. Rütbe ve maaşı devam ediyordu. Hatta 1851 sonlarında Sadrazamın teklifi ile Paris'teyken maaşına zam yapıldığını biliyoruz (*Akıın, 1979: XI, 546*). Societe Asiatique kayıtlarında da o, "Osmanlı hükümetinin yüksek memuru" olarak geçer (*Akıın, 1979: XI, 547*). Şimdi, o, devam etmekte olan bu görevinden, kendisine saniye rütbesi sınıf-ı sani-si de tevcih edilmek suretiyle Maarif Meclisi üyeliğine geçiş yapıyordu. Şinasi dönüşünde Tophane-i Amire'de tekrar görevde bulunmadan doğrudan doğruya Meclis-i Maarif üyeliğine tayin edilmiştir (*Bilgegil, 1972:15*).

Yazar, imtiyaz sahibi sıfatıyla Şinasi'nin 161 numaradan itibaren gazetesi ismiyle imzasını koyduğunu haklı olarak belirten İslâm Ansiklopedisi'ndeki ifadeyi eleştirmekte geçerli bir gerekçeye dayanmamaktadır. Yazara göre, gazetenin üst kısmında açıklamasız olarak sadece "Şinasi" isminin konmuş olduğuna tanık olmaktadır (*Ebüzziya, 1997: 225 dipnot*). Şeklen böyle olsa bile gerçekte Şinasi, o güne kadar gazetesine imza etmediği ismini bu sayıdan itibaren gazetenin sahibi sıfatıyla imzalamaya başlamıştır. 1864 (2 Şaban 1281) tarihinde yürürlüğe giren Matbuat Nizamnamesinin 40. maddesi "gazetenin sahip veya müdürünün... tabettiği gazetenin zirinde imzası beraber olarak tab ile öyle neşrecek" olmasını amirdir (*İskit, 1993: 692*). Nitekim daha sonra bu durum düzeltilip imza gazetenin altında yer almaya başlayacağı gibi imza sahibinin kim olduğu da sahib-i imtiyazın vekili ifadesiyle belirtilecektir.

Şinasi'nin biyografisi üzerinde duran hemen herkesin değinmeden geçemediği bir mesele de onun lügat çalışmasının akibetidir. Şinasi'nin son günlerine kadar üzerinde çalıştığı bu önemli eser ülkenin ve Avrupa'nın çeşitli kütüphanelerinde araştırılmış ama bir izine rastlanamamıştır. Ziyad Bey de bu noktadaki ihtimalleri sonuçsuz bir biçimde çoğaltmaktan başka önümüze bir şey koymuş değildir. Özellikle Daniel Silaki'nin, bu eseri başka eserlerle beraber Şinasi'nin ailesin-* den satın almış olacağı ihtimali öne çıkarılarak Silaki'nin kitapları ve arşivinin intikal ettiği yerlere dikkat çekilmektedir.

Namık Kemal'in bir mektubunda Şinasi'nin lüğatinin akibetiyle ilgili soruya ne yazık ki hazin bir şekilde cevap verilerek nokta konduğu halde herhalde Ziyad Bey 1973'te yayımlanan bu mektubu göremeden bu satırları kaleme almış olduğu için Şinasi'nin lüğatini hâlâ bir yerlerde ve umutla aramaktadır. Oysa Şinasi'nin basıma hazırladığı lügati yanarak çoktan yok olmuştur (*Mermutlu, 1996: 81; Tansel, 1973: III, 26-27*).

Kitapta Şinasi'nin eserlerinden seçilen parçaların oluşturduğu bölümdeki okuma yanlışları bir dizgi hatasının başaramayacağı kadar seçme yanlışlarıdır demek zorundayız. Şinasi'nin eseri yanlış yazılmaktan ziyade gerçekten insafsız bir şekilde yanlış okunmuştur. "Kuvvetlenir" yerine kutlanır; "araz" yerine ırz; "Borsa sokağı" yerine Bursa sokağı; "minkaşe" yerine münakkaşa; "cism-i şeffaf yerine çeşm-i şeffaf; "şahideyn" yerine şahidin; "şi'râ" yerine şi'ri; "verka" yerine varaka vb. tahminde güçlük çekmeyeceğimiz cinsten yanlışlar Şinasi'nin metinlerini okunmaz ve anlaşılmaz hale getirmiştir.

SONUÇ

Kendisinden Şinasi'nin hayatıyla ilgili bir

KAYNAKLAR

- AKÜN, Ö. Faruk (1979), "Şinasi", *İslâm Ansiklopedisi*, 2. baskı, Milli Eğitim Basımevi, C. XI., s. 445-460, İstanbul.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1972), *Şair Şinasi*, İrfan Matbaası, İstanbul.
- EBÜZZİYA Tevfik (1329), *Numune-i Edebi-yat-ı Osmaniye*, Matbaa-i Ebüzziya, Kos-tantiniyye; (1973), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. I, Kervan Yayınları, İstanbul.
- EBÜZZİYA, Ziyad, (Yayına Hazırlayan: Hüseyin Çelik) (1997), *Şinasi, İletişim Yayınları*, İstanbul.
- ERTUĞ, Hasan Refik (1979), *Basım ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İ.Ü.İ.F. Gazetecilik Enstitüsü Yayınları, Yenilik Basımevi, İstanbul.

kısım soruları ve eksiklikleri tamamlamasını beklediğimiz Ziyad Ebüzziya'nın bu çalışması beklentilerimize kısmen cevap vermiştir. Eserde ileri sürülen kimi hükümlerin boşlukta durması eserin sistematüğinde bir yanlışlık veya eserden bazı sayfaların gelişigüzel çıkarılmış olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Müdakkik bir araştırmacı olarak tanıdığımız Ziyad Ebüzziya'nın eserinde bu kadarlık bile eksiklik ya da çelişkinin bulunuyor olması, ancak sağlığında eserini bir daha gözden geçirememiş olmasıyla açıklanabilir.

Bizim burada yapmaya çalıştığımız şey, eldeki veriler ışığında Şinasi ve eseriyle ilgili yeni bilgilere dikkati çekerken bilgi yanlışlarına da işaret eden bir çaba ortaya koymaktan ibarettir.

- İSKİT, Servet (1939), *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, Ülke Matbaası, İstanbul.
- KOLOĞLU, Orhan (1992), "Courrier d'Orient", *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayımları, C. II, İstanbul.
- MERMUTLU, Bedri (1996), *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü.S.B.E. Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- SARC, Ömer Celal (1940), "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, s. 423-440, İstanbul.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1973), *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, C. III, T.T.K.. Yayınları, Ankara.

ON ZİYAD EBÜZZİYA'S OPINIONS ABOUT ŞİNASİ

Assis. Prof. Bedri MERMUTLU

Uludağ University, Faculty of Science and Arts

ABSTRACT

What we know about Şinasi's life, who occupies an important place in the post-Tanzimat Ottoman intellectual and literary life, is unfortunately far from being proportionate with his science and influence. We owe the first and primary information about Şinasi's life to the works of Ebüzziya Tevfik who was a contemporary of him. However, the fact that Ebüzziya Tevfik's grandson, Ziyad Ebüzziya was deeply interested in Şinasi too, is a very pleasant coincidence which is likely to make all Şinasi lovers be indebted to the Ebüzziya family. Ziyad Ebüzziya's work, Şinasi, which was published by Hüseyin Çelik in 1997, does not only give us some new information but also enables us to revise and discuss the available information. Ziyad Ebüzziya's book informs us, albeit sometimes in a contradictory way, about the profession of Şinasi's father, the primary school he attended, his addresses in France and processes like the foundation of Societe Orientale. The house he lived in, his mother's second marriage, the claim that he had a sister and a cousin, and things concerning the newspaper Tercüman-ı Ahval are all unearthed in this book.

This article, includes among other things, some different ideas of Ziyad Ebüzziya on Şinasi's date of birth, his first meeting with Namık Kemal, the date of his return to İstanbul, his first duty, the information about the newspaper Tasvir-i Efkâr and the dictionary prepared by Şinasi.

Key Words:

Şinasi, Tercüman-Ahvâl, Tasvir-i Efkâr, Lügat (dictionary)

О ВЗГЛЯДАХ ЗИЯДА ЭБУЗЗИЯ О ШИНАСИ

Доц. д-р Бедри МЕРМУТЛУ

Университет Улудаг

Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

К сожалению, мы мало знаем о Шинаси, который занимает очень важное место в интеллектуальной и литературной жизни Османской империи в пост-танзиматский период. Первичной и основной информацией о Шинаси мы обязаны Эбуззия Тевфик Бюю, который был современником Шинаси. Тот факт, что внук Эбуззия Тевфик Бюю, Зияд Эбуззия, продолжил интерес к Шинаси является отрадным фактом и это еще раз подчеркивает благодарность любителей Шинаси к семье Эбуззия. Произведение Зияда Эбуззия «Шинаси», опубликованное Хусейином Челиком в 1997 году, преподносит нам новые факты, а также даёт нам возможность пересмотреть многое заново и обсудить некоторые моменты.

В произведении Зияда Эбуззия мы находим до этого неизвестные факты о должности отца Шинаси, его начальной школе, его месте проживания во Франции, ориенталистическом обществе, а также противоречивую информацию о доме, где жил Шинаси, о втором браке его матери, проблеме существования его сестры, племянника, газете Терджюман-и Ахвал. В этой работе у нас есть возможность осветить наши суждения, отличающиеся от взглядов автора, о дате рождения Шинаси, знакомстве Намык Кемаля с Шинаси, дате возвращения Шинаси в Стамбул и его первой должности, деталях о газете «Тасвир-и Эфкар» и словаре, составленном им.

Ключевые слова:

Шинаси, Терджюман-и Ахваль, Тасвир-и Эфкар, Словарь

BILIG/EDITORIAL PRINCIPLES

BILIG is published quarterly: Spring, Summer, Autumn and Winter. At the end of each year, an annual indice series will be offered. Each issue will be forwarded to the subscribers and to the libraries and International institutions to be determined by the editorial board within one month after its publication.

GOALS AND OBJECTIVES

The goals in publishing BILIG are :

To bring forth the cultural riches, historical and current realities of the Turkish World in a scholarly manner.

To reach the experts and scholars who show interest in and produce and/or offer ideas related to the Turkish World.

To follow the studies related to the Turkish World internationally and inform about them to the experts, scholars and public.

SUBJECT MATIERS

BILIG is the social science journal of the Turkish World. The articles to be published in this journal should be dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World.

CONTENTS

The contents of the articles to be published in BILIG are to include;

Those that are based on an original research which contribute knowledge and scientific information in its area.

Those that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works based on extensive research and resources.

Those that are the result(s) of studies/researches executed by well reputed individuals and research groups in the Turkish World on contract basis.

Those that inform/announce briefly about new/original works, articles, individuals and activities related to the Turkish World.

In order for any article to be published in BILIG , it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

EVALUATION OF ARTICLES

The articles forwarded to be published in BILIG are studied by the Editorial Board in view of the journal's objectives, subject matter, rules and regulations in writing. Those that are found acceptable are then sent to two referees who are authorities in their field for scientific evaluation. Referee reports are confidential and safe-kept for five years. In case one referee report is negative and one is favourable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation.

The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the editorial board and referees. If they are in disagreement with the editorial board and/or the referees, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Ahmet Yesevi University Foundation. However the overall responsibility for the published articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month of publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Managers.

THE LANGUAGE OF THE JOURNAL

Turkiye Turkish is the language of the journal.. Articles presented in other Turkish dialects may be evaluated after they are translated into Turkiye Turkish if necessary.

Abstracts in English and Russian along with Turkish are given for each article published in BILIG.

WRITING RULES

The Structure of the Articles

In general the following are to be observed in writing the articles for BILIG:

- 1. Title of the Article*
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s) . (All in Latin letters. Names and surnames are in capital letters. Addresses in normal italic letters)*
- 3. Abstracts (with key words)*
- 4. Each article is to begin with an introductory section stating the purpose, scope and methods utilised; and should continue with main section to include data, observations, views, comments and discussions (pros and cons) and should end with a final section to include important results and, conclusion.*
- 5. Acknowledgements (if necessary)*
- 6. List of references.*
- 7. Title and abstract in English (as in Turkish Abstract)*
- 8. Title and abstract in Russian (as in Turkish Abstract)*

TITLE

Should state the subject clearly, Should not exceed 12 words and should be capitalised in bold.

ABSTRACT

Should not exceed 250 words. It should be written in a clear, concise and complete way to reflect the purpose and conclusion of the study so that it could be re-published separately from other parts of the article. The summary with its title should be written in italics. Within abstract no references and formulae should be given. At least 3, maximum 8 key words should be given at the bottom of the abstracts after a double space.

MAIN SECTION

*Articles should be written in computer 10 points (Times New Roman or similar other characters with double space on A4 (29.7*21 cms) papers. 3cms margins should be left on both ends of the pages. Pages should be numbered. Each article should be composed of at least five thousands and maximum ten thousands words.*

SUB-SECTIONS

In order to provide an orderly transition of information and ideas of the main text and to determine a clear structure of the article other sub-titles may be used for different sections and parts of the article.

Main Heading: *These can be used for the summary, sections of the main text, acknowledgement (if any), references and appendice (if any). THESE HEADINGS SHOULD BE CAPITALISED.*

Interval Headings : *should be in bold; only the first letters of each word should be in capital. At the end of each Interval Heading a new paragraph should be started.*

Sub-headings : *should be in bold; only the first letter of the first word should be in capital and the writing should continue on the same line after a colon (:).*

FIGURES AND TABLES

Figures should be drawn on transparent or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page and should be numbered with a caption of the title in Turkish first and English below it

Tables should also be numbered. It should have the title in Turkish first and English below it. The titles of the figures and tables should be clear and concise. The first letters of each word should be capitalised. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.

PICTURES

Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well. In special cases colored-pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed ten pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

Stating the Source within the Text:

The following examples should be observed when giving the source within the text. Sources will not be given as footnotes,

a. Quoting a single or multi-authored source; first the last name of the author is written and then the date is written in parenthesis as shown in the example.

.....Köksoy(1998)

..... Some authors (Bilgegil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)

b. When multi-authored sources are mentioned, the name of first author is written for others (et.al) is added.

.....Ipekten,et.al., (1975).

Full reference including all the names should be given in the list of references at the end of the article.

c. If an unreachable source is quoted within the text from an available source it should be indicated as follows :

.....Köprülü (1911: In Çelik 1998)

d. Personal Communications can be indicated by giving the last name(s), the date(s) but full references should be stated at the end of the article.

LIST OF REFERENCES

a. For periodicals :

The name(s) of author(s), date, the title of the article, the name of the periodical in full, volume #, issue# and page numbers should be quoted.

b. For submitted papers at conference and /or symposia:

The name(s) of author(s), the date, the title of the paper(s), the name/title of the conference/symposium, editor(s), publishing company, volume number, place of organization and page number should be indicated.

c. For books

The name(s) of author(s), the date, the title of the book (first letters capitalised) publishing company, the city where it was published, number of pages should be specified.

d, For reports, thesea and dtssertationa

The name(s) of author(s) , the date. the title of the theses or report, name of the institution or university, arehives number, published or unpublished should be specified.

HOW TO FORWARD THE ARTICLES

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth on the foregoing pages are to be sent in three copies (one original, two copied forms) to BILIG for publication to the address given below. The last corrected fair copies in diskets and original uigures are to reach BILIG within not later than one month. Minor editing and re-arrangements may be done by the editorial board.

CORRESPONDENCE ADDRESS:

*Bilig Dergisi Editörlüğü
Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı*

*Taşkent Caddesi, 10.sok. No: 30 06490
Bahçelievler, Ankara-Türkiye*

Te: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

e-mail : bilig@yesevi.edu.tr

http : // www.yesevi.edu.tr/bilig

B İ L İ G / Y A Y I N İ L K E L E R İ

Bilig bahar, yaz.sonbahar, kış olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini çıkarılır; Yayın Kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere -yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde- gönderilir.

AMAC

Bilig'in yayım amacı;

- Türk dünyasının kültür zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak;
- Türk dünyasına ilgi duyan, bu konuda fikir üreten uzman ve bilim adamlarına ulaşmak;
- Türk dünyası ile ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmalarını izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmak;

tır.

KONU

Bilig, Türk dünyasının sosyal bilimler dergisidir. **Bilig de** yayımlanacak yazılar sosyal bilimler alanı ile ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini ortaya koyan, bu problemlere çözüm önerileri içeren yazılar olmalıdır.

MUHIEVA

Bilig'e gönderilecek yazılarda;

- Alanında bir boşluğu dolduracak; araştırmaya dayalı özgün makale,
 - Daha önce yazılmış yazı ve çalışmalarını zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı,
 - Türk Dünyası ile ilgili konularda eser ve çalışmalarını tanınmış kişi ve gruplara anlaşmalı olarak yaptırılacak araştırma,
 - Türk Dünyası ile ilgili eser, yazı, şahsiyet ve yeni faaliyetleri tanıtan, duyuran, haber veren kısa yazılar,
- olma özelliği aranır.

Araştırma ve inceleme yazılarının **Bilig'de** yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayım organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş tebliğler, bu durumu belirtmek şartıyla yayıma kabul edilebilir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar önce amaç, konu, muhteva, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk yönlerinden Yayın Kurulu'nca incelenir. Bu yönleriyle uygun bulunanlar, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve 5 yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, önerisi ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına da sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazıların yalnızca birinci nüshaları istek halinde yazarlarına iade edilir.

Bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı **Ahmet Yesevi Üniversitesi'ne Yardım Vakfı'na** devredilmiş sayılır.

Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan yazıların yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı **Yayın Kurulu'nun** önerisi üzerine **Yönetim Kurulu'nca** belirlenir.

YAZIM DİLİ

Bilig in yazım dili Türkiye Türkçesi'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce yazılara da yer verilebilir. Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulu'nun kararı ile Türkiye Türkçe-si'ne aktarıldıktan sonra değerlendirilir.

Yayımlanacak yazıların Türkçe özetlerinin yanısıra İngilizce ve Rusça özetleri de verilir.

YAZIM KURALLARI

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1) Başlık

2) Yazar ad(ı) ve adres(ler)i

[Hepsi *Lâtin/Türk harfleriyle* olmak üzere yazar adları, soyadı büyük harflerle olmak üzere koyu karakterde, adresler normal italik karakterde)

3) Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4) Makale, çalışmanın amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir **giriş** bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar., gibi **ara** ve **alt** bölümlerle devam etmeli; ve nihayet **tartışma ve sonuçlar** (veya *sonuçlar ve tartışmalar*) bölümüyle son bulmalıdır.

- 5) Katkı belirtme [*gerekiyor ise*])
- 6) Kaynaklar Dizini
- 7) İngilizce başlık ve İngilizce Özet [*Türkçe özetle olduğu gibi*])
- 8) Rusça başlık ve Rusça Özet [*Türkçe özetle olduğu gibi*])

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 12 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve **bold** olarak yazılmalıdır.

Özet

250 kelimeyi geçmeyecek şekilde ve yayının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, yazının tümünü en kısa, öz biçimde [*özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu*] yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özeti başlığı ve metin kısmı italik karakterle yazılmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelge ve eşitlik numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak en az 3, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtların üzerine bilgisayarda 1,5 satır aralıklı ve 10 punto [*Times New Roman veya benzer bir yazı karakteri ile*] yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 3'er cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar en az beş-bin, en çok onbin civarında kelimededen oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda **ana**, **ara** ve **alt** başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar, sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (*varsa*), kaynakça, ekler (*varsa/den*) oluşmaktadır. ANA BAŞLIKLAR BÜYÜK HARFLERLE YAZILMALIDIR.

Ara Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak, her kelimenin ilk harfi büyük olacak, başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak, ilk kelimenin birinci harfi büyük olacak, başlık sonuna iki nokta (üst üste) konularak yazıya aynı satırdan devam edilecektir.

Şekiller ve çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır. **Şekil** ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (*yüksek kontrastlı*) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilecektir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazarlar.

Metin İçinde Kaynak Verme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalı, kesinlikle dipnot şeklinde kaynak gösterilmemelidir:

a) Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce araştırmacının soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilir.

... *Köksoy(1998)*

... *Bazı araştırmacılar (Bilgegil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)*

b) Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizini'nde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

... *İpekten vd. (1975)*

c) Ulaşılamayan bir yayına metin içinde değinme yapılırken bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı kaynak da aşağıdaki gibi belirtilmelidir.

...*Köprülü (1911; Çelik, 1998'den)*

d) Kişisel görüşmelere metin içinde *-soyadı ve tarih belirtilerek-* değinilmeli, ayrıca kaynaklar dizini'nde de belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

a) Süreli yayınlar için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, makalenin başlığı, süreli yayının adı (*kısaltılmamış*), cilt no (*sayı no*), sayfa no.

b) Bildiriler için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, bildirin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editör(ier), basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, sayfa no.

c) Kitaplar için:

Yazar ad(iar)ı, tarih, kitabın adı [*ilk harfleri büyük*], yayınevi, basıldığı şehrin adı, sayfa sayısı.

d) Raporlar ve tezler için;

Yazar ad(2ar)ı, tarih, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, arşiv no (varsa), sayfa sayısı, yayımlanıp-yayımlanmadığı.

YAZILARIN GÖNDERİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere *-yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak-* hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere aşağıdaki adrese gönderilir. Yayına kabul edilen yazıların son düzeltmeleri yapılmış bilgisayar disketleri ile şekillerin orijinalleri en geç bir ay içinde yukarıda belirtilen adrese ulaştırılır. Yayın Kurulunca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

YAZIŞMA ADRESİ

Bilig Dergisi Editörlüğü

Ahmet Yesevi Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30

06490 Bahçelievler/ANKARA

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

e-mail: bilig@yesevi.edu.tr

[http: // www.yesevi.edu.tr/bilig](http://www.yesevi.edu.tr/bilig)

***bilig'*DEN DUYURU**

Türk Dünyasının Sosyal Bilimler Dergisi olan ***bilig***, uluslararası standartlara uygun hakemli bir dergidir. ***Bilig***, hem ABD'deki **Cambridge Scientific Abstracts**'in **Sociological Abstracts Managing Editörlüğü** tarafından hem de İngiltere'deki **London School of Economics**'in **International Bibliography of Social Sciences (IBSS)** tarafından düzenli olarak taranmaktadır. Böylece ***bilig***, tam anlamıyla uluslararası bir bilim dergisi hüviyetin kavuşmuştur. Ayrıca ***Bilig***, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Bilimsel Dergileri Destek Programı kapsamındadır.

Yılda 4 defa (kış, ilkbahar, yaz, sonbahar) yayımlanan ve 2000 adet basılan her sayının yurt içi ve yurt dışındaki okurlarımıza ulaştırılması, hem zaman almakta hem de bu yük bir masrafa yol açmaktadır. Bu nedenle ***bilig***: i, bilişim teknolojilerinden yararlanarak basılı bir yayının olmanın yanında bir de elektronik dergi olarak sunuyoruz.

Amacımız Türk Dünyasına hizmet olduğu için elektronik ***bilig*** aboneliği ücretsiz olarak gerçekleştirilecektir. Ancak ***bilig*** i daha güzele, en güzele eriştirebilmek için dergi miz hakkında abonelerimizin görüş ve önerilerini bir "geri bildirim" (feed back) sistem ile öğrenmek istiyoruz. Bu nedenle ücretsiz ***bilig*** aboneliği olan okuyucularımızdan, ***bilig***'in yeni bir sayısı ellerine geçtiğinde, bir önceki sayı hakkındaki görüşlerini <http://www.yesevi.edu.tr/bilig> adresimizdeki **BİLİG MAKALELERİNİ DEĞERLENDİRME FORMU**'nu doldurarak online veya faksla bildirmelerini rica ediyoruz. Formlardaki bilgiler istatistiksel olarak değerlendirilecek, gönderenlerin isimleri gizli tutulacak tek tek açıklama yapılmayacaktır.

Dergi ile ilgili daha fazla bilgi için web adresimizi ziyaret edebilir veya uyarı ve öneriler için bilig@yesevi.edu.tr adresine elektronik olarak mesaj iletebilirsiniz.

İlginize şimdiden teşekkür ederiz.

Adres:

bilig Editörlüğü

Taşkent Caddesi,

10.SokakNo.30

06490

Bahçelievler/ANKARA

TÜRKİYE

Tel: +90312 215 22 06

Fax: +90312 215 22 09

BİLİĞ MAKALELERİNİ DEĞERLENDİRME FORMU

Değerlendirilen Sayı Bilig 17-Bahar 2001	İçindekilere Göre Makale Sıra No:									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Sizce bu makale, dayandığı materyal yönünden, alanında bir boşluk dolduracak yeni gözlem ve verilere dayalı, özgün bir bilimsel çalışmanın ürünü müdür?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sizce bu makale, daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları değerlendiren, eleştiren ve konu hakkında yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme yazısı mıdır?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bu makaleye benzer makalelerin Bilig'de yayımlanmasını istiyor veya Türk Dünyası için yararlı buluyor musunuz?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bu sayıdaki makaleleri, sizce en değerli olanına 10 puan, en az değerdekine 1 puan vererek, değerlendirir misiniz?	SAF	D	J	J	J	J	J	J	J	J
	SDF									
	SFD	K	K	K	K	K	K	K	K	K
Ekleme istediğiniz başka görüş, öneri ve eleştirileriniz varsa lütfen yazınız.										

BİLİĞ ABONE BİLGİ FORMU

ADI	<input type="text"/>
SOYADI	<input type="text"/>
MESLEĞİ	<input type="text"/>
EĞİTİM DURUMU	<input type="text"/>
ADRES	<input type="text"/>
ŞEHİR	<input type="text"/>
ÜLKE	<input type="text"/>
TELEFON	<input type="text"/>
FAX	<input type="text"/>
E-MAIL	<input type="text"/>